

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЕЗИКОВ АРЕАЛ

Илияна Кръпова • Цветана Димитрова

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЕЗИКОВ АРЕАЛ

София • 2024

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Научен редактор *проф. д.ф.н. Петя Асенова*
Научен рецензент *доц. д-р Екатерина Търпоманова*
Коректор *Андреана Спасова*

© 2024 Илияна Кръпова, Цветана Димитрова
© 2024 Габриела Чинкуе, дизайн на корицата
© 2024 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-

Съдържание

Увод / 9

Първа глава. Европейският езиков ареал / 13

- 1.1. Методологически проблеми / 16
- 1.2. Европейски езиков ареал / 17
 - 1.2.1. Географски критерий / 18
 - 1.2.2. Европа като културен ареал / 21
 - 1.2.3. Предимството на фактора комуникация / 22
- 1.3. Езиков ареал и проблеми пред дефинирането му / 23
 - 1.3.1. Ареал и/или езиков съюз? / 26
 - 1.3.2. Проблеми на метода / 31
 - 1.3.3. Европеизми / 33
 - 1.3.3.1. Haspelmath 2001a / 34
 - 1.3.3.2. Европеизми или балканизми / 38

Втора глава. Българският като европейски език / 45

- 2.1. Определителен и неопределителен член / 46
- 2.2. Релативни изречения, въведени с релативни местоимения / 54
- 2.3. Имам-перфект / 58
- 2.4. Експеримент в номинатив / 60
- 2.5. Пасивни конструкции с причастие / 64
- 2.6. Антикаузативна деривация / 71
- 2.7. Външни притежатели в датив / 75
- 2.8. Липса на двойно отрицание в изречения
с отрицателни местоимения / 77
- 2.9. Стандарт за сравнение, въведен с частица / 83
- 2.10. Използване на еквативни съюзи,
произхождащи от релативи / 86
- 2.11. Лични глаголни флексии като стриктни съгласувателни
маркери / 88
- 2.12. Разлика между възвратното и емфатичното местоимение / 97
- 2.13. Преместване на глагола за образуване на да/не-въпроси / 99
- 2.14. Специални маркери за образуване на сравнителна степен
при прилагателните / 107
- 2.15. Координация А и В / 112
- 2.16. Синкретизъм между комитатива и инструментала / 118

- 2.17. Липса на разлика при изразяване между отчуждаема и неотчуждаема собственост при адноминалните посесиви / 120
- 2.18. Изразяване на топика и фокуса чрез изреченско ударение и промяна в словоредата / 124
- 2.19. Каноничен словоред подлог – глагол – допълнение (SVO) / 128
- 2.20. Само една конвербиална форма / 130
- 2.21. Загуба на претерита / 136
- 2.22. Българският език на картата на SAE / 140

Трета глава. *Имам-перфект* / 149

- 3.1. *Имам-перфект*: същност и характеристики / 149
 - 3.1.1. Етапи на граматикализация / 151
- 3.2. *Имам-перфектът* в западноевропейските езици / 152
- 3.3. *Имам-конструкциите* в славянските езици / 157
- 3.4. *Имам-перфектът* в балканските езици / 162
- 3.5. *Имам-конструкциите* в българския език / 169
 - 3.5.1. Притежателно-атрибутивни *имам-конструкции* / 171
 - 3.5.2. Притежателно-резултативни *имам-конструкции* / 172
 - 3.5.3. Безлично-пасивни *имам-конструкции* / 176
 - 3.5.4. Развой на конструкцията / 178
 - 3.5.4.1. В исторически план / 178
 - 3.5.4.2. В българските диалекти / 179

Четвърта глава. Конструкции с външен притежател / 185

- 4.1. (Д)ВП: същност и характеристики / 185
- 4.2. Външен притежател в европейска перспектива / 188
 - 4.2.1. ДВП като индоевропейска конструкция / 190
 - 4.2.2. Структурни черти на европейския външен притежател / 193
- 4.3. Вътрешнопосесивни конструкции в европейските езици / 194
 - 4.3.1. ДВП и посесивност / 196
 - 4.3.2. Афективност и ДВП / 199
- 4.4. ДВП в западноевропейските езици / 204
- 4.5. ДВП в славянските езици / 208
 - 4.5.1. ДВП в източнославянските езици / 208
 - 4.5.2. ДВП в западнославянските езици / 210
 - 4.5.3. ДВП в южнославянските езици / 212
- 4.6. Балканският външен притежател / 215
- 4.7. Външният притежател в българския език / 219
 - 4.7.1. Особенности на българските ДВП / 221
 - 4.7.2. Модели с ДВП в българския език според типа на предиката / 228

Пета глава. Изразяване на посесивност в предикативни конструкции / 233

- 5.1. За езиковото понятие посесивност и типологичните му параметри / 233
- 5.2. Схеми за изразяване на посесивност / 236
- 5.3. Посесивност, екзистенциалност, локативност / 244
- 5.4. Предикативната посесивност в европейските езици / 254
 - 5.4.1. Предикативната посесивност в славянските езици / 256
 - 5.4.2. Настъплението на имам в класическите европейски езици / 264
 - 5.4.3. Предикативното притежание в балканските езици / 266
- 5.5. Предикативното притежание в българския език / 271
 - 5.5.1. Имам-схема 271
- 5.6. Предикативното притежание в историята на българския език / 277
 - 5.6.1. Съдбата на дателната притежателна конструкция в българския език / 279
 - 5.6.2. Съдбата на локативните притежателни у-конструкции в българския език / 281
 - 5.6.3. Съдбата на комитативния посесив в историята на българския език / 283

Шеста глава. Падежен синкретизъм. Родително-дателен синкретизъм.

Инструментално-комитативен синкретизъм / 286

- 6.1. Падежен синкретизъм / 286
- 6.2. Родително-дателният синкретизъм / 292
 - 6.2.1. Функции на приимения генитив в старобългарски / 294
 - 6.2.2. Функции на датива / 299
 - 6.2.3. Притежателни функции на датива и родително-дателен синкретизъм / 305
 - 6.2.4. Старобългарските конструкции с външен притежател / 307
 - 6.2.5. Предикативни конструкции с *бъти* / 315
 - 6.2.6. Синкретизъм на предлога *на* / 319
 - 6.2.7. Паралели с гръцкия език / 322
- 6.3. Синкретизъм между инструментала и комитатива / 324
 - 6.3.1. Функции на комитатива и на инструментала / 326
 - 6.3.1.1. Функции на комитатива / 327
 - 6.3.1.2. Функции на инструментала / 328
 - 6.3.2. Инструментално-комитативният синкретизъм в българския език / 329

Заклучение / 332

Цитирана литература / 337

Увод

Настоящият труд е посветен на една неизследвана досега тема – мястото на българския език в контекста на европейската ареална лингвистика. Книгата се роди в рамките на работата ни по проекта „Европейска идентичност на българския език: в търсене на нови изследователски и методически подходи“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН 20/13 от 20.12.2017).

За да разкрием европейската идентичност на българския език, трябваше да съпоставим езиковите явления по редица параметри, очертаващи т.нар. европеизми, на които обръща внимание още Бенджамин Лий Уорф, който пръв забелязва, че европейските езици използват сходни начини за обобщаване на човешкия опит чрез езиковите явления. В следващите десетилетия т.нар. евролингвистика вече е събрала значителен емпиричен материал, въз основа на който описва общите начини за реализация на тези езикови явления. Идеята за европейския езиков съюз се ражда през средата на миналия век, но получава най-съществен тласък през 90-те години с началото на европейския проект „EUROTYP: типология на езиците в Европа“ на Европейската научна фондация с координатор Екехард Кьониг, както и с работата по „Европейския лингвистичен атлас (Atlas Linguarum Europae)“ и по „Световния атлас на езиците и структурите (World Atlas of Language and Structures (WALS))“.

Поради участието на твърде малко българисти и ограничения достъп до научни материали върху българския език – за целите на включването му като част от общите типологични съпоставителни изследвания – мястото му сред останалите европейски езици остава недостатъчно добре осветено. Именно това беше и подтикът ни да се заемем с тази задача.

За да очертаем европейския профил на българския език, трябваше все пак да започнем от типологичен и добре мотивиран модел на общите европейски черти. Именно такъв модел открихме у Мартин Хаспелмат (Haspelmath 2001a), който ограничава европеизмите до онези черти, които според него вероятно са се развили в европейските езици в резултат на контактни влияния. Вследствие на този избор се наложи да изключим немалко черти, които биха били потенциална стартова точка за съпоставка (и разбира се, за бъдеща работа), като допълнително решихме да разгледаме един специфичен домейн, а именно – полето на посесивността.

Подобно на всички европейски (и не само) езици българският език е член на различни езикови ареали, най-важният от които е балканският езиков съюз, който същевременно е най-добре проученият в световната лингвистика (заедно с Централноамериканския съюз, който се простира от Централно Мексико до северната част на Централна Америка). Като централен член на балканския езиков съюз българският език притежава черти – т.нар. балканизми, които го сближават със съседните езици, но които, както ще видим и в книгата, са различни от чертите, определяни от М. Хаспелмат като европеизми. Макар да има частично припокриване на областта на действие на дадени черти, от ареална гледна точка стойностите им се оценяват единствено на фона на онези езици, с които се сравняват проявленията им. Балканизмите са по-скоро морфо-синтактични черти, докато европеизмите са обобщения на повтарящи се тенденции, които са резултат от синтактични процеси с продължаващо действие. В този смисъл можем да приемем и балканизмите за черти, които формират по-тесен езиков ареал (балканския езиков съюз), който е в интерференция както с други съседни ареали, така и с европейския езиков съюз.

Тези методологични въпроси са разгледани в Първа глава, където правим разграничение между ареал и съюз. Втора глава предлага подробен коментар на проявленията на повечето европеизми в българския език и съдържа някои изводи, като са представени проявленията на повечето европеизми в българския език и са направени някои изводи относно позицията му на картата на Европа. Сравнението със старобългарския език позволява да се проследи линията му на развитие, която недвусмислено потвърждава хипотезата за близостта на българския до славянското му наследство и за единството на целия славянски ареал. Данните всъщност доказват (относителната) компактност на славянския ареал и отдалечеността му от центъра на европейския езиков ареал.

Въпреки първоначалното ни намерение да разгледаме всички европеизми, в хода на изследването се оказва, че чертите са взаимосвързани, но и зависят от други развития, които не биха могли да бъдат обобщени, без да се разгледат развитията и в други части на езиковата система. Затова в тази първа част от изследването решихме да проучим по-подробно различните равнища, на които се изразява притежанието – на равнището на именната фраза, на изреченско равнище, както и в морфологията, където българският не морфологизира *имам*-перфекта (разгледан в Трета глава), а експлоатира по различен начин посесивния глагол в конкуренция с екзистенциалния *съм*. Конкуренцията между двата глагола – *имам* и *съм* – намира специфични морфо-синтактични проявления

(разгледани в Пета глава), които отличават българския език от всички европейски и балкански езици. Динамиката в изразяването на притежателността и разпределението на функциите между изреченското и именното равнище е обект на анализа в Четвърта глава, а в Шеста глава търсим причините за тази динамика на притежателните отношения в историята на езика и по-конкретно в родително-дателния синкретизъм, характерен за балканските езици.

Всяка глава може да се чете като отделно изследване, но е и част от общата концепция за разкриване на спецификата на българския език като балканославянски и доказва, че онези черти, които българският език споделя с европейските езици, са всъщност наследени от старобългарския.

Бихме искали да изкажем сърдечните си благодарности на проф. Петя Асенова, проф. Славка Керемидчиева и доц. Екатерина Търпоманова за професионалния прочит, изключително ценните препоръки, бележки и коментари. Всички грешки и пропуски са, разбира се, на авторите.

Илияна Кръпова
Цветана Димитрова
София – Пловдив – Венеция

Първа глава

Европейският езиков ареал

Терминът „стандартен европейски език“ (Standard Average European, оттук нататък в текста – SAE) е предложен от американския езиковед Бенджамин Уорф през 30-те години на миналия век вследствие на наблюденията му върху разликите при граматичното изразяване на понятията за време, пространство и материя (веществени отношения) между западноевропейските езици и американския индиански език хопи от групата на утоацтекските езици (Whorf 1956: 134 – 159). Б. Уорф е първият, който посочва, че европейските езици вероятно разчитат на сходни начини за изразяване на основни за човешкия опит категории чрез езика. Нещо повече, той забелязва, че тези езикови средства не се споделят от много от езиците извън Европа, което създава предпоставки за обособяване на Европа като езиков ареал. В изследователските цели на Б. Уорф обаче не влиза дефинирането на Европа като езиков ареал, а сравнението с европейските езици е по-скоро отправна точка за анализа на категориите в езика хопи¹.

Хипотезата, че европейските езици споделят общи черти, бива подета впоследствие от други изследователи, които дори предлагат термина „европейски езиков съюз“ (Haarmann 1976; вж. и Lewy 1942/1964; Décsy 1973/2000), но все пак остава встрани от фокуса на езикознанието до 90-те години на миналия век, когато започва работата върху европейския проект „EUROTYP: Типология на езиците в Европа“, както и върху „Европейския лингвистичен атлас (Atlas Linguarum Europae)“ и „Световния атлас на езиците и структурите (World Atlas of Language and Structures (WALS))“ (за повече подробности, вж. van der Auwera 1998a; Haspelmath 1998, 2001a; както и Илиева 2016, 2020).

Принципът за групиране на езиците в SAE е географски, т.е. това са езици, които се говорят на континента Европа, като се изхожда от едно

¹ “Since, with respect to the traits compared, there is little difference between English, French, German or other European languages with the POSSIBLE (but doubtful) exception of Balto-Slavic and non-Indo-European, I have lumped these languages into one group called SAE, or “Standard Average European”” (Whorf 1956: 138, цит. по van der Auwera 2011: 291). Както отбелязва Й. ван дер Аувера, изразът *lump together* букв. ‘събирам заедно’, използван от Б. Уорф, показва, че за него разликата между европейските езици не е методологически значима (оттук и предложеният термин *average*) за неговите собствени цели на сравнение с автохтонни американски езици.

максимално широко разбиране (като следствие от работата по проекта EUROTYPE за географските граници на Европа (Kortmann, van der Auwera 2011). Тук се включват езиците, говорени на територията на Европа, които са представители на индоевропейските езици (романските, германските, славянските, балтийските езици, както и гръцки, албански и ромски), които са най-многобройната група, но има и представители на угро-финските езици (унгарски, фински, естонски), баски, малтийски, както и, поне според някои изследователи, отделни кавказки и тюркски езици (van der Auwera 1998a; вж. и Stolz 2006a: 285)². Повечето езици, говорени на тази географска територия, споделят типологични паралели, чийто произход според поддръжниците на хипотезата не може да се търси в генеалогичните връзки между езиците или в общото праиндоевропейско наследство, а са по-скоро резултат от иновативни процеси в резултат на контакт. Макар повечето от членовете на SAE да са именно индоевропейски езици – като основни членове М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) посочва езици от три индоевропейски групи – германските, романските и балто-славянските (като в самото ядро са немският и френският език), членството в SAE не се ограничава до тях в съответствие с географското разбиране за Европа и за нейните максимално широки граници. За неиндоевропейски езици (напр. малтийски, грузински, фински, унгарски, естонски), които са членове на ареала, може със сигурност да се докаже, че са били в контакт с основните европейски езици и поради това са заели от тях редица иновативни черти, които ги отдалечават от съответните им езикови семейства – семитско, картвелско, угро-финско.

Очевидно е, че от гледна точка на голямото разнообразие на езици, посочвани като потенциални членове на SAE, е изключително трудно да се обобщят онези черти, които ги събират в рамките на един лингвистичен ареал. В по-голямата си част общите паневропейски черти, известни и като „европеизми“ (Décsy 1973/2000), са предимно синтактични (или морфо-синтактични) и засягат определени граматични (и лексикограматични) категории и езикови структури (макар у различните автори да се срещат и фонетични и морфологични признаци; вж. по-подробно по-долу). Тези европеизми са застъпени в най-голяма степен именно в езици от трите групи, които М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) определя като централни за съюза – германските, романските и балто-славянските езици, към които се добавят гръцки и албански. Трябва да се отбележи обаче, че като членове на SAE тези езикови групи не фигурират *en*

² Някои изследователи дори включват иврит сред езиците на SAE (Zeldes 2013), което показва, че важно е не толкова географското съседство, колкото ситуациите на контакт.

bloc – от германските езици английският е относително по-малко централен, т.е. споделя относително по-малък брой европеизми в сравнение с немския и нидерландския, а от италианския от романските езици се включват само северноиталианските диалекти, но не и диалектите на италианския юг³. Представителите на балто-славянските езици също са неравномерно представени на картата на SAE – централноевропейските езици като чешки се оказват по-близо до центъра, докато източнославянските и балтийските езици са по-отдалечени поради относително по-малкия брой европеизми в сравнение с централните за SAE езици. Както може да се очаква, неиндоевропейските езици са също в различна степен отдалечени от центъра.

От типологическа гледна точка именно това неравномерно разпределение и различната центростремителност на близкородствени езици изключват, поне според М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1492), генеалогичната принадлежност като критерий при дефинирането на SAE. От 140-те езика, които са в географските граници на Европа според Й. ван дер Аувера (van der Auwera 1998б), малко повече от половината са индоевропейски (74) (цит. по Heine, Kuteva 2006: 2). Ако общите черти бяха наследени от (пра)индоевропейския, би трябвало да се очакват много повече близкородствени сходства и много по-малко сходства между неблизкородствени езици в сравнение с емпирично установените ареално-типологически сходства – дванайсет основни според М. Хаспелмат плюс пет допълнителни, както и други девет възможни (Haspelmath 2001a, вж. списък 1 по-долу). И въпреки че някои изследователи (Danylenko, Nomachi 2019) намекват, не без ирония, че ареалът би следвало да се преименува на западноевропейски⁴ (вж. и van der Auwera 1998б: 817) поради централното място, което се приписва на германските и романските езици, в частност на немския, нидерландския и френския, фактът, че разпространението на самите споделени признаци пресича старите индоевропейски диалектни граници, показва, че няма как те да са били пренесени в Европа от индоевропейската прародина. Освен това келтските

³ Поради твърде голямата езикова разслоеност между италианския север и италианския юг съществуват различни мнения относно категоризирането на италианските диалекти – дали са самостоятелни езици, или са по-скоро разновидности на италианския език (вж. Décsy 1973/2000).

⁴ Л. Илиева, като цитира (Якобсон 1931/1962: 146), посочва, че още Валтер Порциг предлага идеята за единен „западен език“ или „езика на Запада“ (Sprache des Abendlandes), който обединява романските и германските езици на синтактично равнище (Илиева 2020: 101). Това в известна степен потвърждава разпространеното мнение за доминация на европоцентричната концепция за езика, която, е един от най-големите проблеми пред изучаването на човешкия език по принцип (Gil 2001).

езици (ирландски, уелски, бретонски), макар и генеалогично близки до италианските, не са част от SAE, докато западните им съседи исландски и фарьорски се оказват в по-голяма степен близки до централните за SAE немски и нидерландски. Същото се отнася и за южнославянските езици, които обикновено се позиционират по-далеч от центъра на SAE в сравнение със западнославянските.

Всички тези наблюдения навеждат на извода, че при SAE, също както и при балканския езиков съюз (Асенова 2002), става въпрос не за унаследени черти, а за иновации, чиято дифузия през границите на европейския континент е свързана с процеси на езиков контакт, като за начална фаза на контактите изследователите посочват периода на Големите миграции (от IV – VI век) или поне условно определен период между Късната античност и Ранното средновековие (Haspelmath 1998).

1.1. Методологически проблеми

Изработването на методологически ясна концепция за ареалния статус на SAE трябва да се основава на модел, който да отчита и обобщава конвергентните черти между езиците, образуващи SAE. Дали и доколко моделите са продукт на критериите, използвани за тяхното идентифициране, е методологически проблем (Stolz 2002). Ако критериите за идентифицирането на Европа като ареал се основаваха на чисто генеалогичен признак или отчитаха универсалните ограничения на човешкия език, вероятно ареалът щеше да е друг. Както посочват М. Номачи и Б. Хайне (Nomachi, Heine 2011), в европейските езици има и други признаци, които според тях не се срещат никъде другаде извън европейския континент – например конструкцията с глагол със значение на ‘заплашвам’ (напр. бълг. *Сградата заплашва да падне*) и посесивният перфект (образуването на аналитични форми на перфекта с помощта на глагол със значение на *имам*). Списъкът може да бъде продължен, но проблемът тук е друг – как се избират онези общоевропейски черти, които да докажат съществуването на SAE като ареал.

Това напрежение между типологическата характеристика на езиците в SAE и ареалното разпространение на споделените черти води до известна циркулярност (Campbell 2006, 2017). М. Хаспелмат разглежда като основни 12 европеизма (плюс 5 допълнителни и 9 вероятни), но признава, че изборът именно на тези признаци (които подробно ще разгледаме във Втора глава) е в известна степен арбитражен (Haspelmath 2001a: 1505), т.е. целта му е не да обобщи реално съществуващите типологични сходства между езиците, говорени в Европа, и не да очертае пълната типологическа картина на сходствата, а да докаже съществуването на SAE

като ареал въз основа на определен брой признаци. Неслучайно се заема и терминът на Б. Уорф, в който *average* („средна стойност“) насочва именовано към среднотатическата принадлежност на всеки език към ареала – колкото повече са придобитите споделени черти в даден език, в толкова по-висока степен той може да е част от SAE. Така степента на членство е равностилна на количественото измерение на дифузията на всеки от признаците, избрани като представителни за SAE в сравнение със западнославянските езици.

Ако целта на избора на признаците е да покаже степента на принадлежност на езика към ареала (съответно към центъра или към периферията му) и оттам да очертае и границите му, това на практика означава отказ от йерархия на самите признаци според тяхната значимост, както и отказ от историко-лингвистични доказателства по отношение на причините и датировката на дифузията на всеки от тях. Презумпцията тук е, че споделените черти намаляват пропорционално на дифузията им, която се очаква да отслабва в посока от центъра към периферията на ареала. Съответно, колкото по-голям е техният брой, толкова по-централен е езикът спрямо типологическия профил на SAE и е по-изразена относителната генеалогична хомогенност на ареала (езиците в центъра са основно от две езикови групи – германската и романската). Обратно – колкото повече се отдалечаваме от центъра, нараства степента на генеалогична хетерогенност на езиците (и срещаме езици от различни езикови групи, включително неиндоевропейски езици). М. Хаспелмат не предлага йерархия на значимостта на чертите за дефинирането на европейския ареал и съвсем съзнателно отхвърля наследените от праезика генеалогични черти, защото те не дават представа за ареалните свойства, които са по необходимост породени от езиков контакт, както във всеки друг ареал⁵.

1.2. Европейски езиков ареал

Дефинирането на SAE като ареал изисква да се определи езиковият ареал като формиран в резултат от контактни влияния. Добре известни са проблемите пред установяването на критериите за дефиниране на езиковия ареал (вж. Dahl 2001; Stolz 2002; Campbell 2006, 2017) – ареал може да се дефинира на принципа на чисто географско съседство и/или въз основа на културно-исторически фактори и/или само въз основа на регистрирани контактни влияния, чието разбиране предполага истори-

⁵ Комбинацията на признаците, представени в т.нар. клъстерни карти, обаче отразява и степента на генеалогична близост, където, очаквано, руски например споделя най-много признаци с другите два източнославянски езика – белоруски и украински.

чески подход с отчитане и на екстралингвистичните фактори, т.е. отново се натъкваме на цикличност на аргументацията.

1.2.1. Географски критерий

В ареалната лингвистика се приема, че всеки два съседни езика са по-близки помежду си в сравнение с два несъседни езика. Ако приемем географската близост за определяща, би следвало да очакваме, че езиковите контакти ще протичат верижно. Както посочва Т. Щолц обаче, чертите, които са резултат от езиковите контакти, не са наследяеми – ако езикът Х споделя с езика Y даден признак, това не значи непременно, че и двата езика са заели този признак от езика Z, съседен и за двата (Stolz 2006б).

Общи черти се наблюдават и без оглед на принципа на географското съседство – между езици, които не са били съседни нито исторически, нито в съвременното. Такъв е примерът със задпоставения определителен член, който се споделя от сравнително голяма група географски несъседни езици – балканските езици, скандинавските езици и баски, за които обаче не се предполага наличие на контакт. Това повдига въпроса дали общите черти не са резултат от паралелни процеси, детерминирани например от общи принципи на граматикализация.

Освен това дори и при контакт между съседни езици няма гаранция, че признакът ще се разпространи по целия континуум, като причините за това могат да бъдат най-различни, включително от екстралингвистичен характер. Разпространението на даден (иновативен) признак винаги може да спре в определена точка на ареала – например съществува хипотеза, че югозападните македонски говори са заели посесивния перфект от съседните балкански неславянски езици (тоскийския диалект на албанския език) (Tomić 2006, 2016; Vužarovska, Mitkovska 2010), но разпространението на тази форма спира при източните македонски говори (Tomić 2006: 336). Както ще видим по-подробно в Трета глава, разпространението на *имам*-перфекта не обхваща цялата балканска езикова територия по критерия съседство, тъй като в български и в повечето му диалекти се пази старият славянски *съм*-перфект (а *имам*-формите се срещат в диалекти – южни и югозападни, които се намират под контактното влияние от други балкански езици, което потвърждава хипотезата на Б. Джоузеф, че диалектното деление при балканските езици се дължи на влияние от съседни балкански езици, вж. Joseph 2007).

Разпространението на даден иновативен признак може да зависи от вида и активността на контактите. Например български и албански имат добре развита парадигма на евиденциалните форми, за разлика от гръцки и арумънски (който е под силното влияние на гръцки), което

може да се обясни с културния, обществен и религиозен престиж на гръцкия език (Sandfeld 1930), който не е допускал активно навлизане на иновации от определен период нататък (вж. Joseph 2003: 315; Friedman 2004: 134; Tomić 2008б: 213).

Следователно чисто географският критерий (Boas 1929: 6; Stolz 2006b), макар и необходим, не е достатъчен за установяването на дадена територия като езиков ареал особено предвид емпирично установената фрагментарност на Европа. Л. Кембъл (Campbell 2006) например посочва, че няма съответствие между географската последователност на заемките в езиците и вида на заемката.

Т. Щолц (Stolz 2006а: 279) повдига и по-принципния въпрос за трудността да се очертаят границите на Европа като зона на контакти спрямо географските граници на континента Европа⁶. Ако Кавказкият регион се приеме за граничен между Европа и Азия, езици като грузинския, (източния) арменски и азерския могат да попаднат сред европейските езици (Siwierska 1998, цит. по Stolz 2006а: 279) или да бъдат изключени (Décsy 1973/2000, цит. по Stolz 2006а: 279). М. Хаспелмат (Haspelmath 2001а) обаче включва грузински (от кавказките езици), макар и като периферен, тъй като споделя няколко европеизма (релативни изречения, въведени с релативни местоимения, и липса на двойна негация). Извън географската територия на SAE, въпреки съседството си с езици от SAE или с индоевропейски езици, остават турският, източните уралски езици, които се говорят в Северна Русия, в областите около планината Урал и в Сибир, и келтските езици (от индоевропейските езици).

Т. Щолц (Stolz 2006а: 279) поставя под съмнение значимостта на чисто географския критерий, тъй като няма данни и планинските вериги (като например Урал) да са пречка за придвижването и за контактните процеси, както показва сравнението с Алпите, Стара планина и подобни големи вериги. Алпийският регион например е център на продължителни и интензивни контакти между типологично и генеалогично различни езици и диалектни разновидности – германски (баварски немски, мокено – немски диалект, близък до баварския, който се говори в североизточната италианска област Трентино, чимбро – баварски диалект, разпространен в италианските области Венето и Трентино), романски (северноиталианските диалекти) и славянски (каринтийски словенски).

⁶ Т. Щолц нарича този подход „егалитарен“ (Stolz 2006а: 280 – 282), тъй като се основава на идеята, че географските принципи (или териториалното съжителство) са в основата на степените на езиково сходство – едно погрешно допускане, както става ясно от твърде бедния доказателствен материал – основно фразеологичен или идиоматичен, който може да се проследи до християнските религиозни практики.

Резултатите от тези контакти могат да се проследят в редица конвергенции не само в лексиката и ономастиката, но също и в граматиката, и очертават т.нар. алпийска контактна зона (вж. Gaeta, Seiler 2021).

Предвид това разнообразие е трудно да се обхванат общите черти, което води по неизбежност до раздробяването на Европа на редица езикови подареали⁷, които са развили структурни черти в резултат на контакт и чийто брой варира при различните автори: от първоначалните пет ареала у Е. Леви (Lewy 1942/1964⁸), през годините с разширяване на обхвата на емпиричния материал (до 65 и дори 140 изследвани езика в проекта EUROTYPE) ареалите или подареалите на Европа нарастват до 12 (Stolz 2006a: 282), които някои автори наричат и „съюзи“ (вж. Naarmann 1976, Lewy 1942/1964, Décsy 1973/2000) и повечето от които са противоречиви според Т. Щолц. Интересно е, че в списъка, даден от Т. Щолц (Stolz 2006a: 282), балканският езиков съюз (т.нар. *Balkan Sprachbund*) не фигурира като самостоятелен съюз, а е част от средиземноморския езиков ареал, заедно с романските езици, малтийски, арабски, иврит, турски, словенски, сърбохърватски (Ramat, Stolz 2002). Румънският, от друга страна, е включен в евразийския съюз, докато руският е част не само от евразийския съюз, но и от карелския съюз. Т. Щолц изрично се позовава на уговорката, че един и същи език може да попадне в няколко ареала (и че един и същ ареал може да има различни названия), както и че повече от една група езици могат да бъдат включени към един и същи ареал (вж. и Naarmann 1976).

1.2.2. Европа като културен ареал

Общата култура и история създават обща, споделена среда, която има определен принос за стимулиране на конвергенцията. Културният аспект е добре известен от изследванията върху балканския езиков съюз, за чието формиране най-важна е ролята на многоезиковата среда, създадена от социалните, културните, историческите и обществено-политическите процеси, която позволява на хората да общуват интензивно по-

⁷ Сред които най-често дефинираните са: балкански езиков съюз (Асенова 2002), прибалтийски езиков съюз (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001), карелски езиков съюз (Sarhimaа 1991), евразийски езиков съюз (Якобсон 1931/1962), средиземноморски езиков съюз (Lewy 1942/1964; Naarmann 1976; Décsy 1973/2000), дунавски (Naarmann 1976; Décsy 1973/2000) или централноевропейски езиков съюз (Thomas 2008; Kurzová 2019).

⁸ Е. Леви (Lewy 1942/1964) прокарва делението изток-запад, но според М. Хаспелмат ареалите се сливат и припокриват най-вероятно на Балканите, като се има предвид, че албански споделя 8 черти с нидерландски и романските езици, гръцки и румънски – по 7, докато български – 5 (Haspelmath 2001a; вж. и Stolz 2006a).

между си – при отсъствие на *lingua franca* и при сложно взаимодействие на степените на престиж на различните езици, измерван според тяхната културна и обществена стойност (Lindstedt 2000a).

Средиземноморският ареал според Т. Щолц (Stolz 2006b: 37) също може да бъде определен като такъв въз основа на споделени признаци в резултат на езиково-културно взаимодействие, а не толкова на географската близост. Тоест езиковите ареали (или съюзи) не съвпадат нито с културните ареали (т.е. не са равнопоставени на т.нар. *Kulturbund* (Haarmann 1976), нито с политическите граници.

Макар да са важни за активността на езиковите контакти, културно-историческите критерии също не са ексклузивни за дефинирането на дадена културна среда като езиков ареал. Както посочва Х. Харман (Haarmann 1976), разпространението на езиковите признаци не съвпада с разпространението на културните практики. Оттук и предполагаме, че всеки подход или модел, който предполага някакви културологични съображения като предварително условие за установяването на ареалност в лингвистичния смисъл на термина, няма да е ефективен – двата типа конвергенция просто не са паралелни. Езиковата конвергенция може да прехвърли географските граници на даден културен ареал, както това става с балканизмите, които се срещат и в езици извън балканския езиков език като например украински, а от друга страна, е изключително трудно, дори невъзможно, да се говори за Европа като за единен културен ареал, освен в смисъла на доминацията на твърде общото понятие за гръко-латинско наследство, останало от времето на Просвещението. Това е причината М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) категорично да изключи културно-историческия подход като водещ за дефиниране на понятието за Европа като езиков ареал – нито общеевропейската култура от Ренесанса до Просвещението, нито латинското наследство, преминало в средновековната култура, са достатъчни фактори. В лексиката на всички европейски езици се срещат много неолатински или неогръцки образувания и термини, във фразеологията на всички европейски езици могат да се изброят редица общи изрази и идиоми, но основните принципи на теорията за езиковите съюзи изключват лексикалното наследство като надежден критерий.

Въпреки това обаче без културно-исторически параметри ни се вижда трудно да се установи обсегът на разпространение на общите черти, породени от езикови контакт – например голяма част от балканизмите в българския език се проследяват в писмените данни и се разпространяват по книжовен път в преводни текстове, които са свързани с византийското културно и книжовно наследство (Lindstedt 2000a). Култур-

ната конвергенция често пъти се повлиява от фактори като културния престиж – какъвто е и случаят с влиянието на гръцкия език върху балканските езици.

1.2.3. Предимството на фактора комуникация

Както споменахме по-горе, приема се, че признаците на SAE са породени от езиков контакт (а не генеалогични). Ако изключим многобройните лексикални заемки, както и паралелните конвергентни процеси, промените в граматичните системи предполагат някаква форма на заемане или трансфер от един език в друг. Често се изтъква, че подобен трансфер предполага комуникативни ситуации в двуезикова или многоезикова среда, които да са част от ежедневието. Б. Джоузеф нарича този процес „интензивно и интимно двуезичие“ (*intense and intimate bilingualism*), както може да се проследи по честотата на заеманите прагматични комуникативни маркери и емотивни елементи като междуметия, идиоми и под. (Joseph 2010/2020: 625)⁹. Б. Джоузеф и В. Фридман (Friedman, Joseph – под печат) се позовават и на „взаимния многопластов многопосочен мултилингвизъм“¹⁰ като необходимо условие за създаването на онази контактна конфигурация, която води до обособяването на езиковите съюзи, защото позволява да се проявят универсалните аспекти както на комуникацията, така и на езиковата структура.

Според Т. Щолц обаче комуникативното взаимодействие, макар и многостранно¹¹, не е достатъчно, за да аргументира разпространението на признаците, които водят до формиране на езиков съюз или ареал. Езиковата комуникация трябва да се свърже с разпространението на даден признак извън неговата очаквана генеалогична или типологична област на разпространение (Stolz 2006b), за да се идентифицира целият „клъстер“ от изоглоси, характеризиращи дадения многоезиков ареал, както е в случая със SAE.

⁹ Според него това е характерно само за балканския езиков съюз.

¹⁰ При многопосочен контакт в зависимост от това как се наслагват контактните влияния и процеси, може да се получат различни области на дифузия на признаците, като появата на всеки признак в езиците може да се дължи на различна причина (Friedman, Joseph – под печат).

¹¹ При отсъствие на *lingua franca* се използва т.нар. акомодация между участниците в комуникацията, при която говорещите адаптират речта си до ниво, което да улесни комуникацията с човека, за когото този език не е роден (например може да се избират структури, които да са удобни, т.е. приемливи като вариант на целевия език, и които същевременно в някаква степен съответстват на структури, които се използват в другия език) (Joseph 2010/2020).

Допълнителни проблеми създават и трудностите при установяване на условията и резултатите от комуникативно взаимодействие в пре-дишни исторически периоди. За контакта между езиците можем да съдим по инвентара на споделените общи черти, но понякога е трудно да се докаже, че тези черти са именно резултат от контактни влияния – ако например нямаме конкретни писмени следи, трудно ще докажем хипотезата на М. Хаспелмат, че европеизмите са възникнали след периода на Големите миграции от IV – VI век сл.н.е. Според някои изследователи (Shallert et al. 2021/под печат) някои от тези черти може да се дължат на паралелни иновационни процеси, които се определят от генеалогични предпоставки, но и са ограничени от универсални възможности, от които зависи спектърът на структурни вариации на езиците по света (Stolz 2002: 268 – 272)¹².

1.3. Езиков ареал и проблеми пред дефинирането му

Л. Кембъл (Campbell 2017) посочва, че от известните 75 езикови ареала по света само няколко са всеобщо признати (между които той нарежда и т.нар. от него балкански езиков ареал), но сравнението дори само между тях показва, че както тяхната вътрешна структурираност по отношение на степента на конвергентност, така и екстралингвистичните условия, в които се формират, по отношение на географска, историческа, културна и политическа хомогенност, не са нито идентични, нито дори сходни. Всичко това поставя под съмнение оперативността на самия термин „ареал“ като работно понятие¹³.

Според други автори (Thomason, Kaufman 1988; Heine, Kuteva 2001) понятието за езиков ареал (и признаците, чрез които се дефинира той) е прекалено комплексно и неясно, защото типологията на конвергенциите в различните европейски по-малки ареали е различна, макар че във всички случаи става въпрос за заемане като обща причина на езиковите конвергенции. Ако споделените черти между европейските езици са резултат от заемане, дифузията на заетите признаци би трябвало да очертае границите на езиковия ареал. Това обаче е невъзможно, поне за момента, защото чертите се оказват различни за различните ареали, а и защото в едни европейски ареали конвергенциите са от един вид, а в други – от друг вид. Например, както е добре известно, в балканския езиков съюз

¹² Предполага се например, че такъв е случаят с развитието на задпоставения определителен член в северноевропейските езици и в северноруските диалекти, освен в балканските езици.

¹³ Други понятия, които се използват, са: sprachbund, diffusion area, adstratum relationship, convergence area (вж. у Campbell 2006).

конвергенцията е довела до поява на задпоставен определителен член, редуция или загуба на падежната система, загуба на инфинитива, запазване на претерита (вж. по-долу). В алпийския езиков ареал пък (в който влизат южногерманските диалекти, северноиталианските диалекти и словенски) конвергенцията води до споделяне на черти като загуба на претерита, поява на антикаузативи, въвеждане на непряко допълнение с предлог (но при запазване на дателните окончания) и развитие на т.нар. „алпийски пасив“ (при който страдателните форми се образуват със спомогателен глагол за движение със значение на 'идвам') и на т.нар. „среден залог“ (възвратно-страдателен) (Gaeta, Seiler 2021).

Поради всички тези различия Л. Кембъл (Campbell 2017) предлага подходът към дефинирането на езиковия ареал да се фокусира не върху признаците, а върху дифузията на признаците. Дифузията обаче предполага исторически подход, защото, както отбелязва Б. Дринка (Drinka 2017: 43), споделените черти на съвременния етап са само синхронно наблюдаван резултат от различни процеси на езиковия развой.

Тоест ареалите не са реални физически обекти, а проекции, които изследователите предполагат въз основа на избрани критерии (Stolz 2002, 2006a, 2006b). Както Т. Щолц, така и М. Хаспелмат, като отчитат сложността на конвергенциите в отделните ареали на Европа, се отказват от избор на дефиниция и според М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1492) „можем да говорим за езиков ареал, когато няколко географски съседни езика демонстрират общи структурни характеристики, които не може да се дължат на наследеност от общ праезик и които различават тези езици от другите им съседни езици“¹⁴. С други думи според М. Хаспелмат достатъчно е структурните черти да не съвпадат с наследството от праезика, за да могат да характеризират географския регион като езиков ареал. По-важно условие е признаците еднозначно да го разграничават от други съседни ареали (по т.нар. принцип за ексклузивност на ареала). Според М. Хаспелмат следните основни принципи аргументират включването на една или друга структурна черта като възможен европеизъм (Haspelmath 2001a: 1493):

(1) Признакът да присъства в повечето централни европейски езици.

(2) Признакът да не присъства в географски близките езици (келтски, тюркските езици, източноуралските езици, абхазко-адигейските езици, вероятно афро-азиатските езици).

¹⁴ “A linguistic area can be recognized when a number of geographically contiguous languages share structural features which cannot be due to retention from a common protolanguage and which give these languages a profile that makes them stand out among the surrounding languages”. (Haspelmath 2001a: 1492).

(3) Признакът да отсъства в източните индоевропейски езици (арменски, ирански, индийски).

(4) Признакът да не се среща в повечето от езиците по света.

Колкото по-голям е броят на признаците, толкова по-точно може да се определи обсеget на ареала (Haspelmath 2001a: 1493).

Според Л. Кембъл (Campbell 2017) обаче идентифицирането и броят на общите признаци не са достатъчни, за да се дефинира ареалът, а е необходимо да се докаже, че те са резултат от дифузия в резултат на контакт или на паралелен развой, в противен случай те са просто признаци, споделени по географски принцип. Тоест общите признаци ще придобият значимост като очертаващи езиков ареал само ако бъде доказано, че са споделени в резултат на дифузия.

Л. Кембъл (Campbell 2017) също посочва „заемането“ като общ механизъм на езиковата промяна, като изказва хипотеза за съществуването на два вида ареали – езиков съюз и дифузен ареал, като вторият се основава ексклузивно на дифузията на споделени признаци.

Относно броя на езиците, образуващи SAE (да припомним, че те са 140 според Й. ван дер Аувера (van der Auwera 1998a: 6), М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) посочва, че ограничения няма – даден ареал може да се състои минимум от два езика, съседни в географско отношение, за да е доказуема все пак хипотезата за контактно влияние, а максимално може да съответства на цял континент.

В съгласие с хипотезата на Л. Кембъл (Campbell 2017) за два вида ареали – езиков съюз и дифузен ареал, Б. Дринка (Drinka 2011, 2017) предлага хипотеза за етапите и свързаните с тях исторически процеси, чрез които Европа се превръща в динамична стратифицирана зона, състояща се от пластове, съответстващи на общите изоглоси.

М. Коптиевская-Там и Б. Велшли (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001), които изследват т.нар. прибалтийски езиков ареал (в който влизат контактните езици от славянската, германската и балтийската езикова група, както и съответните контактни угро-фински езици), предлагат термина „контактно суперпозиционен ареал“ за цялата мозайка от езици в Европа. Проблем обаче е, че дори в сравнително по-малките ареали признаците са неравномерно разпределени и са реализирани в различна степен, т.е. не се отчита степента на тяхната интегрираност в системата, и оттук не могат да дадат ясен ареално-типологически профил на съответната контактна зона. Част от признаците са генеалогични (каквото е случаят например с източната контактна зона на прибалтийския езиков ареал, включваща балтийските езици, източнославянските езици

и полски), друга част са типологично фреквентни, т.е. срещат се в цяла Евразия, както и на други места в Европа, а за трети се предполага, че са породени от езиков контакт.

В този контекст и езиковите евроскептици повдигат въпроса за това доколко има изобщо смисъл да се говори за Европа като за езиков съюз в традиционния смисъл на термина, а привържениците на теорията за SAE се ограничават с констатацията, че Европа е един като цяло нехомогенен езиков ареал (Stolz 2006a: 293; Décsy 1973/2000).

1.3.1. Ареал и/или езиков съюз?

Както по-горе беше споменато, в литературата, посветена на езиковите ареали, освен самия термин езиков ареал, се използва и терминът езиков съюз в смисъла на Н. Трубецкой, който го предлага още през 1923 г., за да характеризира балканския езиков съюз. Дефиницията на Н. Трубецкой (Трубецкой 1923: 116, цит. по Toman 1995: 204) гласи: „... освен по генеалогичен признак езиците, които са географски съседни, често се групират и независимо от произхода си. Случва се няколко езика в един географски и културно-исторически регион да придобият черти, които показват определено сходство помежду си, независимо дали това сходство се определя от общ произход, или само от продължителна близост във времето и паралелно развитие. За такива групи, които не се основават на генеалогичен принцип, предлагаме термина езиков съюз [jazykovyj sojuz/языковый союз]“¹⁵. Според Ал. Айхенвалд езиковият съюз (*Sprachbund*) е „географски обособен ареал, който включва езици от две или повече езикови семейства (или подгрупи), които имат общи значими черти. Повечето от тези черти не се срещат в езици от същите семейства извън ареала и могат да се посочат като определящи за ареала“ (Aikhenvald 2018: 149)¹⁶.

Следователно акцентите в дефинициите на езиковия съюз са следните: а) езиците, които образуват езиковия съюз, трябва да са географски

¹⁵ “(...) besides such genetic grouping, languages which are geographical neighbors also often group independently of their origin. It happens that several languages in a region defined in terms of geography and cultural history acquire features of a particular congruence, irrespective of whether this congruence is determined by common origin or only by a prolonged proximity in time and parallel development. We propose the term language union [jazykovyj sojuz/езиков съюз] for such groups which are not based on the genetic principle” (Трубецкой 1923: 116, цит. по (Toman 1995: 204).

¹⁶ “(...) a geographically delimited area including languages from two or more language families (or subgroups) which share significant traits. Most of these traits are not found in languages from the same families outside the area, and can be considered area-defining” (Aikhenvald 2018: 149)

съседни; б) езиците трябва да са от различни езикови групи или семейства; в) чертите, които езиците от съюза споделят, не са (непременно) споделени от езиците от съответните езикови групи или езикови семейства, към които те принадлежат¹⁷. В същия дух е и дефиницията на Дж. Томас с повече условия: езиковият съюз е такава група езици, в която: (1) конвергенцията трябва да включва повече от два езика; (2) езиковият контакт между тези езици е бил продължителен; (3) споделените характеристики не трябва да са резултат от генеалогична връзка; (4) всеки език запазва членството в собственото си семейство (т.е. няма промяна на езика към пиджин); (5) трябва да има структурни паралели на морфо-синтактично равнище; (6) езиковият контакт е довел до сложно взаимодействие на субстратни, суперстратни и адстратни влияния; (7) влиянията трябва да са многопосочни, а не еднопосочни (Thomas 2008: 124 – 125).

Макар че в много изследвания се слага знак за равенство между езиков ареал и езиков съюз (Thomason 2001: 99) като географски определени и генеалогично разнородни зони, в които неизбежно се е осъществявал или се осъществява езиков контакт под някаква форма, преместването на фокуса върху самия контакт (и върху характера на контакта) води до преосмисляне на критериите и съответно до търсене на функционално обяснение за споделените лингвистични пространства, в частност на разликата между ареал и съюз. За това основна заслуга имат изследователите на балканския езиков съюз като най-добре изследван езиков съюз (Schaller 1975; Асенова 2002) и като модел за формулиране на хипотеза за наличието на езикови съюзи изобщо. Лингвистичното пространство не е дефинирано географски, а като конвергентна зона, при това с ясно различими езикови проявления. Езиковият контакт се предлага като обяснение не за взаимните влияния между езиците, а за самия характер на иновациите от гледна точка на системата – те трябва да могат да се идентифицират чрез определени иновативни структурни модели, които да са резултат не от повърхнинни заемания на форми, а от „функционална конвергенция на споделените форми“ (Joseph 1983/2009: 230 – 233; 2010/2020: 620; Asenova 2018: 23; Sobolev 2018: 51).

За разликата между ареал и съюз всъщност се оказва решаваща ролята на конвергенцията. Два или повече съседни езика могат да споделят придобити чрез контакт иновации с идиосинкретичен или несистемен характер, т.е. иновациите могат да са част от граматическите им системи, но за

¹⁷ М. Коптиевская-Там и Б. Велшли (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 626 – 627, 728) дефинират прибалтийския езиков ареал като контактна суперпозиционна зона (contact superposition zone), която противопоставят на езиковия съюз.

да имат системен характер и да се проявяват на всички нива на системата, ареалът трябва да е конвергентен. С други думи става въпрос според А. Соболев (Sobolev 2023) за регулярни функционални съответствия между паралелни структури. Очевидно те трябва да могат да се проследят исторически¹⁸, в съответствие с принципите за дифузия на признаците като единствен метод за установяване на етапите на конвергентните процеси, защото иначе не би било възможно да се докаже паралелната им функционалност на съвременния етап. Според А. Соболев всяка ареално определена група езици може да се превърне в конвергентна група¹⁹, т.е. в съюз, но това не означава, че съюзът трябва непременно да се ограничава до географски съседни езици (Sobolev 2021). Например балканизми се откриват в несъседни на балканските езици (напр. разпадането на инфинитива в южноиталианските диалекти, вж. Ledgeway 2012).

SAE също често се определя като езиков съюз наравно с други по-малки езикови ареали в Европа. Например Х. Курцова (Kurzová 2019) определя централноевропейския конвергентен ареал (който включва немски, чешки, словашки и унгарски (а според Дж. Томас (Thomas 2008) и сърбохърватски и полски като контактни езици от бившата Хабсбургска империя, оттук и наименованието на ареала „хабсбургски съюз“) като *Sprachbund* и поставя този термин в скоби след конвергентен ареал²⁰. Г. Зайлер (Seiler 2004) и Е. Бидезе и А. Томасели (Bidese, Tomaselli 2021)²¹ също наричат алпийската контактна зона езиков съюз.

В Европа са дефинирани и други съюзи, като във всички тези образувания се включват три или повече езика от различни езикови групи, кои-

¹⁸ Макар и в някои случаи да е в противоположната посока – например български губи падежната си система, за разлика от славянските езици, които я запазват, докато румънски запазва някои от падежите си, за разлика от романските езици, които ги губят (повечето балкански езици пазят до известна степен падежите си, макар и в силно опростен и синкретичен вид).

¹⁹ Обратният процес също е възможен.

²⁰ И тук като при балканския езиков съюз има различни мнения относно броя и характера на конвергенциите. Дж. Томас (Thomas 2008: 134 – 141) цитира шест морфо-синтактични признака, които определят централноевропейския езиков съюз като съюз (като по-късно ги свежда до пет (Thomas 2010), от които три са сигурни: тричленна темпорална система, перфект като единствен претерит и перифрастично бъдеще време (Danylenko 2019: 353).

²¹ Според Л. Гаета и Г. Зайлер (Gaeta, Seiler 2021) има достатъчно основания алпийската контактна зона да се определи като съюз заради споделените структурни конвергенции, за които с голяма доза сигурност може да се предположи, че представляват иновации, характеризиращи единствено и само диалектите, които са част от ареала, т.е. не присъстват в съответните стандартни езици (италиански, немски, словенски), нито в други диалекти на същите езици. И тук конвергенциите се дължат на дву- и многоезиковия контакт, осъществяван от векове от двете страни на алпийския проход Бренер.

то са развили черти, липсващи в езиците от собствените им езикови групи. Паралелите (освен очакваните лексикални) са основно на морфо-синтактично и на синтактично ниво в съответствие с условието, че обект на иновация най-често са онези структури, за които може да се предположи най-пряка връзка с фактори от комуникативен характер. И в централно-европейския, и в алпийския езиков съюз иновациите са исторически проследими и имат ясна диалектна диференциация, което е доста подобно на ситуацията в балканския езиков съюз. Затова е очакван въпросът дали SAE също отговаря на очертаните по-горе условия за съюз.

Този въпрос е свързан и с напрежението между подходите – SAE е продукт на типологическия подход, който цели да каталогизира общите черти в едно достатъчно голямо езиково пространство. Обособяването на по-малките ареали е продукт на ареален подход с акцент върху контакта като решаващ фактор. М. Хаспелмат също допуска, че обособяването на SAE е възникнало чрез езиков контакт, но на настоящия етап са твърде недостатъчни изследванията, които да могат да верифицират дифузията на т.нар. европеизми като функция от отделни по-малки или по-големи зони на контакт. Това съчетание между ареален и типологичен подход често пъти се критикува в балканистичните изследвания, например от В. Фридман и Б. Джоузеф (Friedman, Joseph 2017), но някои изследователи използват и термина „ареална типология“ (вж. напр. Вендина 2014; Sobolev 2018), като отчитат не само признаците като списък, но проследяват и историческия им развой.

Що се отнася до SAE, очевидно е, че големият брой езици, които включва този ареал, не позволява детайлно проучване на дифузията на признаците на входа и на изхода. Това е възможно само при по-малките ареали. Второ, липсва изследване на функционалните съответствия между формално сходните модели в езиците. Както споменахме, М. Хаспелмат се интересува само от очертаването на ареала чрез формалното наличие / каталогизирането на чертите (т.нар. циркумстанциален подход), а не от обяснението им като произход и модел на дифузия.

Тези проблеми на SAE са коментирани и от П. Мьойскен (Muysken 2008: 4 – 5) в предговора към сборника *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*. Според него между подходите не би трябвало да има противоречие, ако отчитаме спецификата на ареалите според типа подход (географски, исторически и типологически (или циркумстанциален) (Muysken 2008: 5, Таблица 1). П. Мьойскен очертава три вида ареала: микроареал, мезоареал и макроареал, приведени в Таблица 1²².

²² Номерацията на таблиците, фигурите и примерите е отделна във всяка глава.

Таблица 1. Трите вида ареали по П. Мьойскен (Muysken 2008: 5)

Равнище	Регион	Период	Източници	Контакт
Микро	билингвални общности	20 – 200 години	данни от теренни проучвания	специфични контактни сценарии
Мезо	определен географски регион	200 – 1000 години	данни от сравнителни проучвания, исторически данни	глобални контактни сценарии
Макро	по-големи области от света	много назад във времето до днес	типологични, генеалогични, археологически данни	сценарии на неясен или липсващ контакт

Според автора единствено на микроравнище може да се добие конкретна представа за специфичните контактни сценарии чрез пряко наблюдение на данните на терен върху общности със системен билингвизъм (които може да са и с по-сложна система от отношения между два и повече езика). Такива контактни ситуации са характерни за отделни по-малки ареали в рамките на езиковия съюз, докато самият езиков съюз се формира на следващото – мезоравнище (реално езиковият съюз е мезоареал) – с очертан темпорален отрязък и конвергенции, установими чрез сравнително-исторически данни. Към мезоареалите са приложими всички контактни сценарии – структурно заемане (лингвистично калкиране), граматическа конвергенция от балкански тип, частично сближаване с целевия език на контакт (*language shift*), субстратни влияния. Балканският езиков съюз е именно такъв вид контактен (конвергентен) ареал и са добре известни различните исторически обяснения за процесите (за преглед, вж. Асенова 2002).

SAE определено отговаря на условията за макроареал в смисъла на П. Мьойскен²³, като един такъв вид ареал обаче не може да се опише по друг начин, освен типологично. Подобно на М. Хаспелмат и П. Мьойскен споменава, че за макроареалите може да има частични генеалогични ос-

²³ Като пример П. Мьойскен използва един максимално широк ареал – т.нар. атлантически езиков ареал (Muysken 2008: 11 – 20), който включва езици, гранични на Атлантическия океан, които се говорят в Европа, Африка, Карибския регион, Северна и Южна Америка. В крайна сметка той посочва (едва) пет структурни черти, които отличават тези езици (или по-скоро посоката на развой на езиковите системи – като отправна точка за анализа са креолските езици в Карибския регион): (1) сравнително фиксиран SVO словоред; (2) превербално маркиране на време и аспект; (3) ограничено изискване за задължителен местоименен подлог; (4) ограничено морфологично маркиране, особено на глагола; (5) аналитични маркери за въвеждане на подчинени изречения (Muysken 2008: 19 – 20).

нования, но контактните процеси не могат да се проследят исторически, нито са възможни каквито и да било предположения относно начините на формирането им предвид тяхната многопластовост в конвергентно, типологично и диахронно отношение.

Тезата на М. Хаспелмат, че SAE е относително млад езиков ареал (Haspelmath 1998), т.е. заражда се в периода между Късната античност и Ранното средновековие, е била многократно критикувана именно заради дефицита на източниците, които могат да удостоверят наличието на контактни влияния в по-ранни периоди от време. Затова и хронологията на един такъв макроареал е принципно невъзможна, а и няма смисъл да се търси. М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a, цит. по (Muysken 2008: 13) предлага пет възможни обяснения за появата на дефинираните от него споделени признаци: споделени праиндоевропейски черти, влияние на общия субстрат, ролята на латинския като лингва франка, обща европейска култура от епохата на Ренесанса и Просвещението и езиковите контакти в периода на Големите миграции. Като изключва първите четири, М. Хаспелмат избира като най-вероятно последното обяснение, но според П. Мьойскен дори то е твърде неспецифично.

Следователно има основания SAE да се определи като езиков съюз на макроравнище, но само в специфичното разбиране за разграниченията на типовете ареали, тоест SAE не е съпоставим с балканския езиков съюз нито в ареално, нито в типологично отношение.

1.3.2. Проблеми на метода

Много често поради липса на данни се вземат предвид само стандартните езици, но от балканистичните изследвания е добре известно, че езиковите контакти са се осъществявали в устна форма, на диалектно ниво, а според някои автори именно създаването на литературните езици в рамките на политически дефинирана езикова територия е довело до различни процеси на т.нар. дебалканизация“ (Kurzová 2019: 263). При разглеждането на балканския езиков съюз винаги се вземат под внимание не само диалектите на отделните езици, но и по-големи диалектни континууми, които са идеалната тестова среда за степента на интегриране на иновациите в отделните диасистеми и могат да очертаят пространствените граници на всяка иновация. Подобни изследвания имат сериозна традиция в балканистичните изследвания (вж. МДАБЯ 2003 – 2013)²⁴.

²⁴ Класически пример в това отношение е сръбският език, който традиционно се приема за периферен член на балканския езиков съюз (Birnbbaum 1967), докато източносръбските говори – торлакски / призренско-тимошки според сръбската терминология, или крайносеверозападните български говори според българската класифи-

Посредничество на диалектите, разбира се, може да се предположи и за историята на езиковите контакти на картата на Европа (Bechert 1981; van der Auwera 1998a, б). Едно от възраженията към проекта EUROTYPE е, че се фокусира върху конвергенциите и не отчита моделите на диверсификация, които могат да се проследят при нестандартните варианти на езика (Nomachi, Heine 2011).

Очевидно обаче важен е не само контактът, а и с какви признаци езиците влизат в този контакт, т.е. какво е тяхното предконтактно развитие (което можем да установим само при съпоставка с генеалогично свързаните езици, ако нямаме други следи). Изследователите разграничават няколко вида иновации (Heine, Kuteva 2005) – еднопосочна (от езика източник към езика приемник), двупосочна (при която се наблюдава взаимно влияние – например подобен развой се предполага при установяването на *имам*-перфекта в гръцкия език, където формите всъщност се „врещат“ от латинския, който ги е заел в предходен период, Drinka 2017: 278 и сл.), и споделена иновация (при която процесът протича по-скоро паралелно, вероятно и под влияние на контакти с други езици).

Разбира се, нито една от тези промени не се случва извън определен социален контекст, за който обаче невинаги има достатъчно „следи“ и достатъчно достоверни данни като цяло, включително за видовете контакти, както и за етапите, през които преминават езиците. Тази липса на данни води до това да не сме сигурни дали дадена промяна се дължи на контакт, или е по-скоро резултат от вътрешноезикова промяна, или пък в ход са били различни фактори, с разнопосочно влияние и на новите структури, които се появяват в езика (Thomason, Kaufman 1988: 57 – 61; Harris, Campbell 1995).

И така пред ареалната лингвистика и в частност пред хипотезата за съществуването на SAE се очертават следните методологически въпроси:

(а) До каква степен моделите са продукт на критериите, използвани за тяхното идентифициране? Ако изберем набор от критерии въз основа на по-обща междуезикови параметри или на универсални ограничения на човешкия език, вместо на евреспецифични параметри, каква е веро-

кация – се приемат за редовни членове на балканския езиков съюз (Sławski 1955; Friedman, Joseph – под печат), защото споделят всички добре известни балканизми (Tomić 2012): аналитично склонение, аналитични степени за сравнение, синкретизъм на формите на личните местоимения, постпозитивен член, липса на инфинитив, аналитично бъдеще време – което ги определя и като български говори (за значимостта на диалектните данни специално за балканския езиков съюз, вж. МДАБЯ 2003 – 2013).

ятността Европа да изпъкне като типологична общност (Nomachi, Heine 2011)?

(б) Ако общите черти, предимно в граматичните системи, са резултат от някаква форма на заемане или трансфер от един език в друг, какво реално се заема (форма, категория, модел) и как тази заемка се превръща в интегрална част (или категория) на заемащия език? С други думи как да се моделира дифузията на признаците с оглед например на процесите на реанализ и свързаната с него граматикализация.

(в) Какви са централните (според очертаните изоглоси и/или броя на споделените признаци) деления в Европа (напр. център – периферия, изток – запад, север – юг) и какво е съотношението на установените вече мезоареали спрямо макроареала? Например според И. Сержант (Seržant 2021: 73 – 74) основното деление е изток – запад, като западноевропейските езици, които М. Хаспелмат определя като централни за SAE, се противопоставят на изтока, включващ източните славянски езици и прибалтийската зона. Балканските езици и южнославянските езици са част от преходна зона, свързваща двата ареала.

1.3.3. Европеизми

В различните изследвания се посочват различни характеристики или признаци (т.нар. „европеизми“), като най-често споменаваните според Й. ван дер Аувера са: тенденция към аналитизъм; опростена падежна система; наличие на определителен и неопределителен член; използване на *съм* и *имам* като спомагателни глаголи; доминация на изреченски тип, който не е *pro-drop*; преобладаващ каноничен словоред с второпозиционен глагол от типа SVO; фразов словоред, който разчита на предлози и постпозиционен генитив; акузативност; съгласуване на финитния глагол с подлога; възможност за изразяване на агента в пасивните конструкции; несъвпадение между семантична роля агент и синтактичната позиция подлог; редица лексикални и фразеологични паралели (напр. при фазовите наречия и адвербиални конструкции и други средства за изразяване на понятия като квантификация, градиентност, еднаквост и подобие, условност (van der Auwera 1998б: 815 – 816). Т. Щолц (Stolz 2006а) допълва списъка на М. Хаспелмат, който в настоящото изследване ще бъде основен и който е коментиран по-нататък, и с признаци от областта на фонологията и фонетиката: наличие на закръглени предни гласни и загуба на квантитета при гласните в исторически план, като останалите признаци според него са: загуба на падежите; синкретизъм между комитатива и инструментала; произход на редните от бройните числителни; липса на пълна редупликация.

Основната разлика между подходите по отношение на признаците е, че някои подходи анализират „тенденции“, като въз основа на наличие, отсъствие или „следи“ (или частично присъствие на явлението) определя центъра и периферията на ареала плюс изоглосите, докато в други се отчитат предимно наличието или отсъствието на признака. Добавянето на повече признаци от различни езикови равнища и особено на степен на проявление на признаците води обаче до по-висока комплексност, а оттам и до по-трудно формулиране на условията за определяне на границите на ареала (и подареалите). Основното условие обаче остава контактът, т.е. наличието или отсъствието на даден признак в даден език или група от езици трябва да се дължи на контактно влияние.

1.3.3.1. Haspelmath 2001a

През 2001 г. М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) формулира дванайсет основни и пет допълнителни европеизма (както и други девет, които според него изискват допълнително разглеждане, за да се прецени дали са важни за формирането на SAE). Тези признаци са приведени по-долу (в скоби е дадена номерацията по (Haspelmath 2001a) и ще бъдат разглеждани по-подробно в следващата глава с акцент върху проявленията им в българския език. За основните признаци М. Хаспелмат предполага, че са резултат на контактно влияние (вероятно с изключение на (7) външен притежател, изразен с име (местоимение) в дателен падеж, за който може да се предполага и наследственост от праиндоевропейския). Повечето от тези признаци са по-скоро в областта на синтаксиса (или на морфо-синтаксиса).

Списък на европеизмите според М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a)

Основни признаци на SAE

- (1) Наличие на определителен и на неопределителен член.
- (2) Релативни изречения, въведени с релативни местоимения.
- (3) Форми на перфекта, образувани с *имам* като спомагателен глагол.
- (4) Експериментер в именителен падеж.
- (5) Форми на страдателния залог, образувани с причастие.
- (6) Образоване на антикаузативи от каузативи.
- (7) Външен притежател, изразен с име (местоимение) в дателен падеж.
- (8) Липса на двойно отрицание в изречения, в които подлогът е изразен от отрицателно местоимение.
- (9) Стандарт за сравнение, въведен с частица.
- (10) Изразяване на сходство с думи, произхождащи от релативи.
- (11) Задължителни лични местоимения в подложна позиция.
- (12) Разлика между възвратното местоимение и емфатичното местоимение.

Допълнителни признаци на SAE

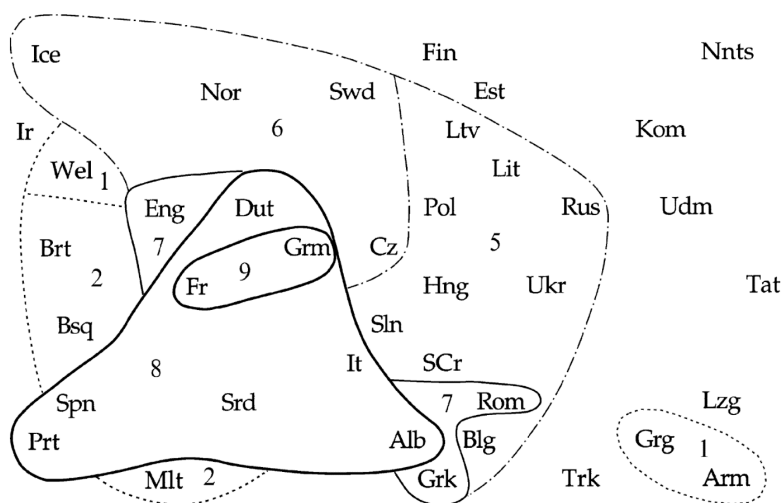
- (1a) Глагол в първа позиция при да/не-въпросите.
- (2a) Специални маркери за образуване на сравнителни форми на прилагателните.
- (3a) Координация от вида А и В.
- (4a) Синкретизъм на комитатива и инструментала.
- (5a) Суплетивни форми за числително редно на две.

Други вероятни признаци

- (i) Липса на разлика при адноминалните конструкции за отчуждаема и за неотчуждаема собственост.
- (ii) Липса на опозиция между включващи и изключващи местоимения, първо лице, неединствено число.
- (iii) Липса на редупликация.
- (iv) Дискурсни прагматични понятия като топик и фокус се изразяват чрез изреченско ударение и промени в словоред.
- (v) Доминиращ каноничен словоред подлог – сказуемо – допълнение (SVO).
- (vi) Само една конвербиална форма.
- (vii) Специална конструкция за негативна координация.
- (viii) Голям брой специфични фазови адвербиали.
- (ix) „Загуба на претерита“ (и замяната на претеритните форми с форми на сегашния перфект).

За да представи степента на включеност в SAE на езиците (т.нар. „европеизация“), които разглежда, клъстерната карта на изоглосите на М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1505, карта 107.13; вж. Фиг. 1) комбинира девет от европеизмите:

- (1) Наличие на определен и на неопределителен член.
- (2) Релативни изречения, въведени с релативни местоимения.
- (3) Форми на перфекта, образувани с *имам* като спомагателен глагол.
- (5) Форми на страдателния залог, образувани с причастие.
- (7) Външен притежател, изразен с име (местоимение) в дателен падеж.
- (8) Липса на двойно отрицание в изречения, в които подлогът е изразен от отрицателно местоимение.
- (10) Изразяване на сходство с думи, произхождащи от релативи.
- (11) Задължителни лични местоимения в подложна позиция.
- (12) Разлика между възвратното местоимение и емфатичното местоимение.

Фиг. 1. Клъстерна карта с девет европеизма (Haspelmath 2001a: 1505, карта 107.13)

Както се вижда от Фиг. 1, максималният брой споделени признаци съответства на ядрото на езиковия ареал, докато периферията обхваща езици с относително по-малък брой споделени черти, но членството в периферията е градуално, така че в нея се разполагат езици с различна степен на близост до ядрото. Колкото повече се отдалечаваме от ядрото, толкова по-голяма е вероятността за хетерогенност на езиците от глед-

на точка на европеизмите и евентуалното им участие в други съюзи и дори езикови ареали.

Картата квантифицира изоглосите чрез комбинация на ареалите на разпространение на деветте признака в 5 степени на „европеизация“ (от (1) до (5) са т.нар. централни европейски езици, които имат най-малко пет признака):

(1) В „ядрото“ са езиците, които съдържат всичките девет основни признака – това са немски и френски²⁵, т.е. (стандартните) езици от т.нар. „езиков съюз на Карл Велики“ (*Charlemagne Sprachbund*), който е свързан с решаващата историческа роля на Каролингския ареал за разпространението на признаците при контактните процеси на територията на Европа, като се започне от ранното Средновековие (van der Auwera 1998b: 824).

(2) Близо до „ядрото“ са езиците с по 8 основни признака, които могат да се нарекат „периферни езици от първа степен“ – тук спадат повечето езици, които се говорят в Южна Европа, като към тази група спадат романските езици и албанският.

(3) Езици с по 7 основни признака – в тази група влизат английският, който, макар да е генеалогично свързан с германските езици и въпреки историческата си обусловеност и от двата ядрени езика френски и немски, демонстрира известна отдалеченост от предходната група (по два признака – липса на външен притежател в датив и липса на интензификаторни рефлексивни конструкции с неизменяем рефлексив), както и два балкански езика – румънският и гръцкият. М. Хаспелмат изрично уточнява, че балканските езици са повече SAE от славянските, макар да не са в Западна Европа (Haspelmath 2001a: 1505) .

(4) С по 6 основни признака са северноевропейските езици, както и чешкият.

(5) Славянските езици, към които спада и българският, наред с източнославянските езици, част от западнославянските езици (полски) и южнославянските езици, както и латвийски и литовски (т.е. балтийските от балто-славянските езици), са с по пет признака. Очевидно според европеизмите на М. Хаспелмат и от гледна точка на критериите за членство в периферията по градуално намаляващ брой признаци българският е предимно славянски език, а не толкова балкански.

(6) Периферни, с по един или два признака, са редица изолирани езици, които се срещат около европейските териториални граници, така че тук географският критерий и типологичният са в унисон.

²⁵ В по-ранна негова публикация (Haspelmath 1998) към ядрото са класифицирани нидерландският от германските езици, а от гало-романските езици – северноиталианските диалекти (т.нар. северен италоромански).

Сред съседните на SAE езици, които обаче не са членове на SAE, на картата са посочени турски, ирландски, татарски, удмуртски, коми, лезгински, ненецки. Трябва да се има предвид, че се отчита само броят на признаците, а не кои точно са те, тъй като става дума за степен на членство (т.е. за съотношение). Така най-близо до ядрото се оказват иберороманските езици, английският и три от балканските езици; скандинавските езици, от една страна, и славянските и балтийските, от друга, са близки по брой признаци (съответно шест и пет) и по отдалеченост от „ядрото“. Периферията е обширна и към нея спадат някои неиндоевропейски езици (малтийски, грузински), изолати (баски), както и единствен представител на езикова група (арменски) и на подгрупа (уелски) в рамките на индоевропейското езиково семейство.

Членството и относителната принадлежност на езиците към центъра или периферията е обект на редица критични коментари. Например позицията на английския е проблемна (според Б. Уорф той е по-скоро в центъра), има и спорове относно мястото на немския – някои автори разграничават различните варианти на немския, като някои са в ядрото, докато други – не (Schallert et al. 2021/под печат). Различия има и по отношение на исландския и фарьорския – макар да са дори по-на запад от келтските езици например, споделените черти с централните езици на SAE са много и може да се предполага, че влиянието на скандинавските езици върху тях съвпада с най-ранните етапи от формирането на SAE (Ogg 2019: 92). За балто-славянските – балтийските и източнославянските езици – също се предполага, че са по-скоро близо до централните, макар и не в ядрото (за уточнение на тези понятия, вж. по-долу) – в по-ранни публикации М. Хаспелмат (Haspelmath 1998: 3, карта 1) ги поставя в периферията, но по-късно групира иберороманските езици, исландски, фарьорски, балтийските и източнославянските езици като „междинни“, т.е. нито централни, нито периферни (Haspelmath 2001a: 1493). Всички тези групираня обаче зависят от избраните признаци, като у М. Хаспелмат членството в SAE се основава на конкретен брой признаци, смятани за представителни, като членството е градуално, т.е. един и същи език може по изоглосите на даден признак да се позиционира в по-централната зона, докато по друг – в периферията, а мястото на езика в центъра или в периферията зависи от броя на признаците (а не от това кои са те).

1.3.3.2. Европеизми и балканизми

Мястото на балканските езици в SAE е интересно, защото те са по-близо до ядрото от славянските например, поне по данните, цитирани на

М. Хаспелмат, като най-близо е албанският, а най-отдалечен е българският като славянски език, споделящ много от характеристиките на славянските езици (той проявява само пет от деветте признака от клъстерната карта на М. Хаспелмат: релативни изречения с релативни местоимения; страдателен залог с причастия; дателни външни притежатели; конструкции за сходство с думи, произхождащи от релативи; разлика между рефлексиви и интензификатори). Останалите балкански езици попадат в различни изоглоси (албанският споделя броя на признаците с иберо-романските езици и нидерландския, а румънският и гръцкият са в същата изоглоса по брой на признаците, в която е и английският). Българският попада сред останалите славянски езици, с изключение на чешки (който е в една изоглоса по брой на признаците със скандинавските езици).

В балканистичните изследвания различните изследователи също изтъкват различни черти, за да определят степента на членство в балканския езиков съюз от 27 (Асенова 2002: 294 – 295) до 12 (Lindstedt 2000a) и 10 (Joseph 1992/2003), като седем са единодушно приети: една фонологична черта (редукция на неударените гласни, Асенова 2002: 294) и шест граматични (тенденция към аналитизъм; граматикализация на определеността чрез задпоставен член; местоименно удвояване на допълнението; аналитично изразяване на бъдеще време; *имам*-перфект; загуба на инфинитива). Балканизмите също са с различна степен на застъпеност в балканските езици (Schaller 1975; Асенова 2002). Например Х. Шалер (Schaller 1975) разграничава първични и вторични балканизми, като първичните са седем: родително-дателен синкретизъм, задпоставен определителен член, аналитични форми за сравнителна степен, загуба на инфинитива и замяната му с подчинено изречение, перифрастични форми за бъдеще време с *искам*, местоименно удвояване на допълнението, местоименни клитики, а вторичните имат ограничено покритие или играят по-маловажна роля в структурата на езика. В Таблица 2 е представено съотношението между дванайсетте основни европеизма и балканизмите, като съвпаденията са много малко – за пълно съвпадение може да се мисли само при *имам*-перфекта (при това само според единия списък на балканизмите), докато при други има частично съвпадение или дори признакът е противоположен.

Таблица 2. Европеизми и балканизми

Европеизми (Haspelmath 2001a)	Балканизми (Joseph 1992/2003)	Балканизми (Lindstedt 2000a)	Балканизми (Асенова 2002; Asenova 2018)
(1) Определителен и неопределителен член	Енклитичен определителен член	Енклитичен определителен член	Енклитичен определителен член
(2) Релативни изречения с релативни местоимения	–	Relativum generale	Relativum generale
(3) Имам-перфект	–	Имам-перфект	–
(4) Експериенцер в именителен падеж	–	–	–
(5) Страдателни конструкции с причастие	–	–	–
(6) Антикаузативи, образувани от каузативи	–	–	–
(7) Дателни външни притежатели	Родително-дателен синкретизъм; дателни енклитични местоимения в притежателна функция	Дателен притежателен	Родително-дателен синкретизъм
(8) Липса на двойна негация в изречения с отрицателно местоимение	–	–	Двойна негация
(9) Стандарт на сравнение, въведен с частица	–	–	–
(10) Конструкции за сходство, въведени с дума, произхождаща от релатив	–	–	–
(11) Задължителни лични местоимения като подлог	–	–	–
(12) Разлика между възвратно и емфатично местоимение	–	–	–
–	Аналитизъм	Предлози вместо падежи	Изосинтагматични предлози

Европеизми (Haspelmath 2001a)	Балканизми (Joseph 1992/2003)	Балканизми (Lindstedt 2000a)	Балканизми (Асенова 2002; Asenova 2018)
-	Загуба на инфинитива и замяната му с финитни конструкции	Загуба и/или опростяване на инфинитива	Загуба или отслабване на инфинитива и заместване с изофункционални финитни конструкции
-	Бъдеще време с форма на глагола <i>искам</i>	Бъдеще време с форма на глагола <i>искам</i>	Бъдеще време с форма на глагола <i>искам</i>
-	Развитие на начини за изразяване на евиденциалност и модалност	Развита евиденциална система	-
Специални маркери за образуване на сравнителни форми при прилагателните	Аналитични сравнителни форми при прилагателните	Аналитични сравнителни форми при прилагателните	Аналитични степени за сравнение при прилагателните
-	Удвояване на допълнението с клитични местоимения	Удвояване на допълнението с клитични местоимения	Удвояване на допълнението с клитични местоимения
-	-	Маркер за бъдеще време със суфикс за минало изразява кондиционал	Бъдеще в миналото = иреален кондиционал
-	-	Синкретизъм на локатив и дирекционал	Синкретизъм на локатив и дирекционал
Загуба на претерита	-	-	Разграничаване между аориста и перфекта
-	-	-	Словоред на клитиките
-	-	-	Въпросителни конструкции с въпросителни частици

Повечето европеизми присъстват в езиците от балканския езиков съюз, но П. Асенова (Asenova 2018: 20) посочва, че никой от тях не може да се определи като балканизъм. Освен това европеизмите не присъстват в източните индоевропейски езици, но в тях могат да се намерят някои от основните балканизми, които П. Асенова свързва с типоло-

гически универсалии, засвидетелствани извън Балканите, и които не са непременно резултат от контакт. Например в староперсийски (VI – IV в. пр.н.е.) се срещат някои черти като падежен синкретизъм (вж. Venvenuto, Pomreo 2020), но това все пак е по-ранен период от този на началото на балканския езиков съюз; голям брой черти обаче, определяни като балканизми, присъстват и в съвременния фарси (родително-дателен синкретизъм, задпоставен член, образуване на формите на бъдеще време с желателен глагол, използване на финитни модални конструкции вместо инфинитив).

Според П. Асенова взаимните влияния, които надхвърлят индоевропейското наследство, както и типологическите сходства (свързани и с диахронното развитие), означават, че за разлика от европеизмите балканизмите, които са не само исторически добре проследени, но са и в йерархия според относителната си тежест в структурните промени на системата, се основават на т.нар. от Б. Джоузеф (Joseph 1983/2009: 230 – 233) функционална конвергенция, а не толкова на сходствата във формално отношение (както е при европеизмите). Установяването на балканизмите води до основно преобразуване на балканските системи, докато европеизмите нито имат същия статус в съответните езици, нито е налице стремеж за установяване на йерархия според тяхната относителна тежест или функционалната им значимост за съответния език. Това отново произтича от намерението на М. Хаспелмат да очертае набора от споделени признаци, очертаващи географския ареал на Европа, а не да търси причините, довели до установяването на тези споделени признаци, т.е. контактното влияние произтича от самата теоретична рамка, а не толкова от детайлното изследване на процесите, които стоят в основата на дифузията на тези черти.

Интересно е да се отбележи, че част от тези тенденции се отбелязват и в централноевропейския езиков съюз (тричленна темпорална система; перфект като единствен претерит; перифрастично бъдеще време, препозитивен определителен и неопределителен член, аналитични форми за прилагателните и наречията, перифрастичен пасив, словоред от типа SVO, въвеждане на подчинени изречение със съюзи; релативни изречения с маркери, произхождащи от въпросителни местоимения, вж. Kurzová 1996: 61).

Има европеизми, които частично се припокриват с балканизмите и с централноевропеизмите, но и балканизми, които частично се припокриват с централноевропеизмите – и те са в онези части от системата, които са се оказали може би неслучайно най-податливи на промяна в резултат от езиков контакт – преструктуриране на темпоралната система, което

може да включва и тенденции към аналитично изразяване на бъдеще време, докато при миналите времена има реструктуриране на темпоралните отношения съответно с редукция на системата, в резултат на загубата на претерита. В именната система основните функционални съответствия са свързани с определителния член, както и с формите за сравнителна степен на прилагателните имена.

От съпоставката в Таблица 2 не се установява значимо припокриване между признаците на SAE и балканския езиков съюз. Същевременно обаче се очертават онези домейни в езиковата система, в които се проявяват характерни тенденции за двата „съюза“, като повечето от тях са проявления, в една или друга посока, на езикови процеси, които засягат всички разглеждани езици, а именно:

(1) Преход към аналитизъм и опростяване на падежната система: развитието на определителен и неопределителен член (безспорен европеизъм: над 50% от езиците от SAE имат определителен и неопределителен член или само определителен, докато сред езиците по света този процент е под 30%, Dryer 1989: 85); падежен синкретизъм между: родителен и дателен (появата на дателния притежателен), комитатив и инструментал, локатив и дирекционал; дателни външни притежатели; аналитични сравнителни форми на прилагателните. Макар че аналитизмът е сред често изследваните феномени, които се наблюдават в езиците в Европа, М. Хаспелмат не го нарежда сред европеизмите поради членството в SAE на редица езици с добре развита падежна система (славянските езици, немски, унгарски, фински; в балканските езици също има остатъци от падежни форми). Според Т. Щолц (Stolz 2006a: 288 – 289) загубата на падежите при имената (или тенденцията към аналитизъм) също е европеизъм. Загубата на падежите всъщност разделя ареала на западен и източен, като на запад падежните маркери са загубени, докато на изток се запазват, а разпространението на тенденцията за загуба на падежите се движи от юг на север. Езици, които запазват падежите си в сравнение с другите езици от групата си (като румънски или немски например – в сравнение съответно с романските и германските езици), са заобиколени от езици с падежи, т.е. контактното влияние играе роля за запазване на падежните маркери. При синкретизма между комитатива и инструментала (ок. 70% от европейските езици изразяват синкретично комитатив и инструментал) също се очертават два подареала: по-големият, синкретичният, обхваща езиците на север, запад и юг, докато в крайния изток се използват отделни конструкции.

(2) Промени в глаголната система, включващи и реанализ на категории, граматикализация и др.: *имам*-перфект; форми на бъдеще време,

образувани със спомагателен глагол, произхождащ от глагол със значение на 'искам'; загуба на претерита; развита евиденциална система; образуване на антикаузативи от каузативи; страдателни конструкции с причастие; експериенцер в именителен падеж.

(3) Реорганизация на словоредата (която вероятно е свързана и с прехода към аналитизъм и която, обратно, се проследява в европеизмите, не толкова в балканизмите): каноничен SVO словоред; изразяване на топик и фокус чрез изреченско ударение и словоредни промени; задължителни лични местоимения като подлог; глагол в първа позиция при да/не-въпроси.

(4) Релативи: релативни изречения, въведени с релативни местоимения; обект за сравнение, въведен с частица (в редица езици тази частица произхожда именно от релатив); конструкции за сходство, въведени с дума, произхождаща от релатив.

(5) Други: липса на двойна негация в изречения с отрицателно местоимение в подложна позиция; конюнктивна координация тип А и В; негативна координация; фазови адвербиали; разлика между възвратно и емфатично местоимение.

Както се вижда от направения преглед, посоката на развитие и проявление на езиковите промени отразява исторически процеси, характерни за целия европейски ареал. И макар да можем да дефинираме общите явления като изофункционални в широк смисъл, все пак по-конкретни изводи не могат да се очертаят преди изследователският интерес да се насочи към процесите (начално състояние и сравнения с него краен резултат след промяната в резултат на контактното влияние), а не само към явленията като краен резултат към определен (синхронен) момент.

Втора глава

Българският като европейски език

В тази глава ще разгледаме отделните европеизми и проявленията им в българския език, за да очертаем условията за и степента на неговата европеизация. Според Й. Линдстет (2018) половината от формулираните от М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) европеизми са типични за българския език, като четири се срещат частично – според него това са определителният член, *имам*-перфектът (тук Й. Линдстет се позовава на македонските говори и някои говори извън териториалните граници на България), стандартът за сравнение, въведен с частица, и конструкции за сходство, въведени с дума, произхождаща от релатив. Два европеизма липсват напълно, а именно липса на двойно отрицание в изречения с отрицателни местоимения в подложна позиция и задължителните лични местоимения като подлог. За Й. Линдстет българският е несъмнен член на SAE и притежава черти, които го доближават до съвременните романски езици, сред които се открояват аналитизмът, удвояването на допълнението и употребата на бъдеще в миналото като иреалис.

Същевременно между множеството на европеизмите и множеството на балканизмите се оформят редица сечения. От формулираните по-рано от Й. Линдстет (Lindstedt 2000a) 12 морфо-синтактични балканизма 11 се срещат в българския език, а един се открива частично – *имам*-перфектът, който е граматикализиран в македонската книжовна норма. От 27-те балканизма на П. Асенова (2002: 294 – 295) в български липсва само един (асимиляция по звучност след сонорни съгласни). Част от тези балканизми могат да се интерпретират и като европеизми, тъй като се срещат и в езиците, които са по-близо до ядрото (например удвоеното допълнение и бъдеще време в миналото като иреалис в романските езици), или не се срещат в SAE, а само в балканските езици, но се срещат и в останалите езици по света (напр. финитни/конюнктивни конструкции вместо инфинитив). Много от тези черти доближават българския до останалите европейски езици в сравнение със славянските, т.е. българският е по-европеизиран в сравнение със славянските езици (с изключение на чешки²⁶, вж. Haspelmath 2001a: 1505) и според Й. Линдстет пътят на българския език към европеизацията минава през неговата балканизация.

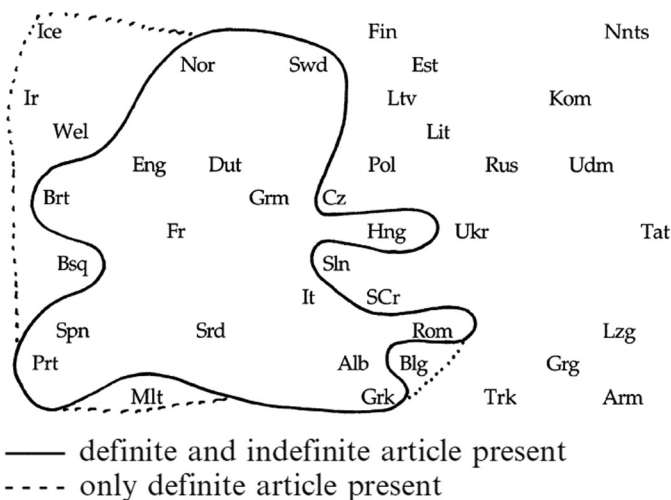
²⁶ Чешкият език е член и на централноевропейския езиков съюз, където проводникът на европейското влияние е немски (Kurzová 2019: 269).

В изложението по-долу ще разгледаме доколко и под каква форма европеизмите, идентифицирани от М. Хаспелмат, се срещат в българския език. В някои случаи проявленията им се наблюдават и в езикови регистри, различни от книжовната норма, както и в различни етапи от пътя им към граматикализация (тоест в различни етапи от историческото развитие на езика). В следващите глави ще се съсредоточим върху няколко явления, които са в основата на взаимосвързаното развитие на определени елементи от системата за изразяване на притежание – предикативен притежател, външен притежател, падежен синкретизъм и глаголните конструкции с *имам* – и които може да се разположат в пресечната точка между балканския и европейския път на българския език.

2.1. Определителен и неопределителен член

Наличието на определителен и неопределителен член е един от най-често изтъкваните европеизми. Според проучване на М. Драйър (Dryer 1989, цит. по Heine, Kuteva 2006: 98) около две трети от разглежданите от него около 400 езика, говорени в света, нямат граматикализиран член, а едва 8% имат и определителен, и неопределителен член. Б. Хайне и Т. Кутева (Heine, Kuteva 2006: 98 – 99) разглеждат 100 езика, от които 5% имат определителен член, който произхожда от показателен елемент, в 7% определителният член е в етап от процеса си на развитие (отново от показателен елемент), а в 3% определителният член се развива от елемент, различен от показателния. От друга страна, в 6% от разглежданите от тях езици неопределителният член произхожда от числителното *един*, в 10% се намира на етап от развитието си, без да го е завършил, но също е свързан по произход с *един*, и в 2% произхожда от друг елемент, различен от *един*. На този фон езиците в Европа се открояват, тъй като категорията се среща във всички романски и в почти всички германски езици, както и в повечето балкански езици (Haspelmath 1998, 2001a). Повече от 1/3 (около 39%) от езиците в Европа имат и определителен, и неопределителен член, докато други 15% имат само определителен член (означен с пунктирана линия в изоглосната карта на Фиг. 1²⁷ (Haspelmath 2001a: 1494). Към втората група се причислява и българският.

²⁷ Номерацията на таблиците, фигурите и примерите се ограничава до главата, в която се появяват.

Map 107.1: Definite and indefinite article

Фиг. 1. Изоглосна карта на наличието на определителен и неопределителен член в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1494, карта 107.1) (с непрекъснатата линия – езиците, които използват и определителен, и неопределителен член; с прекъснатата линия – езиците, които имат само определителен член)

Наличието на задпоставен определителен член е сред основните балканизми (Асенова 2002: 123 – 140; Lindstedt 2000a), тоест тук имаме частично сечение на множеството на европеизмите и балканизмите. Т.нар. енклитичен определителен член се среща в български, албански и румънски, докато съвременният гръцки книжовен език запазва предпоставения определителен член (Асенова 2002: 123 – 140). Задпоставени членове, разбира се, се срещат и другаде в Европа, като например в някои скандинавски езици (където има както предпоставени, така и задпоставени определителни членове, докато неопределителният член е само предпоставен – срв. норв. *en bil* ‘кола’, *bilen* ‘колата’, *den nye bilen* ‘новата кола’), както и в някои северноруски диалекти (за преглед на ситуацията в северноруските диалекти, възгледите относно статуса им и възможния развой, вж. Yurayong 2020).

Изследванията показват, че определителният член се появява още в ранните писмени паметници (Гълъбов 1950/1978; Мирчев 1953; Харалампиев 1992; Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2010, 2011). Той се развива от задпоставените (спрямо друг конституент на именната фраза) форми на показателните местоимения (от местоимението с корен *m-* произходат редица демонстративни елементи в съвременния български език като определителния член в книжовния език, третоличните местоиме-

ния в именителен падеж, показателните местоимения и техните производни прилагателни, както и някои наречия (*така, тук, там, толкова*); в диалектите се срещат и форми, произхождащи от останалите показателни местоименни корени *с-, н-, в-* (т.нар. тройна членна форма с форманти *-т-, -н-* и *-с-* в родопските говори, вж. Стойков 1962/2002: 127 – 128, 232; Каневска-Николова 2006; и с форманти *-т-, -н-, -в-* в трънския говор (Стойков 1962/2002: 232), крайните северозападни говори, както и в македонските говори (Антонова-Василева и др. 2016: 53, карта (79); вж. и Гаравалова 2014).

Следи от развиващия се определителен член откриваме в ранните срещания на съществително име, следвано от постпозитивно показателно местоимение с вокализиран краесловен ер във флексията на съществителното име непосредствено преди *-т-* и *-с-* (*домотъ < домъ тъ, народосъ < народъ съ*, Мирчев 1978: 199; Дуриданов и кол. 1991: 554), както и на показателните местоимения във втора позиция в именната фраза (срв. *великаа си зъданиѣ*. Мар. Мк. 13:2²⁸; гр. *ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομὰς*; вж. Мирчев 1958/1963/1978), паралелна на тази на второпозиционните клитики в изречението (Гълъбов 1950/1978; Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2010, 2011).

За механизмите за развоя на определителния член в балканските езици, включително в българския език, се търсят различни обяснения (за преглед на хипотезите, вж. Асенова 2002: 124 – 130). Като оставим настрана хипотезата за предполагаемото влияние от гръцки (където определителният член е предпоставен, но в гръцките конструкции с двойна определеност се появява между конституентите на именната фраза),

²⁸ Тук и по-нататък примерите от старобългарски са извлечени както от литературата (където е посочено), така и от корпуса TOROT (<https://syntacticus.org/>): това са текстове, засвидетелствани в Супрасълския сборник (по изданието на Й. Заимов и М. Капалдо (1982, 1983), с някои технически корекции в хода на аотирането, и в Мариинското евангелие (по Jagić 1883), отново с корекции в хода на подготвянето на текста и на самото аотиране). Вероятните гръцки текстове са дадени отново по изданието на Й. Заимов и М. Капалдо (Заимов, Капалдо 1982, 1983), като справките са направени по дигиталното издание (<http://suprasliensis.obdurodon.org/>), подготвено от Ан. Милтенова и Д. Бирнбаум, в което гръцките текстове са консултирани и подготвени от Ив. Илиев. Разночетенията за евангелския текст са приведени по текстовете в състава на корпуса TITUS: Зографско евангелие, Асеманиево евангелие и Савина книга (<https://titus.fkldg1.uni-frankfurt.de/framee.htm?/texte/texte2.htm#aksl>). Разночетенията в гръцкия текст следват две критически издания на текста на Новия завет: *Novum Testamentum Graece*, Nestle 1904 (GNT) и *The New Testament: The Greek Textus Receptus*. Ed. By F.H. A. Scrivener, 1881, по изданието от 1894 (Scrivener 1894) (ако не е посочено изрично издание, се следва първото). Разночетенията – както за старобългарския, така и за гръцкия текст, са посочени предимно когато отбелязват съществени разлики при наблюдаваното езиково явление.

повечето автори, които проследяват съдбата на определителния член в български, защитават хипотезата за вътрешноезиково развитие на задпоставените местоимения по примера на сложните форми на прилагателните (които се образуват чрез афикси, произхождащи от формата за съответния падеж, род и число на анафоричното местоимение), като гръцкото влияние може да е изиграло стимулираща роля (Харалампиев 2001). Най-много привърженици има хипотезата за самостоятелно вътрешноезиково развитие (Милетич 1887; Гълъбов 1950/1978, 1962; Мирчев 1958/1963/1978). Повечето хипотези представят развитието му като граматикализация в посока: самостоятелна дума > клитика > афикс.

Интересен е контекстът, в който се проследява появата на определителния член, включително спрямо предполагаемия гръцки оригинал. Според К. Мирчев в евангелските преводи срещанията на постпозитивни показателни местоимения, които да са независими от гръцкия текст, са сравнително редки (сред паметниците са по-чести в Супрасълския сборник), като именно конструкциите, при които няма гръцки паралели, могат да се разглеждат като начален стадий на развитието на определителния член (Мирчев 1978: 199 – 201). Вл. Георгиев (Georgiev 1968) твърди, че задпоставените показателни местоимения се появяват в анафорични употреби, докато предпоставените – в деиктични употреби. Слабата им позиция, липсата на словно ударение и анафоричната употреба спомагат за прикрепването им към предходното име (Дуриданов и кол. 1991: 554). К. Мирчев също посочва анафоричната употреба като условие за загубването на чисто демонстративното значение на задпоставените показателни местоимения и превръщането им във формални показатели за определеност, като отбелязва и характерната им второпозиционност в именната група като енклитики (Мирчев 1978: 197).

Определителният член в съвременния български език се изразява като задпоставен морфологичен суфиксален елемент, който се маркира еднократно в рамките на именната фраза, обикновено след опорната дума на първия конституент (т.нар. втора фразова позиция, чийто паралел можем да търсим във Вакернагеловата втора позиция на клитиките в изречението (вж. Franks 2000, 2006, 2017) – напр. *много красивата розова риза; най-често срещаните правописни грешки*. След първия определен конституент в именната фраза се подреждат местоименните притежателни клитики (напр. *най-новата ѝ красива розова риза*).

Семантичните и прагматичните характеристики на категорията определеност/неопределеност са анализирани в редица теоретични изследвания, но винаги са били предмет на противоречия заради трудността да се характеризират признаците на двата члена на категорията, както и да

се приложат към описанията на отделните езици. В литературата като че ли съществува единодушие относно традиционно признатата характеристика „идентифицируемост“ на обекта на изказването от страна на участниците в дискурса: говорещият може да използва определителния член в именната фраза, ако е сигурен, че слушателят – пряк или непряк – ще може успешно да идентифицира обекта на изказването. От друга страна, неопределени са обектите, които се представят като неидентифицирани от говорещия. Според П. Стросън (Strawson 1963) именно идентификацията е в основата на прагматичната опозиция познатост – непознатост, като тя е свързана и с референциалността на аргумента, докато Х. Ръсел Бърнард (Bernard 1996) отбелязва и квантификационната ѝ природа. Според по-новите формално-семантични подходи идентификацията е свързана с пресупозицията за съществуване на аргумента (за преглед на мненията вж. Schwarz 2019).

Като прагматичен маркер за познатост на обекта определителният член е маркер за анафоричност и деиктичност, които според някои изследователи (Heim 1982) образуват главното металингвистично съдържание на категорията. Неопределителният член, от друга страна, въвежда нов, непознат елемент в дискурса, който впоследствие може да се свърже анафорично с определен детерминатор. Детерминираността е свързана и с генеричността, както и с притежателността (вж. Mladenova 2007): с изключение на някои роднински названия именната фраза е задължително определена, когато в състава ѝ влиза кратката форма на притежателното местоимение (срв. *приятелят ми, ризата ми*).

Докато функциите на определителния член са добре проучени за българския език, то неопределителният член е обект на повече дискусии. В много езици, както и в български, неопределителните членове възникват от кардиналния маркер *един* и са по-късно явление в сравнение с определителните, чийто произход във всички европейски езици с член (романските и германските езици) е от показателно местоимение.

Липсата на единодушие относно лексикалното и граматичното съдържание на българската лексема *един* се дължи, от една страна, на различните ѝ употреби – освен в количественото значение за рефериране към уникален и единствен обект, тя може да означава и референтна неопределеност – във функция на неопределителен лексикален детерминатор местоимение (т.нар. неиндивидуализираща определеност според Й. Пенчев (1984: 75). От друга страна обаче, е налице и липса на равновесие в системата за изразяване на категорията (не)определеност (*един* се различава и морфологично, и синтактично от определителния член, тъй като е самостоятелна дума и е предпоставен спрямо именната фраза).

Противоречията са не толкова около опозицията с фразите с определителен член, колкото около опозицията с фразите с т.нар. нулев определителен член. Според редица езиковеди (Андрейчин 1944; Пашов 1964) именно фразата с нулев член изразява неопределеност. Ст. Георгиев (Георгиев 1967: 114 – 124; Георгиев 1991: 274 – 275) посочва, че за разлика от омонимните си числително име и неопределително местоимение т. нар. „неопределителна частица“ *един* „подсилва граматическото значение неопределеност, т.е. представлява допълнително средство за изразяване на граматическото значение, съдържащо се в нулевия неопределителен член, докато носител и на лексикалното, и на граматическото значение е съществителното име“ (цит. по Гаравалова 2014: 34). Оттук обаче следва, че нулевият „член“ е в опозиция с определителния. В. Зидарова (2017: 33) предлага да се разграничат две употреби на нулевия член – собствено „нулев“ (в предикативна позиции, напр. *Той е учител*, или в изречения с иреалис) и „нулев определителен“ член (в аргументна позиция, напр. *Деца играят въвн*), който се включва в отношенията дефинитност – индефинитност и частично се конкурира с членоподобното местоимение *един*, като показва и известна семантична близост с него.

За В. Станков *един* изразява неспецифична определеност, играе ролята на неопределителен член и е част от системата за изразяване на граматическата категория (не)определеност (Станков 1998а; 1998б). В. Зидарова (2017) коментира функционалния обем и специфичните функции на лексемата *един*, като заключава, че тя все още е лексикален детерминатор, без изгледи за завършване на граматикализацията ѝ в посока към превръщането ѝ в генерализиран член (липсва задължителност, отсъства и синтактична самостоятелност). Според Р. Изворски (Izvorski 1994) в повечето конструкции *един* е „слаб детерминатор“ (по Milsark 1974) от групата на *много X*, *някой X*, които могат да реферират към неспецифични обекти, за разлика от „силните детерминатори“ като *всеки* (от), *повечето* (от), *нито един* (от), които реферират към елементи, присъстващи в дискурсия контекст.

Л. Гайст (Geist 2013) прави преглед на срещанията на *един* в различни контексти, за да провери дали лексемата е преминала всички етапи в процеса на граматикализацията си до неопределителен член (вж. Givón 1981; Heine 1997а; от появата с референтни имена в междинната фаза, когато е неопределителен детерминатор, до употребата с нереперентни имена, когато вече може да е неопределителен член), като заключава, че *един* все още не е извървял целия път, даден в (1).

- (1) а. **числително** > (презентативен маркер) > маркер за специфичност = **неопределен детерминатор** > маркер за неспецифичност > **неопределителен член** (вж. схема (7) у (Geist 2013) по Heine (1997a) и Givón (1981))

И в българската лингвистика е изказвано мнение, че *един* се намира на етап неопределен детерминатор. Според В. Зидарова (2017: 35; вж. и (Зидарова 2018а, 2018б)), където е направен схематичен преглед на признаците, свързани с изразяването на категорията на детерминираността в българския език), е полуграматикализиран детерминатор, чрез който обектът е идентифицируем, но само от страна на говорещия, т.е. *един* е маркер само за специфична неопределеност и все още не е преминал към етапа на неспецифичната неопределеност, чиито подетапи са дадени в (2), отново по Л. Гейст (Geist 2013).

- (2) предикативна употреба > генерична употреба > нереференциална употреба > (неопределителен) член (схеми (39) и (40) на Geist 2013)

Един обаче не е последвал докрай този път на граматикализация: невъзможна е употребата му в предикативна позиция, за разлика от езиците с напълно граматикализиран неопределителен член (срв. англ. *John is a professor of mathematics*, ит. *Gianni è un professore di matematica* и Иван е (**един*) професор по математика). Същевременно *един* се среща в определени генерични контексти (напр. *Един българин никога не сядна на маса без ракия*, където значението се изравнява с това на *Българинът никога не сядна на маса без ракия* и *Българите никога не сядат на маса без ракия*). Според Я. Грийнбърг (Greenberg 2003, 2007), цитиран у М. Крифка (Krifka 2013), подобни модализирани употреби на неопределените детерминатори представляват универсални твърдения относно обектите в дадено множество, но генеричността не е абсолютна – универсалната квантификация не е валидна за всички представители на множеството, а се отнася към някакъв идеализиран свят, поради което са възможни изключения. М. Крифка нарича този тип генеричност „недефиниционна“ и я разграничава от абсолютната („дефиниционна“) генеричност, която доближава твърдението до статуса на дефиниция. В този случай обаче употребата на *един* е недопустима – срв. **Един паяк има 8 крака* и *A spider has 8 legs*, ит. *Un/il ragno ha otto zampe*.

Неопределените значения на *един* могат да се обобщят във следния вид:

(3) специфична неопределеност > неспецифична неопределеност (= недефиниционна генеричност > дефиниционна генеричност) > предикативна неопределеност

От тази гледна точка граматикализацията на *един* е отишла по-далеч, отколкото повечето автори предполагат, макар да не се е превърнал в генерализиран член.

Макар изследвания, посветени на употребата на *един* в старобългарски, да липсват, за отбелязване е фактът, че още на ранен етап наблюдаваме примери с различия – срв. примера в (4) с редуване на именна фраза с *един* и именна фраза без *един*, но със сложно прилагателно, което маркира вид определеност (Дуриданов и кол. 1991: 206, цит. Kurz 1958: 211 – 219).

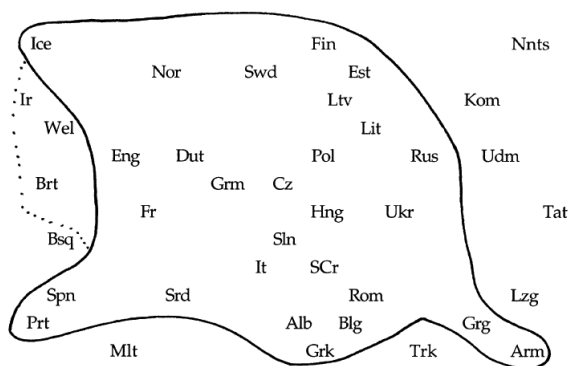
(4) иже обрѣтъ ѣдинъ многоцѣнень висьръ · шѣдъ продастъ все имѣние (Мт. 13:46, Мар., Зогр., Асем.)
'иже 'обрѣтъ' многоцѣнень висьръ · шѣдъ продастъ все 'имѣние' є сво'є' (Сав.)
εὐρών δὲ ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην ἀπελθὼν πέπρακεν πάντα.

Ситуацията с определителния и неопределителния член в български всъщност следва моделите, засвидетелствани в останалите европейски езици. Както вече беше отбелязано, в езиците от SAE, в които има неопределителен член, включително в балканските езици, за които изследователите предполагат наличието му (румънски, албански и гръцки), елементите, които се интерпретират като неопределителен член, произхождат от числителното *един*, а неопределителният член може да е както предпоставен (английски, немски, датски), така и задпоставен (баски). В балканските езици неопределителният член е предпоставен, като в гръцки *ένας* (в съответния род и число) е задължителен при бромими (и делими) референти. В албански като неопределителен член се категоризира числителното *një* 'един' (*nji* в гегийския албански), което е предпоставено, за разлика от определителния член, който е задпоставен. В румънски неопределителният член е предпоставен, като използваният в мъжки род единствено число *un* съвпада със съответната форма на числителното *един*, докато в женски род се използва елементът *o*, който няма аналог и функционира само като неопределителен член. В албански и в румънски обаче се използва и т.нар. свързващ (или копулативен) член, който може да се анализира както като предпоставен, така и като задпоставен и който по-скоро не изразява определеност, а осигурява свързване между конституентите на именната фраза (за преглед по въпроса, вж. Асенова 2002: 126 и сл.).

Реално в балканските езици, с изключение на гръцки, се наблюдава несъответствие в позицията на определителния член (задпоставена) спрямо тази на неопределителния член (предпоставена). Това несъответствие обаче в най-голяма степен се откроява в българския език, където *един* е на по-ранен етап от граматикализацията си (която може и да не завърши, ако съдим и по отделните примери в старобългарски), поради което и М. Хаспелмат поставя българския в междинна подгрупа в SAE, заедно с езици, които са по-скоро периферни за ареала като малтийски, които са граматикализирани само определителен член.

2.2. Релативни изречения, въведени с релативни местоимения

Използването на релативни местоимения за въвеждане на релативни изречения е сред най-обхватните европеизми – както се вижда от изоглосната карта на Фиг. 2 (Haspelmath 2001a: 1494, карта 107.2), това е използван модел в почти всички европейски езици (в ирландски, уелски и бретонски се използва частица за въвеждане на релативни изречения). М. Хаспелмат посочва, че този релативизационен модел се състои от следните елементи: релативно изречение в постпозиция спрямо определящото име; релативно местоимение, което въвежда релативното изречение; релативното местоимение е в резумптивна употреба, т.е. насочва към функцията на опората си (Lehmann 1984: 103–109; Comrie 1998, цит. по Haspelmath 2001a: 1494).

— relative clause with introducing relative pronoun

---- only particle relative clause

Map 107.2: Two relative clause types in Europe

Фиг. 2. Изоглосна карта на релативните местоимения, които въвеждат релативни местоимения (Haspelmath 2001a: 1494, карта 107.2) (с непрекъсната линия – езиците, които използват релативно местоимение за въвеждане на релативно изречение; с прекъсната линия – езиците, които използват частица за въвеждане на релативно изречение)

В съвременния български книжовен език подчинените релативни изречения, независимо от функцията, която изпълняват спрямо главното, също се въвеждат с релативни (относителни) местоимения (*кой, който, кого, когото*) или релативни наречия (*къде, където; кога, когато; защо, защото* – които също произхождат от к-дума – *чѣто*) (вж. Ницолова 1986).

От възможните 7 типа релативни конструкции в езиците по света според класификацията на М. Драйър (Dryer 2005) българският използва три типа: постноминални (в немаркирания словоред) релативни изречения с външна опора (напр. *Познавам жената, която влиза*); безопорни (свободни) релативи (*Ще направя каквото кажеш*) (вж. Пенчев 1998: 107 – 114); корелативи (*Каквото кажеш, това ще направя, Който е сторил зло, него ще (го) накажат*). Отличителна черта на българския синтаксис, върху която много изследователи спират вниманието си (Пенчев 1993, 1996а; Bošković 1998; Rudin 2006; Dimova 2012, 2014; Димова 2013), са т.нар. серийни (многократни) к-думи, които въвеждат както въпросителни изречения (Крарова, Cinque 2008б), така и подчинени релативни изречения (напр. *Кой какво за кого ще пише?, Който каквото си направи, никой не може да му го направи*). В тези конструкции се наблюдава задължително придвижване на местоименията в начална изреченска позиция (Rudin 1988). В литературата съществуват разнопосочни интерпретации относно допустимостта на серийните к-думи в останалите балкански езици, но примери със серийни к-думи в румънски, албански и гръцки са приведени у (Търпоманова 2020: 172 – 176), които вероятно са свързани с ограниченията върху реализацията на изреченския фокус.

В зависимост от изискванията на информационната структура релативните изречения могат да са както в постпозиция (в немаркирания словоред), така и в препозиция спрямо елемента, който поясняват. Възможността за тази вариативност е свързана с типа словоред в езика (Greenberg 1966; Lehmann 1975; Dryer 1992): ако словоредът е VO, подчиненото определително изречение обикновено е в постпозиция спрямо опората, която пояснява, макар да има изключения²⁹.

В старобългарския език за въвеждане на релативни изречения са се използвали релативни местоимения, образувани от анафоричното местоимение в съответния род, число и падеж, плюс маркера -*же* (по произ-

²⁹ В български се срещат редица други позиционни варианти, които могат да се интерпретират като остатъчни от OV словореда, като например позицията на прилагателните спрямо съществителните в именната фраза (AN, а не NA), на приложенията (напр. *месец май и май месец; планина Рила и Рила планина, но дядо Иван (не и *Иван дядо) и река Дунав (не и *Дунав река)*, както и на причастните конструкции спрямо именната опора, която модифицират (*Заспалата на скамейката жена и Жената, заспала на скамейката*).

ход дискурсна частица), тоест по модел, подобен на днешните *ко-й-то*, *ко-я-то*, *ко-го-то*, които към формата на въпросителното местоимение, която се променя по род, число (и падеж в някои остатъчни форми за м.р., ед.ч.), добавят неизменяемия маркер *-то* (който се среща още в най-ранните паметници, добавен към форма на *иже* > *ижето* – Дуриданов и кол. 1991: 246; Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: 115). Остатъци от това състояние са запазени в диалектите (Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: 116; за детайлен анализ на състоянието в исторически план и в диалектите, вж. Илиев 2012).

Макар преобладаващият словоред на релативите спрямо именната опора в старобългарските текстове да е постпозиционен, се откриват и препозиционни релативни изречения (срв. ѿ ѿже на страсть бранъ прѣимъше гр. καὶ τῆς κατὰ τῶν παθῶν παλαίστρας παραλαβοῦσαι, Супр. 160г, 5–6; вж. Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2006; Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2008: 110; Дуриданов и кол. 1991: 249 – 250). В езици със словоред OV, в които комплементизаторът (например *че*, *дали*) е в начална изреченска позиция, се срещат и двата типа словоред на релативите спрямо опората – и препозиционен, и постпозиционен (Cinque 2020).

В старобългарските текстове к-местоименията (*къто*, *чъто*) въвеждат предимно изречения, различни от подчинените определителни (т.е. подчинени допълнителни и подложни изречения). Появата на *който* като релативизатор, въвеждащ подчинено определително изречение към именна опора, може да се датира към среднобългарския период – от XIII век нататък според Д. Иванова-Мирчева и Ив. Харалампиев (Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: 116), като срещания, макар и малко, са регистрирани в Троянската притча (Русева 2011)³⁰ и във Влахо-българските грамоти (Bogdan 1902)³¹. В Троянския (Иванова 1967)³² и в Ловешкия (Младенова, Велчева 2013)³³ дамаскин от XVII век например релативизаторите от типа на *който* се срещат в повечето случаи в корелативни конструкции (където и преобладават – т.нар. неизменяеми релативизатори като *де/дето*, *що/щото* и под. почти не са регистрирани).

В другите типове релативни структури неизменяемите релативизатори са регистрирани рано (вкл. под формата на относителното местоимение от ср.р. *еже*), като нашите наблюдения върху Троянския и в Ловешкия дамаскин показват, че относителните к-местоимения (*който*) въвеждат корелативи, въпросителните (*кой*) въвеждат допълнителни

³⁰ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_165

³¹ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_193

³² https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_11

³³ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_192

изречения, докато определителните изречения се въвеждат предимно с *де(то)* и *що(то)*.

Както в разговорния език, така и в диалектите и до днес широко се използват неизменяемите релативизатори (*relativum generale*), които се смятат за балканизъм (Асенова 2002; Asenova 2018, Lindstedt 2000a) и които все пак в исторически план също произхождат от к-думи (*зде-то, чьто*). Неизменяемият *дето* функционира като релативен съюз, който въвежда както подчинени определителни изречения, така и допълнителни изречения (Rudin 1986; Пенчев 1998). Като мултифункционален релативизатор *дето* е регистриран още през XVII и XVIII век в дамаскините (за различните употреби, вж. Дачева 2005, Дачева, Тишева 2005), синонимен е на други средства за релативизация (*в което, което*), или съюзи (*защото = по причина, че; че*). Реанализата му от адвербиал в неизменяем релативизатор е резултат от разширяването на контекстите на употреба, както и от свързването с неизменяемия маркер *-то* (вж. Rudin, Franks 2015, според които *-то* е синтактичен маркер, а не определителен член).

В синтактичната литература е прието, че *дето* функционира като комплементизатор (Пенчев 1993, 1998; Крарова 2010), а не като релативно местоимение. Честотата му в разговорната реч е доста висока (за разлика от *що(то)*, който се смята за архаичен (Радева 2003)). Използва се за въвеждане на подчинени изречения към всички лексикални опори (съществителни, прилагателни, наречия), но не и във въпросителни изречения или свободни релативи. В нерестриктивните определителни изречения всички резумптивни клитики са задължителни, докато в рестриктивните задължителни са само дателните, но не и винителните, макар че последните се използват често (Крарова 2010). Наши наблюдения върху данни, ексцерпирани от Корпуса на транскрибираната разговорна реч (2001 – 2004)³⁴, показват предпочитание към к-думите в текстове от формалната сфера (в подкорпуса с интервюта се срещат само к-местоимения, а в тези с медийна и публична реч и със студентска реч има само 3 срещания на *дето*, с доминация на изменяемите релативни к-местоимения). Разпределението между изменяемите к-местоимения и *дето* е сравнително равномерно в подкорпуса на неофициалната разговорна реч: 73 срещания на изменяеми к-местоимения (вкл. форми като *койт', куйту* и др.) и 56 срещания на *дето* (вкл. във форми *дет, дека, къде, където*).

В българските диалекти (Антонова-Василева и др. 2016: 166, карта 140) к-думите се срещат сравнително по-рядко в сравнение с неизменяемите *де(то)* и *що(то)*: *де(то)* е по-разпространено в източните

³⁴ <https://www.bgspeech.net/transkriptsii/>

диалекти (и доминира в общата езикова територия), докато *що(то)* е по-характерно за западните диалекти: според Г. Карабелова (Карабелова 1998) *дету/дену/дет/десо/дено* в източните диалекти се редува с *дек/дека* в западните (де < къде + ка) (вж. Стойков 1962/2002: 271).

Релативизаторът *дето* е реанализиран и като изяснителен съюз (комплементизатор) за изразяване на фактивност в стилистично маркирани регистри и в разговорната реч (напр. при предикати за емотивно състояние – *мъчно ми е/яд ме е/жал ми е, дете (= че) не успя да дойдеш*). Комплементизатори с подобна фактивна функция и произход от релативен адвербиал се срещат и в други балкански и южнославянски езици (гр. *που*³⁵, срб. *што/što*, хрв. *što*), които са граматикализирали неизменяемия релативизатор като редовен фактивен подчинителен съюз след емотивни предикати (Roussou 2010; Krapova, Sočanac 2019).

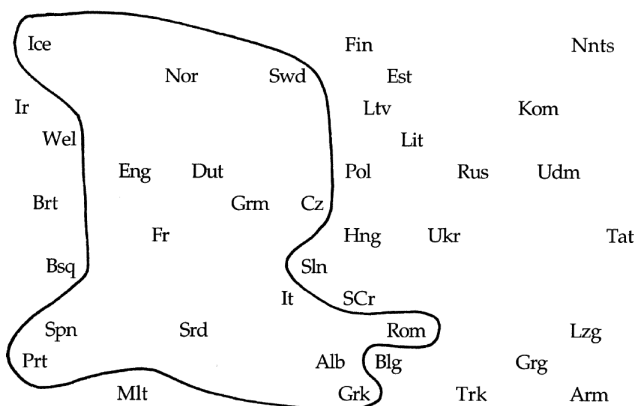
Неизменяеми релативизатори се използват и в много други европейски езици. Те са в употреба в славянските езици (срв. *со* в чешки и полски, *что* в руски; *iž, že* в полски; *že* в чешки; в разговорната реч в руски се среща и нулев релативизатор), както и в германските езици (нем. *wo* ‘къде’). Тези неизменяеми елементи произхождат или от акузативното к-местоимение, или от адвербиална к-дума за място, както и в български. Комплементизатори с релативен произход се използват и в романските езици (ит. *che*, напр. *il libro che avevo letto* (*книгата, която бях чел*), където релативното местоимение въвежда само нерестриктивни релативни изречения, а в рестриктивна употреба е силно стилистично маркирано и се среща във високия езиков регистър. В английския също се използват релативни к-местоимения (*who, whom, which*) и неизменяем релативизатор / комплементизатор (*that*, който обаче по произход е от демонстратив), като вторият не може да се употреби в нерестриктивни релативи. Според някои автори (Hinrichs 1989/1991) подобни неизменяеми елементи не са се развили в резултат на контакт, а са генеалогично-типологични черти, които се откриват в много субстандартни езици, включително в славянските.

2.3. Имам-перфект

Образуването на аналитични форми за изразяване на перфекта с форма на глагола *имам* се посочва сред европеизмите (вж. Фиг. 3, Haspelmath 2001a: 1495, карта 107.3), докато само някои автори го нареждат сред балканизмите (Lindstedt 2000a). П. Асенова обаче посочва, че в съвременните

³⁵ В останалите балкански езици също се употребяват подобни неизменяеми релативи, но не и като фактивни съюзи.

балкански езици няма генерализиран изоморфизъм във формите на перфекта (Асенова 2002: 244) и само в югозападните македонски говори формите му могат да се интерпретират като балканизъм (Асенова 2002: 249).

Map 107.3: 'Have'-perfects in Europe

Фиг. 3. Изоглосна карта на *имам*-перфекта в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1495, карта 107.3)

В съвременния книжовен български обаче, за разлика от останалите балкански езици, тази по значение резултативна конструкция (срв. *Имам написано писмо, Имам написани писма*) не се приема за граматикализирана (както и в повечето славянски езици). Сред славянските езици граматикализиран *имам*-перфект има в македонската книжовна норма (където вероятно навлиза от югозападните македонски говори) и в кашубски (а според картата на М. Хаспелмат – и в чешки). Форми за *имам*-перфект се срещат и в южнотракийските говори, както и в някои северноруски говори (вж. Heine, Kuteva 2006, глава 4). Вл. Георгиев (Георгиев 1957) защитава тезата за възникване на т.нар. „минало резултативно време“, чиито форми се образуват с *имам* и минало страдателно причастие (и което е близко по значение до минало неопределено време, но не е идентично). В редица български говори се откриват конструкции с *имам* и минало страдателно причастие, редом до славянските конструкции със *съм* и елово причастие и хибридната конструкция със *съм* и минало страдателно причастие (вкл. в неизменяема форма, срв. *Имам видено*), а паралелното им съществуване може да се дължи на езиковия контакт (Маринов 2017; за трите групи на романския тип перфект, вж. Асенова 2002: 244).

Независимо че аналитичните глаголни форми се установяват много рано в езика, както и че в паметниците се срещат примери за употреба на *имам* плюс минало страдателно причастие вместо *съм* плюс елово причастие (Мирчев 1973; Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: 153 – 154; Харалампиев 2001: 144 – 145), *имам* много по-често се използва в аналитичните конструкции за бъдеще време (срв. *бнѣ бѣлѣскѣ иматѣ страдати отъ ниѣъ*, Мт. 17:12, Мар., *Имаш много да патиш*, като според Д. Иванова-Мирчева в най-ранните текстове именно това са граматикализираните аналитични конструкции за бъдеще време (Иванова-Мирчева 1962). И в съвременния български език отрицателната аналитична форма на бъдеще време (*няма да отида*) възхожда към отрицателната форма на *имам*. Възможно е именно това развитие да е блокирало разпространението на *имам* към перфекта (макар че именно от *habeo* ‘имам’ произхожда афиксът, с който се образува бъдеще време в италиански, където има и *habeo*-перфект).

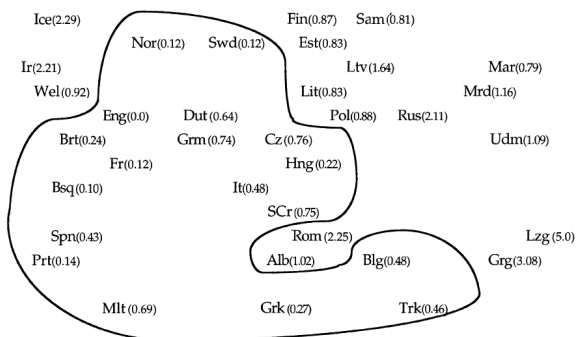
Конструкциите с *имам* са разгледани в Трета глава.

2.4. Експериенцер в номинатив

М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1495 – 1496; Haspelmath 2001b) класифицира изразяването на експериенцера в номинатив като европейзъм въз основа на данни от проучване на Г. Босонг (Bossong 1998) върху 40 европейски езика. Наблюдавани са експериенцерните структури на 10 предиката от три лексикалносемантични класа: когнитивни предикати (*виждам X, забравям X, спомням си за X³⁶*), емотивни (*съжалявам за X, харесвам X, радвам се за X*), предикати за физиологическо и психологическо състояние (*гладен съм, жаден съм, студено ми е, боли ме главата*). Г. Босонг изчислява коефициента на съотношение между т.нар. генерализиращи конструкции (в които експериенцерът се кодира в номинатив, подобно на агенса, срв. *I like it*) и т.нар. инверсирани конструкции (в които експериенцерът е кодиран като пациенс или цел, срв. *харесва ми, боли ме*) в диапазона между 0 и 5: ако даден език използва само генерализиращи конструкции, езикът е с коефициент 0,0, а ако използва само инверсирани, коефициентът е 5,0. На двата края на скалата се оказват английски (който има само номинативни експериенцери) и лезгински (който използва само ненормативни експериенцери). За другите езици обаче се очертават тенденции, а не чиста липса на една или друга конструкция и поради

³⁶ Глаголите са дадени на български език.

тази причина М. Хаспелмат задава като горна граница на коефициента арбитрарната стойност 0,8 и така получава картата на Фиг. 4³⁷.

Map 107.4: Predominant generalization (center) vs. inversion (periphery)

Фиг. 4. Изоглосна карта на номинативните експериенцери в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1496, карта 107.4)

Според картата на Фиг. 4 тенденцията за номинативно изразяване на експериенцера е характерна за романските и германските езици, както и за част от славянските езици (чешки, сръбски и хърватски, български), докато обратната тенденция за инверсирано маркиране на експериенцера в дателен, родителен или винителен падеж преобладава в балто-славянските езици (латвийски, литовски, руски³⁸ и полски) и в част от балканските езици (румънски и албански), както и в периферните за SAE исландски, естонски и фински. Българският с коефициент 0,48 се на-

³⁷ Според нас причината вероятно е свързана с нуждата от включването на ядрените за SAE езици (френски с коефициент 0,12 и немски – с 0,74). Според някои изследователи високата честота на неканонични подлози при 15 класа предикати (емотивни, когнитивни, физиологични, перцептивни и др.) в германските езици е състояние, наследено от протогермански (Varðdal et al. 2016).

³⁸ Според И. Сержант (Seržant 2015) в руски честотата на неканонично маркираните (т.е. ненормативни) експериенцери е два пъти по-висока, отколкото в южнославянските езици и в чешки. Руският е развил и нов неканоничен у-локатив на мястото на стария датив в тези конструкции (срв. *Мне болит голова* и *У меня болит голова*). За него това е обща структурна черта на източния Прибалтийски контактен ареал (в който влизат литовски, латвийски, фински, естонски), който съпада с източните граници на SAE. Пак според същия автор предпочитанието към акузатива е генерализирано в чешките конструкции с ненормативен експериенцер, докато руският напълно е изгубил акузативната структура. В украински, който ни предлага смесица от архаични и контактни влияния, се срещат и трите модела (дативен, акузативен и адхезивен с у-локатив). Липсата на у-локатив в български може да се свърже и с относително ниската честота на тази конструкция за изразяване на притежателни отношения още в старобългарски (вж. Пета глава).

режда като централен по този признак, но понеже не разполагаме със собствени данни, не можем да коментираме коректността на този извод, само ще отбележим, че изводите ще зависят от избора на предикатите.

Номинативното маркиране на експериенцера може да се разглежда като част от общата тенденция на европейските езици за изразяване на притежателност с *имам* (вместо със *съм*, вж. в Пета глава), а оттам – и за транзитивен синтаксис на конструкциите, изразяващи различни състояния (емоционални, физически и други) на субекта (т.нар. от Л. Стасен *have-drift* (Stassen 2009).

В споменатото по-горе изследване Г. Босонг класифицира експериенцерните предикати като: неинтенционални – предикати за физиологично или психологическо състояние, междинно интенционални – емотивните, докато когнитивните са най-близки до същинските интенционални предикати. В романските езици интенционалните предикати обикновено използват субект в номинатив (ит. *io vedo/sento X* ‘виждам/чувам X’, *dimentico X* ‘забравям X’, *(mi) ricordo X* ‘спомням си X’); междинно интенционалните предикати са смесен клас, като експериенцерът може да бъде изразен или като подлог, или като непряко допълнение (в датив или акузатив или с предложна фраза; ит. *mi rallegro* ‘радвам се’, *sono lieto* ‘радвам се’, *mi dispiace/dispiace a me* ‘съжалявам’, *mi piace/piace a me* ‘харесва ми’); неинтенционалните използват притежателния *имам* плюс предикативно име, рефериращо към състояние (ит. *ho fame* букв. ‘имам глад’, *ho sete* букв. ‘имам жажда’, *ho caldo* ‘имам студ’, *ho mal di testa* букв. ‘имам болка на главата’; фр. *j’ai faim* букв. ‘имам глад’, *j’ai soif* букв. ‘имам жажда’, *j’ai mal à la tête* ‘имам болка в главата’). Измежду романските езици, които използват *имам*-модела, единствен румънският използва продуктивно модела със *съм* (т.нар. *mihī est*) плюс дателен експериенцер при третия тип предикати (Ilioaia, van Peteghem 2021: 256, пример (1a); срв. рум. *Mi=e foame/sete/frică/ruşine* букв. ‘глад/жажда/страх/срам ми е’), Според В. Фридман и Б. Джоузеф гръцки предпочита глаголните предикати и съответно експериенцери в номинатив, което е исторически обусловено от развитието в по-ранните етапи на езика, докато албански използва глаголни конструкции с *имам* и транзитивен синтаксис, но и конструкции с безличен глагол за движение и дателен експериенцер (срв. *идва ми X = зле* (*më vjen keq* букв. ‘съжалявам’), *добре* (*më vjen mirë* букв. ‘радвам се’) (Friedman, Joseph 2018: 32). Единствен румънският използва преимуствено *съм* плюс име и дателен експериенцер (срв. *mi-e ruşine* букв. ‘срам ме е’), което го отдалечава от латинските му корени (срв. лат. *Ego. NOM frigeo* ‘студено ми е’; *me.ACC pudet.IMP* ‘срам ме е’ (Friedman, Joseph 2018: 32 – 33), но и от останалите балкански езици, които са по-скоро от

смесен тип. Продуктивността на дателните експериенцерни конструкции в румънски според двамата автори вероятно се дължи на влиянието на балкано-славянските контакти.

Вариативността в тези конструкции в български е доста висока (срв. *страх ме е за/от X = страхувам се за/от X; грижа ме е за X = имам/ням мам грижа за X = X ми е грижа; харесва ми X = харесвам X; тъжен съм за X = тъжно ми е за X = тъгувам за X*) вероятно заради богатите деривационни възможности на езика, което обяснява и по-високия коефициент на дателни експериенцери в български в сравнение с гръцки, но и по-ниския коефициент в сравнение с румънски, който е генерализирал именната конструкция с дателен падеж (за експериенцерните конструкции в български, вж. Джонова 2003, 2009; Guentchéva 2010; вж. за сравнение с балканските езици, Asenova 2022).

В български експериенцерните конструкции може да са: вербални (*аз се страхувам, аз харесвам, харесва ми*), адиективни (*тъжно ми е, гадно ми е*), номинални (*страх ме е, жал ми е, мъка ми е*). При експериенцерните предикати се наблюдава и различна реализация на аргументите: инхоативни предикати със задължителен акузативен експериенцер (*дострашава ме*); инхоативни предикати със задължителен дателен експериенцер (*домъчпява ми*); стативни психологически предикати (*плаша се, боя се*), където стимулът е изразен с предложна фраза (както е било още в старобългарски, срв. *нъ не вѡи сѧ ѡтѣ мѣжъ гр. καὶ μὴ φοβῆθῆς ἐν ταῖς βασάνοις*, Супр. 8v, 7, (Madariaga 2020, пример (3b), а обектната позиция е запълнена от *се*. Експериенцерът може да е изразен като подлог (в именителен падеж), а стимулът да е в акузатив (т.нар. генерализиращи експериенцерни конструкции, напр. *Аз харесах филма*); или експериенцерът да е в датив или в акузатив, а стимулът – в именителен падеж (инверсивна конструкция според терминологията на Г. Босонг (Bossong 1998; напр. *Филмът ми хареса, Видяното ме натъжи*). Експериенцерът задължително трябва да е одушевен (М. Стаменов го нарича одушевен Тръпник, вж. Стаменов, Циммерлинг 2022)³⁹.

В разговорната реч се наблюдава тенденция към генерализиране на номинативните експериенцери в конструкции от смесен тип (срв. *Аз ми се струва вм. На мене ми се струва; Аз много ме е страх вм. Мен много ме е страх*; Джонова 2004), а в говорите се среща и експлициране на притежателя (срв. *Аз ми е името*, Стойков 1963/2002: 262; *Аз ме боли ръката*, Антонова-Василева и кол. 2016: 165, карта (139). В някои случаи обаче номинативният експериенцер се добавя към удвоена конструкция, което

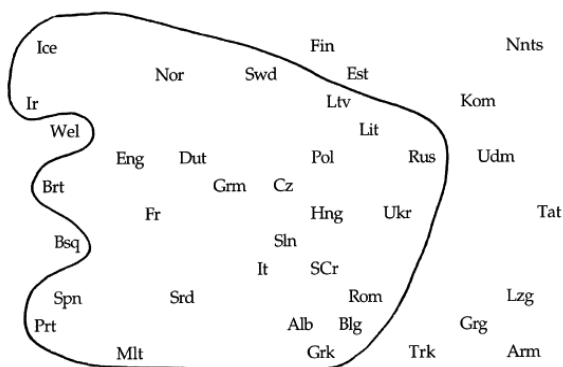
³⁹ За повече подробности и семантична класификация на видовете експериенцерни конструкции в българския и в руския език вж. (Коева и кол. (ред.) 2022).

показва, че номинативното местоимение е по-скоро топикален елемент (номинативен топик, известен и като *Nominativus pendens*, срв. *Аз (на) мене много ми се спи, Аз мене много ме е страх*). Въпреки това възможността (в структурите без удвояване) номинативното местоимение да служи за „домакин“ (или прозодична опора на енклитиката, срв. *Аз ми се спи*), показва, че за разлика от *Nominativus pendens*, то е вътрешноизреченски елемент, заемащ подложната първа позиция с цел експлициране на експериенцера по прагматични причини. Вероятно номинативът в тези случаи е краен резултат от характерния за разговорния език процес на т.нар. изпускане на предлога *на* (Vakareliyska 1994; срв. *На мене ми е тъжно > Мен ми е тъжно > Аз ми е тъжно*). За много езици е установено, че т.нар. експериенцери аргументи показват синтактично поведение на канонични подлози и очевидно българският език и тук не прави изключение.

2.5. Пасивни конструкции с причастие

Според М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1496 – 1497) образуването на формите на страдателния залог с участието на причастие и форма на спомагателния глагол *съм* е вероятна генеалогична черта в индоевропейските езици, защото се наблюдава в почти всички тях. Извън границите на този европеизъм, който обхваща по-голямата част от територията на Европа (вж. Haspelmath 2001a: 1496, карта 107.5, дадена на Фиг. 5), остават неиндоевропейските езици на изток от SAE (турски, фински, естонски и др.), както и баският на запад. От индоевропейските езици само уелски и арменски не притежават този европеизъм, защото използват други модели за образуване на пасивни конструкции (уел. *Cafodd y dyn ei ladd* (букв. *Мъжът получи убиването си (= Мъжът беше убит)*) (Roberts 2005: 13, пример (13a).

Включването на причастния пасив като европеизъм е следствие от отделно по-ранно изследване на М. Хаспелмат (Haspelmath 1990) върху 80 езика с различна географска и типологична принадлежност, според което подобна глаголна форма или конструкция със (интранзитивен) спомагателен глагол се среща сравнително рядко сред езиците по света – от общо 31 езика с някакъв вид пасивна конструкция европейският тип със спомагателен глагол се среща само в 4, два от които са в Европа (латински и датски). М. Драйър (Dryer 1982, цит. по Haspelmath 1990: 29) също отбелязва, че европейският причастен пасив се среща рядко извън Европа, а повечето езици по света образуват пасивни конструкции с добавен към глагола афикс (такива са 25 езика от изследването на М. Хаспелмат).

Map 107.5: Participial passives in Europe

Фиг. 5. Изоглосна карта на пасивните конструкции с причастие в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1496, карта 107.5)

Пасивните причастия се разглеждат като хибридна форма между глагол и прилагателно, със специална и различна за отделните езикови групи глаголна морфология според типа глагол – срв. англ. *open* ‘отварям’ > *opened* ‘отворен’, *go* ‘отивам’ > *gone* букв. ‘отиван’; фр. *aller* ‘отивам’ > *all-é* букв. ‘отиван’, *ouvrir* ‘отварям’ > *ouvert* ‘отворен’; нем. *öffnen* ‘отварям’ > *geöffnet* ‘отворен’, *vergeben* ‘простя’ > *vergeben* ‘простен’. В романските и германските езици пасивните причастия участват не само при образуването на формите на перифрастичния пасив, но и на тези на перифрастичния перфект (т.е. имат семантиката на минало деятелно причастие), докато в славянските езици перфектът и пасивът използват различни форми, които се различават и флективно – в първите участва т.нар. елово причастие (минало деятелно, срв. *отворя* > *отворил*, *ходя* > *ходил*), а във вторите – страдателно причастие, образувано със суфиксите *-н* и *-т* (*отворя* > *отворен*; *пиша* > *писан*; *бия* > *бит*).

Ако езикът употребява само страдателни причастия, както е в романските езици, разликата между перфект и пасив се маркира морфо-синтактично – в перфектната си конструкция романските езици прибегват до смяна на спомагателния глагол в зависимост от типа на основния глагол – ако е преходен, конструкцията се образува с *имам* (срв. ит. *ho letto il libro* (букв. *имам прочетена книгата*), а ако е непреходен – със *съм* (ит. *sono arrivato in tempo* (букв. *съм пристигнал навреме*), докато пасивите се образува само със *съм* (ит. *Il libro è letto da molti studenti* (*Книгата е прочетена от много ученици*)). Като общо правило европейските езици използват перифраза за пасивните си конструкции, които се образуват с някак-

ва форма на спомагателния глагол – напр. *sein* ‘съм’ или *werden* ‘ставам’ в немски. Синтетични форми обаче са били характерни за латински⁴⁰.

Минали страдателни причастия могат да се образуват както от преходни глаголи, така и от непреходни, но във втория случай те имат деятелна, а не пасивна семантика, т.е. ориентирани са към подлога в ролята на тема или пациенс (ит. *Il libro è arrivato* (*Книгата е пристигнала* (букв. *е пристигната*), *Il libro è caduto* (*Книгата е паднала* (букв. *е падната*)). Ако обаче езикът няма средства за разграничаване на перфект от пасив чрез формата на спомагателния глагол (както е в английски, където спомагателният глагол е винаги *съм* и в двата вида конструкции), пасивна перифраза с непреходни глаголи е невъзможна (срв. *The book was read*, но **The train was arrived*⁴¹). Според генеративната граматика пасивът не е глаголна форма, а резултат от синтактична трансформация на аргументната структура на предиката – аргументът тема или пациенс се трансформира чрез специална синтактична операция (пасивизация) в граматически субект – подлог на пасивната предикация, а агенсът може допълнително да се изрази чрез адюнкт – предложен израз с *от*. Именно този механизъм обяснява защо пасивът най-често се образува от преходни глаголи.

В европейските езици (но не и в славянските) пасивните причастия, които се образуват от непреходни глаголи, имат определени семантични ограничения – глаголите трябва да са от неакузативен тип⁴² (при който подлогът съответства на вътрешния им аргумент тема, напр. гр. *πεθαίνω* ‘умирам’ – *πεθαμένοσ* букв. ‘умрян’), а М. Хаспелмат поставя и допълнително условие за теличност (достигане на резултат от действието), което обяснява защо непреходните глаголи от неергативен тип (със значение на *танцувам*, *телефонирам*, *сядам*) не могат да образуват пасивни причастия. Тези ограничения важат и за атрибутивната употреба на причастията – в преноминална позиция и с активна семантика (както личи и в българските съответствия) – срв. *the erupted volcano* ‘избухнал вулкан’, *fallen leaf* ‘паднало листо’, но не и **danced shaman* ‘танцувал шаман’, където липсва състояние, което да характеризира шамана в резултат на танцуването (Haspelmath 1994: 157). Образуваните от телични

⁴⁰ Някои европейски езици (напр. английски, латински) имат и деятелни причастия, но темпоралната им ориентация е сегашна, докато при пасивните причастия тя е задължително минала – това е т.нар. „активно-пасивна асиметрия“ (Haspelmath 1994). В латински има и бъдещи причастия, които не се срещат в съвременните европейски езици.

⁴¹ Английски притежава и атрибутивни причастни конструкции (срв. *fallen leaves* (букв. *паднали цветя*), *the wilted flower* (букв. *увехнатото цвете*)), където обаче причастие-то е в адиективна функция, а непреходният глагол трябва да е от неакузативен тип.

⁴² За тест за неакузативност в английски се използва употребата на глагола в *there* конструкцията, срв. *There arrived a man* и **There danced a man*.

глаголи причастия се определят като резултативни (или адиективни), т.е. изразяват „състояние, което е резултат от предходно събитие“ (по определението за резултативите на В. Недялков и С. Яхонтов (Nedjlkov, Yaxontov 1988: 6) с уточнението, че ако семантиката на изходния предикат не изразява резултат, довел до промяна на състоянието, резултатив/пасив е невъзможен дори в адиективна употреба.

Сред семантичните характеристики на резултативите са липсата на темпорални координати на събитието и липсата на референциални участници в него, поради което (предложната) фраза, въвеждаща агенса на предиката, е невъзможна (Borik, Gehrke 2018). По тези характеристики резултативите се отличават от пасивите, като тази разлика може да се сведе и до разликата между адиективност и вербалност – резултативът е стативна категория от класа на прилагателните, а пасивът – събитийна категория от класа на глаголите.

В предикативната употреба на причастията обаче невинаги е възможно резултативната конструкция да се разграничи от пасивната. В езиците, в които това е възможно, се наблюдава синтактична съчетаемост с различен спомагателен глагол – срв. нем. *Die Tür wird von Maria geöffnet* (*Вратата е /става отворена от Мария*) и *Die Tür ist geöffnet (*von Maria)* (*Вратата е отворена*). Подобно редуване се наблюдава и в испански с двата спомагателни глагола *ser* ‘съм’ и *estar* ‘бъда’. Корелацията с възможността за поява на предложна фраза, въвеждаща извършителя, не е абсолютна – има езици, като гръцки, които даже в резултативната си конструкция допускат въвеждане на извършителя, и други, като испански, които, въпреки че синтактично разграничават двата типа, допускат предложна фраза, въвеждаща извършителя, и в двата случая (Borik, Gehrke 2019). Все пак предикативно употребеното причастие е обект на повече ограничения в сравнение с глаголната пасивна конструкция, а двузначността може да се снесе чрез допълнителни средства (напр. чрез употреба на наречия с темпорална или резултативна употреба, срв. *The necklace was recently stolen by the raven* (*Огърлицата беше наскоро открадната от гарвана*) и *The necklace was clearly stolen* (*Огърлицата е очевидно открадната*) (Borik, Gehrke 2019, пример (8).

В старобългарски, освен миналите страдателни причастия, които се образуват със суфикс *-н* или *-т*, са се използвали и сегашни страдателни причастия, образувани със суфикс *-м* (Славова 2017: 368 – 370)⁴³. И двата вида страдателни причастия се употребяват и атрибутивно (в тази си употреба имат и сложни форми, подобни на сложните форми на прила-

⁴³ Суфиксът *-м* се среща и в именното склонение при формите за дателен и творителен падеж в праславянски, прабалтийски и прагермански, както и в *en/ten*-склонението (Добрев 1982: 154 – 156).

гателните и на склоняемите деятелни причастия), и предикативно във формите на страдателния залог. И двата вида причастия се образуват преимуществено от преходни глаголи. В съвременните славянски езици причастните форми на -м са запазени само в руски, вероятно под влияние на църковнославянската традиция (Славова 2017: 370), докато в останалите славянски езици, включително в съвременния български език, са се запазили само атрибутивните им употреби (т.е. те вече функционират като прилагателни), като се връщат в книжовния български през Възраждането под влияние на руски (Харалампиев 2001: 165). Повечето рефлексивни конструкции, които ще разгледаме за съвременния български по-долу, включително възвратнострадателните конструкции, се срещат и в старобългарски.

В съвременния български език миналото страдателно причастие се образува преимуществено от преходни глаголи, което различава българския (и повечето славянски езици) от много други европейски езици (сред които са и балканските⁴⁴). Преходността на глагола обаче не е достатъчно условие за образуването на пасивните форми – в българския език има немалка група преходни глаголи, които не могат да образуват страдателни причастни форми (напр. *имам, вечерям, ядосвам, интересувам, смайвам* и др., Ницолова 2008: 231). Същевременно в някои български говори (както във, така и извън сегашните граници на България) се срещат пасивни причастия, образувани и от непреходни глаголи, включително в неизменяема (обща) форма (в тракийските говори в Западна Тракия са регистрирани формите *дойден, паднат, зълегнът, станът*, Бояджиев 1991: 95, вж. повече в Трета глава), а непреходни глаголи могат да се употребяват като преходни без формални изменения (Бояджиев 1991: 87, 95). Непреходните глаголи могат да образуват и безлично-пасивни конструкции със спомагателен глагол (т.нар. страдателно-безличен залог, Андрейчин 1976/1956; за безлично-пасивните конструкции с *имам*, вж. също в Трета глава) с причастия от опционално транзитивни глаголи, т.е. които могат да се използват и като нетранзитивни (напр. *закусвам, вечерям, обядвам, ям* – вж. (5а), или от непреходни глаголи (напр. *ходя, влизам, споря*) – вж. (5б).

⁴⁴ Разликата между перфектните конструкции, в които участва същото причастие, и причастнострадателните в румънски и в албански е в спомагателния глагол, който се използва, съответните форми на *имам* и на *съм* (Tarromanova, Dzhonova 2022).

- (5) а. (...) ядат, пият, а то си стои все тъй, както е сложено, та се и не познава, че е ядено и пито от него. (Н. Райнов, „Сполуката“, БНК⁴⁵)
б) Шампан, пак е влизано тук. (М. Лъоблан, „Двойният живот на Арсен Люпен“, БНК)

Освен причастнострадателните форми (които някои езиковеди определят като същински пасивни форми, вж. Стоянов 1962, Куцаров 2007), като пасивни се анализират и някои *се*-форми⁴⁶ (Ницолова 2008: 234) на преходни – вж. (ба), и на непреходни глаголи – вж. (бб).

- (6) а. За всеки, който се е занимавал с писане е ясно, че такова произведение не може да се напише от един единствен човек. (П. Копанов, „Операция „Риба“, БНК)
б. Трябва да се отиде до Венера. (Б. Улбрих, „Омагьосаният котарак“, БНК)

Има обаче редица разлики между значението и употребите на причастнострадателните и възвратнострадателните форми (освен че последните могат да изразяват и много други значения).

Според Ив. Куцаров (2007: 342) причастнострадателните форми са резултативни (макар Р. Ницолова (2008: 238) да посочва, че от глаголи от несвършен вид могат да се образуват причастнострадателни форми с дуративно значение, срв. *Тази книга е писана дълго*). При причастнострадателните форми всъщност се неутрализира противопоставянето резултативност – дуративност, така че формите за сегашно време и перфект са едни и същи (*четен е*), както и за аорист, имперфект и плусквамперфект (*беше/бе четен*; като се добавя противопоставяне неитеративност – итеративност (*биваше четен*), което липсва при деятелния залог. Съвпадат и формите за бъдеще време и бъдеще предварително (*ще е четен*), бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото (*ще бъде четен*) (Куцаров 2007: 343, Ницолова 2008: 238). Възвратнострадателните форми могат да бъдат и акционални (дуративни), и резултативни (срв. *Такъв роман се пише само веднъж* и *Такъв роман е писан само веднъж до момента*). П. Баракова наблюдава и предпочитания към едната или другата залогова форма в зависимост от темпорал-

⁴⁵ Примерите от Българския национален корпус (БНК, вж. Коева et al. 2012) са ексцерпирани чрез: <http://search.dcl.bas.bg/>. В повечето случаи правописът в примерите е запазен.

⁴⁶ И тук езиковедите са на различни мнения, като Ив. Куцаров (Куцаров 2007) разглежда глаголите със *се* като отделни лексеми.

ността – възвратнострадателните и причастнострадателните форми се конкурират при бъдещите времена и при сегашно време за неактуални действия; причастнострадателните форми се установяват в перфект и в плусквамперфект, както и в аорист, докато възвратнострадателните се предпочитат в сегашно актуално и в имперфект (Баракова 1978, цит. по Ницолова 2008: 240). Има и семантични ограничения – например при трето лице с референт човек се предпочита причастнострадателна форма, за да се избегне двусмислие (Андрейчин 1976/1956: 75 – 76, цит. по Ницолова 2008: 240).

В причастнострадателните конструкции може да се наблюдава и дефективна вербалност, когато причастието реферира само към налично към дадения момент състояние. Разликите могат да се проследят при възможността за изразяване на агенса (или причината) чрез предложна фраза (срв. *Манастирът е затворен от игумена* (предикативна пасивна конструкция) и *Манастирът е (все още) затворен (= Манастирът (все още) не работи, адиективна употреба)*).

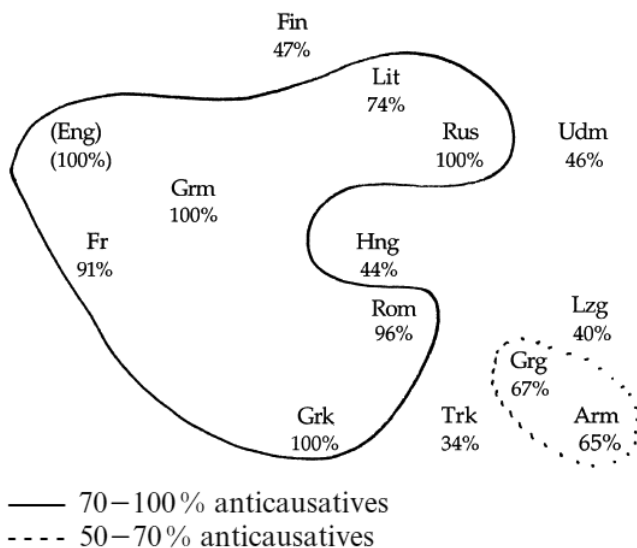
Страдателните причастия могат да се употребяват и атрибутивно – като определения, в членувана и нечленувана форма (напр. *Почуках на затворената врата*); сказуемни определения, в нечленувана форма (напр. *Седнах, изморен от пътя*); и обособени определения, които често се доближават до подчинени определителни изречения (напр. *Влезе свидетелят, призван от адвоката в последния момент*) (Ницолова 2008: 438). Във всички тези случаи причастието може да привлича аргументи на глагола и адюнкти (*Почуках на затворената отвън врата*). Формите, които са наследници на сегашните страдателни причастия, получават много по-рядко такива разширения (*Вече е изтекъл изискуемият от правилника срок*). Адиективните причастия обикновено демонстрират и характеристики на прилагателни – префигират се с *не* (срв. *познат/непознат*) и могат да се степенуват (*по-познат, по-отворен*).

Българският език очевидно пази наследените от старобългарски пасивни конструкции и остава близък до тези модели, които обаче са общи за редица европейски езици. Това се отнася и за атрибутивната употреба на пасивното причастие, което и в български може да заеме преноминална или постноминална позиция, ако е употребено резултативно. Принципите за разграничение между адиективно и вербално причастие се нуждаят от допълнителни проучвания.

2.6. Антикаузативна деривация

Антикаузативите са (непреходни) глаголи, които изразяват действие, което пряко засяга субекта, като каузаторът (причината или причинителят на действието) не е задължително да се посочва – срв. *Масата се счупи (под напора на вятъра)*, *Котвата се потопи*. Това са предикати за състояние, което е резултат от внезапна промяна без участие на агенс. По този модел се образуват двойки глаголи каузативен – антикаузативен (наричан от някои автори декаузативен) като *чуля – чуля се, топя – топя се*. С антикаузативния глагол се реализира само един аргумент – пациенс, в именителен падеж (срв. *Масата се счупи*), докато в каузативните конструкции същият аргумент се реализира като допълнение (срв. *Иван счупи масата*). Според изследователите каузативите в европейските езици са сравнително малобройни, но това не е генеалогична черта на индоевропейските езици, защото не важи за индоиранските езици (Grünthal, Nichols 2016).

М. Хаспелмат (Haspelmath 1993) откроява три модела за изразяване на алтернацията между каузативи и инхоативи: (а) образуване на каузатив от инхоатив; (б) образуване на инхоатив от каузатив; (в) суплетивизъм. Според наблюденията му в индоевропейските езици е разпространен вторият механизъм, т.е. антикаузативната деривация. М. Хаспелмат съставя изоглосната карта във Фиг. 6 (Haspelmath 2001a: 1497 – 1498, карта 107.6) въз основа на собствено изследване на 31 глаголни двойки в 21 езика, в което установява, че езиците от SAE предпочитат да образуват антикаузативния (инхоативния) глагол от каузативния (вж. Nichols et al. 2004), докато езици, говорени в Азия, които са част от изследваните от него езици, предпочитат обратната посока, т.е. да деривират каузативния глагол – на картата това са езиците извън територията на Европа като например турският (който има и каузативен залог).

Map 107.6: Percentage of anticausative pairs

Фиг. 6. Изоглосна карта на антикаузативната деривация в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1497, карта 107.6) (с непрекъснатата линия – езици, в които антикаузативната деривация е между 70% и 100%; с прекъснатата линия – езици, в които антикаузативната деривация е между 50% и 70%)

Макар българският да не фигурира на тази карта, той също предпочита антикаузативната деривация, за която се използват няколко механизма: (а) добавяне на суфикс (-н-: *суша – съхна*); (б) редуване в корена при глаголни двойки, които могат да се определят като суплетивни в синхронен план (*потпям – потъвам*); (в) чрез частицата *се* за образуване на антикаузативния глагол (*потпям – потпям се*). При глаголните двойки (31 на брой), разглеждани от М. Хаспелмат (Haspelmath 1993), в български се използва антикаузативна деривация в 84% (в повечето антикаузативният глагол се образува със *се* – 25; но има и пример с морфологична деривация, в исторически план, в една двойка: *суша – съхна*); конверсивният модел се наблюдава в 3 от цитираните от М. Хаспелмат двойки: *горя, спирам, свършвам*⁴⁷; и 2 двойки използват суплетивния модел (*потпям – потъвам*; *убивам – умирам*; възможни са и лексикални варианти с друга деривация, но често са с различно значение на глаголите).

В български частицата *се* се среща в различни конструкции, с различни значения и употреби, както вече беше отбелязано в предходната част (Ницолова 2008; вж. и Цанков 1995; Коева 1998, 2004а, 2004б, 2006; Коева

⁴⁷ Този модел е разпространен в останалите балкански езици (вж. Лопашов 1978).

2007; Димитрова 2009, 2015; Иванова, Петрова 2017). Р. Ницолова отделя в рамките на възвратния залог и подклас т.нар. каузативно-възвратни глаголи с одушевен обект, при които лицето е и обект, но и подбудител за действието, извършвано от друг) (срв. *Утре ще се оперирам при него*). За разлика от руски обаче, в който рефлексивният елемент – *-ся/-сь* – се е превърнал в постфикс и част от глаголната форма, в български възвратната частица е част от аналитична глаголна форма.

Според някои автори в български се наблюдава и обратният процес на каузативизация при някои новонавлезли глаголи като *фалирам, стартирам, катастрофирам* (т.нар. конверсивна каузативация по (Сай 2004: 277), цит. по (Буров 2019). В тази група може да се класифицират и т.нар. медиални глаголи (Ницолова 2008) *вълнувам се* и *радвам се*, за чиито каузативи *вълнувам* и *радвам* в съвременния език може да се смята, че са резултат от синтактична – а не морфологична – трансформация, където *се* абсорбира обектния аргумент и причината (стимулът) за емоцията се изразява опционално като адюнкт (*Х ме вълнува – Аз се вълнувам от Х*). Каузативни са и по-новите (за съвременния език) разговорни модели от типа *страхувам се > страхувам*, като тук следва да се отбележи, че в исторически план някои от тези глаголи са производни антикаузативи (срв. *страшити > страшити са*), така че можем да говорим за възстановяване на първичния каузатив.

Антикаузативните глаголи са некаузативни глаголи с един-единствен аргумент в ролята на тема или пациенс, докато каузативните са транзитивни. В граматичната литература антикаузативацията се представя като деривация, която променя валентността на глагола, като на входа е каузативният глагол, а антикаузативният глагол е производният. Всички глаголи, които М. Хаспелмат разглежда, имат предполагаем каузатор (причинител) – който може да е външен причинител с неспецифициран произход, напр. неодушевен обект (причина), но и одушевен агенс. Същевременно липсват глаголи като *вяхна, цъфтя, раста*, при които каузацията е вътрешна.

Във формално-семантичната литература се говори за процес на рефлексивизация, което позволява да се обединят антикаузативите с другите рефлексиви (рефлексивен пасив и безличен пасив). Макар антикаузативната деривация да се смята за операция, която променя валентността на глагола (залогова операция), има спорове дали антикаузативният глагол запазва причината (или каузатора) като скрит субектен аргумент (или оператор Причина), който може да остане неспецифициран по одушевеност. Според М. Хаспелмат (Haspelmath 1993) тези глаголи нямат аргумент каузатор нито на синтактично, нито на

семантично ниво. Според други изследователи (Levin, Rappaport Novav 1995: 20 – 21) обаче каузатор присъства в значението (по-точно в лексикално-семантичната репрезентация)⁴⁸ на изходния транзитивен глагол (който е представител на класа глаголи за промяна на състоянието), но този каузатор е „потиснат“ в аргументната структура на предиката. От синтактична гледна точка каузативният елемент, който в някои езици може да се изрази при антикаузативен глагол (срв. *Снегът се стопи от слънцето*)⁴⁹, всъщност може да е адюнкт, а не аргумент, а фактът, че каузаторът може напълно да отсъства и действието да бъде напълно автономно (срв. *Вазата се счупи (от само себе си)*)⁵⁰, поставя под съмнение постулирането на каузатор в лексикално-семантичната репрезентация на антикаузативите (или на съответен оператор)⁵¹. Тези глаголи се смятат или за монадни предикати (с един аргумент тема), или за диадни, но получени в резултат на лексикален процес на детранзитивация, чрез която каузаторът е станал неактивен и не се проектира в синтаксиса. Не е ясна и трактовката на споменатите по-горе и характерни за всички славянски езици предикати с обратен процес на морфологизация (антикаузатив – каузатив), както и на суплетивните двойки (напр. *гореть* ‘горя’ – *жечь* ‘запалвам’) и конверсията (срв. англ. *open* (транзитивен) – *open* (интранзитивен) ‘отварям’). При анализа на антикаузативите трябва да се отчете аспектуалната семантика на глагола – типа глагол по класификацията на З. Вендлер (Vendler 1957), степента на неговата теличност (срв. *горя* (ателичен) – *изгарям* (теличен), аргументната структура и наличието на агенс, инструмент или каузатор, както и вътрешно присъ-

⁴⁸ Според Б. Левин и М. Рапапорт-Ховав (Levin, Rappaport Novav 1995) лексикално-семантичната репрезентация на глаголите е съставена от примитивни предикати (като [CAUSE] ‘причинявам’, [ACT] ‘действам’, [BECOME] ‘ставам’), изразяващи релевантни за граматиката семантични компоненти, които са еднакви за определени класове глаголи. Специално за глаголите за промяна на състоянието авторките постулират наличие на две подсъбития, които са аргументи на предиката ‘причинявам’ – каузация и резултиращо състояние. Напр.: V = *суша*: [[x ACT] CAUSE [BECOME [y]]] / [[x ДЕЙСТВА] ПРИЧИНЯВА [СТАВА [y]]] = действието на x причинява състояние у.

⁴⁹ Не във всички езици каузаторът в антикаузативните конструкции може да се изрази с предложна фраза, (срв. ит. *Il vetro si è rotto *dal terremoto / a causa del terremoto* (Стъклото се счупи *от земетресението / заради земетресението). Българският предлог в това отношение е много по-натоварен с функции и може да въвежда не само агенс, но и каузатор (както и други елементи като произход, материал и др., вж. в Шеста глава).

⁵⁰ За разлика от антикаузативните *се*-глаголи *се*-пасивите, както и причастните пасиви, допускат експлицитно изразяване на агенса (срв. *Книгата се прочете/беше прочетена от всички деца*), което показва, че агенсът е част от лексикалната им репрезентация, въпреки че може да остане неизразен.

⁵¹ Не всички изследователи споделят това мнение (вж. Chierchia 2004).

щите характеристики на субекта на изходния глагол от гледна точка на одушевеността.

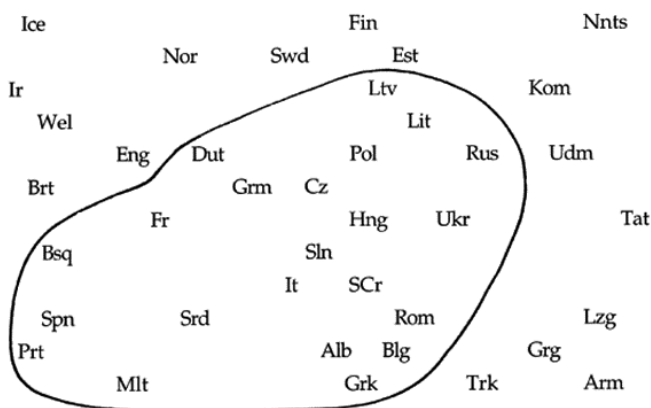
Между антикаузативите и *се*-пасивите съществуват редица разлики, поради които е трудно да се докаже, че тяхната деривация е резултат от процес на рефлексивизация, въпреки че такова мнение е разпространено в литературата (Kallulli 2006). Например *се*-пасивът в български може да получи допълнително маркиране на агенса (вж. бел. 51 и 52). Според повечето автори обаче докато рефлексивизацията е синтактичен процес, декаузативизацията е лексикална операция, която се прилага към транзитивния алтернат с цел да се редуцира каузаторът в деривацията на антикаузативния глагол (Horvath, Siloni 2011). Данните от българския в такъв случай се нуждаят от специално проучване.

2.7. Външни притежатели в датив

В конструкции с т.нар. външен притежател (вж. Payne, D., I. Varshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins) притежателят се кодира като изреченски аргумент, а не фразов, т.е. отделен е от конституента, изразяващ притежаваното. Определението на М. Хаспелмат гласи, че „външният притежател реферира към участник, който може да се конструира като притежател по отношение на друг участник в събитието (притежаваното). Външен се отнася до следното синтактично условие: и притежателят, и притежаваното трябва да бъдат изразени от два различни конституента и нито един от тях не бива да е синтактично зависим от другия“ (Haspelmath 1999: 108)⁵².

Изразяването на притежателя в дателен падеж на изреченско равнище се среща в езиците от ядрото на SAE – немски и френски, както и в нидерландски, в балканските и в славянските езици, в балтийските езици, но не и в английски и в скандинавските езици – вж. изоглосната карта на Фиг. 7 (Haspelmath 2001a: 1498, карта 107.7). В изгласата са още унгарски, малтийски и баски от неиндоевропейските езици, вероятно в резултат на контакт. Извън изоглосата остават, освен английският и скандинавските езици, и фински и естонски, както и езиците от крайния европейски запад (ирландски, уелски, бретонски).

⁵² “(...) the external possessor must refer to a participant that can be construed as a possessor of some other participant of the event (the possessum). In turn, external refers to the syntactic condition of both the possessor and the possessum being expressed by two different constituents and neither is a syntactic dependent of the other.” (Haspelmath 1999: 108).

Map 107.7: Dative external possessor

Фиг. 7. Изоглосна карта на външните притежатели в датив в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1498, карта 107.7)

Този европеизъм присъства и у други автори (Heine, Kuteva 2006: 24; Harbert 2007: 11; van der Auwera 2011) и се посочва, че подобна конструкция почти не се среща извън границите на Европа, поради което и М. Хаспелмат го определя като „много стабилен пример за признак на SAE“ (Haspelmath 1998: 278). Освен това тя отсъства в индоевропейските езици, които се говорят извън Европа – кюрдски, персийски и хинди.

В някои езици обаче дателният падеж за притежание рано измества родителния в исторически план, а т.нар. родително-дателен синкретизъм е сред най-често посочваните балканизми, както видяхме и в предната глава (Lindstedt 2000a; Асенова 2002; Joseph 1992/2003, 2010/2020). В български, румънски и албански функциите на родителния падеж и на дателния падеж се поемат от дателния, а в гръцки – от родителния. Същевременно В. Хаверс (Havers 1911) установява, че конструкцията присъства във всички стари индоевропейски езици, с изключение на тохарски и анатолийски (хетски), които все още не са открити по негово време (Luraghi 2020). Сам М. Хаспелмат (Haspelmath 1999: 118) също не изключва възможността това да е единственият признак на SAE с генеалогичен произход, докато всички останали са от по-късно време и са резултат от контактни влияния (Haspelmath 1998a: 282; Harbert 2007: 11), което обаче не отменя предположението, че се разпространява в неиндоевропейските езици от SAE в резултат на контактите си с индоевропейските езици в съюза.

В българския език дателният за притежание е регистриран още в най-ранните писмени текстове. А. Минчева (Минчева 1964) смята, че

прехвърлянето на изразяването на притежателя върху дателния падеж се дължи до голяма степен на големия брой употреби на датива (сред които т.нар. симпатетичен датив (*Dativus sympatheticus*), комодален/инкомодален датив (*Dativus commodi/incommodi*), етичен датив (*Dativus ethicus*), агентивен датив (*Dativus auctoris*), финален датив (*Dativus finalis*); дативът изразява притежател и в конструкции с копула *съм*).

Още в най-ранните текстове обаче е регистрирана и появата на конструкции с т.нар. външен притежател. В съвременния български книжовен език дателните клитични местоимения, които могат да се интерпретират като притежателни, също се срещат в определени контексти и в изреченския домейн (срв. *Прочетох новата ти книга = Прочетох ти новата книга; Забравила съм му адреса = Забравила съм адреса му*). В тези конструкции притежателната клитика може да се реализира както в именната фраза, така и в изреченския домейн. В друга група конструкции – напр. *Отвързах му ръцете, Отрязах ѝ косата* – дателната клитика реферира към засегнат от действието аргумент, като притежателното отношение обаче не се губи. В такива конструкции се срещат предикати с бенефактивно или малефактивно значение, а засегнатите предмети са обекти (одушевени или неодушевени), които принадлежат към класа на т.нар. „неотчуждаема собственост“ (вж. 2.16 по-долу). Именно в такива конструкции в ранните писмени текстове могат да се проследят някои от срещанията на дателните енклитични местоимения, изразяващи притежание (Krapova, Dimitrova 2015).

Тук няма да се спираме по-подробно на външните притежатели в датив, значенията и употребите на конструкцията и условията за нейната поява, защото тя ще бъде разгледана в Четвърта глава.

2.8. Липса на двойно отрицание в изречения с отрицателни местоимения

Наличието на маркер за негация под формата на частица, клитика или глаголен префикс автоматично изразява негативно твърдение освен в случаите на конституентна негация, когато в обсега на негацията попада само един изреченски конституент (срв. *Иван видя не Петър, а Стоян*). Чрез изреченската негация се отрича истинността на пропозицията, което е равносилно на квалицифирането ѝ като неистинна от гледна точка на говорещия. В европейските езици маркерът за негация се разполага в предглаголна позиция, но в зависимост от граматическата традиция той се анализира като самостоятелен синтактичен елемент / синтактична опора на самостоятелна изреченска проекция (освен в случаите, в кои-

то е интегриран в самата глаголна форма като при *недей, няма/няма да*) или като морфологичен елемент, образуващ отрицателна форма на глагола, чиито употреби обаче са синтактични. В българското езикознание отрицателната частица традиционно се смята за формообразуваща – маркер за граматикализирана отрицателност (Куцаров 1985).

М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1498) разграничава три основни модела, използвани от европейските езици, за комбинацията между изреченското отрицание и отрицателно местоимение в подложна позиция:

(а) Глагол в положителна форма + отрицателно местоимение (нем. *Niemand kommt*, англ. *Nobody came* букв. ‘Никой дойде’).

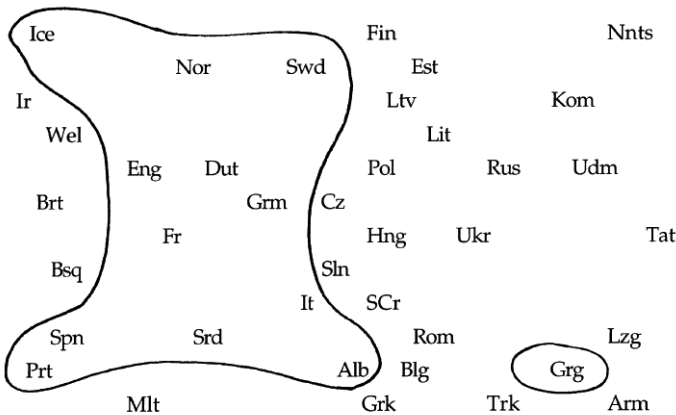
(б) Глагол + негация + отрицателно местоимение (двойна негация, която обаче съответства на едно семантично отрицание, но с дифузия на отрицанието (т.нар. *negative spread*) върху повече от една негативна дума (напр. бълг. *Никой не дойде, Никой не каза нищо*). В езиците от предходния тип (а) двойното отрицание (напр. англ. *Nobody said nothing* (букв. *Никой каза нищо*) съответства на две самостоятелни негации, които се изключват взаимно, така че изречението придобива положителна интерпретация (англ. *Nobody said nothing* (*Всеки каза нещо*)).

(в) Глагол + негация + отрицателно местоимение в постпозиция (напр. ит. *Non è venuto nessuno* (*Не дойде никой*) и глагол + отрицателно местоимение в препозиция (но без придружаваща негативна частица, напр. ит. *Nessuno è venuto* (букв. *Никой дойде*). Смесеният тип езици, в които появата на негативен маркер зависи от позицията на отрицателното местоимение, понякога се дефинират и като езици с незадължително съгласуване по негация (*non-strict negative concord*), за разлика от тип (б), където съгласуването не се влияе от позицията (*strict negative concord*, вж. Giannakidou 1998)⁵³.

Характерният според М. Хаспелмат за SAE тип е (а) – той се споделя от всички германски езици и френски, докато останалите романски езици и албански са от смесения тип, който обаче според него е вариант именно на първия (а). Картата (приведена на Фиг. 8, по Haspelmath 2001a: 1498, карта 107.8) показва неравномерно разпределение – ядрото значително отстъпва на периферията по численост, а като се има предвид, че повечето езици в източната периферия са именно от втория тип (т.е. със стриктно съгласуване по негация, което е характерно за целия евразийски ареал (van der Auwera, van Alsenoy 2016; van der Auwera, Krasnoukhova 2020), изводът на М. Хаспелмат се отнася за онези езици (повечето централноевропейски), които могат да маркират отрицание и само с отрицателно местоимение (в отсъствието на приглаголна негация). Тради-

⁵³ Терминът „съгласуване по негация“ е на У. Лабов (Labov 1972).

ционният термин за отрицателно местоимение в граматиките на тези езици, също както и у (Haspelmath 1997) е „негативно индефинитно местоимение“, т.е. основната им функция е индефинитната, а отрицателната е синтактично обусловена (вж. у Търпоманова 2020: 77 – 78). В граматиките на езиците със стриктно съгласуване по негация отрицателните местоимения обикновено се определят само като отрицателни⁵⁴.

Map 107.8: Languages lacking verbal negation with a negative indefinite

Фиг. 8. Изоглосна карта на липсата на двойна негация в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1498, карта 107.8)

Първият тип (а) е рядък в типологическо отношение (Haspelmath 1997; van der Auwera, van Alsenoy 2016; van der Auwera, Krasnoukhova 2020), защото глаголната форма е положителна, а негативното значение се носи само от местоимението; повечето езици маркират отрицателна семантика в изречението чрез приглаголна негация. Тип (в) с двойно маркиране също е относително по-рядък в езиците по света (за дискусия вж. van der Auwera, van Alsenoy 2017), които цитират данни по (Kahrel 1996), както и собствена статистика на базата на 179 езика).

Подобно на всички славянски езици българският език е език със *стриктно двойно отрицание* или *стриктно съгласуване по негация* (бълг. *Павел не видя нищо*, срв. ср. *Павел ништа није видео*, рус. *Павел ничего не видел*, чеш. *Mario nic neviděl*).

Старобългарският е по-скоро от смесен тип, подобно на съвременните романски езици: ако н-думата е постглаголна, изреченската негация

⁵⁴ Друг популярен термин, въведен от И. Лака (Laka 1990), е н-думи (*n-words*) – думи с отрицателна семантика

е задължителна, в противен случай е опционална, но пак с преобладаване на отрицателна глаголна форма (вж. примери от Мариинското евангелие у (Willis 2013: 370 – 373). По наблюдения на Р. Вечерка (Večerka 1995: 516, цит. по Willis 2013: 371) съотношението между двойната негация и липсата на негация при глагола е приблизително 2.6:1. Това съотношение може да се тълкува или като знак, че в старобългарския е бил в ход процес на постепенно затвърждаване на модела на стриктно съгласуване по негация под влияние на гръцки, или като продължение на стара славянска особеност (Харалампиев 2001: 212), която обаче се е разколебала, отново под гръцко влияние – новозаветният гръцки също е бил на междинен етап от прехода към стриктно съгласуване (в класическия гръцки съгласуването не е задължително, докато съвременният гръцки е език със стриктно съгласуване). Според А. Ваян (Vaillant 1948, цит. по Willis 2013: 317) праславянският смесен модел на съгласуване по негация е бил в отстъпление още от ранния период на старобългарския език и е бил запазен в текстовете само под влияние на гръцкия. Според наблюденията на Д. Уилис (Willis 2013) върху примерите от старобългарските текстове превербалната позиция на отрицателното местоимение не изисква задължителна изреченска негация, т.е. регистрирани са различията именно в тези случаи (срв. *никътоже възложъ ржкы своѣа на рѣло*. Лк. 9:62, Мар.; гр. Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα ἐπ’ ἄροτρον), но ако негативното местоимение е в поствербална позиция, изреченската негация е задължителна (Willis 2013: 371, пример (85)).

Според изследователите (van der Auwera, van Alsenoy 2016; van der Auwera, Krasnoukhova 2020) преходът от език без задължително двойно маркиране, т.е. език от смесен тип към език със стриктна двойна негация, не е единственият възможен еволюционен път – каталунски върви по обратния път, за да се сближи с испанския, където преглаголните н-думи не изискват придружаваща негация (срв. *Cap estudiant (no) va dir res* (букв. *Никой студент (не) каза нищо*) (Giannakidou, Zeijlstra 2017: 12, пример (32)).

Всички съвременни славянски езици разполагат с наследени от праславянски н-думи, които могат да се разпределят в две групи – *ня-* и *ни-* + въпросително местоимение (Szucsich 2024; бълг. *някой* и *никой*), като само вторите, определяни като отрицателни местоимения, задължително се придружават от изреченска негация, включително и във въпросителни изречения (срв. *Никой ли не дойде?* и **Някой ли не дойде?*). Определянето на *ни-*местоименията като негативни (универсални) квантификатори или като негативни полярни единици е спорно, като аргументи са привеждани и двете посоки (Szucsich 2024). Негативните квантификатори са местоимения със собствена негативна семантика, поради което глаголът

може да бъде в положителна форма (освен в случаите на задължително съгласуване по негация), докато полярните единици са индефинитни местоимения, които, за да получат отрицателна интерпретация, трябва да са в обсега на изреченската негация⁵⁵.

Една възможна причина да се анализират *ни*-думите като негативни полярни единици, е, че за разлика от *ня*-думите, те не могат да се употребяват, без да са в обсега на негацията или на друг оператор с отрицателна семантика (срв. *Излезе, без да каже нищо/*нещо*, вж. Ницолова 2008: 220 – 221). От друга страна, фактът, че в полярни контексти *ни*-думите могат да се употребяват паралелно с *ня*-думите (срв. *Не дойде ли никой?* и *Не дойде ли някой?*), както и това, че *ни*-думите може да носят негативна отсянка в някои контексти и без придружаващо отрицание (срв. *Какво видя Мария? – Нищо*⁵⁶), показва, че отрицателните местоимения могат да се държат и като скрити индефинити (т.е. да загубят негативната си семантика), като разликата в интерпретацията спрямо *ня*-думите засяга по-скоро очакванията на говорещия, отколкото семантичната разлика между двете групи. С други думи, *ни*-думите споделят някои свойства с индефинитните местоимения, но дистрибуцията им е ограничена само до негативни контексти, за разлика от типичните индефинитни местоимения (напр. англ. *anybody, anything, anywhere*), които са полярни във всички контексти – негативни, интерогативни, модални и др. (срв. *I didn't see anybody* (букв. *Не видях никого (= Не видях никого)*, *Did you see anybody?* (*Видя ли някого?*)⁵⁷. Както споменахме по-горе, като език със задължително съгласуване по негация българският (както и всички славянски езици) се отличава и от романските езици (италиански, испански, порту-

⁵⁵ *Н*-думите в централните за SAE езици се определят като негативни квантификатори (с негативна сила): това се отнася за езиците от тип (а) (напр. англ. *Nobody came* (букв. *Никой дойде*)), както и за езиците от тип (б) в случаите, когато местоимението е в начална позиция (напр. ит. *Nessuno è venuto* (букв. *Никой дойде*)). И в двата случая негацията не е необходима, за да превърне изречението в отрицателно. Това обикновено се обяснява с т.нар. *принцип на Йесперсен*, според който негативният елемент трябва да се яви колкото се може по-рано в изречението. Ако обаче вместо местоимение се употреби маркер за негация, именно той задава отрицателната семантика, а *н*-думата е с полярна семантика и е съгласувана с него (срв. ит. *Non è venuto nessuno* (*Не дойде никой*)).

⁵⁶ Анализът на фрагментарните отговори като този зависи от това как се интерпретира теоретично елипсата на сказуемото – като елипса на положителна глаголна форма (което ще е аргумент в подкрепа на полярния анализ, т.е. *Никой дойде*) или като нулева негация / скрит негативен оператор, който прави възможна появата на *никой* в афирмативен контекст (т.е. *Никой ънег дойде*) (Giannakidou 1998).

⁵⁷ Английските отрицателни *н*-местоимения (*nobody, nothing, nowhere*) са негативни квантификатори, тъй като могат самостоятелно да индуцират семантична негация (срв. *I saw nobody* (букв. *Не видях никого*)).

галски, които са от трети тип (в) по М. Хаспелмат), където съгласуването зависи от позицията на местоимението⁵⁸.

За всички славянски езици е характерно явлението дифузия на негативността, най-често наблюдавано в изречения с повече от едно отрицателно местоимение, свързано с единична негация при стриктно съгласуване (напр. *Никой не каза нищо, Никой никъде не е ходил*). Подобни изречения имат отрицателна семантика въпреки многократното маркиране на отрицателност, докато същото явление в езиците от първия тип (а) дава като резултат положителна семантика заради взаимното отричане на двете негативни думи (с полярна семантика) (срв. англ. *Nobody said nothing* (букв. *Никой каза нищо (= Всеки каза нещо)*). Досега обаче не е намерено задоволително обяснение за този механизъм в славянските езици. От балканските езици единствено румънският позволява дифузия (срв. рум. *Nimeni nu a zis niciodată nimic* (*Никой никога не каза нищо*), рум. *Nimeni nu iubește pe nimeni* (*Никой не обича никого*).

Всички балкански езици също се определят като езици със стриктно съгласуване по негация, но без дифузия, и демонстрират известни различия спрямо българския. Гръцки и албански (вж. и у Turano 2000) разполагат с повече от един негативен маркер – в самостоятелна употреба (алб. *jo* – приименна и приадвербиална употреба; гр. *όχι*), в приглаголна употреба в изявително наклонение (алб. *nuk* и разговорния вариант *s'* – в индикатив, адмиратив и в условно наклонение; гр. *δεν*), в приглаголна употреба в косвено наклонение (алб. *mos* – в императив, оптатив, субюнктив, герундий и инфититив; гр. *μη(ν)*). И в двата езика има само индефинитни местоимения с полярна семантика, които придобиват негативно значение, ако в изречението има експлицитна негация (напр. алб. *Nuk punon kurrë* (букв. *Не работи никога*), *Askush nuk e vërejtë* (букв. *Някой не забеляза*); в гръцки негативните и индефинитните местоимения са различават само прозодически по данни на (Giannakidou 1998).

Във всички балкански езици, освен отрицателната частица *не*, префиксът *не-* и предлогът *без* също могат да лицензират поява на негативно местоимение, т.е. да функционират като (морфологични) маркери за негация в двойноотрицателни структури (напр. бълг. *неспособен за нищо*, алб. *i raaftë për asgjë* (*неспособен за нищо*).

Следи от модел без двойна негация се наблюдават при употреба на отрицателната частица във функция на съюз *нито* (напр. *Ну(то) той*

⁵⁸ В граматическата традиция на романските езици местоимения със значение на *никой*, *нищо* и под. се определят като негативни индефинити (вж. дискусията у van der Auwera, van Alsenoy 2016, т.е. показват двойко поведение (негативни по синтактично поведение, а индефинитни по семантично съдържание).

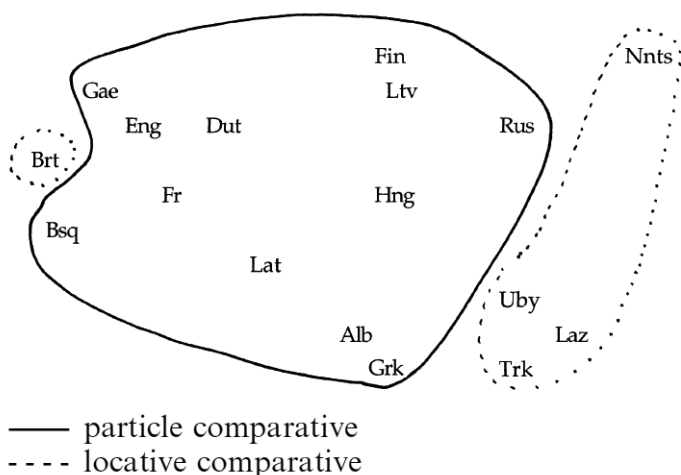
се е променил след случката, ни(то) тя), която още в старобългарски е имала подсилваща функция (конституентна или фокусна негация *ни*) и е допускала липсата на частица *не* (срв. *ни братръѣ во его вѣровѣдѣхъ въ него*, Йо. 7:5, Мар.; гр. οὐδὲ.NEG γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν), но Ив. Харалампиев (2001: 212; вж. и Мирчев 1958/1963/1978; Pancheva 2005) отбелязва, че *не* са малко случаите, в които частицата *не* не се изпуска (стб. *ни вѣѣли толикоа вѣрзи не оврѣтъѣ*, Лк. 7:9, Зогр., гр. οὐδὲ.NEG ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὔρον.). Според Ив. Харалампиев единичното отрицание е старинна черта, докато двойното отрицание е в настъпление и е било характерно вече за част от старобългарските диалекти. До същия извод достига и Р. Златанова, която говори за утвърждаване на полинегативната конструкция още през старобългарския период, както с *не*, така и с *ни* (Дуриданов и кол. 1991: 384). Отрицателната частица обаче не е била фиксирана позиционно – макар да е винаги в преглаголна позиция, включително пред спомагателни глаголи и причастия (напр. *аштѣ не би отъ бѣ възлз съ не моглъ би творити ничесоже* Мар, Йо. 9.33; гр. εἰ μὴ.NEG ἦν οὗτος παρὰ θεοῦ, οὐκ.NEG ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν), може и да не е в непосредствено съседство с глагола (напр. *да не вѣрзи емъше сѣсни бжджтъѣ*, Лк. 8:12, Мар.; гр. ἴνα μὴ.NEG πιστεύσαντες σωθῶσιν) (Pancheva 2005).

Българският език регулярно следва модела с двойно отрицание, а като вероятна иновация може да се анализират случаите, в които индфинитното местоимение също може да получи негативна интерпретация, ако е в обсега на маркер за негация (напр. *Не ми каза нещо/нищо, с което да ме впечатли*).

2.9. Стандарт за сравнение, въведен с частица

За да отграничи този признак като европеизъм, М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1499) цитира монографично изследване на Л. Стасен (Stassen 1985) върху 19 езика, които използват шест конструкции за въвеждане на стандарта на сравнение. Три са типовете предложни компаративни конструкции, които използват различни предлози за въвеждане на стандарта за сравнение: *bigger from X* (*по-голям от X*); *bigger to X* (*по-голям спрямо X*); *bigger at X* (*по-голям към X*). Използват се още компаративна конструкция, която въвежда стандарта за сравнение описателно: *Y is big exceeding X* (*Y е голям в по-голяма степен от X*); координирана конструкция, която описва характеристиките на двата сравнявани елемента: *Y is big, X is little* (*Y е голям, X е малък*); както и компаративна конструкция, при която степента за сравнение е въведена с т.нар. частица, която често е свързана по произход с релативите: *bigger than X* (*по-голям, отколкото X*). Европейските езици много често използват именно

компаративната конструкция с частица за въвеждане на стандарта за сравнение – сред езиците, разглеждани от Л. Стасен, 13 се говорят именно в Европа. Сред използващите тази конструкция езици в Европа са германските и романските (включително румънският), както и латвийският и руският, и гръцкият и албанският (от балканските езици), а в неиндоевропейските езици, които се говорят в Европа и са сред членовете на SAE, я използват финският, унгарският, баският. В категоризацията на въвеждащия елемент като частица можем да отделим два момента: (а) ексклузивната му употреба в тази функция, т.е. за маркиране на стандарта за сравнение (като в различни езици тези елементи се класифицират и като предлози или съюзи съобразно езиковедската традиция); (б) произхода на елемента – тоест това, че произхожда от релатив.

Map 107.9: Comparative types in Europe

Фиг. 9. Изоглосна карта на стандарта за сравнение, въведен с частица, в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1499, карта 107.9) (с непрекъснатата линия – езици, които използват частица за въвеждане на стандарта за сравнение; с прекъснатата линия – езици, които използват локативи за въвеждане на стандарта за сравнение)

Българският език не е част от изоглосата във Фиг. 9 вероятно заради липса на данни. Действително в сравнителните конструкции стандартът за сравнение се въвежда по-често с предлога *от*, който се използва и в редица други функции (за въвеждане на източник, произход, материал, местоположение, време и др., вж. СтбР 2009: 122 – 126 и в Шеста глава; в старобългарски стандартът за сравнение също може да се въвежда с предлог *отъ*, въпреки предпочитанието към безпредложни родителни фрази, вж. СтбР 2009: 125), но не е свързан с релативите. Същевременно

обаче съюзът *отколкото*, който е свързан по произход с релативна квантификаторна к-дума, се използва в подобна функция (Lindstedt 2018), но при сравнение на предикативни единици – вж. (7а), които често могат да бъдат и елиптични – вж. (7б). Интересното е, че в този съюз участва и същия предлог, който обичайно въвежда стандарта за сравнение (*от*).

- (7) а. Силван заспа по-рано, отколкото очакваше. (М. Вайс, Т. Хикман, „Драконите на сломеното слънце“, БНК)
б. (...) само косата ѝ бе повече златиста, отколкото червеникава. (М.З. Брадли, „Мъглите на Авалон“, т. 1, БНК)

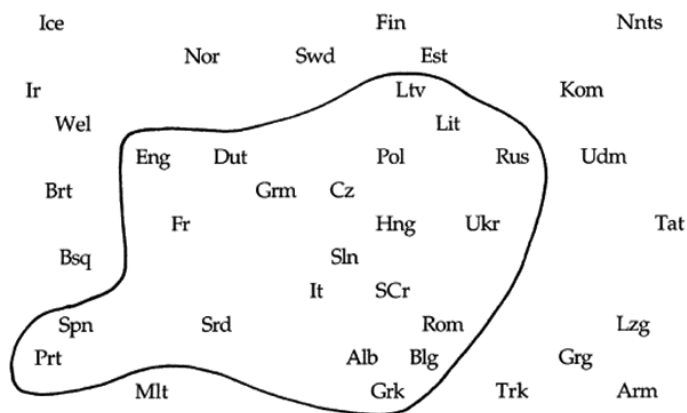
В литературата се разграничават три вида сравнителни конструкции при прилагателните имена: еквивалентни или еквативни (Haspelmath 2017), (стриктно) сравнителни и превъзходни. Първата се противопоставя на останалите две както по форма (прилагателното име в българския език образува форми за сравнителна и за превъзходна степен с помощта на (препозитивни) частици, съответно *по* и *най*), така и по начина на въвеждане на стандарта за сравнение. И трите конструкции имат три компонента: (а) параметър (П): качеството, изразено от прилагателното; (б) сравнявано: компонент 1 (K1); (в) стандарт за сравнение: компонент 2 (K2). Съответно в (8а) е еквивалентната конструкция, в (8б) е сравнителната, а в (8в) е превъзходната, като елементът, въвеждащ стандарта за сравнение, в еквивалентната конструкция е съюз, който е свързан с релативите (к-думите), докато в сравнителната и превъзходната конструкция е предлог.

- (8) а. Иван (K1) е красив (П) като/колкото/както Петър (K2).
б. Иван (K1) е по-красив (П) от Петър (K2).
в. Иван (K1) е най-красив (П) от/сред/измежду младежите (K2). (вж. Томов, Кунева 2022: 64)

Именно съюзи, произхождащи от к-думи, обаче се използват за въвеждане на стандарта за сравнение в еквивалентните конструкции (Haspelmath 2017), които ще разгледаме в 2.10. като десети основен европеизъм на М. Хаспелмат, като в (Haspelmath 2001a) се посочва, че в европейските езици вероятно има връзка между маркера, въвеждащ конструкциите за сходство, и този, въвеждащ стандарта за сравнение.

2.10. Използване на еквативни съюзи, произхождащи от релативи

Десетият основен европеизъм на М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1499 – 1500) е свързан отново с релативите. В изоглосната карта (Haspelmath 2001a: 1500, карта 107.10) за използване на еквативни съюзи, произхождащи от релативи, приведена на Фиг. 10, присъстват ядрените европейски езици немски и френски, всички романски езици, всички славянски езици и всички балкански езици, балтийските езици, както и нидерландски, английски и унгарски. Извън изоглосата остават северните германски езици като норвежки, шведски и исландски, както и фински и естонски, както и по-периферните като баски и малтийски.

Map 107.10: Relative-based equative-constructions

Фиг. 10. Изоглосна карта на еквативните конструкции, произхождащи от релативи, в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1500, карта 107.10)

Този европеизъм не присъства сред балканизмите. В български еквативните конструкции използват най-често предлога *като* за въвеждане на стандарта за сравнение, а в някои контексти – и *както*. И двата обаче произхождат от релатив (с корен *к-*), а *като* може да функционира и като предлог, и като съюз, който въвежда подчинено изречение. В български се използват много еквативни съюзи, които произхождат именно от релативи (*к-*) (*като*, *колкото* и двойният *колкото...*, *толкова...*; *както* и двойният *както...*, *така и...*).

М. Хаспелмат (Haspelmath 2017: 10) посочва, че еквивалентните конструкции се наричат в литературата и „сравнителни конструкции за еквивалентност“, а сравнителните конструкции са известни като „срав-

нителни конструкции за нееквивалентност“. Еквивалентните конструкции могат да имат пет компонента, вместо трите при сравнителните (вж. 2.9): параметър (П); сравнявано (К1); стандарт за сравнение (К2); маркер за степен (М1); маркер за въвеждане на стандарт за сравнение (М2) – илюстрирани съответно в (9).

(9) Иван (К1) е толкова (М1) умен (П), колкото (М2) Петър (К2).

Според наличието или отсъствието на маркерите за степен и за сравнение М. Хаспелмат (Haspelmath 2017) разграничава шест типа конструкции – подобни на формулираните от Л. Стасен (Stassen 1985), като се опира частично на изследване на П. Хенклеман (Henkelmann 2006: 377 – 378): (а) само с маркер, въвеждащ стандарта за сравнение (срв. *Иван е умен колкото/като Петър*); (б) и с двата маркера (срв. *Иван е толкова умен, колкото Петър*⁵⁹); (в) координация на сравняваното и стандарта за сравнение и модификация на параметъра с елемент, който изразява еквивалентност (срв. *Иван и Петър са еднакво умни*); (г) с използване на предикат за еквивалентност, т.е. описателна конструкция (срв. *Иван прилича на Петър по красотата*); (д) координация на сравняваното и стандарта на сравнение с предикат за еквивалентност (срв. *Иван и Петър са равни по красотата*); (е) описателна конструкция, със стандарт за сравнение и вторична предикатна конструкция за еквивалентност (в български липсват такива конструкции в значение на *Иван е красив, като достига по красотата по Петър*).

Въз основа на данни от 119 езика М. Хаспелмат заключава, че първият тип еквивалентни конструкции (*Иван е висок колкото/като Петър*), т.е. онези, при които сравнението е въведено само с маркер за стандарт за сравнение, са най-често срещани, като формално тези маркери може да са различни (да се намират в пост- или в препозиция, да се категоризират като суфикси, предлози, съюзи и др.). Вторият тип – с маркери и за степента, и за стандарта за сравнение – е типичен за по-централните езици от SAE (а за европейските езици е характерно, че маркерът за степен произхожда от демонстративи).

Както вече беше отбелязано в 2.9, к-думите се използват при сравнение предимно на предикативни единици, които често могат да се интерпретират елиптично (напр. *Иван е висок колкото Петър (е висок), Иван беше по-напред, отколкото обикновено (е напред)*). Експлицитно реализираният к-елемент, който е най-често квантификатор, в балканските езици и по-специално в български е разглеждан от К. Рудин (Rudin

⁵⁹ Примерите са приблизително формулирани, за да предадат типа конструкция.

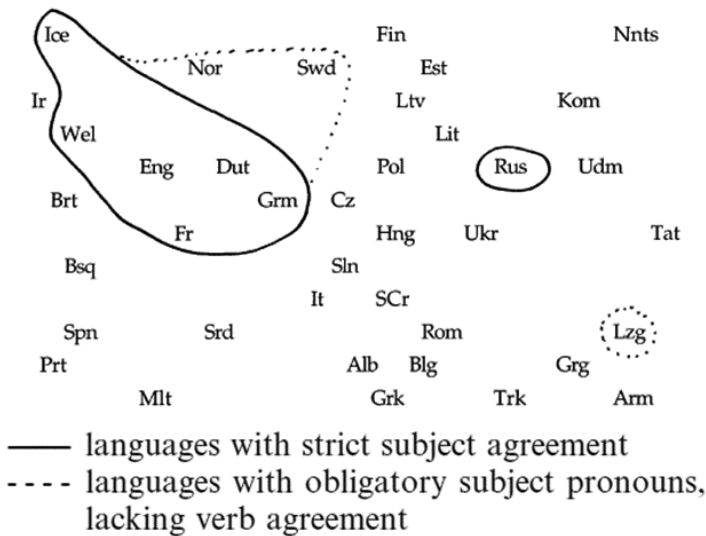
1984а, 1984б, 1986, 2018; рум. *Am mai mulți bani decît ai tu* (букв. *Имам повече пари, отколкото ти имаш*), алб. *S'ka gjë më të bukur sesa të shohësh Pogradecin* (букв. *Няма нищо по-хубаво, отколкото да видиш Поградец*); гр. *Ehis perisotera vivlia apo osa eho* (*Ти имаш повече книги от тези, които имам аз*) (цит. по Rudin 2018: 216–217, примери (5а), (6а) и (7а)). Във всички балкански езици съответните стандарти за сравнение могат да се въведат с предлог, еквивалентен на *от* (рум. *de*, алб. *se*, гр. *apo*), който е и част от квантифициращия к-елемент (който се използва при сравнението на предикативни единици). В съседните славянски езици като сръбски и хърватски също се използва к-дума, която обаче не е квантификатор (Pancheva 2006) (*što*, който не се въвежда с предлога *od*, а с *nego što* 'отколкото'). На пръв поглед разликата е между предикативни и фразови компаративи, като сред изследователите има съгласие, че синтактичният анализ тук е изречение, въведено с к-оператор (Rudin 2018: 218). При фразовите компаративи ситуацията е по-сложна, доколкото е синтактично двусмислена между предложна фраза (= *Той е по-красив от Иван*; Hoeksema 1983, 1984) и самостоятелно изречение (= *Той е по-красив, отколкото Иван е красив*; Bresnan 1973; Pinkham 1985; Pancheva 2006, 2010). Според К. Рудин в български конструкции са по-скоро две отделни, защото невинаги са паралелни, нито са еднакво допустими (срв. *Жените се нуждаят от повече сън, отколкото/от мъжете*, но *Хората имат по-голямо доверие на роботите, отколкото /??от на самите себе си*, примери (22а) и (24а) по Rudin 2018: 222 – 223). Нещо повече, *от* и *отколкото* се свързват с местоимения в различни падежи и в редица случаи едната от двете конструкции е по-скоро неприемлива (срв. *Тя е по-висока от мен*, но *??Тя е по-висока, отколкото аз*).

Очевидно в еквивалентните конструкции българският също е само частично подобен на езиците от SAE. От една страна, макар първите два типа екативни конструкции (вж. (а) и (б) по-горе) да се срещат в езици, по-типична е всъщност първата, т.е. въвеждане само на стандарта за сравнение, но не и на степента на проява на признака (т.е. на параметъра). От друга страна обаче, елементът, който въвежда стандарта за сравнение в екативните конструкции, произхожда от релатив (к-дума) и наподобява на маркерите, въвеждащи стандартите за сравнение, в останалите сравнителни конструкции в другите европейски езици.

2.11. Лични глаголни флексии като стриктни съгласувателни маркери

М. Хаспелмат използва термина „стриктни съгласувателни маркери“ (Haspelmath 2001a: 1500) за личните глаголни флексии в онези езици, в

които те не само са парадигматично различни, но изпълняват и функцията на съгласувателни маркери по отношение на местоименния изреченски подлог. Това са езици със задължителен подлог в изречението, който не може да бъде изпуснат, поради което и личната флексия не може да има самостоятелна референция. Прономиналният подлог може да бъде изпуснат в езици, в които личните флексии имат референциална природа, а не са чисти съгласувателни маркери (т.нар. *pro-drop* езици).

Map 107.11: Obligatory subject pronouns

Фиг. 11. Изоглосна карта на личните глаголни флексии като стриктни съгласувателни маркери в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1500, карта 107.11) (с непрекъснатата линия – езици със стриктно съгласуване; с прекъснатата линия – езици със задължително местоимение в подложна позиция, но без задължително съгласуване с глагола)

На пръв поглед изглежда, че стриктното съгласуване е термин, който е огледален на *pro-drop*, но това, че в даден език липсва явлението *pro-drop*, не значи, че в този език има стриктно съгласуване – до същия ефект може да се стигне и в резултат от синкретизъм на личните форми на глагола или дори пълна загуба на различията по лице при флексии. Такъв е случаят със скандинавските езици (шведски, норвежки, датски), както частично и с руския (които са извън изоглосата на Фиг. 11), където поради първоначално отпадане на копулата, а впоследствие и на спомагателния глагол, флексии на глаголните форми (за минало време) се различават само по род и число (срв. *я писал, ты писал, он писал/мы писали*). Русият обаче допуска нулев подлог в някои контексти със се-

гашно време, където се пазят различията по лице, така че, ако се приеме анализът на Р. Мразек (Мразек 1990), че в сегашно и в бъдеще време личните глаголни флексии в руски са стриктно съгласувателни (*я работаю, ты работаеш, он работает*), то *pro-drop* и стриктното съгласуване с експлицитен подлог са две различни явления, които могат да се проявяват едновременно в един и същи език. От друга страна, има езици, които нямат лични флексии, но също допускат нулев подлог (в прагматичен смисъл) като китайски и японски – те са известни като „радикално нулевосубектни“ езици, тъй като могат да изпуснат всеки глаголен аргумент в определени контексти (Roberts, Holmberg 2010).

В генеративната граматика проблемът за корелацията между референциалната природа на личните флексии и нулевата субектност е изследван и типологически още от началото на 80-те години на XX век (Chomsky 1981, 1982; Rizzi 1982, 1986), като първите наблюдения са върху италиански и испански, които и до днес са смятани за класически нулевосубектни езици (в максимална степен последователни в реализацията на нулевите субекти) по две причини: а) притежават богата флективна парадигма, която различава системно, т.е. във всички времена, глаголните форми по лице и число; б) личните флексии в спрежението имат местоименна природа, т.е. носят признак [+местоимение], който успешно идентифицира референта на нулевия субект и същевременно допринася за избягване на редувантността (в съгласие с т.нар. принцип на Н. Чомски *Avoid Pronoun* „Избягвай местоименията винаги, когато е възможно“, свързан с езиковата икономия). Л. Рици (Rizzi 1982) въвежда и допълнителен признак [+референциалност], който специфицира контекстите на приложение на нулевия субект, а именно определено-личните изречения.

М. Хаспелмат също използва термина *референциалност* за функцията на личните флексии в нулевосубектните езици, но неговият термин „стриктно съгласуване“ не е приемлив от гледна точка на генеративния принцип, че всяко изречение трябва да има подлог, за да съществува като изречение (т.нар. *Extended projection principle* (Chomsky 1981), макар и фонологично неизразен – от тази гледна точка референциалните флексии всъщност са пак съгласувателни, а неизразеният субект е (фонологично) празна прономинална категория (*pro*), която остава синтактично активна и присъства на всички нива на езиковата структура. Не всички генеративисти обаче приемат тази гледна точка: според някои (Alexiadou, Anagnostopoulou 1998) няма нужда от въвеждане на нулева категория за изпуснатия местоименен подлог, защото в езиците, в които явлението е възможно, самата лична флексия има местоименна природа

да, т.е. тя е местоимение с тематична роля и падежни свойства, само че се изразява под формата на афикс.

Богатството на глаголната морфология е условие за нулева субектност в езика. Ако даден език разграничава лице и число в глаголните си парадигми, този език може да бъде нулевосубектен. Това обаче е необходимо, но недостатъчно условие. Исландски има пълна глаголна парадигма и въпреки това е частично нулевосубектен, руски има различителни флексии за лице и число в сегашно време, но въпреки това нулевите субекти са силно ограничени. И. Робъртс (Roberts 2010) разделя езиците на езици с богата и с обедняла глаголна морфология – първите използват различна флексия за всяка комбинация от лице и число, докато във вторите преобладават синкретичните форми. Именно езиците с обедняла съгласувателна глаголна морфология са частично нулевосубектни (фински, руски, исландски) или имат само нулев експлетивен подлог (нидерландски, немски⁶⁰), т.е. допускат нулев подлог само ако той не е референциален.

По отношение на ареала на разпространение нулевосубектните езици преобладават на картата на Европа – такива са всички романски езици (с изключение на френски), западнославянските (с изключение на лужишките) и южнославянските езици, балканските, както и всички неиндоевропейски езици (малтийски, баски, унгарски) (Roberts, Holmberg 2010).

Ареалът на ненулевосубектните и частично нулевосубектните езици е значително по-ограничен. От една страна, той включва френски, немски, нидерландски, английски, исландски, уелски и руски, които образуват една хетерогенна група по отношение на богатството на парадигмата на личните флексии: френският и немският пазят повече форми в сравнение с английския, който е загубил почти изцяло личните флексии (с изключение на формите за 3 л., ед.ч. в сегашно време); исландският разполага с богата глаголна парадигма, докато, както споменахме и по-горе, руският пази личните флексии само в парадигмата на сегашно време. Източно-скандинавските езици (норвежки, шведски, датски) са загубили изцяло личните флексии⁶¹. Както вече посочихме,

⁶⁰ Според Б. Кьопке и Д. Генеуска-Ханке (Köpke, Genevska-Hanke 2018: 7) немският също позволява нулеви субекти във функция на топик в главни изречения (срв. *pro Weiss, dass er kommt* (Знам, че той идва)).

⁶¹ Според И. Сержант (Seržant 2021) Северозападна Европа е ареалът, в който загубата на личните окончания е най-ясно изразена – френски, английски, скандинавски, но също и в някаква степен немски, нидерландски, някои северноиталиански диалекти. Загубата на окончанията може да се прояви различно според числото на глагола – напр. в нидерландски няма лични окончания в множествено число, а във френски – в единствено число.

руският и исландският в някои контексти допускат нулев субект – в тях, както и във фински генеричните или неопределени (арбитражни) подлози задължително са нулеви (срв. фин. *Täällä ei saa polttaa* (Тук не се пуши), Holmberg 2005: 540), което е типично за частичните нулево-субектни езици, за разлика от ненулевосубектните езици като немския (срв. *Jetzt kann ✓man/*∅ tanzen gehen*, където генеричният подлог (*man*) е задължителен, по (Wurmbrand 2017). Затова и в съвременните типологични изследвания част от езиците в периферията на SAE се определят като частично нулевосубектни, като дистрибуцията на нулевите местоимения зависи не от морфо-синтактични параметри като богатството на глаголната морфология, както е в *pro-drop* езиците⁶², а от дискурсни причини – изпускане на топиализирания аргумент (т.нар. *topic drop*). Ако ненулевосубектните езици допускат нулеви субекти, то те се наблюдават при наличие на специални дискурсни фактори и в определени регистри, най-често в разговорната реч (Körke, Genevska-Nanke 2018). В исторически план частичната нулева субектност е междинен етап от трансформацията на езика в посока към ненулевосубектност (в резултат от промени в парадигмата на местоименията и опростяване на личното спрежение), при който според И. Робъртс (Roberts 2014) контекстите с нулеви субекти постепенно намаляват и който е засвидетелстван в английския, руския и финския. Френският език, който илюстрира крайната фаза на процеса, също е бил нулевосубектен до първата половина на XVII век (Vance 1997: 323).

Българският, както и старобългарският, обикновено се причислява към нулевосубектните езици. В корпусното си изследване Д. Генеvsка-Ханке (Genevska-Nanke 2019, 2022) установява, че процентът на нулевите субекти в съвременния език е много висок (между 60% и 70% в главни изречения и над 85% в подчинени изречения) и е напълно съпоставим със статистическите данни за класическите нулевосубектни езици като италиански, испански и новогръцки. Този извод категорично разграничава българския от частично нулевосубектните езици като руския, за които са характерни редица ограничения – според С. Франкс (Franks 1995) нулеви субекти в главни изречения в руски са възможни само в 1 и 2 л., но не и в 3 л.⁶³, а в подчинени трябва да имат антецедент

⁶² Класификацията консистентни *pro-drop* езици (италиански, испански) и частични *pro-drop* езици (руски, фински) е на А. Холмберг (Holmberg 2005, 2010). Има и дискурсни *pro-drop* езици (като китайския), които нямат глаголна морфология, но са генерализирали нулевата субектност за всички топикални контексти.

⁶³ Интересно е да отбележим, че и фински, който също е частичен нулевосубектен език, позволява изпускане на местоименен субект само в 1 и 2 л., докато в 3 л. той е задължителен (Holmberg, Nikanne 2002).

(обикновено подлога на главното изречение), който им осигурява референциално съдържание според контекста (Matushansky 2007). Според О. Матушански (Matushansky 1998, §4) най-големият дял нулеви субекти е в изречения в сегашно време (където, както посочихме по-горе, личните флексии са запазени), докато в минало време, което фактически съвпада с причастието на -л в отсъствието на спомагателен глагол като различител на лицата, не се допуска нулев субект без контекст, който да идентифицира неизразения референт. Ограниченията обаче са комплексни (вж. Bizzarri 2015) – например допустимостта на нулев субект в подчинено изречение зависи от падежната форма на субекта на главното изречение – задължително в именителен падеж (срв. *Лене_к кажется, что про_к допустила ошибку, което е неграматично, по (Tsedryk 2013), както и от локалния характер на връзката между antecedента и нулевия елемент. В разговорния руски се допускат нулеви субекти много по-често, отколкото би се очаквало, ако ограниченията бяха само морфо-синтактични (различно глаголно лице, падеж, локалност). Нулеви субекти са възможни и в главни изречения в минало време – срв. Где Иван? – про ушел домой (Gordishevsky, Avrutin 2003). Това, от своя страна, подчертава значението на фактора топикалност като решаващо условие за интерпретацията на референциалните нулеви субекти в частичните нулевосубектни езици – нулевите субекти трябва да са част от топикална верига и да имат за antecedент вече въведен в непосредствения контекст тематичен аргумент в субектна функция (напр. Лена сказала, что про купила нов дом).

Нулевите субекти в българския език са значително по-свободни в синтактично отношение. Например в подчинени изречения нулевият субект може да има свободна референция, но може да се интерпретира и като зависим от неноминативен субект (срв. Миналата седмица шефът₁ каза, че про_{1/2} няма да излиза в отпуска, На мен₁ ми се струва, че про₁ по-скоро щях да умра, когато про₁ ви видях само двете в огромната карета (Л.М. Олкът, „Добри съпруги“, БНК).

Както многократно е изтъквано, богатите нулевосубектни възможности на българския език се коренят в богатата му глаголна морфология (Пенчев 1998; Иванова, Градинарова 2015; Осенова 2018) и по-специално – в запазването на разграниченията по лице и число във всички глаголни парадигми с изключение на синкретичните 2 и 3 л. ед.ч. в аориста и имперфекта. Този синкретизъм обаче, макар да е системен, очевидно не е достатъчен, за да инициира обедняване на глаголната парадигма, противно на мнението, че всяка системна омонимия в парадигмата на

което и да е време⁶⁴ предизвиква процес на опростяване на парадигмата, което води след себе си постепенно блокиране на нулевата субектност на езика (Genevska-Hanke 2019). Нулевата флексия за 3 л. сегашно време също е дистинктивна, така че няма основание да се говори за процес на опростяване на спрежението на индикатива, още повече че синкретизмът на 2 и 3 л. в двете прости минали времена е наследен от старобългарския, който също е бил нулевосубектен⁶⁵.

Д. Генеvsка-Ханке (Genevska-Hanke 2019) установява известни различия между българския и класическите нулевосубектни езици като италиански и испански. Те могат да се изведат от няколко корелации и съответно различното поведение на българския може да се очертае като дължащо се на определени параметри на вариация в рамките на самата нулевосубектна група езици: а) ако даден език системно допуска нулев субект във финитни изречения, същият език изисква експлицитният подлог да се яви в постглаголната позиция, ако е рематичен (информационен фокус), т.е. нулевият субект е винаги преглаголен; б) ако даден език системно допуска нулев субект, този език използва експлицитни местоимения само във фокусираща функция или за промяна на топика в свързан контекст (*topic shift*); в) ако даден език системно допуска нулев субект, експлетивните местоимения в този език (в безлични изречения) също са нулеви, т.е. семантично и фонологично „празни“ (срв. *Вали, Спи ми се, Хладно ми е*).

Постглаголната позиция обаче не е задължителна за въвеждане на рематичен подлог (напр. *Кой е купил бананите?* – [_F Аз] *ги купих* – *Купих ги* [_F аз], Пенчев 1998). Д. Генеvsка-Ханке (Genevska-Hanke 2019) установява, въз основа на експериментни данни, че има значителна разлика по честота между двете позиции – постглаголната се явява само в 30% от срещанията, докато в италиански (но не и в испански) инверсията е задължителна (срв. *Chi ha comprato le banane?* – *Le ho comprate* [_F io] – *_F Io] *le ho comprate*)⁶⁶. Разликата се дължи на различните дискурсни модели на двата езика по отношение на словореда – българският разполага с отделна позиция в началото на изречението, в която се разполагат информационно значими (нови) елементи и/или прагматично релевантни (това е т.нар. лява периферия Rizzi 1997), докато италианският маркира фокуса в

⁶⁴ Тук като пример се посочва ненулевосубектният исландски, който не различава 2 и 3 л. в сегашно време.

⁶⁵ Някои контекстни употреби на третоличните местоимения в съвременния български могат да се дължат именно на синкретизма на личните флексии (вж. по-долу), но въпросът се нуждае от сериозно проучване.

⁶⁶ Тази структура е възможна само ако подлогът е контрастивен, но не и ако въвежда нова информация.

постглаголна позиция, което изисква промяна на словореда (SV(O) →(O) VS) (Belletti 2004).

Друга важна характеристика на българския език е частичната липса на конкуренция между нулеви и експлицитни местоимения в подчинени изречения. Това засяга предимно третоличните местоимения в референциална функция, които могат успешно да маркират континуитета на топика наравно с нулевите местоимения (напр. в изречението *Иван₁ каза, че той_{1/2} е пушил трева, когато е бил в Америка* местоимението *той* може да има за antecedент Иван или да е със свободна референция (тоест друг човек, различен от Иван). В класическите нулевосубектни езици, от друга страна, личните местоимения в 3 л. се употребяват само за маркиране на фокус или контраст или пък за смяна на топика (срв. ит. *Gianni₁ ha detto che pro₁/lui₂ aveva fumato erba quando era in America* (Иван₁ каза, че е *pro₁/той₂ е пушил трева, когато е бил в Америка*); *Quando Gianni₁ ha picchiato Piero₂, pro₁/lui₂ era ubriaco* (Когато Иван₁ удари Петър₂, *pro₁/той₂ беше пиян*), където третоличното местоимение има за antecedент фокусираното допълнение на главното изречение, докато нулевото *pro* има за antecedент топикалният подлог).

За българския език Д. Генеvsка-Ханке (Genevska-Hanke 2020) посочва редица употреби, в които нулево местоимение успешно се редува с експлицитно в аналогични контексти, т.е. експлицитното местоимение може да има и зависима референция, като маркер за топикален континуитет, при запазване на признака [+анафоричност] (срв. *Когато Иван е ударил Петър, pro (= Иван) е бил пиян, но Когато Иван е ударил Петър, той (= Иван/Петър) е бил пиян*). Както отбелязва още Й. Пенчев (1998), местоименна употреба е възможна и в обобщено-лични изречения (срв. *Ти му говориш, той не те слуша, Ти го арестуваши, после те го пускат* (примерите са адаптирани по (Осенова 2018), и в неопределено-лични изречения с местоимение с индефинитна (арбитрарна) референция (срв. *Те писаха за това във вестниците / Писаха за това във вестниците*)⁶⁷. В генерични изречения също е възможно да се употреби (експлетивен) подлог от рода на *човек* (срв. *Сега тук човек може да танцува*) наред с други конструкции с нулев субект като например медико-пасивната (срв. *Сега тук може да се танцува*).

Подобна вариативност на структури с нулев и с явен подлог в определено-лични, неопределени/арбитрарни и генерични изречения разграничава българския от класическите нулевосубектни езици (макар те също да демонстрират известни вариации, например италианският

⁶⁷ В останалите славянски езици субектите са нулеви в подобни контексти, типични за комуникативните предикати (Иванова, Градинарова 2015).

е по-рестриктивен от испанския в това отношение) и го сближава с частично нулевосубектните езици (като руски) (Bizzarri 2015)⁶⁸.

В сравнение с българския данните от балканските езици показват значително по-голяма униформеност в разпределението на нулевите и експлицитните местоимения. Някои автори (Prentza, Tsimpli 2013; Papadopoulou et al. 2015) показват, че нулевите местоимения в гръцкия език обикновено се свързват с топикални антецеденти, а експлетивните местоимения се използват за смяна на топика (*topic shift*) освен в случаите, когато са намесени фактори като контраст или емфаза, което прави гръцкия близък до италианския и дори още по-свободен от него, тъй като употребата на нулевите местоимения не зависи от синтактичната функция на антецедента в главното изречение. Румънският също се определя като типичен представител на системните нулевосубектни езици без свойства, характерни за частичните нулевосубектни езици (Frascarelli 2021).

От трите споменати по-горе корелативни зависимости българският език споделя само третата, а именно нулеви експлетивни подлози в безлични изречения. Освен за всички системни нулевосубектни езици нулеви експлетивни подлози са характерни и за някои от частичните нулевосубектни езици (рус. *Темнеет, Гремит, Мне Ø кажется, что мы заблудились, В лесу Ø оказалось тепло* (Franks 1995). От друга страна, в разговорните варианти на останалите славянски езици се наблюдава тенденция за употреба на явни експлетиви (от типа на (w/v)ono 'то.3SG') в безлични изречения (срв. горнолуж. *Wono hrima (То гърми)*, долнолуж. *To se pjeršu (Пръска)*, разг. чешки *(V)ono je chladno (То е хладно)*, *(V)ono se tam nepracuje (То там не се работи)*). Експлетивни подлози се наблюдават и в украински, белоруски и в руските диалекти, но това може да се дължи на тяхната частична нулевосубектна природа, докато в западнославянските езици – на влияние от ненулевосубектния немски, който задължително изисква експлетивно местоимение (нем. *Es regnet (Вали)*, *Es ist kalt (То е топло)*). За южнославянските езици подобни употреби са изключени, но в български някои автори смятат, че експлицитен формален подлог е възможен (Пенчев 1998: 148).

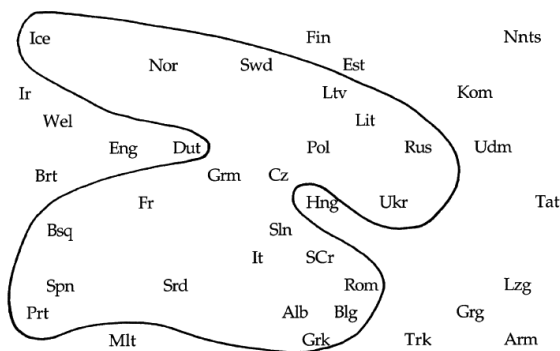
Междуетиковите различия повдигат редица въпроси за природата на нулевата субектност, както и за свойствата, които я лицензират. Преобладава мнението, че явлението няма чисто граматически характер дори в класическите нулевосубектни езици, а се регулира и от дискурсни фактори (т.е. представлява по-скоро интерфейсно явление, което стои на гра-

⁶⁸ Поради тази причина Й. Пенчев (Пенчев 1998: 145) ги смята за вариант на определено-личните изречения.

ницата между синтаксиса и дискурса). Изследванията се насочват към контекстните зависимости на нулевите подлози и дискурсните им признаци, както и върху самата природа на топика и причините за неговото изпускане или повторно маркиране с експлицитно местоимение. Няма типологична карта, която адекватно да отразява всички езикови вариации в европейските езици според различните комбинации на признаците.

2.12. Разлика между възвратното и емфатичното местоимение

Различните форми на възвратното и на емфатичното (интензификаторното) местоимение (т.е. разликата между нем. *sich* 'себе (си)' и *selbst* 'сам'; ит. *si* и *stesso*; рус. *себе* и *сам*) е сред основните европеизми, посочени от М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1501, карта 107.12), характерни за повечето езици от SAE с изключение на английски, нидерландски, фински, естонски и малтийски. М. Хаспелмат го определя като европеизъм, тъй като източните индоевропейски езици също използват една форма за двете местоимения.

Map 107.12: Intensifier-reflexive differentiation

Фиг. 12. Изоглосна карта на използването на различни форми за възвратното и за емфатичното местоимение (Haspelmath 2001a: 1501, карта 107.12)

За разлика от руски, където *-сь* и *-ся* вече са възвратни афикси или постфикси⁶⁹, българската възвратна местоименна клитика *се* не се превръща в морфема, а развитието ѝ стига до енклитика. В ранните писмени паметници тя все още се среща в позиции, в които е самостоятелна дума със собствено ударение, напр. след предлог (срв. *и азте ѝрство на са*

⁶⁹ В руски възвратната частица *-ся/-сь* се изписва слято с глагола, но същевременно глаголът може да променя формата си преди *-ся/-сь*, срв. (*я*) *одеваюсь*, (*ты*) *одеваешься* – затова и може да се анализира като постфикс.

раздѣлитъ са, Мк. 3.24, Мар.; καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῆ, вж. Večerka 1989, 1993, 2002, Зализняк 2008).

Освен клитичното *се* в български се запазва и пълната форма *себе*, която е наследник и на винителната (*себе*) и на дателната форма на местоимението в старобългарски (*себѣ*) и се използва само като част от съчетанието *себе си* (тоест в комбинация с кратката форма на възвратноприжателното местоимение). В нито един славянски език не се използва такова съчетание, но подобни съчетания има в гръцки, в румънски и в албански.

Според П. Асенова става дума за балканизъм, макар в разгледаните от нас списъци с балканизмите това явление да не фигурира (Асенова 2002: 111; Ницолова 2008: 158). П. Асенова (като цитира (Минчева 1968) интерпретира формата *себе си* като пример за удвояване на допълнението, което хронологически предполага удвояването при личните местоимения (и според П. Илиевски (Илиевски 1988) е началото на удвояването), а разликата е, че пълната и клитичната форма на възвратното местоимение са винаги контактни (за разлика от удвоените лични местоимения), докато в гръцки и в албански се изменят по падеж (в български разликата се пази само при дателната клитична форма). В балканските езици, с изключение на български, възвратното местоимение може да приеме и определителен член: в албански и в румънски – с определителен за ж.р., а в гръцки – с определителен член за м.р. плюс кратки родителни форми на личното местоимение, които образуват морфологизирана форма (Асенова 2002: 112). В румънски, в албански и в гръцки възвратните местоимения могат да се удвояват с лични местоимения, но това удвояване не е задължително, както е при личните местоимения (Асенова 2002: 112). Съчетания като *мене си*, *тебе си* и подобни с пълната форма на личното местоимение и кратката форма на възвратноприжателното местоимение са регистрирани в много български диалекти (Ницолова 2008: 158). Този модел всъщност е много стар – в старогръцки например формите на емфатичния рефлексив представляват морфологизирани съчетания от лично местоимение и изменяем под род, число и непряк падеж рефлексив (αὐτός -ή -ό 'себе, се', ἐμαυτοῦ/ῆς 'мене си.GEN', σεαυτοῦ/ῆς 'тебе си.GEN', ἑαυτοῦ/ῆς/οῦ 'него си.GEN'). Тези композитни форми са склоняеми, но без форма за именителен падеж.

В български освен кратката и пълната форма на възвратното местоимение се пази и прилагателното *сам*, което още в старобългарски се появява в съчетания с личното местоимение в конструкции от типа *самия мене*, *самия тебе* и под., както и *самия себе си*, които са емфатични (Мирчев 1946, цит. по Ницолова 2008: 158). Възвратните местоимения могат да бъдат семантично свързани от подлога (*Той обича (само) себе си*), но и

от допълнението в безлични изречения със субект в акузатив или в датив (срв. *Жал ѝ беше за децата и за себе си, Него го беше яд на себе си*, Ницолова 2008: 158 – 159). Само удвоен рефлексив може да се въведе от предлог заради клитичната природа на *се/си* (срв. *Тя мисли за се* / себе си*).

Интензификаторите *сам/сама/само/сами* притежават всички характеристики на имена – променят се по род и число, имат форми с определителен член, могат да функционират атрибутивно (срв. *Самият директор дойде*) или да се присъединяват апозитивно към субекта (срв. *Директорът сам дойде*). Могат да функционират и като вторични предикати в изречението (срв. *Директорът дойде сам (= Директорът дойде непридружен)*, т.е. с промяна на значението). Употребата на *сам* подчертава агентивната/каузаторната роля (срв. *Тя се запали сама*) при конструкции, в които *се* има детранзитивизираща функция (срв. *Тя се запали*).

Сам може да интензифицира и глагол със *се* (*Сам себе си наказвам*), където като интензификатор *сам* не е задължително да е в контактна позиция със *себе си* или със *се* (*Иван наказва сам себе си, Иван сам наказва себе си, Иван се наказва сам*). Със същата семантика *сам* участва в състава на сложни думи (композиции) от рода на *самонаказвам се, samozапалвам се, самобичувам се*, за да се подчертае вътрешно-каузативната природа на действието.

Сам функционира като интензификатор и в редица свои употреби в съчетание с предлог и *себе си* (*Той се затвори сам в себе си, Той работи сам за себе си*). От тези съчетания са се развили и редица идиоматични употреби (*само по себе си, сам по себе си, от само себе си, насаме със себе си*).

2.13. Преместване на глагола за образуване на да/не-въпроси

М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) поставя преместването на глагола в начална позиция за образуване на полярни (т.нар. да/не) въпроси сред възможните (но не и основни) европеизми. Според него тази синтактична стратегия, която се състои в инверсия на сказуемото и подлога, е характерна за голяма част от европейските езици – романските, славянските и германските, както и за новогръцкия. Относително малко (три на брой) езици на територията на Европа (баски, шотландски и литовски) използват алтернативна стратегия с въпросителни частици. Значителен брой езици обаче използват и двете стратегии – някои славянски, балтийски, балкански езици (като албански), но и келтските езици (Metslang et al. 2017; Dryer 2013; Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 714), както и унгарски и фински.

Някои от наблюденията на М. Хаспелмат обаче не се подкрепят от данните. Романските езици не образуват полярни въпроси с инверсия, а с

различен интонационен модел в сравнение с декларативните изречения, а именно прозодическа крива с финална възходяща интонация⁷⁰: единствено френският, наравно с инверсията, използва полярна частица *est-ce que* (срв. *Est-ce que Jean a acheté un livre?* (Жан купил ли е една книга) (Cheng, Rooryck 2000: 6, цит. по Munago 2022, пример (6), а сродният на *que* въпросителен италиански маркер *che* се използва в редица северни, централни и южни италоромански диалекти (Munago 2022), където също не предизвиква инверсия (която е била характерна за староромански).

Новогръцки също разчита на интонацията като основно средство – според М. Балтазани (Baltazani 2007) неутралните полярни въпроси (с фокус върху цялата пропозиция или само върху предиката, срв. *I Melína milái vrazilíanika?* (Мелина говори ли бразилски (португалски)?), цит. по Baltazani 2007) са идентични по словоред с декларативните изречения, но се различават прозодически – фразовото ударение пада върху предиката, а не върху най-проминентния аргумент, който носи фразовото ударение и обикновено е в края на изречението. При полярните въпроси с фокус върху субекта или обекта в SVO структурите фразовото ударение също пада върху фокусируания елемент, но пак без да предизвиква словоредна промяна. Оттук според изследователите основен маркер за образуване на полярни въпроси в новогръцки е интонацията, която в този случай е финална възходяща (срв. *να σου πω κάτι?* (Да ти кажа ли нещо?), Mackridge 1985).

Следователно в европейските езици инверсията е характерна най-вече за германските езици, както и за онези славянски езици, в които въпросителната частица *ли* е съпътстващо я средство. От тази гледна точка българският е централен за SAE език – *ли*-въпросите изискват задължително придвижване на елемента в обхвата на въпросителната частица (срв. *Ще ходи ли той на кино?*, *На кино ли ще ходи той?*), освен в случаите, когато е във финална позиция, като приема в обхвата на фокуса цялото изречение без промяна на словоред (срв. *Той на кино ще ходи ли?*)⁷¹. Не е задължително но не е задължително фокусируаният елемент да е в първа

⁷⁰ Според Е. Кьониг и П. Зимунд (König, Siemund 2007) възходящата интонация е най-разпространеният способ за маркиране на полярни въпроси (“high pitch signals uncertainty, indecision, hesitation and also insecurity. Low pitch, by contrast, is assumed to convey confidence, assurance and certainty“ (вж. Ohala 1983; 1994).

ит. а. *Suo marito è ancora \malato.* (твърдение)

Мъжът ѝ още е болен.

б. *Suo marito è ancora /malato?* (въпрос)

букв. Мъжът ѝ още е болен?

⁷¹ *Дали*-въпросите не изискват промяна на словоред (*Дали ще ходи на кино?*) и както отбелязва К. Рудин (Rudin 1986), те съдържат допълнителен компонент (учудване).

позиция, а може да бъде предхождан от топиализиран елемент (срв. *Той ще ходи ли на кино?*) (вж. Rudin et al. 1999).

М. Хаспелмат не предлага коментар за стратегиите в отделните езици, както и не взема под внимание всички езици, използващи едната от двете възможни стратегии (със синтактична промяна на словореда, с интонационно маркиране или с комбинация от двете). Заключение то му, че езиците с полярни въпросителни частици са в периферията на SAE, е обосновано от наблюдението, че тази стратегия е разпространена предимно извън Европа, докато промяната на словореда като маркер за полярен въпрос е твърде рядко срещано явление извън пределите на Европа. От цитираните от М. Хаспелмат данни на Р. Ултан (Ultan 1978) върху 79 езика само седем (или 13%) използват инверсия, като шест от тях са в Европа (английски, френски, румънски, руски, унгарски, фински). Този извод се потвърждава от значително по-голямата база данни (955 езика) на М. Драйър (Dryer 2013), където най-честият способ за формиране на полярни въпроси в езиците по света са въпросителните частици (клитики, които се присъединяват към някоя дума без оглед на категорията ѝ) – 585 езика, следван от интонацията като единствен маркер за интерогативност – в 176 езика (тук спадат всички романски езици), и от специалната интерогативна глаголна морфология – в 164 езика. Промяната на словореда е характерна само за 13 езика и с изключение на един (палауския от австронезийските езици) всички те се говорят на територията на Европа.

Промяната на словореда предимно се изразява в инверсия на глаголната форма спрямо субекта, като в резултат глаголът заема началната изреченска позиция (срв. нем. *Kommt er?* (букв. *Идва той?* (= *Той идва ли?*)). Английският език допуска инверсия само ако глаголът е спомагателен (срв. англ. *Have you forgotten your keys?* (*Забрави ли си ключовете?*)), докато, ако глаголът е лексикален, е необходим допълнителен помощен глагол, който да участва в инверсията (т.нар. *do-support*, срв. англ. *Did you forget your keys?*). Поради това английският се разглежда като език с частична инверсия⁷². За славянските езици е характерна инверсия на пълнозначния глагол, но само за онези езици, които използват продуктивно въпросителната частица *ли* – това са руски, част от западнославянските езици и сръбски и български от южнославянските езици.

⁷² Английският използва интонационно маркирани декларативни изречения (с възходяща интонация, срв. *You stole the money?* (*Tu си откраднал парите*)), които обаче не могат да се определят като въпросителни изречения, защото предполагат изходно допускане от страна на говорещия относно очаквания отговор и без контекст нямат дискурсна стойност на въпроси (König, Siemund 2007).

От семантична гледна точка полярните въпроси изискват отговор „да“ или „не“, затова често се наричат „да/не-въпроси“ (за разлика от к-въпросите, образувани с въпросителни местоимения като *кой, какво, къде, кога, защо*, които изискват конкретен отговор, който запълва променливата, съответстваща на въпросителното местоимение, снабдявайки го със съдържание). Полярните въпроси са въпроси относно истинността (съответно неистинността) на съдържащата се в съответното декларативно изречение пропозиция, по отношение на която говорещият изпитва съмнение. Тяхната основна функция е да удостоверят истинната стойност на пропозицията, така че отговор „да“ съответства на вярно, а „не“ – на невярно. Тази семантична полярност обяснява защо въпросителните частици често или произхождат от дизюнктивни съюзи (напр. бълг. *ли < или*), или функционират и като дизюнктивни съюзи (пол. *czy*). Дизюнктивни съюзи във финална изреченска позиция се използват и в разговорните варианти на езици като немски (*oder* ‘или’), английски (*or* ‘или’), но те не се анализират като граматикализирани средства за образуване на полярни въпроси (англ. *Do you think most states have that or?* (*Мислиш ли, че повечето щати го имат или?*) (Bencini 2003: 612). Експлицитната референция към алтернативен отговор (алтернативна референция)⁷³ отдалечава тези конструкции от същинските полярни въпросителни изречения, при които говорещият няма очакване относно истинността на възможните алтернативи. Въпреки това различни дизюнктивни средства, особено в комбинация с негация (т.нар. средства за алтернация като англ. *or... not* ‘или... не’) често са онази изходна конструкция, от която впоследствие чрез реанализа се граматикализира въпросителната частица. Както отбелязва Дж. Бенчини (Bencini 2003),

⁷³ Някои автори разграничават полярни от алтернативни/дизюнктивни въпроси като две различни семантични категории. Алтернативните въпроси, също както и полярните, съдържат в семантиката си експлицитен или имплицитен списък от възможности за избор, но списъкът съдържа две или повече алтернативи; при полярните въпроси списъкът съдържа само две алтернативи – да или не (Bolinger 1978, цит. по Telhaj 2016). Повечето автори обаче ги смятат за принадлежащи на една и съща категория въпроси. *Ли* маркира и двата типа въпроси (срв. *Ще ходиш ли на кино (или ще играеш футбол, ще гледаш телевизия, ще четеш в леглото)?, Ще дойде ли тази вечер (или не)?*). Разграничението обаче е важно за езици като албански, които използват въпросителна частица само за полярни въпроси, докато алтернативните се образуват интонационно.

тези средства все пак кодират несигурност и съмнение, което е в унисон с прагматиката на да/не-въпросите^{74,75}.

В исторически план друг източник на въпросителните частици са средствата за различни типове координация (т.нар. конективи – *и, но*, напр. лат. *an*), чиято основна функция е да осигурят връзка с предходния контекст – като редовни въпросителни маркери с такъв произход конективите са разпространени в езиците от Прибалтийския регион (латвийски, литовски, естонски, ливонски), които разполагат с богата система от въпросителни маркери с различен произход (*и, а, също и, също и не* – дизюнктивни, адверзативни, конективни/координационни) (Metslang et al. 2017). Според М. Коптиевская-Там и Б. Валшли (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 713) широката им употреба е резултат от езиков контакт (напр. лит. *Ar tù buvaī vākar miestė?* (букв. *И беше [ли] в града вчера?*) (Dambriūnas et al. 1998: 79 цит. по Metslang et al. 2017: 501 – 502).

В някои славянски и в балканските езици се използват специални полярни частици, които често се разполагат в начална изреченска позиция (пол. *czy*, рум. *oare*: *Oare Petru a sosit deja?* (*Дали Петър пристигна вече?*) (Farkas 2010: 98, цит. по Munaro 2022); алб. *a*: *A ka terrorizmi fe?* (*Има ли тероризмът религия?*)⁷⁶). В славянските езици с продуктивна *ли*-частица като въпросителен маркер (руски, сръбски, български) *ли* е енклитика и се подчинява на правилата за словореда на клитиките – винаги е първа в клитичния комплекс както в общи, така и в частни въпроси (срв. *Продали ли сте му ги?, Вие ли сте му ги продали?*)⁷⁷. Основната функция на частицата *ли* е свързана с промяната на илокутивната сила на изречението, като го превръща от асертивно в интерогативно.

В славянските езици се наблюдават следните структурни модели с частица *ли* – първите са същински полярни *ли*-въпроси, а в третия модел *ли* е кондиционален маркер (Schwabe 2004):

⁷⁴ Несигурност и съмнение се съдържат и в т.нар. *нали*-въпроси, но тяхната структура и семантика са по-различни – говорещият е в голяма степен убеден, че пропозицията е истинна, но иска потвърждение.

⁷⁵ Според авторката от позицията на дизюнктивната частица зависи дали тя ще се превърне във въпросителна в начална изреченска позиция с допълнителна контрастивна функция (срв. *Мислиш ли, или само седиш?*), или във финална без контрастивна функция и с отворена алтернативна семантика (срв. *Книги четеш ли? – Не, само вестници.*).

⁷⁶ И полски, и албански могат да образуват *да/не*-въпроси само интонационно, т.е. въпросителната частица не е задължителна.

⁷⁷ В общите *ли*-въпроси частицата има обхват върху предиката или цялото изречение, а в частните – обхватът на *ли* засяга само конституента, който непосредствено предхожда *ли*. Той може да бъде предикатът или друг конституент.

(а) *ли* в главни въпроси, където (а) *ли* е полярен маркер към глагола – това са т.нар. неутрални *ли*-въпроси, наричани още общи въпроси (бълг. *Дойде ли Иван?*); или (б) където *ли* е полярен маркер към конституент на изречението, различен от глагола – това са т.нар. фокусирани *ли*-въпроси, наричани частни въпроси (бълг. *Иван ли дойде?*).

(б) *ли* в косвени въпроси, където (а) *ли* е полярен маркер към глагола (бълг. *Питах те ще ходиш ли на кино*); или (б) където *ли* е полярен маркер към конституент на изречението, различен от глагола (бълг. *Питах те на кино ли ще ходиш*).

(в) *ли* като кондиционален маркер (бълг. *Дойде ли зима, става студено*).

Тези три типа структури могат да се разглеждат като звена от импликационна йерархия и в диахронен аспект. Ако даден език демонстрира непродуктивна употреба на *ли* в главни изречения (като в чешки и в лужишки) или е развил друг способ за формиране на въпросителни да/не-въпроси (като в полски, украински, белоруски), *ли*-структурите са в процес на отстъпление от основната им (полярна или фокусираща) функция и съответно могат да се превърнат в маркер за иреалис в условни изречения (срв. чеш. *Ztratí li volbu, musí odstoupit* (*Загубиш ли изборите, трябва да се оттеглиш*), Schwabe 2004: 394). Според Кьониг и Зимунд (König, Siemund 2007) въпросителните частици често са тясно свързани със средствата, въвеждащи условен период, и могат да се развият в такива средства – напр. рус. *если* ‘ако’ (есть + *ли*) (и това е ясна тенденция в езиците по света според (Traugott 1985: 291).

Втората диахронна тенденция е, че загубата на фокусираните въпроси предхожда загубата на общите въпроси (т.е. първо отпада фокусиращата функция на *ли*) – в онези езици, в които *ли* се е специализирала продуктивно за неполярни функции, фокусираната структура се смята за стилистично маркирана (в чешки) или за архаична (в полски и лужишки), докато общата структура силно редуцира контекстите си на употреба (напр. само в подчинени изречения в чешки). Най-трайно е присъствието на *ли* по цялата скала в южнославянските езици и в руски, където обаче полярни въпроси са възможни и само с интонация, а употребата на *ли* в главни изречения е силно редуцирана⁷⁸, докато в сръбски фокусираните *ли*-въпроси се смятат за архаизъм (срб. *Skupe li knjige Ana čita?* (*Скъпи ли книги Анна чете?*) (Vošković 2001), а предпочитаната конструкция е с *da li*: *Da li Ivan živi u Novom Sadu? Da li živimo u Novom Sadu?*) или *je li* (Šimík 2023/под печат). Същевременно в сръбски *ли* е все

⁷⁸ *Ли* е задължително в руските подчинени въпросителни изречения (срв. *Я хочу знать читает *(ли) Петр книгу*) (Bailyn 2012).

още продуктивна в общите въпроси в разговорната реч (срб. *Živi li Ivan u Novom Sadu?* (Живее ли Иван в Нови Сад?).

Прегледът показва, че прототипичната функция на *ли* е именно полярната, докато фокализиращата е производна на нея, така че е очаквано тя да отпадне най-рано. Според Е. Кьониг и П. Зимунд (König, Siemund 2007) най-разпространената тенденция дори извън славянската група⁷⁹ е частицата да се появява в приглаголна позиция, която те определят като немаркирана, защото в тази си позиция тя може да има обсег както върху предиката, така и върху цялата пропозиция (т.е. служи за образуване на неутрален въпрос). Вторият способ е маркиран, защото съчетава признаците интерогативност и т.нар. тесен фокус.

Българският остава единственият славянски език, в който *ли* може да се свърже с цялата гама от употреби – полярна, алтернативна, фокусираща, модална (условен маркер). *Ли*-въпросите са два вида: стандартни/общни/неутрални⁸⁰ *ли*-въпроси с преместване на глагола напред в изречението (до първа позиция, срв. *Виждаш ли по-добре с тези очила?*) и фокални *ли*-въпроси, при които изреченски конституент (включително име и именна фраза, предложна фраза, адвербиална фраза, адиективна фраза) се премества напред в изречението и се фокусира чрез *ли* (срв. *С тези очила ли виждаш по-добре?*, *По-добре ли виждаш с тези очила?*) (вж. Rudin et al. 1999; Тишева 2004; Ницолова 2008; Dukova-Zheleva 2010; Джонова 2018; Крапова 2021 и много други). В генеративната литература твърде много разработки са посветени на частицата *ли* в българския език, особено от 90-те години на миналия век. Според по-широко разпространеното мнение (Rudin 1997a; Пенчев 1998; Rudin et al. 1999; Vošković 2001; Franks 2006) *ли* е комплементизатор със специална фокусираща функция, която задейства движението на XP (или на V) отляво на *ли*. Движението V-*ли* създава неутрален да/не-въпрос, докато движението XP-*ли* създава частен въпрос с фокусирано XP и прозодически маркирано с контрастивно ударение. Според друго мнение основната функция на *ли* е фокусиращата (Izvorski 1995; Dukova-Zheleva 2010).

Както във всички славянски езици, в които се среща, и в български *ли* е енклитика и се клитизира към предходния елемент (заедно с други клитики, ако има такива в изречението: *Днес ли му го обеща?*, *Обеща ли му го вчера?*), а в руски *ли* е и една от малкото останали енклитики (срв.

⁷⁹ В турския, който е език със словоред SOV, частицата *mi* се среща във финална изреченска позиция, непосредствено след предиката, и има обсег върху цялата пропозиция. Турският обаче има и славянската опция да разположи частицата непосредствено след фокусирания конституент (Kornfilt 1997: 191, цит. по König, Siemund 2007): *kitab-ı(Acc) Hasán mı Ali-ye(Dat) ver-di?* (Хасан ли даде книгата на Али?).

⁸⁰ Терминът „неутрални“ отразява факта, че V-*ли* комплексът не е свързан с фокусиране.

На заводе ли он работает?). В български *ли* винаги предхожда клитичните местоимения в изречението (срв. *Иван ли ти даде писмо?*) и може да бъде и маркер за конституентност (срв. [*Брат ти*] **ли** ти го даде?).

Всички фразови конституенти (както и всички лексикални категории) могат да бъдат фокусирани, но фокусът може да пада и върху функционални категории. Например в конструкциите с негация в първа позиция (срв. *Не му ли го даде?*) се наблюдава характерното за книжовния език разкъсване на клитичната група от *ли*. В тези конструкции ударението попада върху клитиката, която следва негацията, с което я превръща в прозодична дума и така целият прозодичен конституент може да бъде фокализиран. Ако в синтагмата има прилагателно, *ли* може да стои както след първия прозодичен елемент (фонологична дума), така и след всеки друг, стига той да е ХР, което може да се фокусира (при частните въпроси), за да се разграничи от пресупонираната част на синтагмата (срв. *Зелената ли кола купи?, С неговата ли кола катастрофира?, На Мария ли брат ѝ ще дойде?, Току-що влязлата ли студентка ще изпитваш?*). По този начин *ли* може да фокусира к-думите, с които се въвеждат въпросите (срв. *Каква ли жена ще си вземе Петър?, Кой ли от тях ще дойде?*)⁸¹, но емфатичното ударение може да пада върху цялата фраза, въведена от к-дума (срв. *Каква жена ли ще си вземе Петър?, Кой от тях ли ще дойде?*). Частицата *ли* може да бъде поета от опората на преноминалната фраза, но не и от квантификатор за степен (срв. **Много ли красивото момиче дойде?*), както и от някои аспектуални или фокусиращи наречия (срв. **Вече ли вали?, *Само ли в това е проблемът*, вж. Держански 1997/1999). За сравнение в руски *ли* е типична енклитика – първата фонологична дума може да я поеме без оглед на семантичната ѝ характеристика (срв. *Только ли в этом состоит проблема?*, Schwabe 2004, пример (42)).

Друга особеност на българския език е, че *ли* може да се появи и във финална изреченска позиция – както вече посочихме, в такъв случай тя взема в обхвата си цялата пропозиция (срв. *Ще ходите на кино ли?*). Тези въпроси също могат да получат отговор „да“ или „не“, но семантиката им е различна – те не са неутрални да/не-въпроси, а съдържат молба за потвърждение на предварителната информация и пресупозициите на говорещия относно истинността на пропозицията (Dimitrova 2020)⁸².

⁸¹ В сръбски *Sta li si mi to kupio?* ‘Какво ли си ми купил?’ (Schwabe 2004: 394).

⁸² Г. Дукова-Желева (Dukova-Zheleva 2010) и М. Димитрова (Dimitrova 2020) посочват, че в български са възможни и да/не-въпроси без въпросителна частица (срв. *Иван купи книгата?*), но и двете авторки ги разграничават от същинските *ли*-въпроси по редица семантични и прагматични признаци.

Българският се отличава от другите славянски езици, които демонстрират продуктивна употреба на *ли*, и по това, че *ли* е задължителна в полярни въпроси. Различни са и синтактичните и прозодическите условия за появата на *ли* в другите славянски езици. В руски *ли* може да се предхожда или от първата прозодична дума, или от цялата синтагма, без обсегът ѝ да зависи от позицията ѝ, т.е. думата след *ли* също се интерпретира като фокализирана (срв. *Картину ли Ван Гога он украд?*). В сръбски, където клитиките заемат втора Вакернагелова позиция след първата прозодична дума, клитиката *ли* може да разцепи и именен конституент, като фокусира цялата именна фраза (Vošković 2001).

Особеност на словореда на българските клитики е различната позиция на глаголните спрямо останалите клитики в рамките на клитичната група. Формите на първоличните и второличните спомагателни глаголи в единствено и множествено число (*съм, си; сме, сте*) и на третоличните в множествено число (*са*) се позиционират в първа позиция в клитичната група, докато третоличните, в единствено число (*е*) са непосредствено до причастната форма (срв. *Аз съм му ги дал, Ти си му ги дал, Ние сме му ги дали, Вие сте му ги дали, Те са му ги дали, но Той му ги е дал*).

П. Асенова (2018: 32) посочва, че въпросителните частици са чест обект на заемане в условия на билингвизъм поради високия им курсен статус. Същото се отнася и за емфатичната функция на *ли* – В. Фридман (Friedman 2018) докладва случаи на заемане на *ли* не само във въпросителна, но и в емфатична функция с употреби, преминаващи към дубитативна или адмиративна семантика, в ромските диалекти на територията на Сърбия и на Република Северна Македония.

2.14. Специални маркери за образуване на сравнителна степен при прилагателните

Друг европеизъм, свързан с прилагателните имена, който М. Хаспелмат включва сред допълнителните европеизми (Haspelmath 2001a: 1501 – 1502), е използването на специален маркер за образуване на сравнителните форми на прилагателните. Европейските езици са единствените, които маркират сравнителната степен чрез специални форми на прилагателните, докато езиците на изток използват за целта частици за стандарт (често с адвербиален произход), но с автономен семантико-синтактичен статус в изречението.

Формалният характер на сравнителния маркер не е от значение за установяването на този европеизъм – някои европейски езици използват суфикси, други – частици в препозиция спрямо прилагателното. По-ско-

ро става дума за статуса на сравнителната конструкция като специална форма на прилагателното, която се среща в редица европейски езици (германските, балто-славянските, балканските, Haspelmath 2001a: 1501).

Много езици използват повече от един модел за маркиране на сравнителната степен. В романските езици се срещат както нови аналитични, така и някои синтетични форми за основните прилагателни, включително суплетивни форми (срв. ит. *grande* 'голям' – *maggiore* 'по-голям', *piccolo* 'малък' – *minore* 'по-малък'; *cattivo* 'лош' – *peggiore* 'по-лош'; *buono* 'добър' – *migliore* 'по-добър' (Patota 2003). За съвременните славянски езици Ст. Буров (2014) отбелязва, че в нито един от тях не се срещат само синтетични или само аналитични форми (за Ив. Леков (1958) сърбохърватският е изключение (има само синтетични форми), но Л. Лашкова (1985) посочва, че и там има възможност за образуване на сравнителна степен със съответните наречия, макар и с по-слаба степен на граматикализация, цит. по Буров 2014: 46).

В езиците, в които се използват и двата модела, може да има разлики в поведението на двете форми/конструкции – в руски например синтетичните форми (*дороже* 'по-скъп') се използват само в предикативни позиции, тъй като не се съгласуват с името (Townsend 1970: 85; Matushansky 2002; срв. рус. *Моя книга дороже / более дорогая чем твоя (Моята книга е по-скъпа от твоята)*, цит. по Matushansky 2002, пример (8). Тази форма съвпада и е омонимна, освен със сравнителната форма на наречието, и със сравнителната форма на т.нар. „категория на състоянието“, която Л. Щерба (Щерба 1928, 1957) отделя като отделна част на речта (срв. рус. *В комнате светло (В стаята е светло) – В комнате светлее (В стаята е по-светло)*). Аналитичните сравнителни форми се образуват с *более* (което също произхожда от сравнително прилагателно (със значение 'большой') и форма на прилагателното, която се съгласува с името (*более дорогой*) (Matushansky 2002). В същото време аналитичните сравнителни конструкции не могат да управляват име, изразяващо стандарта за сравнение, в генитив, а стандартът за сравнение се въвежда с частица, произхождаща от к-дума (*чем*), т.е. това са конструкции, които може да се анализират като редуцирани релативи (вж. 2.10, срв. *Германн был сильнее своего противника / чем его противник* и *Германн был более силен / сильны *своего противника / чем его противник* (*Герман беше по-силен от своя противник*), цит. по Matushansky 2002, примери (7а) и (7б).

Българският език се различава от повечето славянски езици по това, че образува сравнителните форми на прилагателното само с частицата *по* (превъзходните форми се образуват с частицата *най*) и не използва експлицитно средство за отрицателно степенуване (срв. рус. *менее*, англ.

less), а сравнителната форма на наречието *по-малко* (срв. *по-малко болен*). По модела за образуване на сравнителните форми се образуват и формите за превъзходна степен в много от европейските езици (съответно с *най-малко* в български (срв. *най-малко болен*).

С изключение на новогръцки останалите балкански езици разполагат с аналитични форми за сравнителна степен на прилагателните, което се посочва от всички изследователи като балканизъм и като проявление на морфологично ниво на характерната за балканския езиков съюз тенденция към аналитизъм (Асенова 2002: 117 – 123; Joseph 1992/2003, 2010/2020; Lindstedt 2000a; Буров 1989 за български). За развитието на тези нови (в исторически план) форми има хипотеза за възможно влияние от турски по модела на развитието вследствие на езиков контакт, както и хипотеза за преструктуриране на съществуваща конструкция, т.е. разширяване на употребата на аналитичната конструкция под влияние на контактен език (вж. дискусия у Heine, Kuteva 2006: 73 – 79).

Румънски и албански (също като български) използват само аналитични форми за изразяване на сравнителната степен (вж. Tomić 2007: 21), а с добавяне на определителния член се образува и превъзходна степен (срв. рум. *frumos* ‘хубав’ > *mai frumos* ‘по-хубав’, *cel.DEF mai frumos* ‘най-хубав’; алб. *i bukur* ‘хубав’ > *më i bukur* ‘по-хубав’, *më i bukur. DEF* ‘най-хубав’; бълг. *хубав* > *по-хубав*, *по-хубавият.DEF*). Единствено новогръцкият пази много от по-ранните си синтетични сравнителни форми (образувани със съответните окончания (-терос), вж. ψηλός ‘висок’ – ψηλότερος ‘по-висок’; βαθύς ‘дълбок’ – βαθύτερος ‘по-дълбок’; ασφαλής ‘безопасен’ – ασφαλέστερος ‘по-безопасен’ (примерите са по Кичекова 2019), които обаче съжителстват с новите аналитични форми (образувани с частицата *πιο*, която се поставя пред степенуваната дума – *πιο ψηλός* ‘по-висок’). Някои прилагателни имат и суплетивни форми (срв. *κακός* ‘лош’ – χειρότερος ‘по-лош’, цит. по Ангелиева 2004)⁸³.

В българския език интерпретацията на *по* (и съответно *най*) като частици, а не като префикси в научната литература, се защитава с про-

⁸³ В новогръцки превъзходната степен също може да се изразява както от аналитични конструкции, така и от синтетични форми. Превъзходната степен може да се изрази със синтетична форма, образувана с присъединяване на съответните окончания (ψηλός ‘висок’ > ψηλότατος ‘най-висок’; βαθύς ‘дълбок’ > βαθύτατος ‘най-дълбок’). Това е абсолютно превъзходната степен или елатив, който може да се изрази и с наречието със значение ‘много’ (πολύ ψηλός, πάρα πολύ ψηλός) (Τριανταφυλλίδης 2012: 118, цит. по Кичекова 2019). Аналитичната форма за превъзходна степен може да включва в състава си аналитичната форма за сравнителна степен с добавяне на определителен член (ψηλός ‘висок’ > ο πιο ψηλός ‘по-добър; βαθύς ‘висок’ > ο πιο βαθύς ‘по-висок’; ασφαλής ‘безопасен’ > ο πιο ασφαλής ‘по-безопасен’).

зодичните особености на формите, които се отразяват и графично при кодификацията, както и при комбинацията с други елементи. Специфичното за българския език полуслято писане на препозитивните *по* и *най* спрямо прилагателното и наречието (срв. *по-хубав*, *най-хубав*; *по-хубаво*, *най-хубаво*; *по-често*, *най-често*)⁸⁴ е знак за граматикализация на тези частици като маркери за сравнителна (съотв. превъзходна) степен в аналитичните форми в рамките на граматичната категория степенуване (Куцаров 2007: 272; Ницолова 2008: 127 – 129). При употребата им с други части на речта – със съществително (предимно с имена, които „назовават лица според техните качества и признаци“ (Буров 1986: 157) – вж. (10а), с глагол – (10б,в), както и с предложни групи – вж. (10д) и при самостоятелна употреба – вж. (10г,е), те не са граматикализирани и имат адвербиална или полуадвербиална семантика. Те винаги са прозодически силни и поради това заемат първа позиция в глаголния комплекс, като предхождат клитичните елементи в препозиция на глагола (срв. *пò > ли > не > СL* – *пò ли ти харесва*, *пò не му харесва*) – вж. (10в,г).

- (10) а. Аз съм по-стар и по юнак, тизе челяд да добиеш, а аз да съм усамотен (...) (Е. Каранов, „Съчинения и спомени“, БНК)
- б. Имаше един момък, Касамир, най обичаше да се напие и да почне бой. (Р. Фийст, „Полетът на нощните ястреби“, БНК)
- в. По ми харесваше, когато пиеше. (Т. Пратчет, „Стражите! Стражите!“, БНК)
- г. Най ви е зле, когато не се интересуват от вас, нали? (А. Сапковски, „Гласът на здравия разум“, БНК)
- д. Статуите са най за предпочитане, каза си той. (Р. Бредбъри, „Вино от глухарчета“, БНК)
- е. Кой е по по най?

Във всички употреби сравнителната и превъзходната частица получават собствено ударение, което е причина те да не са били подложени на афиксация в морфологичните форми на прилагателните.

В исторически план формите за сравнителна и превъзходна степен на прилагателните се различават. В най-ранния етап от развитието на българския език, който е засвидетелстван в писмените паметници, прилагателните са имали синтетични форми само за сравнителна степен, при това две: кратка и дълга, тъй като и в положителна степен прила-

⁸⁴ Тази практика по принцип не се прилага в ортографията на европейските езици въпреки морфологичната свързаност на частицата.

гателните също са имали и кратка, и дълга форма. Най-ранните кратки форми за сравнителна степен на прилагателните се образуват с присъединяване на наставката *jь(s), която палатализира предходната съгласна. Например от прилагателното *дрѣгъ* се образува сравнителна степен за м.р. *дрѣжъ*; в ж.р. се добавя наставка -и, за да се образува *дрѣжъши*, а в ср.р. – наставка -ѣ, за да се образува формата *дрѣжѣ*. Ако преди корена е имало друга наставка, тя отпада, срв. *сладъкъ* > *слаждѣ*. Под влияние на дългата форма на сравнителната степен се появяват и форми с добавено -и (*дрѣжъши*). При дългите форми наставката -и (която се прибавя и за образуване на дългата форма на прилагателните) се прибавя към разширената с -ѣ- основа: *богатъ* > *богатѣи*, *богатѣиши*, *богатѣѣ* (Дуриданов и кол. 1991: 197 – 201). Освен синтетични в старобългарския са запазени и суплетивните форми, каквито е имало в повечето индоевропейски езици (Meillet 1924: 319, цит. по Славова 2017: 200)

Превъзходната степен и в ранните текстове се изразява по няколко различни начина, като тук вече се наблюдава много по-голямо разнообразие на аналитичните конструкции: с форма за сравнителна степен, най-често съпроводена от форма за родителен падеж на въсь 'всички'; както и с наречия (за абсолютно превъзходна степен) като *зѣло*, *вельми* и с представката *прѣ-* (*прѣвѣликъ*), при които най-често се отделя елативно значение (Славова 2016). Още в най-ранните паметници се среща и частицата *наи*, с наречия (*наипачѣ*, *наискорѣѣ*), с едно изключение – *наитрѣвьши* 'най-подходящ' в Супрасълския сборник (Дуриданов и кол. 1991: 202). Извън класическите ръкописи от канона обаче подобни форми също се срещат, макар и в по-късни преписи (вж. Славова 2016).

Аналитичните форми за изразяване на сравнителна степен се появяват в паметниците още през XII век (Битолския триод) и XIII век (Орбелския триод) (Попов 1977: 493 – 498, цит. по Витанова 2001). Сравнителна степен с *по* (прилагателното *подобръ* и наречието *подобръ*) и превъзходна степен с *най* (*наилѣпа*, *наилѣпша* и *наилѣпъиши*) се срещат в Троянската притча. Предполага се, че *по* произход *по* е съкратена форма от *паче* 'повече'.

По-специфични модели за образуване на форми за сравнителна степен на прилагателните са регистрирани и в някои диалекти. М. Витанова (2001) посочва, че в диалектите се среща едновременна употреба на двете частици за сравнителна и превъзходна степен (*най-по-стар*; *понайвише*) или на две сравнителни или други частици (*по-полани*; *испорано*). Има и отделни примери за поява на маркерите за сравнителна степен в постпозиция (срв. *Т'а е старъ по ут наштъ бабъ*, с. Съчанли, Гюмюрджинско), както и примери (в източните говори) за изразяване на сравнение

без използването на частица, но с въвеждане на стандарта за сравнение с предлога *от* (срв. *Той ут мене стар*, Хасковско).

Ситуацията в българския език добре илюстрира защо използването на специален маркер за образуване на сравнителна степен на прилагателните имена е по-скоро сред вторичните характеристики на езиците от САЕ. При това М. Хаспелмат изключва превъзходната степен от разглежданото явление по обясними причини – формата за превъзходна степен на прилагателните изразява освен суперлативност в смисъла на превъзходство по отношение на даден признак също и абсолютна суперлативност (максимална степен на качеството спрямо даден стандарт, което е т.нар. елативна употреба) (вж. Farkas, Kiss 2000; Цонев 2020 за български). Формите за превъзходна степен се характеризират с по-голяма вариативност и в езиците по света (Gorshenin 2012).

2.15. Координация А и В

Съчинителната координация на две същности не се ограничава до европейските езици, но повечето европейски езици я предпочитат, макар че, освен съчинителния съюз *и*, някои европейски езици използват и комитативния съюз *със*.

М. Хаспелмат включва този европеизъм в списъка с допълнителни европеизми (Haspelmath 2001a: 1502) въз основа на данни от изследване на Л. Стасен (Stassen 2000) върху стратегиите за координация на именни фрази, които използват 260 езика по света. Езиците, за които Л. Стасен събира данни, разчитат основно на две стратегии: *и*-стратегия, т.нар. координативна стратегия (която използва за свързване на две симетрични същности маркера *и*), и *със*-стратегия, т.нар. комитативна стратегия (която използва асиметричния комитативен маркер *със*). Л. Стасен посочва, че при езици, които използват и двете стратегии, се наблюдава предпочитание към координативната *и*-стратегия (две трети от езиците в неговата извадка разчитат предимно на нея).

Съчинителните конструкции, за които се отнасят наблюденията на Л. Стасен, се подчиняват на следните условия: изречението, в което са двата свързани елемента, се отнася за единично действие или събитие⁸⁵; двата елемента, които са свързани, имат отделни референти (а не множествен или колективен референт; Stassen 2000: 4); референтите на двата елемента извършват съвместно даденото действие (или са подложени съвместно на процеса или състоянието), изразено от предиката;

⁸⁵ Не се включва координацията на предикати (Stassen 2000: 4), която може да изразява по-комплексни отношения между участващите същности (Mauri 2008).

изключват се ситуации с повече от двама участници, защото в редица езици по света в тези случаи се използва различно маркиране (с маркири за множественост и др.) (Stassen 2000: 5); обикновено образуват синтактичен конституент, който се съгласува с предикат в двойствено или в множествено число; не подлежат на екстракция, която представлява синтактично движение на единия елемент на координацията (ограничение, въведено от Дж. Рос (Ross 1967) под наименованието *Coordinate Structure Constraint (CSC)*⁸⁶, срв. *Иван и Стоян дойдоха* – **Стоян Иван и _ дойдоха*, **Това е списанието, което Иван купи книгата и _*).

Комитативната стратегия се отличава от координативната по липсата на семантична и структурна равнопоставеност между двата елемента – тук единият елемент е главен (опора на именната фраза), а другият е йерархично подчинен (модификатор), като тази зависимост се маркира чрез комитативния предлог, т.е. *Иван със семейството си* има същата синтактична структура като *книга с илюстрации, момче с червени коси*, както по отношение на модификаторните им функции – знак за което е възможността да се включат в предикативна конструкция (*Иван е със семейството си, Книгата е с илюстрации*), така и по отношение на основния семантичен признак – придружител (ако е лице) или придружаваща характеристика или качество на лице или нелице, което може да бъде и вътрешноприсъщо⁸⁷ за референта.

Когато не е в адноминална конструкция, комитативът се свързва обикновено с предикат в единствено число (напр. *Иван дойде / *дойдоха със Стоян = Иван дойде и Стоян дойде*)⁸⁸. Координативната употреба на комитатива свързва лица, които имат равно участие в действието, но за разлика от редовната координация комитативът имплицира и пространствена локализация – двамата участници в действието трябва да се намират на едно и също място, но комитативният аргумент може и да няма контрол върху действието (срв. *Иван дойде със Стоян, за да оправят счупената ми пералня; Иван замина с Мария, за да я подкрепи в състезанието*).

⁸⁶ Рестрикцията не важи при екстракция на един и същ елемент от двете фрази, т.е. при еднородни (глаголни) фрази (*Това е списанието, което Иван купи _ и прочете _*).

⁸⁷ Неслучайно комитативната конструкция може да изразява и притежаван обект, който се смята за близък до или за неразделна част от притежателя си. Подобни притежателни конструкции са разпространени в източната част на SAE (Stolz et al. 2008a; вж. и Шеста глава).

⁸⁸ Множественото число е допустимо в тези случаи, ако субектът се приема като представител на някаква група, включваща субекта, и чиято референция е прагматично установима – обикновено това е най-близкият кръг на субекта, т.е. Иван = Иван и неговото семейство, роднини, близки и т.н. Множественото число не реферира обаче към двойката Иван + Стоян в примера.

От синтактична гледна точка, тъй като е изразен чрез предложна фраза, комитативът не може да контролира съгласуването и в изречението, т.е. когато не е употребен адноминално, изпълнява функцията на адюнкт в глаголната фраза, позиционира се обикновено след предиката и е отделен от него, за разлика от адноминалните конструкции, където двата участника не могат да се разделят синтактично (Haspelmath 2004: 16 – 17)^{89,90}. Според Л. Стасен комитативните конструкции са изключение от ограничението на Дж. Рос за екстракция, но това важи само за езиците, в които е възможно явлението *preposition stranding*, напр. англ. *This is the boy which John came with* (букв. *Това е момчето, което Петър дойде с*) (българският обаче не е сред тези езици).

Според Л. Стасен индоевропейските езици най-често използват по-стабилната в диахронно отношение координативна *и*-стратегия, включително в случаите, когато езикът е преминал от *със*-стратегия (в старoisландски) към *и*-стратегия (в съвременния исландски). Ареалът на *със*-стратегията е предимно в източната част на Европа – литовски, полски, руски, руски и белоруски. Тук Г. Корбет (Corbett 2010) два типа съгласуване – синтактично съгласуване, при които опората на именната фраза контролира съгласуването в единствено число – вж. (11г), и семантично, с предикат в множествено число, което е значително по-рядко срещано (вж. (11а – в).

(11) а. рус. Иван с Машей ведут.PL дневник погоды. (интернет)

Иван и Маша водят дневник на времето.

б. пол. Jelena z Anią były.PL cały dzień´ na wycieczce. (Haspelmath 2004: 36, пример (61))

Йелена и Аня бяха цял ден на екскурзия.

в. блрс. Brat z sjastroju pajšli.PL ũ t  atr. (Corbett 2010, пр. (11))

букв. Братът и сестрата отиват на кино.

г. блрс. Dzed z unukam lavi .SG rybu. (Corbett 2010, пример (10))

Дядото с внучето ловеше риба.

⁸⁹ Ролята придружител е част от аргументната структура на някои предикати, които изискват съвместно участие на повече от едно лица, но тук фразата, въведена с комитативния предлог *със*, не е в координативна функция (срв. *Иван играе с Петър, Ще сключим с тях договор*).

⁹⁰ Граматикализацията на комитативната стратегия като координативна преминава през различни етапи, като на крайния етап свързаните с комитативния маркер елементи трябва да образуват координирана фраза, при която двата елемента са винаги в непосредствено съседство и управляват предикат в множествено число (вж. у Stolz 1998; Stassen 2000; Heine, Kuteva 2002). Българският не е достигнал до този етап, макар че в някои контексти комитативните конструкции може да се интерпретират като координативни.

За разлика от комитативните конструкции, във всички славянски езици, включително и в българския, координацията с *и* почти винаги контролира синтактично множествено число (или двойствено число, ако езикът има такава форма – като например в словенски и в лужишки), освен в случаите на съгласуване при неодушевени обекти, когато е възможно съгласуване с първия по ред или с най-близкия до предиката член на координативната двойка (Corbett 2010; Попов 1964/1988)⁹¹. В примера в (12а) двойственото число поема родовата форма за мъжки род, освен в случаите, когато и двата члена на координацията са от женски род.

- (12) а. слвн. Tonček in Marina sta prizadevna. (Corbett 2010, пример (28)
Тончек и Марина са усърдни.
б. рус. Теперь на ней был синий костюм и новая белая блузка.
(Corbett 2010, пример (7)
Тя сега носеше син костюм и нова бяла блузка.
в. каш. Odraza i strach czierowôł jego postępkama. (Stone 1993b: 784,
цит. по Corbett 2010, пример (8)
Отвращение и страх направляваха действията му.

Дори да приемем, че като SVO език българският използва и координативния, и комитативния модел – срв. примерите в (13), комитативната конструкция все пак не е граматикализирана, тя означава съвместност, придружаване, а не координация (двата елемента нямат множествен референт). Комитативният израз е преместен от постглаголна позиция (това според Л. Стасен (Stassen 2000: 27) е възможно по принцип за SVO езиците), т.е. той е адюнкт, а не координиран субект, за което подсказва и задължителното съгласувателно маркиране в единствено число – вж. (13а). Въпреки това семантично съгласуване също е възможно като в (13б), ако референтът на комитативния израз е множествен. При експлицитен местоименен подлог в 1 и 2 л., мн. ч. (употребени ексклузивно, т.е. при изключване на говорещия и включване на трето лице) или при неизразен (нулев) подлог, най-често с предикати в 1 или 2 л. мн.ч., предикатът е в множествено число като в (13в). В последния случай обаче съгласуването е синтактично, защото референцията на комитатива е включена в референцията на множествения подлог, а не е резултат от координиране (т.е. *ние със Стоян* = аз + Стоян (= ние двамата) ≠ ние + Стоян).

⁹¹ Освен това езиците с изменяеми по род форми за множествено число разполагат и с определени граматически специализирани правила за разрешаване на разликите между координираните конституенти по род (Corbett 2010: 11 – 12).

- (13) а. Аз и Стоян ще отидем НО Аз със Стоян ще разлепя/*разлепим афишите.
б. Влиза Краля със свитата си. / Влизат Краля със свитата си.
в. Ние със Стоян ще отидем; *pro* Стоим си с него там и си чакаме.

В български, както и в повечето европейски (и индоевропейски езици) координацията с *и* не познава ограничения относно синтактичната структура на двата члена на координативното отношение – могат да се координират именни⁹², предложни, глаголни фрази и изречения, но само при условие че конституентите са еднородни (Пенчев 1998: 201) и техният брой не надхвърля две. Асиндетично (безсъюзно) свързване е подходящо за т.нар. „списъци“, които обаче не са типичен случай на координация, като, ако списъкът съдържа повече от два елемента, последният е съюзно свързан като в (14а)⁹³.

- (14) а. Мария, Иван и Стоян отидоха на море.
б. *Мария, Стоян отидоха на море.

Р. ван Ойрсоу (van Oirsouw 1983: 142 – 144, цит. по Reindl 1997) разграничава четири типа координация – по ред, идентичност, едновременност и съвпадение, а Д. Райндл (Reindl 1997) показва, че макар между славянските езици да има и различия по броя на употребите на съюзите, все пак приликите са значително повече както по предпочитание на съюза *и*, така и по начините за разрешаване на двузначността. В примера в (15а) е илюстрирана координация по ред между две глаголни фрази (или между две изречения (Пенчев 1998: 201), чийто ред не може да бъде обърнат заради темпоралната последователност на действията. Българският, както и останалите южнославянски езици, лексикално разграничават тази целна функция чрез специализирани съюзи, напр. бълг. *та* (*Търкулнало се гърненцето, та си намерило похлупачето*), *па*, сръб. *те*, слвн. *ter*. В примера в (15б) се илюстрира координацията по идентичност между двата члена на координацията, която обикновено се среща при координация на именни фрази, както е в примера, където А е С и Б е С. Примерът в (15в) илюстрира съюзно свързване на две изречения без идентичност на предикацията при условия на едновременност на

⁹² За условията за координация на по-малките конституенти в рамките на именната фраза, например прилагателни (срв. *бяла и схлупена къщурка*), или комплемементи на опорното съществително – вж. (Пенчев 1998: 202).

⁹³ Като координационна стратегия нулевото маркиране е характерно за някои неиндоевропейски езици, но в честотен отношение отстъпва на стратегиите с експлицитно маркиране на координацията в езиците по света (Stassen 2000: 10).

действията или събитията. Примерът в (15г) е за лексикално маркиране на контраст при адверзативно свързване между два конституента или две изречения – това е характерна славянска черта, която не се среща в другите европейски езици (които за целта използват редовния координационен съюз).

- (15) а. Взеха му тялото и го погребяха.
б. Моята сестра и твоят брат бяха в Пловдив. (= Моята сестра беше в Пловдив и твоят брат беше в Пловдив.)
в. Слънцето свети и небето е ясно.
г. Едни чакаха на гарата, а други – [чакаха] на перона.

Както отбелязва и Й. Пенчев (1998: 199 – 200), в случаи като (16) може да се спори дали става дума за просто изречение, или за елиптично сложно изречение, ако елипсата се тълкува като отпадане на глаголната част на сказуемото.

- (16) Говоря за тебе, а не [говоря] за него.

В български е възможно повтаряне на съюза – тоест използване на двойния (съотносителния) съюз *и..., и...,* като обаче в случаи като този в (17) нямаме задължителна съвместност на двете същности, т.е. Иван и Мария ще купят отделни подаръци, докато при използването на единичен съюз като в (17б) съвместността на действието е най-вероятна, макар да има възможност и за отделеност на действието (или събитието).

- (17) а. И Иван, и Мария ще купят подарък.
б. Иван и Мария ще купят подарък.

Сред възможните европеизми, дефинирани от М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1504), се нарежда и специалната конструкция за негативна координация (напр. англ. *neither A nor B*, рус. *ни А ни В*, нидер. *noch A noch B*, унг. *sem A sem B*). И тук български не се разграничава от останалите езици от SAE, защото използва негиращ маркер *ни* (или съкращения *ни*), който е имал съотносителна употреба още в старобългарски (в съюзи като *ни, ниже* – Дуриданов и кол. 1991: 329) и служи и като маркер едновременно на съюзна и отрицателна семантика (при задължително положителна глаголна форма, както е и в другите европейски езици, т.е. без двойна негация).

- (18) а. Нито Иван, нито Мария са идвали.
б. Ни Иван, ни Мария са идвали.
в. *Иван нито Мария са идвали.

Причина за отстъпването или незавършената граматикализация на със-стратегията може да се търси в разминаването между форма и съдържание (Stassen 2000: 38), т.е. макар да се предполага равновесие между двата елемента, то формално не може да се изрази. Освен това комитативният маркер се използва и за други роли и участници в пропозицията (за повече по въпроса, вж. Шеста глава).

2.16. Синкретизъм между комитатива и инструментала

Синкретизмът между комитатива и инструментала е често срещано явление в езиците по света и не е ексклузивно за европейските езици, макар в половината от тях да е регистрирано, поради което и е включено от М. Хаспелмат сред допълнителните европеизми (въз основа на данни от ранно проучване на Т. Щолц върху 323 езика (Stolz 1996). В картата за разпространението на явлението в Световния атлас на езиковите структури (вж. Stolz et al. 2013) този синкретизъм се среща в ок. 50% от европейските езици (във всички романски и германски езици), в ок. 30% от езиците, говорени в Африка (предимно в Западна, Югозападна, Централна Африка), в 19% от американските езици, в 17% от езиците в Азия и едва в 8% от езиците в Тихоокеанския басейн. Освен това М. Хаспелмат посочва, че в осем от индоевропейските езици от проучването на Т. Щолц, които не са в Европа, само три имат този синкретизъм, докато от 16-те езици в Европа, които нямат такъв синкретизъм, 10 са кавказки (т.е. са извън SAE).

В европейските езици преобладават два основни типа комитативни конструкции, въведени с предлог със значение 'със' (Stolz et al. 2008a). Първата, която разгледахме по-горе, се присъединява като адюнкт (срв. *Ще дойда с мъжа си, Ще обядвам с Мария*), а втората – като модификатор в именната група (срв. *момчето с колелото*). Втората конструкция е характерна за източните европейски езици и се среща в целия прибалтийски ареал. Инструменталът се изразява със същия предлог (срв. *написах писмото с молив*).

Повечето изследователи посочват, че този тип синкретизъм е много ранен в европейските езици, а развитието, свързано с прехода към аналитизъм, е в посока към предложно изразяване първоначално на комитатива, а впоследствие и на инструментала, като на началния етап инструмента-

лът се е изразявал или чрез различен предлог (в сравнение с комитатива), или е имал безпредложна употреба (Heine, Kuteva 2006: 186).

Й. Линдстет (Lindstedt 2000a) нарежда този синкретизъм сред балканизмите. За П. Асенова в българския език предлогът *със* (заедно с *на*, *за* и *от*) е граматикализиран именно под влияние на балканските езикови контакти, при това в онези функции, които са били паралелни на съответния гръцки и румънски предлог (Асенова 2002: 100 – 102).

Според А. Соболев (Sobolev 2008) използването на предлога *от* в агентивно-аблативни конструкции възниква под романско влияние, но също и гръцко (вж. Шеста глава, 6.3.2) и е резултат от реконфигурация на периферните функции на инструментала и генерализиране на аблативно-агентивното значение като отделна категория, докато комитативното значение остава част от традиционните значения на инструментала. Така се стига до хипотезата за балкано-славянския модел за изразяване на тези отношения, в който се разграничава аблативната функция на стария славянски инструментал, с разширяване на покритието на предложните фрази, въведени с предлога *от*, от комитативната му функция, реализирана от предложна фраза с предлога *със*. Това развитие започва още в старобългарски, където се срещат и паралелни употреби на инструментала в предложна фраза с предлога *със* и безпредложен инструментал.

В старобългарски все още може да се проследи разграничението между агентивния аблатив и комитатива, като първият се въвежда или от предложна фраза с *от* с име в родителен падеж, или от безпредложен инструментал (морфологично тук се говори за творителен падеж), докато вторият се регистрира преимуществено при предложна фраза с предлога *съ* и име в инструментал (творителен падеж, срв. *иди съ нимъ дъвѣ* Мт. 5:41, Мар.).

Вършителят на действието се изразява чрез различни модели, вкл. предложна конструкция с *отъ* и име в родителен падеж (наследник на стария аблатив) и име в инструментал (творителен падеж) (независимо че агентивното значение на инструментала е сред периферните). Според Ив. Дуриданов (Дуриданов и кол. 1993: 466.) много по-редки са случаите на творителен падеж в такива конструкции, също както са редки случаите на предикативен творителен и на безпредложен творителен комитатив. Творителният падеж очевидно отстъпва за сметка на предложните конструкции, които се утвърждават на основата на значението на предлога. Успоредно с развитието на предлозите върви отпадането на творителния падеж, като според Ив. Харалампиев (Харалампиев 2001: 193) след XIV век той вече не е бил познат на голяма част от българските диалекти.

В Шеста глава ще разгледаме по-подробно този тип синкретизъм и условията за неговото развитие в историята на българския език.

2.17. Липса на разлика при изразяване между отчуждаема и неотчуждаема собственост при адноминалните посесиви

Разликата между адноминалните фрази, които реферират към отчуждаема и неотчуждаема притежателство, е сред т.нар. негативни европеизми, тоест според редица автори в езиците от SAE такава формална разлика не се наблюдава (Nichols 1992: 123, 294), а М. Хаспелмат включва тази липса в списъка не на основните или допълнителните, а на възможните европеизми (Haspelmath 2001a: 1503). В езиците, изследвани от Дж. Никълс (Nichols 1992), почти половината правят формална разлика между адноминалните посесиви, които реферират към отчуждаема и неотчуждаема притежателство. Същевременно, както посочва Т. Щолц (Stolz et al. 2008a: 3), тези наблюдения оставят отворена възможността такава разлика да съществува в периферните за SAE езици (напр. малтийски, фарьорски, исландски, Stolz et al. 2008a: 7). В изследваните от колектива (Stolz et al. 2008a) европейски езици обаче се наблюдават отделни конструкции, които все пак демонстрират, че и в езиците от SAE се осмисля подобна разлика, макар тя да не е системно следвана.

В типологичен план тази разлика е свързана и със самата семантика на посесивността (Koptjevskaja-Tamm 2002, 2003). При неотчуждаемите същности притежанието е малко или много постоянно и неотменимо (имената за обекти, които реферират към част от цяло – части от (човешкото) тяло, роднински връзки, както и вътрешно присъщи елементи от определени обекти (покрив на къща, крак на маса, клон на дърво), се определят и като релационни, т.е. имат зависима референция (Падучева 1985), която включва притежател⁹⁴ или обект, от който са част или с който са свързани в иманентно отношение. При отчуждаемите същности (къща, кола, чадър) притежанието е временно отношение, поради което и притежателят се налага да бъде идентифициран.

Съществителните, които реферират към обекти от сферата на неотчуждаемата собственост, са ограничен кръг. Ако езиците изразяват по различен начин различните притежателни отношения (явление, известно като *split possession*, вж. у (Stolz et al. 2008a), неотчуждаемите конструкции следват по-архаичен синтактичен модел, а отчуждаемите – по-иновативен. Много езици разграничават релационните имена и по граматиче-

⁹⁴ Специално при роднинските названия терминът „притежател“ се употребява в условен смисъл.

ски път – напр. в каталунски се използват различни местоимения – *top rare* ‘баща ми’, но *a teva casa* ‘къщата ми’ (Chappell, McGregor 1996). Оттук и корените на това разделение могат да се проследят в граматикализиращите процеси (Heine 1997b; Dahl, Koptjevskaja-Tamm 1998).

Основните класове същности, които Б. Хайне (Heine 1997b: 10) класифицира към сферата на неотчуждаемата собственост, са: роднински отношения, части на тялото, пространствени понятия (напр. *дъно*), част – цяло (напр. *клон*), физически или психически състояния (*глад*, *срам*), номинализации (*пее*), индивидуализиращи понятия (напр. *стълки*, *кръв*, *глас*). Очевидно всички тези класове са свързани, като характерът на връзката е различен – социална и биологична свързаност, отношение част – цяло (Chappell, McGregor 1996). К. Баркър (Barker 2005, 2011) посочва също, че имената за роднински отношения рядко са хомогенен клас и позволяват разширения, т.е. включване и на други имена (например в някои езици сред тези обекти се нареждат лица от сферата на професионалния кръг, познати и др. – приятел, враг, роднина, съпруг(а). Според него роднинските названия имат два аргумента в семантичната си структура: (X, Y) *баща* = X има Y за баща; Y е баща на X. В славянските езици посесивният датив е запазен именно в такива конструкции със значение на *Той (Y) ми (X) е баща* (рус. *Он был мне другом*).

В йерархията в (19), ако даден елемент се възприема като част от сферата на неотчуждаемата собственост, всички понятия вляво също са неотчуждаеми (Nichols 1988: 572; Chappell, McGregor 1996, цит. по Koptjevskaja-Tamm 2001: 965).

- (19) Роднински взаимоотношения и/ли части на тялото > Част – цяло и/или пространствени отношения > Културно специфични обекти (дрехи, инструменти, домашни животни)
(цит. по Koptjevskaja-Tamm 2001: 965)

В езиците от SAE също се наблюдават редица разграничения в синтаксиса на неотчуждаемите и отчуждаемите обекти, но те не са споделени и действат при допълнителни условия, които може да са различни за различните езици. Както беше отбелязано вече, формални лесно проследими различия в синтактичното изразяване на притежателя се наблюдават в езиците, които са по-скоро периферни за SAE като малтийски, фарьорски, исландски (Koptjevskaja-Tamm 2001: 965; например в говоримия фарьорски език се използва различно маркиране за роднинско отношение и за отчуждаема собственост; в малтийски за роднински отношения се използва специален вид изафетна конструкция.

В европейските езици се наблюдават по-различни синтактични модели именно при роднинските названия. В английски например генитивната конструкция (т.нар. саксонски генитив с 's) е възможна при всички видове имена, докато предложната конструкция (с предлога *of*) е възможна единствено с неотчуждаемите имена (Barker 2011; срв. *the President's daughter / the daughter of the President*, но не **the office of the President*, а само *the President's office*).

В други езици като българския се наблюдава повече от една конструкция – *дъщерята на Президента, дъщеря му на Президента, на Президентта дъщерята, на Президентта дъщеря му* (с преместване на притежателя преди притежаваното; срв. също и при частите на човешкото тяло – *главата на детето, главата му на детето, на детето главата, на детето главата му*).

Както споменахме и по-горе, релационните имена включват притежател като задължителна част от семантичната си структура, така че дори да не е експлицитно изразен, той е лесно предсказуем (напр. в български *майка* и *майката* може да са равностойни на *майка (ми)*, вж. Mladenova 2007⁹⁵, Георгиева 2016: 32 – 33). Причината е в семантичната дефинитност на релационните имена, където притежателят е лесно предсказуем и най-често той/тя е достъпен в непосредствения контекст (често това е говорителят/субектът или друг главен участник, който е част от контекста, т.е. референтът е достъпен прагматично (Ницолова 2008: 98), напр. *Там бяха мама, баба, леля и вуйчо* или *Лятото отиваме на море – аз, жената, дъщерята. Бабата и синът не искат да идват с нас* (Асенова 2023). Нулевият член, както и определителният член в тези случаи сигнализират уникалност или единична идентификация на роднинското име (вж. Маровска 2013). Във всички роднински названия в италиански в разговорния език се предпочита нулев член (ит. *mia madre* 'майка ми'), докато членът е задължителен за останалите имена (ит. *la mia casa* 'къщата ми').

И в другите балкански езици са регистрирани разлики, свързани с изразяването на близки отношения, най-често близки роднински взаимоотношения (за по-подробен обзор, вж. в следващите глави, където тези случаи са описани по-подробно по (Tomić 2006). В албански маркиращият притежание свързващ член може да е препозитивен при някои роднински имена (Hetzler 1978: 172; Wahlström 2015, пример (63) *prindërit e tij* букв. 'родителите на него' (= 'неговите родители'). Румънски също използва притежателна клитика без определителен член с роднински имена (независимо че в румънски притежателната клитика в именната фраза в

⁹⁵ В румънски роднинските названия също не се членуват, ако нямат определение (Асенова 2002: 136).

повечето случаи се смята за книжовна и дори архаична). В македонската книжовна норма притежателните клитики се срещат преимуществено с роднински названия и свързаните с тях отношения и притежания, като притежателните клитики се срещат най-вече с имената, рефериращи към майка и баща (Tomić 1996, 2006; Mitkovska 2000).

Специално в български се наблюдава известна асиметрия при членуването на роднинските имена в притежателните конструкции в единствено число, за която няма убедително обяснение (срв. *майка/баща/дъщеря/вуйчо ми*, не **майката/бащата/дъщерята/вуйчото ми; зет/свекър ми, ??зетят/свекърът ми; но синът ми, ??син ми*).

Другата голяма група обекти от сферата на неотчуждаемата собственост – тези, рефериращи към част на тялото – също демонстрират сравнително по-различно поведение. Те са неотделими от притежателя си, т.е. не са независими обекти и винаги са синтактично свързани – притежателят трябва да е достъпен в синтактичния контекст (срв. *Настъпих го по крака, Настъпих му крака*⁹⁶). В български те не могат да се появяват без детерминанти, тоест без определителен член и посесивни маркери (*крака ми, ръката ми, стомаха ми*), за разлика от останалите славянски езици, които нямат нито определителен член, нито посесивни клитики и където референцията се контролира от най-близкия достъпен синтактичен аргумент (срв. рус. *Я повредил ногу*).

Разлики се наблюдават и в копулативните конструкции. В български само отчуждаемата посесивност може да се изразява както предикативно, обикновено чрез копулативна конструкция (срв. *Книгата е на Мария = Книгата е [книга на] Мария*), така и чрез посесивен глагол (*има*) (срв. *Мария има книга*). Чрез копулативната конструкция се изразява собственост, т.е. семантичният признак е контрол (Stassen 2009) (т.е. *Книгата е на Мария = Мария има контрол върху книгата*), и това важи и за предикативната посесивност (*Книгата е на Мария = *Мария има книга, но тя не е нейна*). При неотчуждаемата собственост обаче копулативната конструкция не е приемлива (срв. **Зелените очи са на Мария*), а се използва само посесивен глагол и специфицирано притежавано (*Мария има зелени очи, но не и *Мария има очи*). В случаите, в които копулативната конструкция е допустима, тя обикновено се използва за акцентирание върху собствеността, т.е. прибягва се до копулативна конструкция, за да се акцентира контролът върху обстоятелството на притежание (срв. *Тялото*

⁹⁶ С изключение на идиоматизирани конструкции като *вдигам ръка, пускам брада, мръщя вежди, подлагам крак* и др.

(си) е на Мария, нейно право е да се разпорежда с него), или в случаи, в които е възможно колебание (срв. *Синът (̀) е на Иван (а не на Стоян)*)⁹⁷.

Въпреки тези особености при някои класове имена от сферата на неотчуждаемата собственост все пак не могат да се очертаят ясни формални разлики при адноминалното изразяване на притежание спрямо имената от сферата на отчуждаемата собственост в европейските езици. Използват се както именни фрази – в падеж или въведени с предлог (срв. *майката на Мария; роклята/колата/къщата на Мария; шефката/асистентката на Мария*), така и притежателни местоимения (срв. *нейната майка; нейната рокля/кола/къща; нейната шефка/асистентка*; включително клитични в езиците, в които има такива като български – *майка ѝ, роклята/колата/къщата ѝ, шефката/асистентката ѝ*), но не могат да се проследят общи морфо-синтактични механизми за маркиране на разликата. Това обяснява защо и М. Хаспелмат определя тази черта като възможна, а не като основна за SAE.

2.18. Изразяване на топика и фокуса чрез изреченско ударение и промяна в словореда

В европейските езици промяната на словореда е често използван механизъм за изразяване на дискурсно значими явления като топиализация и фокализация. Самите понятия топик и фокус, наложили се на мястото на известните от първите изследвания (от времето на Пражката лингвистична школа) *тема* и *рема*⁹⁸, обаче нямат еднозначно съдържание. Езиците използват различни модели за изразяване на топика и фокуса, така че като топик- и фокус-конструкции се категоризират различни синтактични явления.

Причината М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1504) да включва тази черта като възможен европеизъм, е, че в европейските езици отсъстват конвенционализирани средства за маркиране на топика – например в т.нар. топик проминентни езици като японски, китайски и корейски (Li, Thompson 1976) топикалните изрази получават специален маркер под формата на следлог или афикс.

Е. Маслова и Дж. Бернини (Maslova, Bernini 2006) определят топика като зависим от контекста избор на синтактично проминентен консти-

⁹⁷ Възможността за алтернативно изразяване на отношението – с предлог за произход например *Синът (̀) на Мария е от Иван, не от Стоян* – показва, че *на*-фразата не изразява само собственост.

⁹⁸ Термините не са синонимни – тема и рема са понятия от линейната организация на изречението, а топик и фокус са структурни позиции, част от йерархията на изреченската структура.

туент, който остава извън обсега на асертивната пропозиция (или на даден илокутивен оператор) и в европейските езици заема начална изреченска позиция. Според класическата дефиниция на К. Ламбрехт топикът е това, за което се отнася изречението (Lambrecht 1994: 155 – 156), тоест темата на изречението, докато в други дефиниции топикът се определя като носител на стара (или въведена в предходния контекст) информация. Според З. Генчева (Guentchéva 2008: 211) топикът е свързан с избора на говорещия да маркира конституента, за чийто дискурсен референт се отнася предикацията, независимо от граматическата му функция в изречението. В други изследвания се посочва, че топикалността зависи от очакването на говорещия за онова, което интересува адресата (Dalrymple, Nikolaeva 2011: 50). Някоя дефиниция обаче реално не позволява еднозначно да се идентифицира топикът като универсално понятие, а и повечето езици, включително европейските, разполагат с повече от една стратегия за маркирането му.

Изреченският фокус маркира конституента, който е носител на фразовото изреченско ударение или на специалното емфатично логическо ударение. Според К. Киш (Kiss 1998) видовете фокус на универсално равнище са най-общо два: информационен фокус и идентификационен фокус. Разликата в дискурското им съдържание се маркира чрез различната им изреченска позиция – информационният фокус реферира към информация, която е нова за адресата, т.е. не е била въведена в контекста, и най-добрият тест за идентификация на информационния фокус е като отговор на к-въпрос, който именно изисква предоставянето на нова информация. Идентификационният фокус често се разполага в началото на изречението и основната му дискурсна функция е да коригира предходно твърдение на говорещия, като идентифицира елемента, за който се отнася предикацията. Идентификационният фокус понякога се нарича контрастивен, а друг път – корективен, но за разлика от информационния фокус той винаги разчита на предходния контекст. Фокусираният елемент в този случай задължително носи логическото ударение, докато информационният фокус носи фразовото изреченско ударение и в редица езици се разполага в края на изречението.

Както топикът, така и идентификационният фокус често се разполагат в начална изреченска позиция и следователно са свързани с промяна на словоредата. Така наречената лява изреченска периферия (Rizzi 1997) структурира изречението около информационно значимите понятия – топик и фокус, които позволяват реструктуриране с оглед намеренията на говорещия. В топикалните структури основното прагматично деление е топик – коментар, докато в структурите с фокус основното праг-

матично деление е фокус – пресупозиция. Според Л. Рици топик и фокус са отделни синтактични проекции в лявата периферия, чийто комплемент е останалата част от изречението, съдържаща съответно коментара и пресупозицията. Основното прагматично деление топик-коментар (Hornby 1971; Gundel 1988)⁹⁹ обаче не съответства еднозначно на синтактичната организация на изречението, защото топикът може да е или да не е част от аргументната структура на предиката и съответно да принадлежи към същия речеви акт, който съдържа предикатно-аргументната структура на изречението, или да образува отделен (въвеждащ) речеви акт, последван от/в конюнкция с основния речеви акт – асерция, въпрос, заповед и т.н., съответстващ на коментара относно избрания проминентен елемент и задаващ рамката на семантична валидност на предиката, с която говорещият възнамерява да обнови информацията за своя събеседник.

Българският език се характеризира с богатство на топикалните конструкции, чиито свойства обаче са все още недоизяснени. В литературата върху европейските езици и по-специално върху романските езици са идентифицирани различни видове топик според набора от синтактични, прозодични и дискурсни свойства: „висящ“ топик¹⁰⁰, топик за темата на изказването (*aboutness* топик; служи за промяна на темата или *topic shift*)¹⁰¹, топик за стара информация (*given* топик; служи за *topic continuity*), контрастивен топик (Bianchi, Frascarelli 2010).¹⁰² Тук не можем да коментираме в пълнота нито теоретичните предпостав-

⁹⁹ Според Л. Рици опората *Top* приема целия комплемент като Коментар, а опората *Focus* приема комплемента като Пресупозиция (вж. Rizzi 2014).

¹⁰⁰ Т.нар. „висящ“ топик обикновено стои извън изречението, вляво, и се отделя със специална интонационна граница, която сигнализира, че референцията към топика е извън семантичната му връзка спрямо коментара или че топикът не е интегрална част от пропозиционната семантика на изречението. Поради тази причина той обикновено се разглежда като отделна предикация, в именителен падеж е и няма свързващи ефекти (не е синтактично свързан с конституента, който топикализира, срв. *Мария, аз изобщо няма да говоря с нея/с тая идиотка повече*). Като „висящ“ топик може да се разглежда и посоченото по-горе удвояване на дателния експериментер с номинатив (срв. *Аз ми се спи*), но фактът, че номинативният топик може да послужи като домакин за клитика подсказва, че той всъщност заема вътрешноизреченска позиция (вж. Krapova, Cinque 2008).

¹⁰¹ Според В. Бианки и М. Фраскарели (Bianchi, Frascarelli 2010: 9) основната му функция е да въведе нов дискурсен топик или да актуализира предишен такъв с цел обновяване на споделената информация (*common ground*) между говорещите.

¹⁰² Според В. Бианки и М. Фраскарели (Bianchi, Frascarelli 2010) основната функция на контрастивния топик е да маркира конституента като познат, известен от контекста, но за разлика от топика за стара информация, кодира разграничаване между две алтернативи (за български, вж. още Arnaudova 2010; Ницолова 2001).

ки, нито конкретните проявения дори и в българския език (Ницолова 1984; Leafgren 2002; Крарова, Karastaneva 2002; Тишева, Джонова 2006; Arnaudova 2010; Крарова 2002, 2004, 2021). Като знак за топиализация в български обикновено се посочва удвояването на обекта (Guentchéva 1994, 2008), но според някои по-нови изследвания удвояването има други функции – например да маркира дискурсна проминентност (т.нар. *saliency*), понятие, ориентирано не толкова към темата на изказването, а по-скоро към намеренията на говорещия и фактори като релевантност, проминентност, изтъкване.

С изключение на контрастивния топик останалите видове топик използват удвояването като топиален маркер (срв. *Куфара ще го пренесе Мария*), но то не е задължително (срв. *Куфара ще пренесе Мария*). Не е ясно обаче дали липсата на удвояване непременно сигнализира за контрастивен топик, но тук също има промяна на словоредата в OVS. Не е ясно има ли съответствие между българските конструкции с реприза и т.нар. конструкции с лява дислокация, които са често срещани в романските езици. Топикализацията без удвояване (която е невъзможна в романските езици) много напомня на лявата дислокация от английски тип в езици без клитики, която задължително изисква преместване на топиализирания аргумент в начална позиция (напр. англ. *This film, I saw*). Удвояването при реприза обаче също е свързано със словоредна промяна. Общоприето е мнението, че функцията на удвояването не е да смене двусмислието в резултат на загубата на падежите и че фактори като дефинитността не са достатъчно основание, за да се обясни необходимостта от удвояване (вж. Иванчев 1968). Повечето автори (вж. у Guentchéva 1994, 2008) смятат, че удвояването е единно синтактично явление и че словоредът може да се манипулира спрямо дискурсните характеристики на удвоените конституенти според намеренията на говорещия и дискурсни фактори като релевантност и проминентност. Има обаче и мнения, че удвояването се проявява под формата на различни синтактични конструкции в лявата и в дясната периферия на изречението и тези конструкции имат паралел и в други европейски езици (Крарова 2002, Крарова, Cinque 2006, 2008).

Между специфичните за българския явления, свързани с топиализацията, можем да споменем: многократната топиализация (срв. *На вас тия книги кой ви ги е изпратил?*), топиализацията на непряк аргумент при изпускане на предлога *на* (срв. *Мене ми го е дал Иван, Vakareliyska 1994*), както и споменатата вече замяна на удвояващото местоимение с номинативно (срв. *Аз ми харесва, Аз ми е името*). Друга особеност, която различава българския от всички езици, е възможността за поява на то-

пик или фокус в позиция преди комплементизатора (срв. *Мисля Иван, че ще дойде*).

За всички балкански езици е характерно удвояването като средство за топикализация – това явление се категоризира сред основните балканизми (Асенова 2002: 104 – 117). Ю. Лопашов установява градация на балканските езици по отношение степента на граматикализация на удвояването – в езиците с по-висока степен на граматикализация удвояването престава да бъде дискурсен механизъм, а е граматическо средство за маркиране на субектно-обектни отношения. Според скалата на Ю. Лопашов балканските езици могат да се представят като континуум според условията и степента на задължителност на удвояването: книжовния македонски > албански > румънски > гръцки > български (Лопашов 1978: 122), като най-висока степен на граматикализация се наблюдава в македонската книжовна норма, където удвояването е задължително при дефинитност на обекта (вж. Tomić 2008a; за албански, вж. Kallulli 2008). М. Димитрова-Вълчанова и В. Вълчанов (Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2008) разглеждат дискурсните свойства на най-ранните примери за явлението в старобългарски и посочват ясни паралели в съвременния български език, както и в съвременните балкански езици – техните данни от старобългарски (и по-точно от Супрасълския сборник) показват състояние, което е в процес на развитие спрямо съвременното, но съдържа много от елементите и на съвременните конструкции, включително по отношение на удвояването на индефинитни обекти и на к-думи.

Във всички балкански езици, включително в български, топикът и фокусът се подчиняват на определени синтактични закономерности, като най-важната е свързана с относителния им словоред, т.е. топикът предхожда фокуса, но всъщност това не е балканизъм, а е закономерна тенденция при дискурсната организация на изречението, според която информацията се предава от стара към нова.

2.19. Каноничен словоред подлог – глагол – допълнение (SVO)

В много европейски езици каноничният словоред в простото изречение следва модела подлог – глагол – допълнение (SVO) (изключение са келтските езици със словоред VSO, както и езиците на изток, при които доминиращият словоред е SOV – хинди, урду, както и старогръцки и латински). Каноничният словоред в простото изречение в българския език също е SVO (Пенчев, 1998), но промените в словоредата са и основно средство за изразяване на различни прагматични отношения, както вече беше посочено в предходната част.

Разбира се, в редица езици се проследяват разлики според типа изречение. Например в ядрения за SAE немски каноничният словоред е SVO само в главни изречения, докато в подчинени изречения глаголът е в последна позиция. Затова и според М. Цисоу (Cysow 2008) по-правилният признак е словоред VO / OV.

Според М. Димитрова-Вълчанова и В. Вълчанов (Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2007, 2008) старобългарският е бил OV(S) език с крайна опора, но и той демонстрира известна асиметрия между словореда в главното и в подчиненото изречение. В подчинените изречения, които са по-консервативни, аргументите на глагола (реализирани от прякото и непрякото допълнение), както и другите нефинитни разширения от рода на инфинитивни фрази и причастия, се разполагат в предглаголна позиция (OV). Както вече посочихме, авторите привеждат и редица доказателства за развита лява периферия в старобългарските подчинени изречения, чиито граници се определят от комплементизаторите и фокализираните елементи в началната изреченска позиция. Главните изречения, от друга страна, допускат словоред OV и VO, т.е. словоредът им е бил гъвкав (Schenker 1995: 154; Huntley 1993: 164). Това поставя старобългарския в т.нар. неригидни OV езици (Cinque 2023). Според честотния анализ на Р. Панчева (Pancheva, 2008) върху данни от Мариинското евангелие словоредът спомагателен глагол > минало деятелно причастия се наблюдава в 59% от всички срещания, а обратният – минало деятелно причастие > спомагателен глагол – е регистриран в 41%. Авторката разглежда словореда в негативни изречения и стига до извода, че словоредът Neg Prt Aux (*не могъл би*) може да се интерпретира като изходен вариант, докато Neg Aux Part (*не би могъл*) – като получен от него чрез движение на спомагателния глагол към позиция в непосредствена близост до тази на негацията. Според нея именно фактори като негацията са спомогнали за реанализа на граматическата система от система с крайна опора към такава с начална опора, но двете системи са съществували едновременно, както често се случва с преход от един словореден модел (с крайна опора) към друг (с начална опора). Подобна еволюция OV > VO е претърпял и английският език (вж. Pintzuk 2002).

Формулираните от Дж. Грийнбърг (Greenberg 1966: 88) типологични корелации въз основа на типа език водят до извода, че ако даден език е VO (италиански, гръцки, сръбски), опорната дума и в други синтактични групи е начална, в частност съществителното нарицателно предхожда съществителното собствено и в апозитивни структури (напр. *река Марица, град Пловдив*). Ако езикът е с OV словоред (каквито са финският, норвежският, турският), редът е обратният, т.е. опората следва приложение-

то. Г. Чинкуе (Cinque 2023) обаче показва, че (S)VO езиците не образуват хомогенна група, като някои, сред които и българският, показват комбинация от свойства, характерни както за OV, така и за VO езиците. Това може да се дължи на исторически причини, ако вземем предвид, че подобни вариации се срещат и в други езици, които на по-ранните си етапи са били нестриктни SOV, т.е. допускали са конкуренция между структури тип OV и структури тип VO, съответно в именната група: NPoss и PossN (английски¹⁰³, старогръцки, старобългарски, вж. Dimitrova 2008)¹⁰⁴. Българският използва преноминални притежатели, включително от типа *на Иван стаята*, както и други конструкции с опционален словоред: *Рила планина, но река Искър, в май месец / месец май*, срв. гр. *ο Ιλισσός ποταμός* 'Илисос река' / *ο ποταμός Ιλισσός* 'река Илисос', *ο μήνας Μάιος* 'месец май' / *ο Μάιος μήνας* 'май месец', англ. *Ellis island* 'Елис остров', *New York City* 'град Ню Йорк', *Auburn Mountain* 'Обърн планина', *Mississippi river*, но и *the river Mississippi* 'река Мисисипи' (Cinque 2023: 77 – 78).

2.20. Само една конвербиална форма

Този европеизъм е свързан с наличието в езика на нефинитна (Haspelmath 1995) форма, която функционира като сказуемо на подчинено (адвербиално) изречение (различните автори ги определят и като фрази, конструкции, синтагми (вж. Haspelmath 1995: 11). Тези форми споделят обща синтактична функция – те са сказуеми на адвербиални изречения (конструкции), а не въвеждат номинални аргументи (като отглаголните съществителни) или адиективни елементи (като модифициращите изречения). М. Хаспелмат (Haspelmath 1995) ограничава анализа си само до нефинитни форми, макар изрично да посочва, че това са глаголни форми, а не нова категория. Вл. Недялков (Nedjalkov 1995) обаче не споменава признака финитност – в неговата дефиниция се включват и финитни, и нефинитни форми в адвербиална (адюнктна) конструкция, която се въвежда с форма на глагола, а не със съюз. В различните традиции се използват и термини като деепричастие (по термина на М. Смотрицкий (1648) в руската граматична традиция, откъдето същият термин преминава и в българската), герундий и/или герундив (които обаче

¹⁰³ За вариацията по отношение на генитива в преноминална и постноминална позиция, вж. (Cichosz, Grabski 2020).

¹⁰⁴ Специално за английския език С. Пинцук (Pintzuk 2002) разглежда и двата модела и заключава, че тази вариативност не е равнозначна на опционалност, а се дължи на конкуренция спрямо параметъра „начална опора – крайна опора“, която е продължила през целия староанглийски период, докато през средноанглийския параметърът е бил фиксиран на VO по причини, несвързани с реорганизацията на падежната система.

реферират към различни явления в латинската граматична традиция – герундият е отглаголно съществително, което запазва предикатните си свойства, докато герундивът е отглаголно прилагателно), абсолютни или абсолютни конструкции, отглаголен адвербиал и др. Тук ще използваме понятието „конвербиални форми“ и „конвербиални изречения“. Характерно за тях е, че имат собствена предикатно-аргументна структура и могат да присъединяват и адюнкти, и цели изречения в различна синтактична функция (вж. Ницолова 2008: 441).

Конвербиални конструкции се използват в редица езици по света, като са особено характерни за алтайските езици – в корейски, където съюзното изреченско свързване е много рядко, те са преобладаващият способ за въвеждане на подчинено действие или състояние. В турски също се използват много конвербиални конструкции, които кодират различни начини (включително обвързани с темпорални зависимости) на провеждане на действието (или събитието) спрямо действието (или събитието) в главното изречение.

В литературата се прокарва и разлика между конвербиалните форми и глаголните форми, които образуват т.нар. „изреченски вериги“ (Bisang 1995). В български например в изреченските вериги, където изреченията са свързани съчинително (най-често със съюза *и*) или безсъюзно (с препинателен знак като запетая), действията, изразени от глаголните форми, най-често се случват последователно (напр. в изреченията *Той седна и въздъхна* или *Той седна, въздъхна и отвори книгата* действията, свързани със съюза *и* и безсъюзно, се възприемат като последователни), докато с деепричастието се предава по-скоро едновременност на действията (*Той седна, въздъхвайки*). В езиците, които използват повече от една конвербиална форма (като например турски), различните форми могат да изразява различно отношение на едното действие спрямо другото (като едновременност, следходност, предходност, начин, причина и др.).

В различните изследвания са формулирани различни критерии за класификация на конвербиалните форми и изречения и описанието им. Освен функцията на конвербиалните изречения спрямо главното изречение, тези критерии включват: наличие или липса на самостоятелен субект, т.е. различен от този на главното изречение; наличие на съгласувателни маркери; изразявано значение спрямо значението в главното изречение (едновременност, предходност, следходност) и др.

И. Недялков (Nedjalkov 1998) най-общо разделя нефинитните конструкции на три вида: причастни, инфинитивни и конвербиални, като всички могат да изпълняват адвербиална функция (спрямо главното изречение). Конвербиалните конструкции, които могат да се използ-

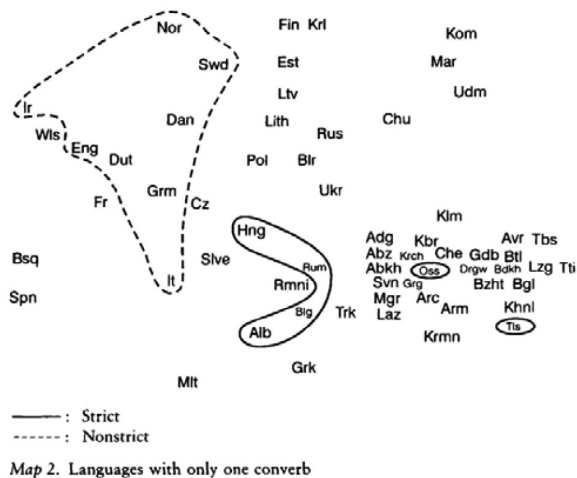
ват само като адвербиални, са определени като „стриктни“, докато нестриктните конвербиални форми според него могат да имат и други функции – атрибутивни (подобно на причастията) или номинални (подобно на отглаголните съществителни или инфинитивите). Нестриктните конвербиални форми се образуват по-често от причастни форми, отколкото от инфинитиви или отглаголни съществителни, могат да имат различни субекти спрямо субекта на главното изречение, да изразяват различни отношения и да имат и съгласувателни маркери (Nedjalkov 1998: 422, 425).

Повечето от езиците от SAE използват една или две нестриктни конвербиални форми, към които спадат много от герундивните форми в европейските езици – в английски (форми, образувани със суфикса *-ing*), испански и италиански (форми, образувани със суфикса *-ndo*), немски (форми, образувани със суфикса *-end*), гръцки (форми, образувани със суфикса *-ondas*) (Nedjalkov 1998: 425).

Европейските езици, които използват една стриктна конвербиална форма, са балканските езици (с изключение на гръцки, където тя е нестриктна), докато източнославянските езици използват по две стриктни конвербиални форми (Nedjalkov 1998: 430).

Езиците на изток от SAE използват обикновено повече от две конвербиални форми (вж. Masica 1976; Nedjalkov 1998) – три са формите в грузински и арменски, шест са във фински, литовски и баски, а единайсет се използват в турски.

Причините тази черта да се класифицира сред европеизмите, макар и сред възможните, е, че реализацията на конвербиалните форми в различните езици може да се дължи на контактното влияние. Например в унгарски е запазена само една конвербиална форма (стриктна), за разлика от другите угро-фински езици в SAE (които са съответно с две (естонски) и с цели шест (фински) форми). Българският език също се различава от останалите славянски езици, повечето от които имат по две конвербиални форми. Същото разминаване има и сред езиците от романската група – румънски остава само с една (стриктна) конвербиална форма, подобно на съседните български и унгарски, а италиански има една (нестриктна) конвербиална форма, подобно на германските езици – разпределението на конвербиалните форми е показано на Фиг. 13 по (Nedjalkov 1998: карта 2).

Фиг. 13. Изоглосна карта на езиците с една конвербиална форма – стриктна (с непрекъснатата линия) и нестриктна (с прекъснатата линия) (Nedjalkov 1998: карта 2)

Повечето от конвербиалните конструкции в европейските езици са с т.нар. вариращ субект, като най-често субектът е същият като този в главното изречение, но в определени контексти и ситуации може да се предположи и различен субект.

Повечето конвербиални форми се образуват със суфикси, като във френски, албански, испански се използват и предлози, които изразяват функцията на конвербиалното изречение спрямо главното изречение (Nedjalkov 1998: 428 – 429).

Формулирани са и редица генерализации, като например, че ако езикът има конвербиална форма за следходност, вероятно има и за предходност, а ако има за предходност, вероятно има и за едновременност (Nedjalkov 1995). Езиците, които имат конвербиална форма, изразяваща следходност, са на изток от SAE (Nedjalkov 1998: 434, карта (3)). Ако езикът има една конвербиална форма, то тя най-вероятно изразява едновременност.

Аналитичните конвербиални форми (т.е. образуваните с помощта на спомагателни глаголи) са много редки – срещат се в някои от езиците от SAE като английски (срв. *Having said goodbye to my wife, I exited the hall* (След като се сбогувах с жена си, излязох от залата), френски, испански, италиански и гръцки и обикновено изразяват предходност. Още по-голяма рядкост са пасивните форми (в английски (срв. *Your baby can get stronger while being cared for by our trained staff* (Вашето бебе може да стане по-здраво, докато е обгрижвано от нашия професионален екип), испански и италиански).

В старобългарските текстове е широко използван т.нар. самостоятелен датив (или абсолютен датив), който представлява причастна конструкция с причастие в дателен падеж и негов субект в дателен падеж. Конструкцията най-често предава родителния самостоятелен (абсолютен генитив) от старогръцки (Дуриданов и кол. 1991: 521), като в тази конструкция най-често се срещат минали деятелни причастия, но има и срещания на сегашно деятелно причастие (Дуриданов и кол. 1991: 523). През XIV век абсолютният датив дори се превръща в основна нормативна черта на езика на представителите на Търновската книжовна школа (Иванова-Мирчева 1974: 202; Харалампиев 1990: 115 – 116; Славова 2013: 101; Димитров 2014), където отново превежда абсолютен генитив от гръцкия текст (най-често), но и датив за насочено движение и абсолютен акузатив, като в много случаи подлогът може да съвпада с този на главното изречение (което не важи за класическия абсолютен датив) (Димитров 2014).

Сред причастните конструкции с адвербиална функция в най-ранните текстове има много малко регистрации на абсолютен генитив (примерите са предимно от Супрасълския сборник (Дуриданов и кол.: 451), като конструкцията се запазва, отново с доста по-малко примери спрямо абсолютния датив, и в среднобългарските текстове.

Сред инфинитивните конструкции се среща предимно конструкция с дателен с инфинитив (където името в датив изразява субекта на действието, изразено с инфинитива), която често предава гръцката конструкция с винителен и инфинитив и която също се „възражда“ от представителите на Търновската книжовна школа през XIV век (Харалампиев 1995, Славова 2013: 101). Срещат се и конструкции с винителен и инфинитив, където при одушевени същности винителният може да се замени от родителен, като тези употреби се появяват още в старобългарските текстове, но се засилват също през XIV век (Славова 2013: 99 – 101; вж. Димитров 2014: 195).

Нефинитна глаголна форма е и супинът, който се употребява с глаголи за движение вместо инфинитива, като изисква допълнение в родителен падеж, но не са редки срещанията и на допълнение в акузатив (Мирчев 1972/2000: 116). Много рано инфинитивът започва да измества супина в тези конструкции (Дуриданов и кол. 1991: 310).

Всички тези конструкции, разбира се, съжителстват с подчинени изречения, въведени с различни съюзни връзки.

В съвременния български език се използва само една конвербиална форма, наречена деепричастие (с термина от руската граматична традиция), която се образува само от глаголи от несвършен вид със суфикс *-(а)*

йки/-(е)йки (напр. *плувайки, пишейки*); единственият свършен глагол, който може да образува деепричастна форма, е *бъда (бъдейки)*. Деепричастието не се променя по лице, число и време, но може да образува пасивни форми, макар и със сравнително рядка употреба (*Сякаш, бидейки запрян целогодишно в провинцията, лишен от всякаква възможност да изразходва по предназначение енергията си, той акумулира (...)* П.Г. Удхас, „Време за коктейли“, БНК). Ив. Куцаров (Куцаров 2007: 123, като се позовава на Калканджиев 1936: 137; Калканджиев 1938: 149) определя деепричастието като глаголно наречие, което не съдържа темпорална морфема, поради което и не кодира информация за едновременност и разновременност и не се използва в аналитични глаголни форми (Куцаров 2007: 124). Заради еднаквата си темпорална и видова ограниченост деепричастието и сегашното деятелно причастие могат да се заменят в някои случаи (Куцаров 2007: 124).

Деепричастието навлиза в новобългарския книжовен език през XIX век от югозападните говори чрез творби на известни писатели (ГСБКЕ 1983: 382), но формата не е характерна за повечето български говори. Ст. Стойков посочва (Стойков 1962/2002: 249), че остатъчни форми от старите сегашни деятелни причастия в някои диалекти се употребяват като адвербиали, тоест като деепричастия (форми, образувани със суфиксите *-штиц* (в източните говори, срв. *ходештиц*), *-штим* (в родопските говори, срв. *играштим*), *-ешката* (в западните говори, срв. *ходешката*), *-ешкѹм*, *-ешкѹмата* (в източните рупски говори, срв. *лежешкѹм*, *лежешкѹмата*), както и суфиксите *-ѐечи*, *-ѐйк'и*, *-ѐйк'и* и *-ѐк'и* в западните говори (срв. *стойѐечи*, Трънско; *ручѐх одѐечи*, Радомирско; *ѐрейк'и*, *сѐдейки*, *пѐрейки* – в южната част на дупнишкия говор, в блягоевградския говор и др.). В банатския говор също се срещат деепричастия, но според него те по-скоро са се появили по книжовен път, като особеност е, че формата се среща в състава на аналитични глаголни форми (със суфикс *-ич*, срв. *сме блѐ клекнѐч в чѐрквата*, Стойков 1962/2002: 195). В исторически план най-сериозният конкурент на деепричастието на *-айки/-ейки* е това на *-щиц/-щец* (вж. у Първев 1975: 307 – 308, цит. по Куцаров 2007: 124 – 125).

Действието, изразено с деепричастие, е едновременно с действието в главното изречение, като в редки случаи може да изразява предходност – вж. (20а), или следходност (Ницолова 2008: 440, цит. Васева 1961). При изразяване на контекстова предходност деепричастното изречение може да се намира в препозиция спрямо главното – вж. (20б). Значенията обаче може да са различни в зависимост от значенията на глаголите – може да изразява причина като в (20в), следствие като в (20г) и др.

- (20) а. Каза, че двама от неговите хора, са ни спасили от смърт в планината махайки дрехите ни. (субтитри, БНК)
б. Открадвайки балон от пазача-нацист, той се отправя към Крит. (субтитри, БНК)
в. Другите кимнаха, вярвайки ѝ. (С. Шелдън, „Пясъците на времето“, БНК)
г. Той бе точен само веднъж, оформяйки крайния резултат – 70:72 за Лукойл Академик. (новини, БНК)

В книжовния език се приема за неграматична употребата на деепричастието при различни субекти в главното и подчиненото изречение. Р. Ницолова все пак посочва, че може да се допусне субектът да не съвпада с подлога на главното изречение (ако такъв липсва), а да съвпада със субект експериенцер, срв. *Гледайки през прозореца, на него му се стори, че видя човек на двора* (Ницолова 2008: 440 – 441). В устната реч и в ненормираната писмена реч обаче се срещат редица отклонения от нормативното изискване за кореферентност на субектите (Гугуланова 2005).

Посоките на развой и употребите на деепричастието в съвременния български език показват, че в съвременния си вид като конвербиална форма и сказуемо в конвербиално изречение то е по-скоро иновация, която доближава българския език до европейските езици – използва се една конвербиална форма, при която субектът, макар и нормативно съвпадащ със субекта на главното изречение, показва известна вариативност на (ко)референтността, най-често изразява едновременност и по-рядко предходност.

2.21. Загуба на претерита

Загубата на стария претерит е и последният европеизъм в списъка на „вероятните“ европеизми по М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1504). В много от европейските езици старите прости форми на претерита отстъпват място на форми, които са се използвали за изразяване на (сегашен) перфект.

В повечето славянски езици, в които старите форми на перфекта са се образували с форма на глагола *съм* и минало деятелно причастие (т. нар. елово причастие) – които са формите на т.нар. славянски перфект, именно тези форми се развиват до претеритни, най-често с отпадане на спомагателния глагол *съм*. Изключение правят южнославянските езици, които, вероятно под балканско влияние, запазват формите на *съм*-перфекта и разграничението между аорист и перфект (т.е. между прости и сложни претерити, вж. Асенова 2002: 271 – 273), макар в сръбския и в

хърватския употребите на аориста също да са силно стеснени (по-скоро с модално-стилистични употреби като например т.нар. гномически аорист, който реферира към универсални, общовалидни факти, Лашкова 1985: 111, цит. по Асенова 2002: 262; хърватският ареал дори попада в зона без аорист, вж. картата у (Asenova 2022: 176)

Формите на синтетичния перфект се наследяват със значение на претеритни във френски, като се пазят, именно като претеритни, до XVII век, а днес се използват предимно във формалния стил (*passé simple*), преди *имам*-перфектът (*passé composé*) да поеме функциите на претерита в съвременния френски (de Acosta 2011). В испански формите на претерита, които са наследство от синтетичния перфект, се запазват, като се развиват и форми на *имам*-перфект. Както ще видим в Трета глава, роля вероятно е изиграл запазеният имперфект, който е попречил на перфектните форми да се изравнят изцяло с претеритните и да придобият изцяло акционално значение за изразяване на общо минало време (общ претерит).

В повечето германски езици формите на аориста са се запазили, като поемането на претеритно значение от формите на перфекта се случва в езици, които са се намирали в продължителен контакт с езици, в които старите претеритни форми са се загубили (например в нидерландски).

Поемането на претеритно значение от други форми, изразяващи действие или състояние спрямо даден минал момент (като например перфектните), не е едноетапно развитие, т.е. развитието не спира до промяната на старите форми на перфекта към аориста или претерита, а и новите форми на перфекта постепенно навлизат в логиката на процеса на тази граматикализация. Например според етапите на граматикализацията на *имам*-перфекта, очертани от Б. Хайне и Т. Кутева (Heine, Kuteva 2006: 148, 151, 158, табл. 4.1, табл. 4.3.; вж. Трета глава), в книжовния немски език, във френския, в книжовния италиански език, както и в югозападните македонски говори значението на *имам*-конструкциите вече започва да се разширява към минало време, като поема и функции на аориста, включително влиза в конкуренция с другите форми за минало време (като формите за имперфект, ако в езика има такива). До следващия етап, на който *имам*-формите би трябвало да изразяват минало действие със значение на общ претерит, а останалите форми за минало време (аорист) да отстъпят, са достигнали *имам*-конструкциите в някои южногермански и северноиталиански диалекти (както и в северноиталианския стандартен език).

Тенденцията за разпространението на форми на перфекта за сметка на простите минали времена може да се дължи както на контакт, така и на вътрешноезикови развития, подкрепени и от контактни влияния. Тен-

денцията се проследява и в импликационната йерархия за граматикализацията на *имам*-перфекта на (Vubee et al. 1994: 105), която може да се представи като: резултатив > сегашен перфект > перфектив (= аорист) > претерит (общо минало време). На етапа, в който перфектът придобива акционално значение с аспектуална характеристика (със значение на аорист), в това си значение той може да се противопостави на имперфекта само ако езикът е запазил имперфекта. Ако тази опозиция обаче бъде изравнена, перфектната форма се генерализира като изразяваща общо минало време. Към по-горната импликационна йерархия А. Малчуков (Malchukov 2000: 456; Malchukov 2011) добавя едно последно звено – евиденциал, като се позовава на развитието на българския перфект, от чиито форми се развиват несвидетелски глаголни форми, което води до преосмислянето на аориста като свидетелско време (тоест афирматив).

Според Й. Линдстет (Lindstedt 2000б) граматикализацията от резултатив към перфект се дължи на преместването на фокуса от сегашния (актуален) резултат към сегашната (актуална) релевантност на действието (при което съответните форми обхващат както теличните, така и ателичните глаголи). С разпространението на конструкцията сред повече ателични глаголи перфектът на сегашната релевантност постепенно преминава към експериенциален перфект, който същевременно предполага одушевеното лице да е субект на минал опит (Маровска 2005). Така от експериенциалния перфект се преминава към евиденциалност в някои езици или към минало (неопределено) време в други, където събитието (а не субектът) се оказва във фокуса. Именно по този път се развива и общото минало време (общия претерит) от формите на перфекта.

За разлика от много европейски езици, балканските езици запазват и простите, и сложните претерити – в албански, гръцки и български се пазят формите на аориста, имперфекта и перфекта, докато формите на простия претерит се употребяват предимно в литературни наративни текстове, както и в някои диалекти (Михайлова 2019: 268). Същевременно в много контексти е установена конкуренция между формите на аориста и тези на перфекта, като например за изразяване на минали резултативни действия в зависимост от действията в контекста и от лексикалното значение на глагола – обикновено глаголи с резултативна семантика (за промяна в психическото или физическото състояние на субекта) (Асенова 2002: 253). Съответно, разликите между значенията на аориста и перфекта са свързани с актуализацията/неактуализацията на миналото действие, при която перфектът изразява връзка със сегашния момент, докато при аориста тази семантична отсянка не е задължителна. Аористът се налага като основно разказвателно време в бъл-

гарски, гръцки и албански, докато перфектът в български и в албански се използва в диалогичен контекст, за да се актуализират действията спрямо момента на говоренето (Асенова 2002: 254 – 255). Редуването на формите на аориста и на перфекта не е ново явление в българския език – различията в аорист и в (аналитичен) перфект в старобългарски, срещу които стои синтетичен перфект или аорист в гръцкия текст, са достатъчно чести, но от друга страна аналитичният перфект в старобългарски по-често съответства на гръцки аорист, отколкото на гръцки перфект (Деянова 1970).

И простите, и сложните претерити могат да се употребяват със значения в сферата на другите глаголни времена. Аористът може да се употребява и вместо плусquamперфект, но и вместо сегашно и бъдеще време за предстоящо действие във всички балкански езици, включително в румънски въпреки стеснените си употреби, както и в сръбски и в хърватски (Асенова 2002: 260 – 262). Употребите на перфекта за бъдещи действия също е позната във всички балкански езици, като значението не се различава от това на същите употреби на аориста, който само може да има по-висока експресивност (Асенова 2002: 263).

П. Асенова разглежда зоните на прогресивно отслабване на действието на аориста, очертани от Я. Седлачек (Sedláček 1958: 68 – 69, цит. по Асенова 2002: 269), съответно южна, средна и северна. Единствено в южната зона, която Я. Седлачек нарича зона от „гръцки тип“, има реална доминация на аориста над перфекта – тук са гръцки, южните македонски диалекти, арумънски, албански до Южна Италия, където в говорите в Сицилия и Южна Калабрия се употребява само простото минало време (*passato remoto*) (Асенова 2002: 269 – 270). Има говори и в тази зона, където се наблюдава настъпление на перфекта в някои области на аориста (гегийски албански). П. Асенова обаче разделя средната зона на две: централна зона и преходна зона, като посочва, че диалектите на един език могат да попаднат в различни зони (Асенова 2002: 272). Българският език и повечето му диалекти на територията на България са в централната зона (където простите и сложните претерити са в равновесно отношение), с изключение на западните и северозападните говори, които са преходни от централната към преходната зона и в които има засилена употреба на формите на перфекта. В преходната зона се срещат и прости, и сложни претерити, с доминация на сложните (в преходната зона се намират южните и западните румънски говори и румънският език и югоизточните сръбски говори). В северната зона попадат езици и говори, които използват перфект вместо аорист (вж. Асенова 2002: 273, както и Asenova 2022: 176).

Много е вероятно разпространението на формите на аориста и перфекта в българския език и тенденциите към отслабване на аориста и настъплението на формите на перфекта в някои употреби да са в голяма степен ареално обусловени, т.е. аористът да отстъпва в онези български говори, които са по-близо до езици, в които аористът отстъпва пред перфекта (както се е случило в сръбски, хърватски и румънски). Банатските говори, които се говорят на територията на днешна Румъния, губят формите за аорист и за имперфект, като според Ст. Стойков формите, които остават, са старите форми на перфекта, но вече със значение на общ претерит (Стойков 1967: 478).

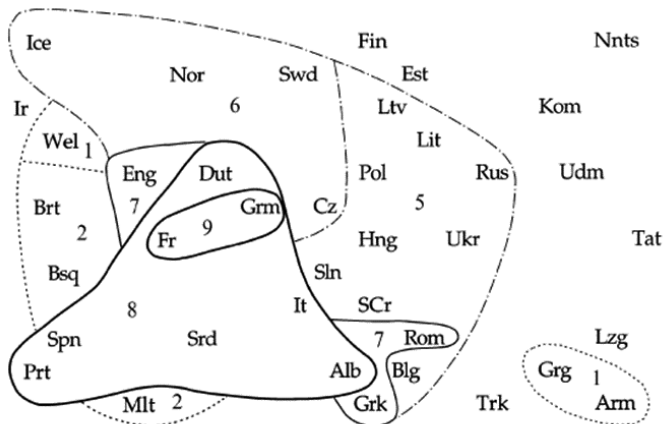
2.22. Българският език на картата на SAE

Клъстерната карта, дадена по-долу на Фиг. 14 (и повтаряща Фиг. 1), е съставена от М. Хаспелмат въз основа на девет от дванайсетте основни европеизма. Както коментирахме в предходната глава, тази карта има за цел да очертае степените на членство в SAE като функция от броя на споделените изоглоси. М. Хаспелмат смята, че тези девет черти са достатъчно представителни, макар да признава, че в идеалния случай картата трябва да включва всички черти. Три са чертите, които не са включени в картата поради липсата на достатъчно достоверна информация (Haspelmath 2001a: 1505): образуването на антикаузативи от каузативи; изразяване на експериенцера в номинатив; стандарт за сравнение, въведен с частица.

Всъщност картата трябва да се разглежда по-скоро като съставена от пластове, обединяващи езици с еднаква степен на членство. Ядрените езици – френски и немски – имат девет черти. Най-близо до ядрото – с по осем черти – са нидерландски (в който липсва разликата между възвратно и емфатично местоимение¹⁰⁵), другите романски езици и албански (които са *pro-drop* езици, т.е. при тях няма стриктно съгласуване и задължителен местоименен подлог). В следващия пласт, с по седем черти, са румънски и гръцки (които, освен че също като албански са *pro-drop*, имат и двойна негация) и английски (който няма дателни външни притежатели и не прави разлика между възвратно и емфатично местоимение). С шест черти са северните германски езици – норвежки, шведски, исландски, както и чешки (който е част от централноевропейския езиков съюз), докато с 5 черти са славянските езици. Ареалът SAE са ези-

¹⁰⁵ Ф. ван Де Велде и Б. Ламироа (Van de Velde, Lamiroy 2017, бел. 14) обаче посочват, че рефлексивът *zich* има съответен интензификатор *zelf*, както и в немски (*sich*, но *selbst*), така че нидерландският език се изравнява по брой признаците с езиците от ядрото. Както посочихме и по-горе, М. Хаспелмат също не е категоричен относно позицията на нидерландския.

ците, които имат най-малко пет черти (няма езици с три или с четири черти), а езиците с по една или две черти би следвало да са извън SAE. Отново ще подчертаем, че заради намерението на М. Хаспелмат да очертае ареала и пластовете в ареала чрез броя на споделените черти, за него няма значение кои са тези черти, нито до каква степен са застъпени, важен е техният брой, който задава и степените на членство.

Map 107.13: A cluster map combining nine features

Фиг. 14. Клъстерна карта с девет европеизма (Haspelmath 2001a: 1505, карта 107.13)

Зад по-слабата степен на членство на балто-славянските езици стоят различни причини: може да се дължи на генеалогични фактори, които да влизат в противоречие с европейските тенденции, както и на ареални влияния, например членството им в други езикови съюзи, дефинирани въз основа на частично различни черти. Дори и да има общи черти между ареалите, синтактичните средства за реализацията им може да са различни. Например начините на образуване на полярните въпроси фигурират сред чертите и на SAE, и на прибалтийския езиков съюз (Dahl, Kortjevskaja-Tamm 2001; Wiemer et al. 2014; Seržant 2021), но употребата на специализирана въпросителна частица е сред споделените черти на езиците в прибалтийския езиков съюз, докато в SAE тази частица е характерна за източния ареал (който включва някои от езиците, които влизат и в Прибалтийския) и е допълнителна към стратегията за придвижване на глагол в първа позиция за формиране на полярен въпрос, дефинирана като допълнителен европеизъм.

С различна степен на членство е и чешкият, който влиза заедно с немски и унгарски в централноевропейския съюз (Kuržová 2019). В този съюз

основен донор е немският език, докато чешкият, вероятно в резултат на контакта си с немския, е загубил някои черти, които са характерни за съседни славянски езици: например транзитивно-безличните конструкции (формално маркирани в ср.р., ед.ч.) плюс акузатив (пол. *Wyrzuciło łódkę na brzeg* (Лодката беше изхвърлена на брега); вж. и рус. *Ветром сорвало крышу* (Вятърът събори покрива), *Женщину убило камнем* (Жената беше убита с камъни). Пак под влияние на немски чешки е развил и сравнително по-граматикализирани перфектоподобни конструкции с *имам* (Kurzová 2019), както и по-честа употреба на номинативни експерименти в сравнение с останалите славянски езици. Именно поради контакта с немски чешкият език е по-близо до ядрото от останалите славянски езици.

М. Хаспелмат посочва, че ако бъде направена карта на съюз с руски в ядрото, който включва езици от Западен Сибир на изток и Централна Азия на юг, а от европейските включва само славянските, балканските и скандинавските езици, ареалът на този съюз ще образува сечение с части от SAE, но това няма да промени картината на SAE, защото един език може да бъде член на различни езикови съюзи (Haspelmath 2001a: 1505). Затова и, както споменахме в първа глава, други термини може би биха били по-точни в сравнение с термини като съюз и ареал – например „контактна суперпозиционна зона“ (*contact superposition zone*, Кортевска-Тамм, Wälchli 2001: 728) или „стратифицирана конвергентна зона“ (*stratified convergence zone*, Drinka 2017: 349).

В сравнителната таблица по-долу съпоставяме българския език с езици от различни пластове: с ядрения немски, с английски, с италиански като представител на романските езици в центъра, с другите три балкански езика – румънски, гръцки и албански, които също са в различни пластове, подобно на двата славянски езика – чешки и руски. За да определим стойността на всяка черта, сме използвали данните в източниците, цитирани в изложението по-горе, както и носители на езика като информатори. Възприели сме следната конвенция: + означава наличие на дадена черта, – е отсъствие, а +/- – вариации. Например за български сме посочили +/- в 2.1. заради недостатъчно развитата граматикализация на *един*, а в руски с +/- отразяваме факта, че той е частичен *pro-drop* език. При сумирането на стойностите на чертите и изчисляване на индекса за степен на европеизация на езика сме възприели следните числови измерения: + = 1, – = 0, +/- = 0,5. В таблицата сме включили всичките 12 черти, а не само деветте от клъстерната карта на М. Хаспелмат, затова и забелязваме някои разлики (основната изненада е английският, който се приближава към ядрото с 10 от 12 черти).

Таблица 3. Сравнение между българския и други езици от SAE (немски, италиански, гръцки, румънски, албански, английските, чешки, руски) по 12-те основни европеизма на М. Хаспелмат

Основни европеизми	DE	ИТ	ГР	РУМ	АЛБ	EN	CZ	БГ	RU
2.1. Определителен и неопределителен член	+	+	+	+	+	+	-	+/-	-
2.2. Релативни изречения с релативни местоимения	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.3. <i>Имам</i> -перфект	+	+	+	+	+	+	+	-	-
4. Експериенцер в именителен падеж	+	+	+	-	-	+	+	+	-
2.5. Страдателни конструкции с причастие	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.6. Антикаузативи, образувани от каузативи	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.7. Дателни външни притежатели	+	+	+	+	+	-	+	+	+
2.8 Липса на двойна негация в изречения с отрицателно местоимение като подлог	+	+/-	-	-	+/-	+	-	-	-
2.9. Стандарт за сравнение, въведен с частица	+	-	+	+	+	+	+	-	+
2.10. Конструкции за сходство, въведени с дума, произхождаща от релатив	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.11. Лични глаголни флексии като стриктни съгласувателни маркери	+	-	-	-	+	+	-	-	-/+
2.12. Разлика между възвратно и емфатично местоимение	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Общ брой на признаците:	12	9,5	10	9	10,5	10	9	7,5	6,5

Таблица 3 потвърждава извода на М. Хаспелмат за близостта на балканските езици до ядрото, като албански е най-близо, гръцки има една черта в повече от румънски (а именно – по-висока честота на номинативните експериенцери). Тоест езиците от европейския юг – романските и балканските (с изключение на български) – са по-близо до ядрото от славянските езици.

Таблицата показва междинна позиция за българския език както по отношение на балканските, така и по отношение на славянските езици въз основа на броя на чертите. От балканските езици го различава липсата на *имам*-перфект, липсата на стандарт за сравнение, въведен с частица, и липсата на напълно граматикализиран неопределителен член. Очевидна е и близостта на българския до славянски език като руски, но и различието му с чешки, който е по-близо до ядрото заради прекия си контакт с немски. От славянското си наследство българският пази двойната негация, липсата на задължителен местоименен подлог и *съм*-перфекта. Последните две черти го разграничават от руския, който обаче демонстрира по-голям консерватизъм по отношение на експери-

енцерните конструкции с датив. За някои от чертите, които българският споделя със славянските езици и с ядрените за SAE езици, може да се допусне общо индоевропейско наследство, очевидно запазено в старобългарския (например конструкциите с външен притежател (Krapova, Dimitrova 2015; Luraghi 2020), перифрастичен пасив с причастия (Luraghi et al. 2021)). Остава открит въпросът за напрежението и съответно баланса между наследство, контакт и паралелни иновации, мотивирани или от генеалогични причини, или от универсални принципи на езиковия развой (Schallert et al. 2021/под печат).

Напълно споделяме забележката (Schallert et al. 2021/под печат), че подобни мащабни съпоставителни статистики са твърде общи, за да разкрият реалните сходства и различия в системите на съпоставяните езици. За да имат типологическите сравнения реална статистическа значимост, трябва да се вземат предвид много други данни от различни регистри и особено от диалектната диференциация, включително в диахронен аспект. Например, както ще видим в Трета глава, *имам*-перфектът е част от граматическата система на някои български диалекти в условия на контакт.

Таблицата по-долу представя обобщение в сравнителен план на разгледаните в изложението допълнителни и вероятни европеизми, формулирани от М. Хаспелмат. Картината е доста по-хомогенна, което потвърждава, че тези данни се нуждаят от допълнителни уточнения или са резултат от други процеси, при които контактът не е решаващ (като паралелни развития или иновации). Като изключим характерните за целия европейски ареал и вероятно наследените от старите етапи на развитие на езиците черти: координация А и Б, липса на опозиция при адноминалните конструкции за отчуждаема и неотчуждаема собственост, както и някои типични за европейските езици дискурсни черти като топиализация и фокализация с промени в словоредата и изреченско ударение, остават твърде малко черти, за които можем да предположим, че са се развили по контактен път, и които вероятно са свързани с относително по-новите тенденции към аналитизъм (като синкретизма на комитатива и инструментала и образуването на форми за сравнителна степен на прилагателните чрез специални маркери, където разликата е в това дали формите са изцяло иновативни, т.е. аналитични, или са запазени (и) по-старите). Нововъведение в славянския свят е загубата на сигматичния славянски аорист за сметка на аналитичния перфект (в източно- и западнославянските езици), но тенденцията има по-общ характер и се среща в немски и в северните италиански диалекти.

Таблица 4. Сравнение между българския и други езици от SAE (немски, италиански, гръцки, румънски, албански, английските, чешки, руски) според морфо-синтактичните черти (Haseplmath 2001a), които разгледахме в тази глава

Допълнителни и вероятни европеизми	DE	ИТ	ГР	РУМ	АЛБ	EN	CZ	БГ	RU
3.1. Глагол в първа позиция при да/не-въпроси	+	+	+	+	+/-	+	+	+	+/-
3.2. Специални маркери за образуване на форми за сравнителна степен на прилагателните	+	+/-	+/-	-	-	+/-	+	-	+
3.3. Координация А и В	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.4. Синкретизъм на комитатива и инструментала	+	+	+	+	+	+	+/-	+	+/-
Липса на опозиция при адноминалните конструкции за отчуждаема и неотчуждаема собственост	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Топик и фокус с изреченско ударение и промени в словоредата	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Каноничен словоред SVO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Само една конвербиална форма	+	-	+	+	+	+	-	+	-
Загуба на претерита	+/-	+	-	-	-	-	+	-	+
	8,5	7,5	7,5	7	6,5	7,5	7,5	7	7

Таблица 4 показва, че по отношение на чисто синтактичните черти българският език (заедно със славянските и балканските езици) демонстрира по-голяма степен на сходство до централните за SAE езици, като промените са свързани с неговата "балканизация".

Както споменахме и в предходната глава, датировката на европеизмите е отворен въпрос. Според М. Хаспелмат (Haseplmath 2001a) контактите, довели до формирането на SAE, са сравнително ранни (прехода между късната Античност и ранното Средновековие, особено по време на големите миграции), но според О. Шалерт и кол. (Schallert et al. 2021/под печат), специално що се отнася до историята на немския език, иновациите са относително късни. В изследването си авторите сравняват европеизмите в старовисоконемски с тези в съвременния немски и стигат до извода, че старовисоконемски е език, който в много по-слаба степен демонстрира характеристиките на SAE, което подсказва, че конвергентните процеси са настъпили на по-късен етап от развитието на немския език, за да се превърне немски в ядрен за SAE език в по-ново време. В Таблица 5 по-долу представяме данните на О. Шалерт и кол. (Schallert et al. 2021/под печат), с някои корекции от други източници, сравнени с данните от старобългарския и съвременния български, които сме разгледали по-горе.

Таблица 5. Сравнение между българския и старобългарския спрямо немския и старовисоконемския според европеизмите, които разгледахме в тази глава
1 – чертата е налична; 0 – чертата липсва; 0,5 – частично наличие на чертата или други алтернативни средства¹⁰⁶

Признак	Старовисо- конемски ¹⁰⁷ (по Shallert et al. 2021/под печат и цит. литература	Съвременен немски (по Shallert et al. 2021/под печат и цит. литература		Старобългарски	Съвр. български
Определителен и не- определителен член	0	1	1 = и двата 0,5 = само един 0 = нито един	0	0,5
Релативни изречения с релативни местои- мения	0,5	1	1 = има	1	1
<i>Имам-перфект</i>	0,5	1	0 – липсва	0	0
Експериенцер в именителен падеж (липсва у Shallert et al. 2021/под печат)	0	1 (Haspelmath 2001a)	1 = има	1	1
Страдателен залог с причастие	1	1	1 = има	1	1
Външен притежател в дателен падеж	1	1	1 = има	1	1
Липса на двойно от- рицание	0,5	1	0 = има двойна негация 0,5 = вариация	0,5	0
Стандарт за сравне- ние, въведен с частица	0,5	1	0 = липсва	0	0
Конструкции за сходство, въведени с думи, произхождащи от релатив	1	1	1 = има	1	1
Задължителни мес- тоимения в подложна позиция	0,5 ¹⁰⁸	1 (Haspelmath 2001a)	0 = не са задъл- жителни	0	0

¹⁰⁶ Стойностите са приблизителни, защото обикновено в езиците се среща повече от една конструкция. Например в старовисоконемски има три вида негативни конструкции (Jäger 2008), но има и двойна негация, така че стойността е 0,5. В старобългарските текстове се срещат и примери без двойна негация, както посочихме и по-горе, макар и според изследователите (Харалампиев 2001: 212) двойно негативните конструкции да преобладават (затова и стойността е 0,5). Данните в таблицата за старовисоконемски също се основават на вторични източници (вж. Shallert et al. 2021/под печат).

¹⁰⁷ Старовисоконемски – най-старият засвидетелстван етап в историята на немския език.

¹⁰⁸ По данни в статията на К. Аксел и Х. Вайс (Axel, Weiß 2011: 24) в писмените източници се наблюдава конкуренция между експлицитни и нулеви субекти в главното изречение, а доминация на експлицитни субекти – в подчинените изречения.

Признак	Старовисо- конемски ¹⁰⁷ (по Shallert et al. 2021/под печат и цит. литература	Съвременен немски (по Shallert et al. 2021/под печат и цит. литература		Старобългарски	Съвр. български
Разлика между въз- вратно и емфатично местоимение	1	1	1 = има раз- лика	1	1
Глагол в предна по- зиция при полярни въпроси	1	1	1 = моделът съществува	1	1
Флективни маркери за сравнителни фор- ми на прилагател- ните	1	1	1 = афиксални 0 = не афиксал- ни	1	0
Координация от вида А и Б	1	1	1 = конюннк- тивна коорди- нация	1	1
Синкретизъм на комитатив и инстру- ментал	0,5	1	1 = има	1	1
Липса на разлика при адноминалните за от- чуждаема и неотчуж- даема собственост	1	1	1 = няма сис- темна разлика	1	1
Доминиращ кано- ничен словоред SVO (липсва у Shallert et al. 2021/под печат)	0,5 (Lehmann 1975)	1	0,5 = използ- ват се и двата модела VO и OV, съответно в главно и в подчинено изречение 1 = VO е основ- ният словоред	0,5	1
Само една конверби- ална форма (липсва у Shallert et al. 2021/ под печат)	0	1	0 = липсва конвербиална форма или са повече от 1 (ако приемем при- частните и ин- финитивните конструкции) 1 = само една конвербиална форма (дее- причастие)	0	1
Загуба на претерита	0	0,5	0 = претеритът е запазен	0	0
	11,5/19	18,5/19		12/19	12,5/19

Въпреки уговорката за наличие на вариации числата показват близки стойности между старовисоконемския и старобългарския. Сравнението между съвременния немски и съвременния български обаче показва чувствителни разлики. Същевременно съвременният немски се различава значително и от старовисоконемския (както по чертите, разглеждани у (Schallert et al. 2021/под печат), така и по допълнителните европеизми, които са останали извън вниманието на екипа).

О. Шалерт и кол. (Schallert et al. 2021/под печат) обясняват чувствителната разлика между съвременния немски и старовисоконемски с т.нар. от тях нарастващи (иновативни) черти, които имат съответно стойност 0 или 0,5 в старовисоконемски и стойност 1 в съвременния немски. За български подобни нарастващи черти са стабилизирането на словоредата от OV/VO във VO (SVO), появата на деепричастието и появата на членната форма. Както се вижда от таблицата, повечето от чертите в съвременния български език имат същата стойност, каквато са имали и в старобългарския, тоест т.нар. константни черти са повече от т.нар. иновативни черти, което е знак за структурната консервативност на българския език. Авторите отграничават още един тип черти – рецесивни, които от стойност 1 или 0,5 се променят в стойност 0. В историята на българския език регистрираме две рецесивни черти: липсата на двойно отрицание (където в старобългарски са били възможни и двата модела при определени синтактични условия) и специалните маркери за изразяване на сравнителна степен при прилагателните (които не са се запазили в съвременния език). Всички тези развития биха могли да обяснят и отдалечеността на българския език от центъра на SAE.

Затова и не можем да се съгласим с Й. Линдстет (2018), че пътят на българския език към европейските езици е балкански. Ако обаче вземем предвид онези черти, които сближават българския с романските езици, а именно: удвояване на допълнението и функцията му за топиализация или дискурсна проминентност на аргументите, употребата на балканския тип условно наклонение като иреалис, както и общата тенденция към анализъм, която сближава целия южноевропейски ареал, българският ще се окаже в много по-голяма степен близък до романските езици. Само че тези черти не фигурират в списъка на М. Хаспелмат, който взема предвид единствено контактните влияния от по-късно време и тяхното разпространение сред европейските езици.

Трета глава

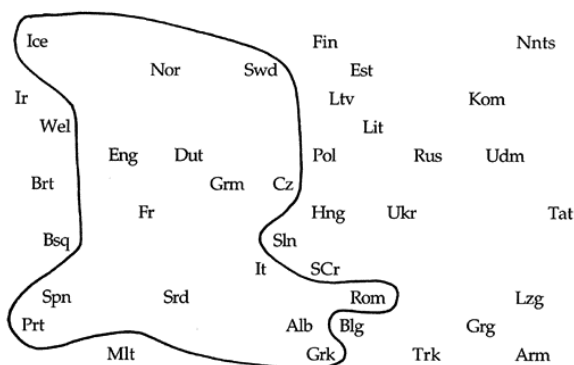
Имам-перфект

3.1. Имам-перфект: същност и характеристики

Аналитичните форми за изразяване на перфекта, образувани с форма на глагола *habere* 'имам', са включени както сред европеизмите (Haspelmath 2001a), така и сред балканизмите (Lindstedt 2000a). Старите индоевропейски езици, включително праславянският, са имали синтетични форми на перфекта, които обаче много от тях са загубили или преосмислили (Vaillant 1966; Drinka 2017).

В монографията си върху изразяването на притежание в езиците по света (вж. Четвърта глава) Б. Хайне (Heine 1997б) посочва, че използването на преходен глагол като *имам* за изразяване на притежание се среща предимно в европейските езици (вж. Dahl 1990), за разлика от по-общата картина на езиците по света, повечето от които използват глагола *съм* за изразяване на притежание¹⁰⁹ (Isačenko 1974). Според А. Исаченко (Isačenko 1974: 44) именно контактът е изиграл роля за разпространението на *имам*-притежанието сред европейските езици, тъй като в праиндоевропейския език притежанието се е изразявало с глаголи със значение на *съм*. Въз основа на това М. Хаспелмат нарежда *имам*-перфекта сред основните европеизми, като посочва, че именно разпространението на *habere* сред европейските езици може да е довело до това *имам*-перфектът да се среща почти само в тях (Dahl 1990, 2000, Haspelmath 2001a: 1495). Този европеизъм е регистриран в централните за SAE езици – извън изоглосата на *имам*-перфекта в SAE, отново приведена тук във Фиг. 1 (Haspelmath 2001a: 1495, карта 107.3), остават балтийските езици, както и славянските с изключение на чешки, както и периферните като ирландски, уелски, бретонски, баски и малтийски.

¹⁰⁹ Някои автори анализират *имам* като комплекс от копулативен *съм* + *със* за изразяване на притежание (Businger 2013).

Map 107.3: 'Have'-perfects in Europe

Фиг. 1. Изоглосна карта на имам-перфекта в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1495, карта 107.3)

Вторият елемент от перифрастичните конструкции със значение на *имам*-перфект в европейските езици най-често е минало страдателно (перфектно) причастие¹¹⁰ (макар в някои езици да се срещат и други форми като например в гръцки, където се използва инфинитива от аористна основа). За функцията на причастието в конструкцията роля играят транзитивността на изходния глагол (преходен и/или непреходен) и съгласуването между обекта/темата и причастието, когато последното е от преходен глагол. Приема се, че конструкцията е по-силно граматикализирана, ако причастието е образувано не само от преходни, но и от непреходни глаголи, като крайната степен на граматикализация е причастната форма да е неизменяема и да липсва съгласуване между обекта и причастието при преходни глаголи.

Имам-перфектът не е граматикализиран в славянските езици, в които старите форми на перфекта са се образували с форма на глагола *съм* и минало деятелно причастие (познато като елово причастие) – т.нар. славянски перфект. В повечето славянски езици тези форми се развиват до претеритни, най-често след отпадане на спомагателния глагол *съм*. Изключение от тази тенденция са южнославянските езици, които запазват формите на *съм*-перфекта и съответно разграничението между перфект и аорист (загубата на аориста и настаняването на формите на сегашния перфект като претеритни на негово място е сред възможните европе-

¹¹⁰ Ако има само едно причастие, няма как езикът да го използва и за друга форма, без да използва друго средство (т.е. в случая друг спомагателен глагол). В италиански например в перфекта се използва само страдателно причастие (*participio passato*), което е наследник на латинския *participium perfecti passivi*.

изми на М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a: 1504), вж. 2.19). Както ще видим по-нататък, във всички славянски езици се използват конструкции и с *имам*, които обаче са по-слабо граматикализирани и не се използват като форми за перифрастичен перфект (тоест те се намират в някой от първите стадии на граматикализация, очертани в 3.1.1.).

3.1.1. Етапи на граматикализация

Както вече беше посочено, според Б. Хайне (Heine 1997б) употребата на глагол със значение на *имам* като спомагателен в перфектните конструкции е резултат от граматикализацията на предикативния посесив с глагол със значение на *имам* – процес, който минава през пет етапа (Heine, Kuteva 2006: 148, 151, 158, табл. 4.1, табл. 4.3.), които накратко представяме по-долу.

Етап 0. Конструкцията с *имам* е с притежателно значение, като *имам* е пълнозначен глагол. Възможно е да има допълнително стативно (резултативно) значение (Maslov 1988: 64 – 65). Подлогът изразява притежател, а причастието е модификатор на обекта. Значението на конструкцията насочва към притежателност или атрибутивност, но от семантична гледна точка конструкцията съответства на две пропозиции: първата изразява притежание на обекта от страна на притежателя, а втората е предикативна, като причастието е във функция на предикатив.

Етап 1. Конструкцията с *имам* получава резултативно значение, т.е. отнася се до наличен в настоящето резултат от минало действие. Според Б. Хайне и Т. Кутева такова значение изразяват притежателните конструкции в повечето славянски езици. Подлогът може да е агенс, а *имам* вече може да има и употреби на спомагателен глагол, като темата (прякото допълнение) може да не е изразена. Значението на главната пропозиция насочва към резултативност, а притежателното значение от втората пропозиция отстъпва на заден план: подлогът на конструкцията невинаги се интерпретира като притежател на резултата от миналото действие. В повечето случаи конструкциите с *имам* и минало страдателно причастие в български имат резултативно значение.

Етап 2. (Сегашен) перфект (*present anterior*). На този етап конструкцията с *имам* реферира към случило се в миналото събитие, което има значение за и влияние върху настоящето. До този стадий достигат перфектните конструкции във всички германски езици (с изключение на немски), както и в португалски, испански и каталунски. Причастната форма може да се образува и от непреходен глагол, а миналото причастие от преходен глагол може да не се съгласува с обекта. Пропозицията има значение на перфект, с акционално значение, т.е. изразява действие,

завършило в миналото, което има значение за настоящето. Синтактично конструкцията се анализира като аналитична глаголна форма, която може да е сказуемо в едно изречение. Както ще видим по-долу, в някои диалекти на българския език се срещат конструкции, за които има основания да се предполага, че са в по-напреднал процес на граматикализация в сравнение с книжовния.

Етап 3. Значението на конструкцията започва да се разширява към минало време, като поема и функции на аориста, включително влиза в конкуренция с другите форми за минало време (като имперфект, ако езикът има такъв). До този етап са достигнали конструкциите в книжовния немски език, във френския, в книжовния италиански език, както и в югозападните македонски говори. Във функцията на подлог могат да се намират съществителни, които реферират към неодушевени същности и изпълняват ролята на агенс.

Етап 4. На този етап конструкцията вече изразява минало действие (със значение на общ претерит), като в съответните езици останалите форми за минало време (аорист) постепенно отстъпват. До този етап достигат *имам*-конструкциите в някои южногермански и северноиталиански диалекти (както и в северноиталианския стандартен език).

Етап 5. *Имам*-конструкциите функционират като пълноценни форми за минало време. (Б. Хайне и Т. Кутева посочват, че в разглежданите от тях езици такава употреба все още не е засвидетелствана.)

Според очертаните етапи граматикализацията на притежателните конструкции преминава от притежателно-атрибутивно значение през резултативно към акционално до претеритно, като страдателното (минало или перфектно) причастие на всеки един от тези етапи маркира миналия момент (било то като притежаван или наличен резултат от минало действие, или като референция към действие в миналото, актуализирано към настоящия момент, или с чисто претеритно значение без релевантност за настоящия момент).

3.2. *Имам*-перфектът в западноевропейските езици

Повечето европейски езици – с изключение на славянските – са стигнали или до втори етап на граматикализация на конструкцията (както вече посочихме, такива са всички германски езици (без немски), испански, португалски, каталунски), или до трети етап (в „ядрените“ за SAE езици – книжовния немски език, френския, книжовния италиански език) при запазване на конкуренцията с аориста за изразяване на акционално значение. Много малко езици – или по-скоро регионални ва-

риант (южногермански и северноиталиански диалекти) – са стигнали до четвъртия етап, където аористът отстъпва на формите на перфекта (Heine, Kuteva 2006).

В езиците, в които *имам*-перфектът се граматикализира в по-висока степен, тоест от втори етап нататък, значението на *имам* е избледняло до спомагателен глагол, а страдателното причастие вече може да се образува от всички глаголи, включително непреходни, и не се съгласува с обекта, дори в езика да са налични форми за род и число на причастиято, както е в италиански¹¹¹ (където тези форми се съгласуват в пасивните конструкции, но не и в перфектните, срв. ит. *Ho scritto*.M.SG *una lettera*.F.SG (*Написал съм едно писмо*), нем. *Ich habe ein Buch*.NEUT *geschrieben* (*Написал съм една книга*). Д. де Аcosta (de Acosta 2011) отбелязва, че за истинско начало на романския тип перфект могат да се смятат само онези конструкции, в които субектът на причастиято съвпада със субекта на *имам*. Според В. Майер-Любке (Meyer-Luebke 1890/1906) и Н. Винсът (Vincent 1982) решаваща роля за това начало имат онези предикати, чийто субект е експериенцер (перцептивни, когнитивни и предикати за интелектуална дейност), защото тези контексти улесняват интерпретацията на субекта на причастиято като субект на цялата конструкция, което е довело до реанализа на конструкцията във форма на перифразтичния перфект. Като допълнителен стимул за граматикализацията на *имам*-перфекта в романските езици се посочва и възможността точно тези предикати да присъединяват подчинено допълнително изречение като пряко допълнение, което води до по-тясна връзка на причастиято с *имам* и развитието на *имам* в спомагателен глагол (Pinkster 1987: 204, цит. по de Acosta 2011: 168). Д. де Аcosta отхвърля традиционното за романското езикознание мнение, че развитието на романския перфект е резултат от декатегоризацията на *имам* от пълнозначен в спомагателен глагол, като се позовава на частичната синонимия между *habeo* 'имам' и *mihi est* 'съм' конструкциите в латински. Фактът, че *mihi est* не е реализирала функциите на перфекта, показва, че за граматикализацията на романския перфект от значение е бил синтактичният контекст на цялата конструкция в зависимост от типа на предиката. Наследените от латински и проторомански форми на *съм*-перфекта са запазени в съвременните романски езици във формите на пасива, но *имам*-перфектът не е могъл изцяло да измести *съм*-перфекта и опозицията между тях е реанализирана в зависимост от транзитивността на глагола – конструкция със *съм* използват непреходните глаголи от неакузативен тип (ит. *sono arrivato* букв. 'съм пристигнат'), докато преходните и някои непреходни –

¹¹¹ Съгласуване има само когато обектът е изразен с клитично местоимение.

от неергативен тип – се употребяват с *имам* (ит. *ho visto* букв. ‘имама видяно’, *ho corso* букв. ‘имама тичано’, *ho lavorato* букв. ‘имама работено’).

Д. де Акоста посочва, че срещанията на форми на *имам*-перфекта, колкото и рядко засвидетелствани да са те в ранния романски, са за сметка на латинския синтетичен перфект, който е бил предпочитан в писмените текстове (de Acosta 2011: 176). Функционалната диференциация на значението на романския перфект зависи от начините, по които всеки романски език е интегрирал в глаголната си система латинския синтетичен перфект и до каква степен го е свързал с претерита. Формите на синтетичния перфект се наследяват със значение на претеритни във френски и този претерит се пази до XVII век – в съвременния френски е останал само във формалния стил (*passé simple*), докато *имам*-перфектът (*passé composé*) поема функциите на претерита (de Acosta 2011: 177). В испански обаче е налице конкуренция – формите на претерита (наследени от синтетичния перфект) се запазват, използва се и *имам*-перфект, както и формите с *tener* ‘държа’ (които се използват и в португалски). От значение е и фактът, че романските езици пазят имперфекта, което според някои изследователи (Bybee et al. 1994) пречи на перфектните форми да се изравнят изцяло с претеритните и да придобият изцяло акционално значение за изразяване на общо минало време (без оглед на аспектуалната му характеристика).

Изказвани са различни хипотези за появата и развитието на *имам*-перфекта в германските езици – според някои изследователи (Meillet 1917/1970) *имам*-перфектът се развива под влияние на латински и на съседните контактни романски езици, а според други (Benveniste 1966; Heine, Kuteva 2006) развитието му започва от вече съществуващи в езиците конструкции. В ранните етапи на развитие на германските езици перифрастичният перфект е много рядък – в повечето случаи писмените източници показват влияние от латински. Употребите на перфектни конструкции със *съм* с резултативно значение обаче също са засвидетелствани, като разпределението на *съм*- и *имам*-формите в старовисоконемски, старосаксонски и нидерландски, в които вероятно е имало силно влияние от латински и съседни романски езици, зависи от предиката: *имам*-формите се образуват с причастия от транзитивни глаголи, а *съм*-формите – от неакузативни глаголи (Drinka 2017: 254). При липса на близък и продължителен контакт с романски езици *имам*-формите не се развиват изобщо, както е в готски, а запазването на формите на *съм*-перфекта (в съжителство с *имам*-перфекта) според Б. Дринка може да се дължи на контакт с т.нар. „езиков съюз на Карл Велики“. За отстъпването на *съм*-перфекта в английския език роля играят различни фак-

тори, като според някои автори (MacFadden, Alexiadou 2006) формите на *съм*-перфекта дори не са били напълно граматикализирани. Б. Христов (Hristov 2019) посочва фактори като повишаване на честотата на срещанията на *имам* в перфектните конструкции в сравнение със *съм*, както и ограничението на използването на *съм* при минали контрафактуали – срещанията на форми на перфекта със *съм* са сравнително малко (спрямо тези с *имам*) в корпусите, разглеждани от Б. Христов (Hristov 2019). В английски не могат да се употребяват и наречия за локализация на действието или резултата (за разлика от немски, романските езици и др.), като има и задължителна релевантност към момента (сегашен) на говоренето. В германските езици, които са се намирали под влияние на романските езици, *съм*-перфектът отстъпва, но и развитието на значението на формите се доближава до това в контактните романски езици – в нидерландски немаркираното минало време се реинтерпретира като имперфект в резултат на граматикализацията на перфектните форми, които поемат употребите на аориста.

Очевидно тенденцията за разпространението на *имам*-перфекта за сметка на простите минали времена може да се дължи както на контакт, така и на вътрешноезикови развития, които обаче са подкрепени от контактни влияния. Тази тенденция намира израз в предложената от (Bybee et al. 1994: 105) импликационна йерархия, която отразява пътя на граматикализацията на *имам*-перфекта и може да бъде обобщена като: резултатив > сегашен перфект > перфектив (= аорист) > претерит (общо минало време). Според тях пътят на еволюцията зависи от изходното (резултативно) значение на формата (*source determination*, Bybee et al. 1994: 9 – 15). Тук под резултатив се имат предвид конструкции, в които причастието има статично, а не динамично значение, и поради тази причина не може да се свърже със субект в ролята на агенс. Според И. Сержант (Seržant 2012: 359) резултативите са по-близки до медиопасива. При резултативите значението е статично, а не динамично, и те не могат да се свържат с агенса – Вл. Недялков (вж. и Nedjalkov, Jaxontov 2001: 6; Nedjalkov 2001: 928f.) ги определя и като ориентирани към пациенса. Преходът от резултатив към перфект е свързан с преминаването от статалност на състоянието към динамичност на действието, т.е. фокусът пада не върху резултиращото състояние, а върху предходното действие и неговата релевантност за настоящето. За разлика от резултатива, перфектът изразява и други граматически значения – универсален перфект (англ. *I have been sick since last summer* (Болен съм от миналото лято), екзистенциален (експериенциален) перфект (англ. *I have read the book five times* (Прочел съм книгата пет пъти), перфект на резултата, който

е и най-близък до резултатива и се формира само от телични глаголи (англ. *I have lost my glasses* (*Изгубил съм си очилата*), перфект за близкото минало (англ. *He has just graduated from university* (*Той току-що се е дипломирал*) (Iatridou et al. 2003). Транзитивността на глагола при перфекта се запазва и перфектът може да се свърже с агенс.

На следващия етап перфектът придобива акционално значение с аспектуална характеристика (със значение на аорист), но както изтъкнахме по-горе, в това си значение той може да се противопоставя на имперфекта, ако езикът е запазил имперфект. Снемането на тази опозиция води и до генерализирането на перфектната форма като общо минало време (претерит).

Към по-горната импликационна йерархия А. Малчуков (Malchukov 2000: 456; Malchukov 2011) добавя едно последно звено – евиденциал, като се позовава на развитието на българския перфект, от чиито форми се развиват несвидетелски глаголни форми, което води до преосмислянето на аориста като свидетелско време (т.нар. афирматив, срв. *Аз знам, че Р* (*P = пропозиция*).

Според Й. Линдстет (Lindstedt 2000б) граматикализацията от резултатив към перфект се осъществява, когато фокусът се премества от сегашен (актуален) резултат към сегашна (актуална) релеванност, което се случва, когато значението обхваща, освен теличните, и ателичните глаголи. Според него сегашната релеванност е централното значение на перфекта. При разпространението на конструкцията сред повече ателични глаголи перфектът на сегашната релеванност постепенно преминава към експериментален перфект (който се използва за докладване на минали събития, които са се случвали веднъж или повече от веднъж преди настоящия момент). Това предполага тясно свързване с одушеveno лице като субект на минал опит. От експерименталния перфект (където фокусът е върху субекта) лесно може да се премине към изразяване на евиденциалност или на минало (неопределено) време с фокус върху събитието, от което се развива и значението за общо минало време (претерит).

Общо е мнението, че при тази еволюционна верига не става въпрос за семантично преосмисляне на значението на формите, а за функционална реанализа на синтактично равнище, където ролята на синтаксиса е била ключова – както за превръщането на *имам* в спомагателен глагол, така и за промяната на функционалната специализация на перфекта.

Според Б. Дринка (Drinka 2017)¹¹² има много данни, че в контактните зони настъплението на *имам*-перфекта е промяна вследствие на ези-

¹¹² Б. Дринка предпочита термина *стратифицирана конвергентна зона*, защото конвергенциите всъщност настъпват в определен исторически период и представляват

ков контакт. Този извод се основава на ареалното разпространение на *имам*-перфекта спрямо *съм*-перфекта – *имам*-перфектът е по-разпространен в европейския запад, докато *съм*-перфектът е по-разпространен в европейския изток (в балтийските езици, фински, естонски и в източнославянските езици в исторически план; западнославянските езици също са имали форми за *съм*-перфект в исторически план, но днес имат само някои примери с *имам*-конструкции).

Имам-конструкциите навлизат в латински именно от гръцки (от III век пр.н.е. (Coseriu 1971; Pisani 1981, цит. по Drinka 2017: 278), за да се върнат по-късно в гръцки в резултат на засилените контакти с латински (и с останалите западноевропейски езици) в периода на Кръстоносните походи (Drinka 2017: 278 и сл.; Horrocks 1997; Bruno 2012). При германските езици контактът – с латински и с романските езици, но и със скандинавските езици – също е изиграл важна роля според изследователите (Hristov 2019: 144).

3.3. *Имам*-конструкциите в славянските езици

В прегледа на европеизмите на М. Хаспелмат (Haspelmath 2001a) сред славянските езици единствено чешкият е посочен като език с граматизиран *имам*-перфект (всички останали славянски езици са оставени извън тази изоглоса). В схемата на Б. Дринка (вж. Drinka 2017: 3, Фиг. 1.1.; вж. също и Drinka 2003: 4) обаче чешки е в една изоглоса с полски, словашки, лужишките езици и балтийските езици, като езици, в които в исторически план в перфектните конструкции се използва *съм* и елово причастие. В някои от тези езици (руски, белоруски, полски и горнолужишки) перфектът, след загубата на *съм*, се е превърнал в претерит (изразен чрез елово причастие), докато останалите (чешки и словашки и балтийските езици) са запазили конструкциите със *съм* плюс минало деятелно причастие (за изразяване на минали действия), но използват и някои конструкции с *имам* (западнославянските езици и северноруските диалекти) и минало страдателно причастие, които според Б. Дринка са възникнали под влияние на немския модел. (А. Даниленко посочва, че в източните украински диалекти се използва *съм*-конструкция, докато в западните диалекти се използва *имам*-конструкция (Danylenko 2002: 121). В схемата, използвана у (Drinka 2017: 3), всички южнославянски езици – български, сръбски, хърватски, словенски – образуват перфектни конструкции със *съм* плюс минало деятелно причастие (същевремен-

исторически пластове, които водят до синхронно наблюдавано състояние (Drinka 2017: 349).

но обаче в схемата по (Drinka 2003: 4) са отбелязани и *имам*-конструкциите в български и в македонските говори, като само в словенски перифрастичният перфект със *съм* поема функцията на претерит, т.е. той е граничен между южнославянските и западнославянските езици, докато сръбски пази и аориста, поради което и конструкциите със *съм* и минало деятелно причастие се определят като перфектни). Всъщност всички славянски езици и диалекти използват конструкции с *имам* и минало страдателно причастие (Nomachi 2015), но изследователите не са единни относно степента на тяхната граматикализация.

В литературата е общоприет терминът „посесивни резултативни конструкции“, а някои автори определят конструкцията в северноруските диалекти като посесивен перфект (Jung 2008; Seržant 2012; вж. и Danylenko 2005), в която има предикативно резултативно пациенсно ориентирано причастие на *-н/-т*, а субектът е реализиран като притежател в локативна конструкция с несъгласувано минало страдателно причастие (срв. *У меня рука поранено (Наранил съм си ръката)*, цит. по Seržant 2012: пример (44), включително с интранзитивни глаголи (срв. *Молодые уехано (Младите са си тръгнали)* (Матвеенко 1961: 119, цит. по Seržant 2012: пример (45a). Подобни конструкции със страдателно причастие се срещат и в полски (срв. пол. *Bito Piotra (*przez kaprala)* (*Били са Петър (*от ефрейтора)*), въпреки че конструкцията е по-скоро безлична.

Между двете обаче има разлики – полската конструкция е достигнала до общо минало време (Wiemer et al. 2014: 26), но без възможност за изразяване на агенса¹¹³. Ако приемем, че локативната конструкция (близка до лат. *mihi est*, но с родителен, вместо с дателен падеж) е вариант на конструкциите с *habeo*, то и локативните притежателни причастни конструкции в разговорния руски (срв. рус. *У меня все убрано* (букв. *Имам всичко почистено (= Почистил съм всичко)*) може да се интерпретират като етап от граматикализацията. Този етап обаче е нулевият, защото все още ясно личат следите на посесивно-предикативната конструкция, докато северноруският посесивен перфект е на втори етап (срв. *У волков эдено корову (Вълците са изяли една крава)*, цит. по Nomachi 2015, пример (37) и (38).

Конкуренция между съгласувано и несъгласувано минало причастие има и в чешките конструкции, образувани с форма на глагола *mít* ‘имам’ и причастие или „псевдопричастие“ (по термина на Ю. Маслов, вж. Maslov 1988) – срв. *Mám úlohu napsánu* (*Имам задачата написана*)

¹¹³ В стандартния руски (и в белоруски) има подобни конструкции, в които предложната фраза с генитив изразява агенса (срв. рус. *У него об этом уже все сказано (Той вече е казал всичко за това)*).

(Maslov 1988: 80, пример (51), с изменяемо причастие, което има обект, с който може да се съгласува, и *Mám zatopeno* (Имам запалено/затоплено) (Maslov: 1988: 80, пример (52), цит. по Havránek, Jedlicka 1960), *Mám našetřeno na auto* (Имам спестено за кола) (примерът е по (Giger 2009) с форма на -о (окончанието за ср.р., ед.ч.), когато такъв обект не е изразен (тоест тези конструкции стигат до втори етап). Вл. Георгиев (Георгиев 1957: 54 – 55) ги интерпретира като „минало резултативно време“, цитирайки В. Матезиус (Mathesius 1947: 190 и сл.) за наличието на перфект с *mít* в чешкия разговорен език, който реферира към „състояние“, възникнало от предшестващо действие. *Имам*-конструкциите в чешки обаче не стигат до етапа, в който да изразяват минало действие.

В полски конструкции с *имам* са предимно резултативно-атрибутивни със съгласуване между причастията и обекта – срв. *Mam już wszystkie ciasta upieczone* (Имам вече всички торти изпечени) (Migdalski 2006b), като тези конструкции не са възможни с глаголи от несвършен вид – срв. *Mam już przeczytane/*czytane dwie książki* (Имам вече прочетени/*четени две книги) (Migdalski 2006b, пример (18), нито с неакузативни и неергативни глаголи – срв. **Jan ma już tutaj spane* (букв. Ян има вече тук спано) (Migdalski 2006b, пример (19). К. Мигдалски (Migdalski 2006b) цитира обаче и примери по (Pisarkowa 1984: 58), в които е възможно обектът да се пропусне (при съгласувано причастие), докато при неизменяема форма (ср.р., ед.ч.) на причастията не е възможно обектът да се изрази – срв. *Śłodził-eś herbatę?* (Подсладил (ли) си чая?), отговор: *Mam już posłodzoną.F.SG (herbatę.F.SG)* (Имам вече подсладен чая) или *Mam już posłodzone.N.SG (*herbatę)* (Имам вече подсладено) (Migdalski 2006b, пример (23). Възможността за употреба на неизменяема форма на причастията при (задължителна) липса на обект е сигнал за по-висока степен на граматикализация, която е сравнима с втори етап по Б. Хайне и Т. Кутева.

В кашубски се използват и *съм*, и *имам* като спомагателни глаголи в конструкции с минало страдателно причастие (вж. Lorentz 1958 – 1962, цит. по Nomachi 2019), като *съм* се съчетава със страдателно причастие от неакузативен глагол, което се съгласува с подлога – срв. *Ta białka.F.SG je precz jidzenô.F.SG* (Тази жена е далеч отишла) (Stone 1993b: 777; вж. Migdalski 2006b, пример (4а), докато *имам* – с причастие от транзитивен и неергативен глагол, което е неизменяемо и не се съгласува – срв. *Jô tóm tą białkã.F.SG bité.N.SG* (букв. Аз имам тази жена бита) (Migdalski 2006b, пример (4б) и *Jô tóm tã.F.SG białkã.F.SG widzată.N.SG* (Аз съм видял тази жена) (Nomachi 2019: 468, пример (26)¹¹⁴. Причастията в конструк-

¹¹⁴ К. Мигдалски посочва, че някои носители на кашубски приемат и елово причастие в *имам*-конструкциите, както и използват еловото причастие като страдателно, тоест

циите с *имам* е в дълга форма, която може да се използва атрибутивно. М. Номачи (Nomachi 2019: 468) смята, че конструкциите с *имам* са се появили в кашубски едва през XIX век под влияние на немски (и ги нарича „немски калки“, като в някои случаи вече се придвижват към изразяване на минало време като в немски, Nomachi 2019: 470). Парадоксално е, че в другите славянски езици, които също са били и все още са в контакт с немски, това не се е случило в такава степен (Nomachi 2019: 467). В кашубски се срещат и резултативи, които формално не се различават от перфектните форми, но имат различна семантика и деривация, например причастията в резултативните форми, при които има съгласуване, са предимно от глаголи от свършен вид, докато при перфектните форми няма такива ограничения (ограниченията засягат формирането от ателични глаголи и от модални глаголи, Nomachi 2019: 471). В кашубски граматикализацията на *имам*-перфекта е стигнала до трети етап (Heine, Kuteva 2006: 145), в който формите могат да се образуват от интранзитивни глаголи, посесивната семантика е загубена, няма съгласуване между обекта и причастие (макар да се срещат и такива случаи, т.е. резултативите все още не са загубени), субектът вече не може да бъде интерпретиран като притежател и е само един за цялата конструкция (Nomachi 2019: 472 – 473). Освен това в кашубски *имам* може да участва в образуването на плусквамперфект, т.е. вече функционира като спомагателен глагол (Migdalski 2006a: 132). Конструкциите с *имам* са се специализирали за изразяване на различни видове перфект. Дори и конструкциите с неизменяемо причастие да запазват резултативното си значение (Георгиев 1957; Isačenko 1960; вж. Giger 2006; Младенова 2018: 59 – 60), ако в тях участва неизменяемо причастие, степената им на граматикализация може да се приеме за по-висока, отколкото при подобни *имам*-конструкции в останалите славянски езици.

Конструкции с *имам* се срещат и в другите славянски езици, в различни говори и варианти, като същата степен на граматикализация, до която е стигнал кашубски, намираме само в югозападните македонски говори, върху които по-подробно ще се спрем в частта за българския език.

М. Номачи (Nomachi 2015) установява, че словенски в най-голяма степен е граматикализирал конструкциите с *имам*, които са достигнали до първи етап (т.е. са резултативни). Първо, причастие и обектът може да се разделят, независимо от съгласуването между тях (срв. слвн. *Kosilo imat uže skuhanu* (букв. *Обяд имам вече приготвен*). Второ, притежателното значение е избледняло в някои случаи (срв. слвн. *Tisto sliko imato*

загубили са категориалната разлика между деятелните и страдателните причастия, вероятно под влияние на немски (Migdalski 2006a, 2006b).

prodano (букв. *Тая картина имаме продадена*), включително с перцептивни глаголи, при които няма отношение на притежание (срв. слвн. *Imam že ogledano njvo, kjer bo zorela moja ršenica* (букв. *Имам вече видяна нива, където (ще зрее) моята пшеница*).

В сръбски, хърватски и босненски *имам*-конструкциите също имат по-скоро резултативно значение (Friedman 1977), но се срещат по-рядко, отколкото в словенски според М. Номачи. В посочените от автора примери *имам* се съчетава с причастие в среден род, единствено число – срв. *Ove godine imato zasejano detelinom pedeset hektara* (*Тази година имаме засети петдесет хектара детелина*) (Piper et al. 2005: 693, цит. по Nomachi 2015: 341, пример (5), като конструкцията е по-приемлива с глаголи за действие с конкретен резултат (срв. *Imam napisano 100 strana* (*Имам написани 100 страници*) (цит. по Nomachi 2015: 342, пример (7) и **Imam sliku prodatu* (*Имам продадена картина*) (цит. по Nomachi 2015: 342, пример (9), както и *??Imam pročitano 100 strana* (*Имам прочетени 100 страници*) (цит. по Nomachi 2015: 342, пример (8). Това показва, че конструкцията не се е отдалечила съществено от изконното си посесивно значение, макар да е придобила резултативно значение, ако съдим по липсата на съгласуване между обекта и причастието.

Проблем за анализа са случаи, в които е употребено причастие в ср.р., ед.ч., което се интерпретира като неизменяемо, но не е много ясно дали всъщност не става въпрос за елипса на обект от класа на квантификаторните изрази „нищо/нещо/много/малко“ (срв. бълг. *Имам писано (нещо) по този въпрос*).

Ареалите на *имам*-конструкциите се оказват твърде нехомогенни, което се дължи на начина, по който славянските езици са реинтерпретирали наследените предикативно-посесивни конструкции. Тези конструкции се характеризират с основно противопоставяне между *съм* (локативен посесив) в източнославянския ареал и *имам* – в западно- и южнославянския ареал. От значение е и конкуренцията на *имам*-конструкцията със славянския перфект със *съм* и елово причастие, от една страна, и пасивните конструкции със *съм* и страдателно причастие, от друга. Там, където страдателното причастие се използва в съчетания с агенс във функция и на притежател, е по-възможно настаняването на (пасивните) причастни форми в локативните притежателни конструкции (както се е случило в северноруските диалекти). В западнославянските и в южнославянските езици не се употребява такъв посесивен локатив, а се използва транзитивният глагол *имам*, който се свързва с номинативен субект. При тези езици от значение за граматикализацията на конструкцията е, че обектът на пасивното причастие трябва

да съвпадне със субекта на *имам* и степента на граматикализация на конструкцията в посока превръщането ѝ в перфектна зависи от това до колко е възможно това съвпадение на субекта да се случи. Тази промяна всъщност може да се извърши първо при транзитивните глаголи. Оттук и именно при езиците, които са достигнали етапа, при който в *имам*-конструкциите участват и интранзитивните глаголи, можем да говорим за сравнително по-висока степен на граматикализация, като най-висока степен е регистрирана в кашубски и югозападните македонски говори. Докато за кашубски и за чешки може да се предположи, че контактът (с немски) е засилил възможността за появата и граматикализацията на *имам*-конструкциите, за повечето южнославянски езици пряко влияние от немски не може да се предполага (макар че контактът с немски е бил решаващ за развитието при много други езикови конструкции в книжовния словенски език, вж. Reindl 2008).

3.4. *Имам*-перфектът в балканските езици

За разлика от повечето славянски езици, където конструкциите с *имам* не се интерпретират като отделни форми на перфекта в повечето граматикали, за повечето балканските езици е прието, че използват *имам*-перфект, като изключение прави единствено българският, който има само *съм*-перфект. Затова и в картата на М. Хаспелмат на Фиг. 1 (Haspelmath 2001a: 1495, карта 107.3) балканските езици са наредени сред езиците с *имам*-перфект, с изключение на българския.

Макар, както вече стана дума, някои автори да включват *имам*-перфекта сред балканизмите¹¹⁵ (Lindstedt 2000b), П. Асенова посочва, че в съвременните балкански езици не се наблюдава генерализиран изоморфизъм (Асенова 2002: 244). Перфектоподобните конструкции използват и *имам*, и *съм* като спомагателни глаголи, като в гръцки и в румънски се използва предимно *имам*, в български – *съм*, а в албански и двата, като *съм* се използва с неактивни (пасивни, рефлексивни) глаголи, а *имам* – с активни. Според класификацията на Б. Хавранек (Navránek 1937, на която се позовава и Хр. Василев (Vasilev 1968), цит. по Асенова 2002: 244) това са следните модели: (а) *съм* плюс минало страдателно причастие от непреходен глагол, съгласувано с подлога (т.нар. *casus sum*, срв. *сум дойден*); (б) *имам* плюс неизменяема форма на минало страдателно причастие от непреходен глагол (т.нар. *casum habeo*, срв. *имам дойдено*);

¹¹⁵ Реално само в югозападните македонски говори формите на *имам*-перфекта могат да се интерпретират като балканизъм, тъй като само там за тяхното граматикализиране можем да предположим, че е резултат от продължителен билингвизъм (и полилингвизъм) (Асенова 2002: 249).

(в) *има́м* плюс неизменяема форма на минало страдателно причастие от преходен глагол (т.нар. *factum habeo*, срв. *има́м видено*).

За да отговорим на въпроса откъде и докъде се развиват *има́м*-конструкцията в балканските езици, първо ще се обърнем към гръцки, който е най-рано засвидетелстваният (балкански) език и в който развитието на *има́м*-перфекта минава през различни етапи, на някои от които почти отстъпва, за да се завърне под влияние на латинския (Drinka 2017: 270).

В старогръцкия е имало както синтетичен перфект с форми, завършващи на *-κα* (срв. *λέλυκα* ‘освободил съм’), така и перфектоподобни форми, образувани с помощта на спомагателните глаголи *εἶμι* ‘съм’ (*λελυμένος ἐστίν* ‘освободил е’) и *ἔχω* ‘има́м’ (*ἀτιμάσας ἔχει* ‘обезчестил е’), като за първите се предполага по-скоро статално значение (вкл. резултативно, Gero, von Stechow 2003), докато вторите са по-скоро активни (вж. Bentein 2012). Синтетичните форми на перфекта се загубват сравнително рано, а ако се срещат в по-късните текстове, са със значение на претерит или в модални (кондиционални) контексти и дори преосмислени като презенс (Holton et al. 2019: 1761, 1831 и сл.). В ранния византийски период перифрастичните конструкции, образувани с формите на *съм* и *има́м*, поемат различните значения на перфекта (Χατζιδάκις 1905: 446, цит. по Asenova 2022: 136), като формите на *има́м*-перфекта намаляват драстично в епохата на койне, където са значително по-рядко срещани, отколкото тези на *съм*-перфекта (Μανδηλαράς 1971: 297 – 298, 300 – 302, цит. по Asenova 2022: 136).

В ранния средногръцки срещанията на формите с *ἔχω* ‘има́м’ са спорадични: в Кеймбриджката граматика (Holton et al. 2019: 1833) се посочва, че честотата на срещанията в текстовете нараства едва след XV век, а всички примери отпреди това са от области, които са били под „западно“ влияние. Оттук и хипотезата, че „завръщането“ на *има́м*-конструкцията (Horrocks 1997/2020: 297 – 301) се случва под контактното влияние на романските езици. Нещо повече, в късния средногръцки и в ранния новогръцки се използва *εἶμι* ‘съм’ с причастие от непреходни глаголи (глаголи за движение) за образуване на перфектни форми (Holton et al. 2019: 1805). *ἔχω* ‘има́м’ обаче се използва само с минали перфектни (страдателни) причастия от непреходни глаголи и най-често с изразен пряк обект, като от XVI – XVII век нататък в конструкцията участва и неизменяемо причастие, с непреходни глаголи и изречение или предложна фраза като обект, както свидетелстват много текстове, предимно от юг или от някои острови (Holton et al. 2019: 1834 – 1835). Рядко се среща съгласуване с подлога. Конструкцията с *ἔχω* ‘има́м’ и сегашни страдателни причастия изразяват различен начин на протичане на действието (Holton et al. 2019: 1831 – 1833).

Формите за страдателен залог с εἶμαι ‘съм’ и минало страдателно (перфектно) причастие се образуват предимно с причастия от преходни глаголи, като означават състояние, което е резултат от преходно действие или събитие, тоест значението е силно резултативно (Holton et al. 2019). Отделни срещания са регистрирани с определени непреходни глаголи. Конструкции, образувани с εἶμαι ‘съм’ и минало страдателно (перфектно) причастие от непреходни глаголи, могат да имат и акционално значение с определени глаголи (за движение) (Holton et al. 2019: 1838).

В съвременния книжовен новогръцки значението и на формите с ἔχω ‘имам’, и на тези с εἶμαι ‘съм’ не е акционално, а е по-скоро статално и пасивно, т.е. и двете форми вече имат по-скоро резултативно значение, причастията се образуват от преходни глаголи и може да се каже, че имат атрибутивна употреба (Moser 1988: 182 – 183, цит. по Holton et al. 2019: 1831 и сл.). Причастните конструкции по модела ἔχω γραμμένο (II перфект) се определят и като ‘резултативен перфект’ (Τζάρτζανος 1946: 277, цит. по Асенова 2002: 242). Формите на перфекта, образувани с ἔχω ‘имам’ плюс съкратен аористен инфинитив (гр. ἔχω γράψει / ἔχω γραφτεῖ ‘съм писал’ (букв. ‘писан съм / писано (ми) е’), се появяват от края на ранния новогръцки (Holton et al. 2019: 1833)¹¹⁶, от XVI век нататък (Mirambel 1966: 180 – 183, цит. по Асенова 2002: 242), като в съвременния гръцки се употребяват отново по-скоро като резултативни (Holton et al. 2020).

Данните за ранното състояние на останалите балкански езици почиват на по-късни източници, така че не можем да изключим влияние и на гръцки като престижния език през Средновековието. В данните – и писмени източници, и диалектни данни – могат да се проследят различни пластове на влияние от гръцки, включително в начините за изразяване на минало действие (с различните минали времена), сред които е и употребата на форми на съм плюс медиопасивното причастие (има мнения, че за запазването на конструкциите със съм във византийския гръцки роля може да е изиграло контактното влияние от славянския перфект) – всъщност единствената форма, която остава от класическия гръцки във византийския, е именно тази със съм плюс медиопасивното причастие.

В най-ранните писмени паметници на албанския език се срещат форми и с *имам* (деятелни), и със *съм* (недеятелни). Съществуват различни хипотези за появата им, като някои изследователи ги свързват с влия-

¹¹⁶ Същата конструкция се използва за изразяване на бъдеще време в средногръцкия период до късно, така че едва ли е било възможно да се използва и за перфект – перфектоподобни конструкции се появяват в края на XVII век (по аналогия с плусквям-перфектните, които се образуват по подобен модел и се появяват през XIV век) – процесът е очертан у (Janssen 2013), като се посочва, че дори и през XVIII и XIX век тези форми са били по-скоро редки.

ние от гръцкия резултативен перфект, но според други (Demiraj 1985: 798, цит. по Asenova 2022: 138) са по-ранни, защото притежателната форма вече е изгубила свързващия член преди причастието. В албанския обаче има допълнително разграничение между гегийския албански, в който *имам*-конструкциите се използват със значение и на перфект, и на аорист, каквото е развитието в гръцки и в румънски, от една страна, и тоскийския албански, в който *имам*-формите са само перфектни.

Ш. Демирай (Demiraj 1976)¹¹⁷ посочва, че в албански, както и в другите индоевропейски езици, е имало синтетичен перфект (формите с апофония са се интегрирали в съвременния аорист), а аналитичните форми за перфект по всяка вероятност се появяват, когато той започва да се смесва с аориста, което налага появата на нови форми, които да поемат значението на перфекта. Според Ш. Демирай произходът на аналитичния перфект трябва да се търси в употребата на причастието с функция на предикатив с глагола *имам* (преминаване от конструкции от типа *kam shtëpinë hapur* (*имам къщата отворена*) към конструкции *kam hapur shtëpinë* (букв. *имам отворено къща = отворил съм къщата*) с причастие до глагола *имам*). Този процес е бил подкрепен от нуждата от нови форми за изразяване на перфекта и е бил доста продължителен, но е завършил много преди първото произведение на албански език на Гьон Бузуку (XVI век), тъй като у старите албански автори всички форми са вече в употреба. Това се отнася и за аналитичния перфект у арбарешите (албанските заселници в Италия; от XIV до XVIII век) и при албанците в Гърция (от края на XIII век). Важна характеристика на албанския аналитичен перфект е, че причастието е неизменяемо, тоест не се съгласува с подлога.

В някои албански диалекти на границата с Македония и *съм*, и *имам* се употребяват като спомагателни глаголи, с известна специализация на употребите – *съм* се използва предимно с причастия от неакузативни глаголи и особено от глаголи за движение, каквито, както беше посочено по-горе, се използват и в гръцките конструкции с εἶμαι ‘съм’. В условия на конкуренция между двете форми с тези глаголи се среща и *имам*, но и *съм* с някои неакузативни глаголи като *умирам*.

Гранични с тоскийския албански са югозападните македонски диалекти, в които *имам*-формите имат перфектно значение и са в много напреднал етап на граматикализация (трети по Б. Хайне и Т. Кутева) (срв. *Ми има кажвано јас соништа немам видено; И ко ојдофме за срни*

¹¹⁷ Благодарим на Ек. Търпоманова за превода и бележките.

пред ми имаа излезено срни (запис от с. Арвати, Преспа)¹¹⁸; *Така велеет старите, јас оти има в видено, нема в видено* (запис от с. Јанче, Река), докато *сџм-формите* с еловото причастие започват да изразяват по-скоро евиденциалност (Graves 2000: 493). Конструкциите сџс *сџм* плус страдателно причастие от непреходен глагол имат перфектно значење, докато с причастие от преходен глагол значењето е по-скоро резултативно (Drinka 2017: 281; Graves 2000: 493).

Заради това разграничење на употребите О. Томич (Tomić 2006: 336; Tomić 2011: 143) предполага, че центърът на иновативната тенденција *имам-формите* да изразяват строго перфектно значење, е районът на Охрид и Струга (където *имам* се среща дори с форми на минало страдателно причастие от *имам* и *сџм*, срв. *имам имано, имам бидено*¹¹⁹). В онези говори обаче, за които се предполага по-силно контактено влияние от гръцки, *имам-формите* са се използвали и за изразяване на претеритно значење. Така от запад на изток (и от југ на север) *имам-конструкциите* в македонските говори свиват сферите си на употреба за сметка на *сџм-конструкциите*. Например в региона на Прилеп, който е и граничната зона между западните и источните македонски говори, се използва само *сџм-перфект*, нај-често с елово причастие, но същевременно се срещат и конструкции сџс *сџм* и неизменяемо пасивно причастие по модела на новия „хибриден“ перфект (срв. *не ти ѝе Стојан умрено* с неакузативен глагол, българска народна песен, цит. по Миладинов, Миладинов 1961/2007). Според Б. Видоески (1998) в северните говори *имам-формите* са по-слабо граматикализирани, а в диалекта на Куманово се използват по-скоро от младото поколение, вероятно под влияние на нормата (Видоески 1962). Според Б. Конески граматикализираните *имам-конструкции* в македонската книжовна норма и в говорите са резултат от балканско влияние¹²⁰ (докато *сџм-формите* са по-стари) (Конески 1982; Graves 2000; Vužaravska, Mitkovska 2010). Например П. Асенова (2002: 245) посочва, че според А. Мазон (Mazon 1936: 88 – 89) редките среќања на *имам-формите* на перфекта в северните гръцки говори не подкрепят хипотезата за калкирањето им по гръко-романскиот модел, в

¹¹⁸ Примерите сме извлекли от Macedonian Spoken Corpus: <https://escher.pythonanywhere.com/>.

¹¹⁹ Т. Бояджиев (1991: 93) посочва примери за комбинација между *сџм* и *имам/нямам*, како последният е в страдателна форма, в отрицателна форма и в говорите в Тракија (срв. *Ѓас сам нямъ*) (вж. и *Ѓа бех ням там* у Тольстой 1971).

¹²⁰ Различни са мненията от кој език е било тоа контактено влияние, защото почти всички неславјански и балкански езици, с които може да се е осъществил тој, използват перфектоподобни *имам-конструкции* (Vasilev 1968: 221 – 222, вж. Асенова 2002: 246 – 247).

който участват преходни глаголи, докато в корчанския говор например моделът вече засяга и непреходни глаголи – в говора деятелните причастия са почти изцяло заменени със страдателни. Това обаче не отменя възможността подобно „заемане“ да се е осъществило в един по-ранен период, когато моделът и в гръцки е бил активен.

В македонските говори граматикализацията на *имам*-конструкциите като перфектни или перфектоподобни отслабва от запад на изток и от юг на север, като в македонската книжовна норма се използват и *имам*, и *съм* в съчетание с неизменяеми причастия и от преходни, и от непреходни глаголи. При формите с *имам* с причастия от преходни глаголи значението е по-скоро резултативно (срв. *го немам видено, я имам прочитано книгата*¹²¹), докато с причастия от непреходни глаголи (срв. *Ги известивме дека имаме исчезнато лице во авионот*) значението може да отразява опит (т.нар. експериенциален перфект) или действие (т.нар. акционален перфект). За разлика от тях, *съм*-конструкциите със страдателно причастие със значение на перфект използват само непреходни глаголи (срв. *Беше исчезнато неколку дена; но не и беше виден*, което вече е страдателна конструкция), докато причастията от преходни глаголи се съчетават само с *имам*. Това е в унисон с разграничението между експериенциални и резултативни конструкции, като конструкциите с *имам* покриват сферата на опита, докато тези със *съм* – на резултата. И двата спомагателни глагола се употребяват с непреходни и неакузативни глаголи, като именно в комбинацията с причастия от непреходни глаголи се очертава и разликата в конструкциите, докато с причастията от преходни глаголи могат да изразяват и двете значение – и перфектно, и резултативно.

Интерес представлява развитието на формите на перфекта в румънския език, тъй като той, от една страна, е член на романската езикова група, където *имам*-перфектът е запазен, а от друга страна, е член на балканския езиков съюз, където езиците също имат форми на *имам*-перфекта. П. Асенова (Асенова 2002: 243; Asenova 2022: 136 – 137) посочва, че макар реструктурирането на системата на миналите времена в късния латински да е свързано с развитието на перифрастични форми с *имам* и *съм*, в румънски перифрастичните форми едва по-късно се генерализират, като същевременно ограничават употребите на синтетичните форми до аористно значение (подобно на развитието в гръцки).

Формите на т.нар. сложен перфект в румънски се образуват с форма на глагола *a avea* ‘имам’ и минало причастие (в румънски, както и в албански има само една форма на миналото причастие) и съчетават тем-

¹²¹ Примерите са по паралелните корпуси в OPUS.

порално и аспектуално значение, като може да изразяват и резултативно, и експериенциално значение, както и деиктично (в което съвпада с претеритното значение), включително в наративни контексти (Navu, Ştirbu 2015: 141, цит. по Михайлова 2019: 264 – 265). Освен тези основни значения може да реферира и към предходно действие в бъдещето, непосредствено близко бъдеще, както и да се конкурира с имперфекта (Navu, Ştirbu 2015: 160, цит. по Михайлова 2019: 265 – 266). В румънски се използват и форми на простия перфект, които обаче се употребяват предимно в литературни наративни текстове, както и в някои диалекти (със значение на близко минало перфективно време или на минал перфектив без ограничения, Михайлова 2019: 268).

В стария румънски формите на плусквамперфекта (които в съвременния книжовен румънски са синтетични) са се образували с форма на сложния перфект или на имперфекта на глагола *a fi* ‘съм’ или по-рядко с форма за имперфекта на глагола *a avea* ‘имам’ и причастие. Арумънски и мегленорумънски запазват *съм* като спомагателен глагол и при перфекта, като арумънски предпочита да съчетава *съм* с минали страдателни причастия от неакузативни глаголи. В мегленорумънски (срв. *sam vinit* букв. ‘съм дойден’) ¹²² и в арумънски (срв. *escu vinită* букв. ‘съм дойден’) (Tomić 2008б: 206) се наблюдава и маркиране по род в съответствие с картината в романските езици. Липсата на неизменяеми форми показва обаче, че и тук иновацията има предел.

В балканските езици различните спомагателни глаголи *съм* и *имам* разграничават перфектните от причастнострадателните конструкции. В гръцки, румънски и албански перфектните конструкции използват форма на *имам* и минало причастие (или съкратен инфинитив в гръцки) (гр. *έχει γράψει* ‘съм написал’; рум. *a făcut* ‘съм направил’; алб. *ka parë* ‘е видял’), докато причастнострадателните конструкции се образуват с форма на *съм* и минало причастие (гр. *είναι γραμμένος* ‘написан е’; рум. *este (e) făcut* ‘е направен’; алб. *është parë* ‘видян е’). И в трите езика се използват и синтетични пасивни форми (рефлексивен пасив), като в гръцки и в албански преобладава именно синтетичната форма, докато в румънски и в български се предпочитат перифрастичните форми (Asenova, Guentchéva 2022б). Ек. Търпоманова и М. Джонова (Tarromanova, Dzhonova 2022) по-

¹²² Б. Михайлова посочва, че тези форми в мегленорумънски се свързват с балканско влияние, по-специално с българско (Capidan 1925: 167). За арумънски З. Голомб също предполага балканско влияние (Gołąb 1984, 1997). Обратното влияние – от румънски към български – се предполага за запазването на *имам*-конструкцияте, регистрирани в българските говори в Румъния (Младенов 1993).

сочват, че перифрастичните пасивни форми в балканските езици следват подобни модели (с известни разлики).

Сред учените няма единно мнение относно контактното влияние върху развитието на аналитичния перфект в балканските езици – някои учени (Navránek 1937; Çabej 1975) подкрепят хипотезата за народнолатинско влияние, но Ш. Демирај (Demiraj 1976) възразява, че такива форми, включително с редуване на *съм* и *имам*, се срещат и в германските и в някои ирански говори в Централна Азия (като за последните е трудно да се изведе латинско влияние). Освен това в албански и в румънски недействителните форми на перфекта от непреходните глаголи се образуват с *имам* (срв. алб. *kam ardhur* букв. ‘имам пристигнат’ рум. *am venit* букв. ‘имам дойден’), а не като в романските езици със *съм* (фр. *je suis venu* букв. букв. ‘съм дойден’). Според него почти всички индоевропейски езици показват склонност към формиране на аналитичен перфект и това се дължи на смесването на стария синтетичен перфект с аориста (излизането от употреба на синтетичния перфект заради коренната трансформация на глаголната система от аспектуална към темпорална).

В 3.5. ще разгледаме развитието на *имам*-конструкциите в българския език, което според много изследователи (но не всички) не стига отвъд първия етап, поне в книжовния език. В диалектите обаче, както вече беше посочено, има регистрирани отделни конструкции, макар и с преобладаващо резултативно значение, които показват възможности за по-нататъшен развой.

3.5. *Имам*-конструкциите в българския език

Имам-конструкциите в съвременния български език са многократно проучвани (Георгиев 1957; Мирчев 1973 и много други), като вниманието често се насочва към разликата между книжовния език и някои диалекти (Бояджиев 1991; Христова 2012; Павлова 2014.), където могат да се проследят и признаци за по-напредналата им граматикализация.

В своята дисертация върху резултативните конструкции, образувани със *съм* и с *имам*, в български и в македонски в контекста на резултативните конструкции в славянските езици Е. М. Елиът (Elliott 2001) посочва, че *имам*-конструкцията, образувана с минало страдателно причастие, е резултативна¹²³, докато българският перфект от славянски тип като немаркиран има много контекстуални значения, но не изразява нито сви-

¹²³ Като цитира (Bybee et al. 1994: 54), тя посочва, че *имам*-конструкциите са маркирани с признака резултативност и реферират към състояние, което съществува в резултат на минало действие, докато формите на перфекта означават действие, извършено в миналото, което обаче е релевантно и към настоящия момент.

детелственост, нито време, нито ясен резултат. Формите на славянския перфект имат различни наследници (формите им започват да изразяват претеритно значение, евиденциалност, други модални значения), включително в някои говори от българската езикова територия (често и под контактното влияние), поради което и Вл. Георгиев го определя като „преобременено със значения време“ (Георгиев 1957: 49).

Повечето изследователи определят *имам*-конструкциите в българския като резултативни, но не ги отделят в отделна категория (Теодоров-Балан 1957: 31 – 59; Мирчев 1973; Ницолова 2008). К. Мирчев (Мирчев 1973) посочва, че българското причастие се запазва пасивно по значение, затова и не може да се образува от непреходни глаголи. За Й. Пенчев (1968) това са изречения със сказуемно определение, които може да са всъщност две конструкции, с две значения (Пенчев 1968). Ст. Стойчев (2014) разграничава синтактичния резултатив, каквито според него са формите с *имам* (*имам преведени пет страници*), от граматичния резултатив (страдателните (*сготвен е*) и перфектните (*сготвил е*) форми). За Р. Ницолова (2008: 270) тези форми не са достигнали пълна парадигматизация и граматикализация – те са конструкции от перфектен тип, които представляват синтактични съчетания с пасивно резултативно значение. И според В. Маровска (Маровска 2005) те са синтактични съчетания (т.е. не са граматикализирани) и назовават само обект на минало действие като притежаван от глаголното лице.

Вл. Георгиев (Георгиев 1957: 311) е от малкото изследователи, които смятат, че в българския език се появява „ново“ резултативно време, което има аналог в различни европейски езици, като дори твърди, че е в процес на възникване и развитие нова парадигма на резултативни времена с *имам* като спомагателен глагол. Той прави разграничение между атрибутивни конструкции с *имам*, безлични с *имам* и същински резултативни форми (Георгиев 1957: 44 и сл.). Резултатът, към който се реферира чрез последните, се констатира спрямо сегашния момент на говорене, независимо че е резултат от минало действие (и в този смисъл е по-логично да се говори за сегашен резултатив, отколкото за минал). Вл. Георгиев (1957: 48 – 49) посочва още, че и формите на славянския перфект в български имат различни значения, с които постепенно се сдобиват при развитието на глаголната система на българския език – допълнително започват да изразяват и значението на някогашния аорист (което може да се проследи още в старобългарски при разночетенията с перфект и аорист), и преизказност.

Основното значение, което отличава *имам*-формите, е именно фокусът върху резултата, т.е. чистата резултативност. В българистичната

литература обаче и перфектните времена (т.е. образуваните със *съм* и минало деятелно причастие) са определяни като „резултативни“, макар това да е по-скоро признак и резултативността да не се обвързва ексклузивно с перфектните времена. Ив. Куцаров (Куцаров 2007: 342 – 343) включва резултативността като вид на действието, при който, в рамките на деятелния залог, се различават резултативни и нерезултативни (акционални) форми, като резултативността се носи от актуализираната аористна морфема (Куцаров 2007: 252) плюс *-л*, *-н*, *-т* плюс спомагателният глагол, т.е. тук всички страдателни форми (вж. Пашов 1965) са резултативни, но не всички резултативни форми са страдателни. Задължителността на спомагателния глагол *съм* се подчертава и от В. Маровска (Маровска 2005: 227, където перфектът е форма за сегашно време на категорията за състояние (Маровска 2005: 95). Р. Ницолова (2008) също класифицира миналото неопределено време сред резултативните времена. Същевременно Г. Герджиков (2000) смята, че резултат в пряк смисъл се открива само при т.нар. статални употреби на перфектните времена, докато в останалите случаи резултатът е нещо абстрактно, а и е неподходящ като термин, тъй като в редица езици съществува същинска категория резултатив, която може да се комбинира с перфекта. Тоест, макар повечето учени да не приемат перфекта за (чисто) резултативно време, резултативността е част от значението му и според А.-М. Тотоманова (2004) този допълнителен признак е причината българският перфект да се запази и да не се изравни с аориста.

Според нас в книжовния български език *имам*-конструкциите са резултативни и не могат да се интерпретират нито като аналитични конструкции от перфектен тип, нито като изразители на това, което Вл. Георгиев нарича „минало резултативно време“. Те нямат значение нито на сегашен перфект, нито на експериментален перфект, т.е. те са по-скоро синтактични резултативи (Стойчев 2014). Въпреки това обаче в някои употреби на *имам*-конструкциите наблюдаваме преход между етап 0 (където конструкциите са с притежателно-атрибутивно значение) и етап 1 (където *имам* е по-тясно свързан с изразяване на резултата от минало действие) (по Б. Хайне и Т. Кутева).

3.5.1. Притежателно-атрибутивни *имам*-конструкции

В притежателно-атрибутивните *имам*-конструкции причастие е тясно свързано с обекта и е във функция на негов модификатор – вж. (1а), като модификаторът може да бъде допълнително специфициран и да се появи в постпозиция, като обособено определение от апозитивен тип или като съкратено релативно изречение – вж. перифразата в (1б).

- (1) а. Сега ще имам [омагьосано кафтанче]! (А. Сапковски, „Кръвта на елфите“, БНК)
б. Други имаха [пришити на гърдите гербове] (= Други имаха гербове, пришити на гърдите.) (Дж.Р.Р. Мартин, „Пир за врани“, БНК)

Синтаксисът на конструкцията включва два компонента – притежателен („Аз имам Х“) и предикативен („Х е пришит/омагьосан“), тоест това е конструкция с две предикации, която предполага (одушевен) притежател. Причастията са семантично интранзитивни, което изключва възможността за въвеждане на агенса чрез самостоятелна *от*-фраза, когато причастието е препозитивно. С други думи в тези случаи агенсът/субектът на причастието не е релевантен за интерпретацията на конструкцията, което навежда на мисълта, че то е в адиективна употреба.

3.5.2. Притежателно-резултативни *имам*-конструкции

В притежателно-резултативните конструкции се съчетават притежателното значение на *имам* и резултативността на причастието. Тук можем да разделим условно конструкциите на два подтипа – в първия подтип притежателното значение е по-силно изразено (А2), докато във втория (Б2) причастието се свързва по-тясно с конкретен резултат от действието (изразено от изходния глагол). Разликата между А2 и Б2 е свързана с възможността агенсът/субектът на изходния глагол, от който е образувано причастието, да съвпадне или не със субекта на цялата конструкция, която обаче е обектно ориентирана поради задължителното съгласуване на причастието с обекта.

А2. Притежателното значение на конструкцията е по-силно изразено, ако подразбиращият се агенс на причастието е различен от притежателя (т.е. от субекта на *имам*). Например *Имам издадени пет книги* може да се перифразира с „Имам пет книги, които някой друг е издал вместо/за мен“ или с копулативна конструкция, в която притежателят е в дазив с афективно или комодално значение (*Пет книги са ми издадени*). В тези случаи притежателят на обекта е едновременно и притежател на резултата от предходното действие, осъществено от друг. От друга страна, *Имам издадени пет книги* може да има перифраза с перфект – със значение на „Аз (= моето издателство) съм издал пет книги“, което показва, че агенсът на изходния глагол на причастието може да съвпадне със субекта на *имам*, а това води до отслабване на притежателния елемент в значението на *имам*. При някои предикати само контекстът може да разреши многозначността. Въпреки това тя все пак показва, че резултативното значение надделява над притежателното в зависимост от степента,

в която *имам* и причастието могат да споделят една и съща аргументна структура ([*имам издадени*] книги *вм. имам* [*издадени*] книги]). Романският *имам*-перфект също е минал през тази стъпка (Bruno 2012), преди да реанализира пасивното си причастие в активно, т.е. преди загубата на залоговата диференциация.

Б2. Резултативното значение изпъква за сметка на притежателното, когато агенсът на страдателното причастие задължително съвпада със субекта на *имам*. В тези случаи, илюстрирани в (2), причастието се свързва по-тясно с *имам*, въпреки че продължава да бъде независим компонент от конструкцията за изразяване на резултат от минало действие. За разлика от притежателно-атрибутивните *имам*-конструкции обаче тук предикацията е една. Доказателство за това е невъзможността причастието да се появи в постпозиция и да експлицира агенс (срв. **Имам пет книги, написани от мен*), което гарантира по-тясна семантична и синтактична връзка с *имам*. Предполагаме, че тези конструкции са първа стъпка към резултативното значение на *имам*-перфекта, съпоставима с това, което Б. Хайне и Т. Кутева определят като етап 1 от граматикализацията на перфекта (срв. например с притежателния резултатив в английски *I have it done*, Maslov 1988: 74). На този етап *имам* започва да губи чисто притежателното си значение – вж. (2в, г), където субектът на *имам* не е притежател на обекта в собствен смисъл:

- (2) а. *Имам написани пет книги.* (= Написал съм пет книги.)
б. *Имам защитени две дисертации.* (= Защитил съм две дисертации.)
в. *Имам поръчани пет тона въглища.* (= Поръчал съм пет тона въглища.)
г. *Аз имам в граматиката употребени и други думи* (= Аз имам и други думи, употребени в граматиката.) (Георгиев 1957: 40)

Предпочитаните в тези конструкции предикати за осъществяване (т.нар. accomplishments по (Vendler 1957) предполагат процес, който води до естествен резултат от действието. Тук се изключват предикати за достигане на цел (т.нар. achievements по (Vendler 1957) – *постигам, усвоявам, проучвам, анализирам, надмогвам*¹²⁴, които не са свързани с конкретен резултат). Изключени от конструкцията са и перцептивните, емотивните, когнитивните предикати като в (3б,в). Това подсказва, че кръгът на предикатите, които могат да участват в конструкцията, все

¹²⁴ И тук обаче се срещат отделни изключения, напр. *Отборът има реализирани две падения.*

още е твърде ограничен откъм семантични характеристики, т.е. участват предимно резултативни предикати, при които действието води до конкретен наличен резултат, срв. неграматичното (3а).

- (3) а. *Имам изядени пет баници.
б. ??Имам гледани пет филма.¹²⁵
в. ??Имам измислени две теории.

Още едно доказателство, че *имам*-конstrukциите не са се развили по-нататък и съответно не са достигнали етапа на резултативния перфект, е невъзможността за употреба на (неизменяемо) причастие от интранзитивни предикати, включително от тези с транзитивни употреби (*сея, работя, играя, шетам* – вж. по-долу за българските говори), които участват само във форми на безличен пасив с *е* (срв. *По този въпрос е работено*)¹²⁶. Като имаме предвид, че подобна възможност вече е знак за достигнат етап 2 от граматикализационния път на Б. Хайне и Т. Кутева (свързан с акционалното значение на конструкцията)¹²⁷, не е оправдано да говорим за аналитична глаголна форма, в която причастие сигнализира сегашна (актуална) релевантност на минало действие. Съответно това би означавало, че на този етап (етап 1) *имам* все още не се е превърнал в спомагателен глагол въпреки избледнялото си притежателно значение.

¹²⁵ Има, разбира се, контексти, в които тези примери могат да бъдат оценени като приемливи, например при оценка на това дали някой е запознат с творчеството на определен режисьор, при прегледа на списък с 10 филма оценяващият може да потвърди, че от този списък с филми „има гледани пет“.

¹²⁶ В студията си Вл. Георгиев цитира и редица примери от български автори като Ив. Вазов и З. Стоянов, в които причастие в *имам*-конstrukциите е образувано от не-преходен глагол – вж. (а) и (б). Подобни употреби са от атрибутивен тип.

(1) а. ... човекът с бялата гъзва, в която имаше втикнато стъкло с цвете, беше ходжата от Троянския конак... (Зах. Стоянов, Записки по българските въстания, III, 10) (Георгиев 1957: 33)

б. Трети имат вече вторачен орловия си поглед в спокойния си стол... (Ив. Вазов, Драски и шарки, IX, 214, изд. Паскалев) (Георгиев 1957: 33)

¹²⁷ Примерите, дадени от Т. Кутева (Kuteva 2001: 41), за да илюстрира прехода към акционалното значение на *имам*-конstrukциите, обаче не са особено убедителни (напр. *?Имам написани пет писма миналата седмица*, където може да се предположи по-висока степен на акционалност заради обстоятелственото пояснение за време, което модифицира действието, изразено от глагола). Според Т. Кутева (Kuteva 2001: 41) спецификацията на времето, за/през което се извършва действието, ограничава възможността за интерпретация на субекта – тоест в такива случаи субектът на *имам* и причастие то трябва да е един и същ, като обаче *имам* все пак запазва интерпретацията си на пълнозначен глагол, макар и ограничена (това е етап 2 по (Kuteva 2001: 40).

- (4) *Имам работено по този въпрос.
*ЦСКА има играно срещу Левски.

Въпреки тези семантични и синтактични ограничения обаче конструкцията показва и някои особености, които определено насочват към по-голяма граматикализация (етап 1 по Б. Хайне и Т. Кутева). Докато в предходния тип (притежателни *има*-конструкции) обектът е задължително индефинитен, при резултативните конструкции забелязваме възможност за дефинитна употреба, включително за удвояване на обекта, както и за разделната му позиция спрямо причастието (вж. примерите в (5а – д). Обектът може да бъде изразен и само с местоименна клитика като в (5е), което изключва притежателно-атрибутивната интерпретация, защото причастието не може да модифицира лично местоимение.

- (5) а. Имаш ли ги записани лекциите?
б. Лекциите имаш ли ги записани?
в. Имаш ли ги записани тези две лекции?
г. Имам записани лекциите на проф. Алексиев.
д. Имам ги записани и двете лекции.
е. Имам ги написани/записани.

Подобни срещания на дефинитни обекти могат да се интерпретират като знак за по-висока степен на граматикализация в сравнение с предходните конструкции, които допускат само индефинитни обекти в съответствие с комбинаторните свойства на притежателния глагол (срв. **Имам омагьосано кафтанчето*, **Имам издадени книгите*).

Фактът, че словоредът не е фиксиран, също е знак за синтагматична вариативност – колкото по-граматикализирана е една форма, толкова по-слабо варира в синтактично отношение (срв. **I have a knife found* (букв. *Аз имам нож намерен*), **I have a found knife* (букв. *Аз имам намерен нож*), които са невъзможни в съвременния английски, както и **No un coltello trovato* (букв. *Имам нож намерен*), отново невъзможно в съвременния италиански (вж. у Ramat, Ramat 2015)¹²⁸.

Б. Христов смята, че в книжовния български има още две стъпки, след които конструкцията *има* плюс минало страдателно причастие би била напълно граматикализирана – тя трябва да се разпространи и сред непреходните глаголи, в съответствие с етап 2 от скалата на Б. Хайне и

¹²⁸ В италиански обаче са възможни атрибутивни конструкции (срв. ит. *No un coltello nascosto nella baracca* (*Имам един нож скрит в бараката*) със съгласуване между обекта и причастието).

Т. Кутева, както и да се употребява и при неодушевени подлози (Hristov 2019: 256). Романският перифрастичен перфект на първия етап от граматикализацията си също е включвал само транзитивни предикати, а впоследствие се е разпространил и върху интранзитивните.

Очевидно българският език е все още твърде далеч от етапа, в който причастието е залогово неутрално, т.е. когато пасивната перифраза ще се реанализира като активна (от типа *имам ходено* (= *ходил съм*). Вероятно това се дължи, от една страна, на факта, че пасивното причастие в съвременния български език е обектно ориентирано (т.е. образува се основно от преходни глаголи), а там, където има форми от непреходни предикати, те са резултативни, а не пасивни в собствения смисъл на думата (срв. безличния пасив като *По тревата е ходено*). От друга страна, диатезисната алтернация в рамките на стария славянски перфект е добре запазена, но допуска само конкуренция между пасивния перфект със *съм* и минало страдателно причастие, който участва в диатезисна алтернация с активния перфект със *съм* и елово причастие, в резултат на което в *имам*-конструкциите пасивното причастие е резултативно, което обяснява защо интранзитивни предикати не могат да участват, също както е невъзможна и пасивната диатеза (**дойден съм*).

Интересно е, че според М. Номачи в български *имам*-конструкциите показват по-голяма степен на граматикализация и са по-често срещани, отколкото в сръбски, но са по-слабо граматикализирани, отколкото в словенски (вж. и Lindstedt 2005), както споменахме и по-горе. Според него граматикализацията на *имам*-конструкциите в словенски е най-напреднала, защото: (а) конструкцията може и да не изразява вече притежание (срв. *Tisto sliko imato prodano* (*Продали сме тази картина*)) (Nomachi 2015: 341, пример (4); но и (б) причастие от преходен глагол може да се появи в ср.р., ед.ч., без пряко допълнение в акузатив (в конструкции, аналогични на невъзможните за български *ni imel urejeno za trenerja* (*нямаше уредено за треньора*), вж. Nomachi 2015: 341, пример (2). Тук обаче трябва да обърнем внимание, че в сръбски също се използват неизменяеми причастия на -о, за разлика от български (срв. *Imam napisano 100 strana* (*Имам написани 100 страници*)).

3.5.3. Безлично-пасивни *има*-конструкции

В безлично-пасивните конструкции *има(м)* се редува с копулативното *е* и конструкцията има по-скоро екзистенциално значение. Тези конструкции също могат да се разделят на два подтипа. Първият подтип (А3) се образува от *има* и причастие, което се съгласува с обекта. В този случай конструкцията съответства на перфектния пасив, където обектът е подлог,

със съпътстваща синтактична трансформация на обекта в подлог, като в (6). Този модел е близък до разгледаните в 3.5.1. по-горе атрибутивни конструкции, като тук липсва притежателният компонент в значението.

- (6) а. Сертификатите ще се считат за надлежно заверени, когато на тях има поставени датата и мястото на издаване. (интернет) (= са поставени (датата и мястото / дата и място)
б. По цялото бойно поле имаше пръснати статуи (...) (К.С. Луис, „Лъвът, вещицата и дрешникът“, БНК) (= бяха пръснати статуи)

Вторият подтип (БЗ) се образува от *има* и причастие във форма за ср.р., ед.ч., като в (7). Тези конструкции съответстват на безлично-пасивните конструкции с *е*, като обектът, ако не е експлициран, е по-скоро неизразен (като *нещо/малко/много*).

- (7) а. По този въпрос има / е писано (малко).
а'. По този въпрос имаше / беше писано (нещо).
б. По този въпрос има / е изписано (много).
б'. По този въпрос имаше / беше изписано (много).

Съществуват обаче ограничения относно класа глаголи, които влизат в тези конструкции. Глаголите, които образуват безлично-пасивни конструкции с *е*, са по-широк кръг от глаголите, които образуват безлично-пасивни конструкции с *има*. Безличните конструкции с *е* се образуват от опционално транзитивни глаголи (които могат да се използват и интранзитивно, напр. *ям, закувам, вечерям, обядвам*, срв. (...) *та се и не познава, че е ядено и пито от него* (Н. Райнов, „Сполуката“, БНК) или от непреходни глаголи (напр. *ходя, влизам, споря, спя*, срв. (...) *тук е влизано, докато обядвахме* (М. Люблан, „Двойният живот на Арсен Люпен“, БНК). Безличните конструкции с *има* се употребяват с много тесен кръг глаголи и моделът не е продуктивен. Според М. Номачи (Nomachi 2015) в южнославянските езици такива съчетания са идиоматизирани, а според П. Асенова безличните конструкции за екзистенция, образувани с *имам* (вместо със *съм*), са балканска особеност (Асенова 2002: 248; за честотните разлики в албански и гръцки, от една страна, и български и румънски, от друга, вж. Асенова 2008/2016).

Според Т. Кутева (вж. Kuteva 2001: 42) фактът, че *има(м)* може да има и безлични употреби, е в полза на преосмислянето му като спомагателен глагол. Наистина *има(м)* има много употреби като функционален елемент – като отрицателна форма в парадигмата на простото бъдеще време (*няма да ям*); в конструкции за изразяване на намерение с модален харак-

тер (*има да пиша*); футурни конструкции (*много хляб има да яде още*); като „лек“ глагол в изрази като *има намерение (= възнамерявам)*, *има възможност (= мога)*, *има предположение (= предполагам)* и др. (вж. и Asenova, Markou 2022: 287 и сл.). Всички тези употреби, включително появата му в *има*-конструкцията, говорят в полза на завършили процеси на десемантизация (загуба на семантично съдържание) и декатегориализация (загуба на морфо-синтактични свойства) на изходния глагол за притежание *има* в определени синтактични контексти. И все пак, за да се превърне в спомагателен глагол в аналитична глаголна форма за перфект, трябва да претърпи и загуба на морфологична автономност¹²⁹, а примерите по-горе показват, че този етап (етап 2 от граматикализационната верига според теорията на Б. Хайне и Т. Кутева) не е достигнат.

3.5.4. Развой на конструкцията

3.5.4.1. В исторически план

Повечето изследователи посочват, че конструкции с *има* и минало страдателно причастие се срещат още в най-ранните старобългарски текстове, където предават много точно съответните конструкции с $\xi\chi\omega$ ‘има’ и страдателно причастие във вероятните гръцки текстове (Мирчев 1973; Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999; Hristov 2019), които обаче не са докрай граматикализирани.

(8) а. смоковънициѡ имѡдѡше единѡ въ виноградѣ своемъ въсажденѡ · (Лк. 13:6, Мар.)

συκῆν εἶχέν τις πεφυτευμένην ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ (GNT)

Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην. (Scriv.)

б. ꙗи · се мѡдѡсѡ твоѡ ꙗже имѡхѡ · положенѡ въ оуброуѡѣ · (Лк. 19:20, Мар.)

Κύριε, ἰδοὺ ἡ μὲν σου, ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ. (GNT)

Тук трябва да се има предвид както спецификата на текстовете, така и това, че те отразяват едно по-ранно състояние именно в подобни ново-заветни текстове. В периода, в който българският се е намирал в интензивни контакти с гръцкия език, в гръцкия език не само са преобладавали формите с $\xi\chi\mu\alpha$ ‘съм’ за перифрастичен перфект (Bentein 2012; Holton

¹²⁹ Процесът на граматикализация включва няколко взаимосвързани механизма (Nopper, Traugott 1993/2003; Lehmann 1985, 1995/2015; Heine, Kuteva 2002: 2), някои от които са стимули, а други ефекти, като например: десемантизация – загуба на семантично съдържание; декатегориализация (загуба на морфо-синтактични свойства на изходната единица); кохезия (загуба на морфологичната автономност); ерозия (загуба на фонетична тъкан).

et al. 2019: 1831 – 1833), но и изобщо формите за изразяване на перфект не са били често използвани. Перфектът в старобългарските текстове предава много често аорист – вж. (9а,б) или презенс – вж. (9в), и по-рядко синтетичен перфект – вж. (9г) в съответните гръцки текстове.

- (9) а. Ἰη πατή τάλαντζτз ми еси прѣддлъз (Мт. 25:20, Мар.)
Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας.AOR
б. вѣскѣиѣ ма еси оставилъ (Мт. 27:46, Мар.)
вѣскѣиѣ ма остави.AOR (Зогр.)
ἴνα τί με ἐγκατέλιπες.AOR (GNT)
в. єдиногo еси не доконьчдлъз (Мк. 10:21, Мар.)
Ἐν σε ὕστερεῖ.PRES (GNT)
г. пилатъ же диви са дште оуже оумзрѣтз.AOR ·призвзавз сътзника дште оуже оумзрѣтз.AOR (Мт. 15:44, Мар.)
ὁ δὲ Πειλᾶτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκεν.PRF, καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανεν.AOR (GNT)
ὁ δὲ Πιλᾶτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε.PRF · καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.AOR (Scriv.)

В текстовете от по-нататъшните периоди от развитието на езика *имам*-конструкции почти не се срещат.

Б. Дринка (Drinka 2011, 2017) отбелязва, че причастията и в гръцките, и в старобългарските *имам*-конструкции е по-удачно да бъдат анализирани като обектни комплементи, а не като основни глаголи във форми на перфект: *имам* е с притежателно значение, т.е. не функционира като пълноценен спомагателен глагол и следователно конструкцията е слабо граматикализирана. В контекста на нейната хипотеза за първостепенната роля на контакта и на социолингвистичните фактори ареалът на *съм*-перфекта (и на *съм*-конструкциите) е в европейския изток, т.е. това са онези езици, чиято книжнина се формира под влияние на византийската. Преобладаването на *имам*-перфекта (и *имам*-конструкциите) е по-характерно за европейския запад, където латинският език и книжовна традиция са играли ключова роля. Ареалът на разпространение на двата типа съвпада със зоните на влияние на *Slavia Orthodoxa*, от една страна, и *Slavia Romana*, от друга страна (Drinka 2017: 297).

3.5.4.2. В българските диалекти

Конструкции на различни етапи на граматикализация са регистрирани в различни говори от българската езикова територия (във и извън днешните държавни граници на България), по-често в контактни зони с други

езици, които имат перфектни *имам*-конструкции. За степента на граматикализация най-важни са конструкциите, в които страдателното причастие е образувано от непреходен глагол и се явява в неизменяема форма (срв. *имам умр'ану*, с. Аврен, Бояджиев 1991: 93) – те се срещат предимно в говори извън територията на България или там, където има силно контактно влияние чрез преселническо население като в източнорупските говори. В тези говори можем да предположим граматикализация на етап 2, в който причастията може да се образуват от непреходен глагол или да не се съгласуват с обекта, ако е от преходен глагол – което е знак за наличие на акционално значение (действие, завършило в миналото със значение за настоящето или т.нар. *present anterior*). Според импликационната йерархия на Й. Линдстет (Lindstedt 2006) появата на акционално значение съответства на прехода от резултативен към експериментален перфект и това се случва в онези говори, в които *имам*-перфектът е изместил до голяма степен *съм*-перфекта, като го е пренасочил или към свидетелски употреби (евиденциалност), или към изразяване на просто минало време (претерит) (тоест това е етап 3 от граматикализацията, когато формите на перфекта влизат в конкуренция с формите за минало време).

На българска територия *имам*-конструкции се срещат в източнорупските говори, където обаче причастията са предимно съгласувани – в странджанския диалект (срв. *Тоя кон го имам купен от един граматичанин; Тава къща я има правена татко ми още като млад*, Горов 1962: 59), под влияние вероятно на говорите на тракийските изселници (в тракийските говори тези форми са многобройни, вж. Бояджиев 1991). Ив. Илиев (Илиев 2016: 210) е записал подобни форми (*имама земена мѝми*) и в с. Дарец, Източните Родопи, където също има преселници от Беломорска Тракия. *Имам*-конструкции с минало причастие на *-о* обаче са регистрирани в архаичния еркечки говор (Elliott 2004, цит. по Керемидчиева и др. 2012: 39; срв. *Имам с'ату дѝни, Имам гу видену тудс чулѝк*). Отделни примери с причастие на *-о* се срещат и в някои други говори. Например в (10) от спонтанна реч може да се проследи специализацията на значението на формите със *съм* и с *имам* – формата на перфекта със *съм* има акционално значение, докато тази с безлично *има* плюс минало страдателно причастие е употребена във въпросително изречение, с което се търси информация за резултата от действието¹³⁰.

¹³⁰ Bulgarian Dialectology as a Living Tradition: <http://bulgariandialectology.org/> (Alexander 2019; Dombrowski et al. 2019).

- (10) тoлкo сирен'е млeкo кашкaвaл съм правила ма стaр'цът ми лoв'ц'ийa дoйдy лoв'ц'ийe има ли кашкaвaл пpaвeнo e пa има
(запис от с. Долна Секирна, Брезник, 2022)

В говорите от българския езиков континуум картината е доста по-пъстра. Освен с причастия от преходни глаголи, както е в книжовния език, в българските диалекти се срещат и *имам*-конструкции с причастия от непреходни глаголи, включително в обща (неизменяема) форма (примери от южнотракийски говори на територията на днешна Турция приважда Т. Бояджиев, срв. *Имехме българе дойдену*, с. Айлягюню; *имам умр'ану*, с. Аврен, Бояджиев 1991: 93). Според него (Бояджиев 1968; 1991; 2012) формите с *имам* в тракийски говори се дължат на влиянието на гръцкия модел (тоест става дума за калкиране на конструкциите, макар и някои изследователи да поставят под въпрос тази хипотеза, вж. Асенова 2002: 245). *Имам*-конструкциите в тези говори обаче са в конкуренция с конструкциите със *съм* плюс изменяемо минало страдателно причастие от непреходни глаголи, тоест причастията от непреходни глаголи са загубили залоговата си диференциация и се употребяват и вместо минали деятелни причастия, като означават и общ резултат от действие, а не само резултат от действие върху даден обект (Бояджиев 1991: 95). Именно при тези употреби можем да говорим за функционално изравняване със славянския *съм*-перфект. От приведените примери може да се направи извод, че в конструкциите със *съм* преобладават минали страдателни причастия от непреходни глаголи (неакузативни, срв. *Сичку е нъзат тръзнату; дойден, умр'ан, утиден, израстен, устар'ан, свикнът*¹³¹), докато в конструкциите с *имам* преобладават минали страдателни причастия от преходни глаголи (и редки срещания с непреходни глаголи).

Това разцепление между *съм* и *имам* и тяхната съчетаемост с глаголите според тяхната преходност учудващо напомня романския и германския тип перфект, където също непреходните глаголи се съчетават с форма на *съм*, а преходните – с форма на *имам* (срв. ит. *sono venuto* букв. 'съм дойден (= дошъл съм)' и *ho visto* букв. 'имам видяно (= видял съм)'). Единствената разлика между романския тип перфект, който е на етап 3 от граматикализацията, и тракийските аналитични форми се изразява във факта, че романският тип перфект постепенно започва да настъпва към аориста, докато в българските говори аористът се пази. Т. Бояджиев разграничава значението на *имам*- и *съм*-формите, които са релевантни

¹³¹ Това е вероятно свързано с факта, че липсва строга граница между преходни и непреходни глаголи (Бояджиев 1991).

за сегашния момент, за разлика от акционните времена, които изразяват локализирано действие.

М. Младенов (1993) е записал *имам*-конструкции и в българските говори в Румъния (срв. *На вратата имам турната огледалото* от никополския говор), включително с липса на съгласуване, както и с причастия от непреходни глаголи (срв. *Има парчета паднати от гърлото* от мизийските говори в Румъния (Младенов 1993: 283). В Голо Бърдо (Албания), където се срещат четири конструкции за изразяване на перфекта (Христова 2012; Маринов 2017; Соболев, Новик 2013), наред с формите с причастия от преходни глаголи като *имам видено*¹³² са регистрирани, макар и по-рядко, форми с непреходни глаголи като *имам шетано* и *съм дойден* (с. Връбник; цялата Дебърска област).

П. Асенова (2007) очертава три модела с употреба на *имам* и *съм* в регионите с български говори в Албания: в Бобощица и Връбник в Дебърско се употребяват само *имам*-форми, което според нея се дължи на гръцко влияние; в Голо Бърдо и Пустец се използват и *имам*, и *съм* (там е най-богатата палитра от форми, Христова 2012), докато в Кукъска гора се използва само славянският *съм*-перфект (вж. Asenova, Markou 2022: 421 и сл.). Противопоставянето на двата модела се движи по оста от север към юг, като в южния ареал (Бобощица и Връбник) се наблюдава загуба на славянския *съм*-перфект, компенсирани от *имам*-формите в конкуренция с аориста, докато на север е запазен славянският *съм*-перфект (в Гора), използват се елови преизказни форми и няма конкуренция с аориста. И в говорите в Македония, и в тези в Албания (Асенова 2007: 48 – 49) употребата на *имам*-формите отслабва по посока на север, както вече беше споменато при обзора на *имам*-конструкциите в балканските езици. От примерите изглежда, че в тези говори се използват причастия от непреходни глаголи и като отрицателен спомагателен глагол се употребява формата *нема(м)*, като впечатление прави и фактът, че самият *имам* може да се появи като причастие, т.е. *имат имано* (Голо Бърдо, Асенова 2007: 48), каквато конструкция се използва и в албански. Това показва, че в тези говори имаме вече граматикализирани глаголни форми на етап 2, защото славянският перфект все още се използва.

За да интерпретираме конструкциите като перфектни, трябва да са налице няколко условия, на които все пак отговарят някои конструкции в отделни говори. На първо място – и това може би е най-важният критерий, защото при него няма как да има изразен конкретен резултат, (а) миналото страдателно причастие трябва да се образува и от непреходни глаголи. В говорите това са предимно неакузативни глаголи (срв. *Ниџ*

¹³² Според Е. Христова (2012) тук това е и основната форма за изразяване на перфекта.

имѝме вѝкѝ бежѝнѝци зѝписѝни, ѝмѝ немѝ дойдѝени, с. Каяджик, Димотишко, Бояджиев 1991: 93). Второто условие е (б) причастието да не се съгласува с обекта – най-често когато е в обща (неизменяема) форма¹³³ (срв. *Кѝрѝджа имѝм убиѝену*, с. Айлягюню, Бояджиев 1991: 93). За да твѝрдим, че в езика има напѝлно граматикализирани перфектни конструкции с *имам*, те трябва да изразяват както акционално, така и статално (резултативно) значение. Акционалното значение може да е налично със сигурност само ако причастието може да се образува от непреходни глаголи и да не се съгласува с обекта, т.е. форми, при които не може да има изразен конкретен резултат. Такива конструкции се срещат рядко, а както посочва П. Асенова (2002), появата им например в тракийските говори може да се дължи и на постепенното изчезване на деятелното причастие и замяната му със страдателното (перфектното), откъдето и страдателните причастия започват да се появяват там, където се очаква деятелно.

Ако се използват и *сѝм*, и *имам*, двете конструкции би следвало да изразяват различно значение. Форми с елово причастие се използват във всички говори, в които са регистрирани *имам*-форми, но макар в някои говори последните да са напреднали в граматикализацията си, те все пак пазят своето резултативно значение. Тази конкуренция е обезсилена в югозападните македонски говори, където се проследява граматикализацията вече до етап 3, така че старият изконен елов перфект е изместен от *имам*-перфекта, поради което формите на славянския перфект се специализират за изразяване на евиденциалност. Граматикализацията всѝщност започва, когато акцентът се измества от резултата, т.е. състоянието, към събитиято, което има отношение към момента на говоренето. Значението на перфекта, което категорично се разграничава от перфекта на резултата, релевантен за актуалния момент, е това на експериенциалния перфект, т.е. перфекта за отразяване на опит (на който подлогът е одушевен агент), чиито форми на следващия етап стават евиденциални, за да се превърнат в инференциални (несвидетелски) (вж. Lindstedt 2000б).

В македонската книжовна норма обаче *имам*-перфектът сѝщо не достига пѝлна граматикализация. В свое изследване Л. Митковска и Е. Бужаровска (Mitkovska, Bužarovska 2008) не откриват много примери за *имам*-форми с експериенциално значение в административни и журналистически текстове и посочват, че експериенциалният *имам*-перфект, разпространен предимно в западните говори, не е характерен за книжов-

¹³³ Интересно развитие (за което е възможно роля да е изиграл и контактът) е запазването в говора на Ропката например (в редица села в Асеновградско) на старите (съкратени) инфинитиви-супини на *-т* (срв. *чут гу ѝе ут адинѝт ду другѝт край на селуту*) (Керемидчиева 1993: 259), чиято интерпретация е по-скоро пасивна (възвратно-пасивна).

ната норма, където за целта все още се използва експерименталният елов *съм*-перфект (вж. и Bužarovska, Mitkovska 2010).

За окончателното елиминиране на славянския *съм*-перфект очевидно е необходимо контактено влияние (например отстъпление на *съм*-перфекта в югозападните говори според някои автори се дължи на влиянието на арумънски (Gołąb 1983: 2; Конески 1986). За появата на новия вид перфект, който се разпространява сред непреходните глаголи, също очевидно е необходим контакт (например в тракийските говори, вероятно под гръцко влияние, Бояджиев 1991).

Тук можем да се съгласим и с хипотезата, че ареалите на *съм*- и *имам*-конструкцията са съпоставими с ареалите на предикатите за притежание *съм* и *имам* (срв. рус. *У нее синие глаза* и ит. *Lei ha occhi azzurri* (*Тя има сини очи*)) (Nomachi 2015, вж. Четвърта и Пета глава). Дискутираните по-горе данни показват, че явлението е значително по-комплексно, с градуални, а не абсолютни параметри, като българският език, макар да изразява предикативно притежание с *имам*, е останал верен на стария славянски перфект.

От направения до момента обзор можем да заключим, че българският език е „остров“ сред езици, които имат или развиват перфектни или перфектоподобни форми, образувани с *имам* като спомагателен глагол. Българският език не развива такива форми – примерите в най-ранните текстове, доколкото ги има, са калки от гръцкия текст, а в самия гръцки от периода, в който са контактите му с български, формите на *имам*-перфекта не са особено разпространени. Отделните говори, в които са регистрирани форми с *имам* и минали страдателни причастия, които са неизменяеми, т.е. завършват на *-о* (и между обекта и причастията няма съгласуване), и могат се образуват както от преходни, така и от непреходни глаголи, са били в дълготраен езиков контакт с език с *имам*-конструкции с по-висока степен на граматикализация. Развитието на формите с еловото причастие към други модални форми започва рано (формите на кондиционала са били вече продуктивни в старобългарски; срещат се отделни употреби без спомагателен глагол, предимно в 3 л., ед.ч., по-рядко в 3 л., мн.ч. (Дуриданов и кол. 1991: 300), като в среднобългарски се появяват и употреби, които насочват към евиденциално значение (Hristov 2019: 277 – 279) и които са се появили преди края на XIV век (Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: 153 – 154). Това развитие не води обаче до отстъпление на славянския перфект (и евентуалната поява на други форми за изразяването му).

Четвърта глава

Конструкции с външен притежател

4.1. (Д)ВП: същност и характеристики

С термина „външен притежател“ се означава конструкция, в която семантичната релация притежател – притежавано се изразява чрез кодиране на притежателя като изреченски аргумент на предиката, отделен от конституента, съдържащ притежаваното“ (Payne, Barshi 1999: 3)¹³⁴. Сходна дефиниция намираме и у М. Хаспелмат с по-ясно очертаване на критериите: „Външният притежател реферира към участник, който може да се конструира като притежател по отношение на друг участник в събитието (притежаваното). „Външен“ се отнася до синтактично условие притежателят и притежаваното да съответстват на два конституента, които са синтактично независими един от друг“ (Haspelmath 1999: 108)¹³⁵. Други автори поставят допълнителни условия, напр. (а) на повърхнинно ниво дателният аргумент трябва да заеме ядрената изреченска позиция (*core position*), т.е. тази, която заема аргументът, който изразява реципиента на дателното отношение; и (б) конституентът, който изразява притежаваното, е задължителен. Тези условия обаче не са универсални за всички езици от SAE (за дискусия по въпроса, вж. Seržant 2016).

Българският език е богат на подобни конструкции, примери от които са приведени в (1).

- (1) Нахвърли се върху мен (...) и ми счупи очилата. (Л. Лазаров, „Спомени за комунизма“, БНК)
Тя му познава почерка – каза мама разсеяно. (Дж. Даръл, „Моето семейство и други животни“, БНК)
Разгледа ѝ ръката и предрече, че щяла да загине от сабя.

¹³⁴ "(...) a semantic possessor-possessum relation is expressed by coding the possessor ... as a grammatical relation of the verb and in a constituent separate from that which contains the possessum."

¹³⁵ "There is an integral semantic property, namely, the external possessor must refer to a participant that can be construed as a possessor of some other participant of the event (the possessum). In turn, external refers to the syntactic condition of both the possessor and the possessum being expressed by two different constituents and neither is a syntactic dependent of the other." (Haspelmath 1999: 108).

Конструкцията в (1) отговаря на всички условия за диагностицирането им като конструкции с външен притежател (ВП): (а) дателните местоимения *ми, му, ѝ* реферират към (одушевен) участник в събитието; (б) местоименията заемат изреченска позиция, която е идентична с тази на местоименното непряко допълнение във функция на реципиент (срв. *Тя му даде книгата, Тя му донесе шоколад*); (в) предикатите в (1) са транзитивни (*чупя, познавам, разглеждам*) и обектната им валентност е запълнена от притежаваното като техен обектен аргумент; и (г) между обекта и дателното местоимение се установява притежателна връзка, т.е. дателното местоимение изпълнява едновременно две функции – дателна по отношение на глагола и посесивна по отношение на името в обектна функция.

По-нататък ще се спрем на спецификата на българските конструкции с външен притежател. Тук само ще отбележим, че българският език не налага семантични ограничения нито върху типовете предикати, нито върху лексикалната семантика или морфологичния строеж на съществителните, които могат да се конструират като обекти на посесивно отношение в конструкциите с ВП (срв. напр. *Прописа ми целия ден, Загубих му координатите, Познавам му дългите словесни излияния*). Липсата на посесивна семантика при голяма част от съществителните в конструкциите с ВП в българския език се проследява особено добре по тяхната неграматичност в екзистенциалните *имам*-конструкции, които са структурният корелат на посесивното отношение на ниво изречение, напр. **Аз имам цял ден, *Аз имам дълги словесни излияния, *Аз имам координати*, които без синтактичен контекст, който да насочи към посесивна употреба, са неграматични (срв. *Аз имам цял ден на мое разположение, Аз имам неговите координати* и т.н.). Освен това една немалка част от конструкциите с ВП в българския език са идиоматизирани (срв. *Скъса ми нервите, Извадих му очите, вместо да му изпиша веждите, Глътнах си езика* и под.), което, също както и относителната свобода за включване в конструкции с ВП на съществителни без вътрешнопосесивна семантика, говори за засилена граматикализация на българските конструкции с ВП като способ за кодиране по граматически път (т.е. като „посесивни“) на широк спектър от семантични отношения.

Афективността (със своите две разновидности – принасяне на полза, т.е. бенефактивност, и нанасяне на вреда, т.е. малефактивност) се разглежда от повечето автори като необходимо семантично условие за наличието на конструкция с ВП в европейските езици. (вж. Croft 1985; Wierzbicka 1986; König, Haspelmath 1997). Този аспект е пряко свързан с употребата на дателен падеж във ВП като най-подходящ за изразяване

на различни видове афективна семантика и поради самата му специфика да реферира към лицата като засегнати участници в събитието. Дателният падеж е и структурен елемент на конструкцията с ВП, откъдето тя е известна и като конструкция с ДВП (дателен външен притежател). Афективността може да е както физическа, така и ментална (Haspelmath 1999: 111; Seržant 2016: 135), т.е. свързана с определен психологически ефект върху притежателя, а оттам и с прагматичната интерпретация за гледна точка или емпатия (по-голяма интимност) от страна на говорещия при избор именно на ДВП (Ницолова 2013). Точно тази синтактично кодирана афективност разграничава ДВП от конструкциите с „вътрешен притежател“ – атрибутивен генитив, притежателно прилагателно или друго аналитично средство (предложна фраза) – срв. примера в (2), както и често цитирания пример от испански на М. Ролдан (Roldán 1972, цит. по Haspelmath 1999; König, Haspelmath 1997). Примерът в (3а) би могъл да се употреби в контекст, в който ефектът от действието се представя като механичен или физически и без връзка с емоционалното състояние на лицето (например при очна операция или по друга причина), докато примерът в (3б) имплицира емоция или психологическо състояние, т.е. става въпрос за ментален ефект, който се превръща в афект вследствие на емоционална ситуация, която е накарала лицето да заплаче. В испански няма посесивни клитики, така че примерът в (3б) е ДВП с външна клитика *le* в дателен падеж. В български заради синкретичното изразяване на дателни и посесивни отношения (вж. дискусията в Шеста глава) клитиката може да заема както вътрешна (приименна), така и външна (приглаголна) позиция, която съответства на ДВП и на свързания с конструкцията прагматичен ефект, както показват и приведените по-горе идиоматични изрази, отличаващи се с висока степен на афективност, както и със задължително външна позиция за клитиката.

- (2) Той скъса писмото ѝ. – Той ѝ скъса писмото на нея.
- (3) Испански
- а. *Sus ojos se llenaron de lágrimas.*
Нейните очи се пълнеха със сълзи.
- б. [*Los ojos*] se [*le*] *llenaron de lágrimas.* (Haspelmath 1997: 112)
[Очите] [ѝ] се пълнеха със сълзи.

ДВП се различава от други конструкции за емоционално отношение, също свързани с дателните клитики, като например етичния датив, който също е много разпространен в европейските езици. Тук обаче липсва както посесивно, така и друг вид аргументно отношение, а емоционал-

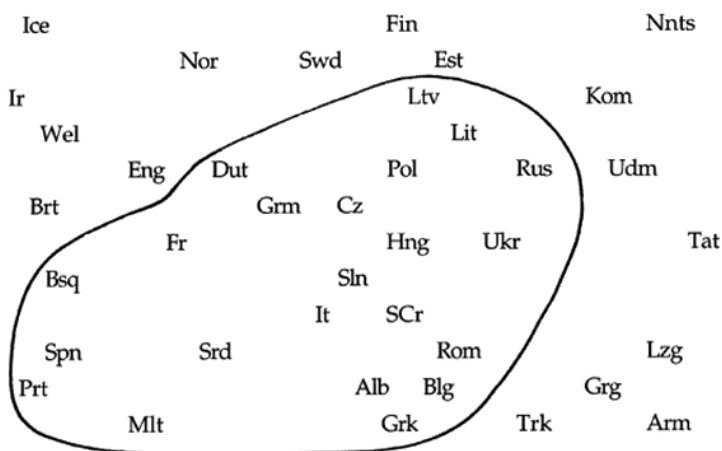
ното отношение на местоимения референт обикновено в първо или второ лице (вж. Baldi, Nuti 2010) е насочено към цялата ситуация без връзка със семантиката на глагола. В. Лий-Шьонфелд посочва за немски, че етичен датив е типичен за императивите – вж. примера в (4).

- (4) нем. Schlaf mir jetzt schon ein, Kleines! (Lee-Schoenfeld 2006: 105, пример (7))
Заспивай ми хубаво сега, детенце!

4.2. Външен притежател в европейска перспектива

В студията си от 2001 г. М. Хаспелмат включва ДВП сред основните черти на езиците от SAE (вж. и Haspelmath 1998a: 277 – 278). Конструкцията присъства и в други списъци на европеизмите (Heine, Kuteva 2006: 24; Harbert 2007: 11; van der Auwera 2011). При това ДВП почти не се среща извън границите на Европа, което дава основание на М. Хаспелмат (Haspelmath 1998a: 278) да ги определи като „много ясен пример за признак на SAE“ (“a very robust example of an SAE feature”). Три са причините за този извод. На първо място, конструкцията се споделя и от неиндоевропейските езици, говорени в Европа (баски, малтийски, унгарски), в които е вероятно тя да се е разпространила в резултат на контактни влияния. Второ, не всички съвременни индоевропейски езици притежават конструкцията с ДВП – тя липсва в английския¹³⁶, в скандинавските езици, в естонския и във финския, в езиците от периферията на SAE (бретонски, уелски, ирландски). Третата причина, подкрепяща ареалната хипотеза, са данните за отсъствието ѝ в онези индоевропейски езици, които се говорят извън Европа – кюрдски, персийски и хинди.

¹³⁶ Така наречените двойнообектни конструкции в английски (*He baked me/John a cake* ‘Той ми опече торта / Той опече на Джон торта’, *I will fix you a sandwich* ‘Ще ти направя сандвич’, *He opened her a beer* ‘Той ѝ отвори една бира’) наподобяват конструкциите с външен притежател, но всъщност са доста различни – както отбелязва Д. Песецки (Pesetsky 1995, вж. също и Rukkānen 2008), те не могат да маркират притежателно отношение, което е актуално за речевия акт.

Map 107.7: Dative external possessor

Фиг. 1. Изоглосна карта на външните притежатели в датив в европейските езици (Haspelmath 2001a: 1498, карта 107.7)

И тук, както и при другите европеизми, ареалната карта не само очертава границите на разпространение на явлениято на принципа център и периферия, но има и доказателствена стойност в подкрепа на изходната хипотеза на М. Хаспелмат за съществуване на европейски езиков съюз, дефиниран чрез набор от общи (споделени) черти. Ареалният подход обобщава данните единствено според критерия наличие – отсъствие на дадено явление в езиците, т.е. на макроравнище (вж. дискусията в Първа глава), но очевидно е крайно недостатъчен за идентифициране на параметрите на вариране между отделните езици и генеалогични групи, които дори при бегло междуезиково сравнение очертават една по-скоро градуална, а не абсолютна картина на разпространението на конструкцията (Van de Velde, Lamiroy 2017).

Езици, които образуват „ядрото“ на SAE като немски и френски (Haspelmath 2001a), демонстрират значителни различия по отношение на продуктивността на конструкцията, а в нидерландски, който в по-ранни трудове на М. Хаспелмат (Haspelmath 1998) също гравитира към ядрото, ДВП е изключително непродуктивна за сметка на локативните притежателни конструкции. Струва си да се отбележи липсата на конструкцията в английски, при положение че тя все пак е била част от староанглийския синтаксис, който, както посочват Ф. Ван де Велде и Б. Ламироа (Van de Velde, Lamiroy 2017), показва ареални черти, които

по-скоро го сближават с ядрото на SAE (определителен член, *имам*-перфект, експериенцер в номинатив, липса на двойно отрицание и др.).

В езици като българския, които по редица други признаци на SAE се отдалечават от центъра (вж. по-подробно във Втора глава), конструкцията с ДВП е не само изключително продуктивна, но е и един от централните синтактични способности за изразяване на притежателност на изреченско равнище. В повечето съвременни европейски езици конструкцията има неравномерно разпространение и като цяло е в отстъпление (както се посочва у Van de Velde, Lamirou 2017), макар и с различен интензитет в отделните езикови групи и дори в отделни техни членове – факт, който някои автори обясняват с по-голямата относителна тежест на други иновативни признаци, породени от езиков контакт (вж. Heine, Kuteva 2006: 97 – 182) в периода на формирането на европейския езиков съюз.

4.2.1. ДВП като индоевропейска конструкция

Ареалната хипотеза за разпространението на ДВП на територията на Европа в резултат единствено на контактни влияния не се подкрепя от историческите данни. ДВП е стара индоевропейска конструкция, както показват редица изследвания, като се започне от В. Хаверс (Havers 1911), който установява наличието ѝ във всички стари индоевропейски езици (с изключение на тохарски и анатолийски (хетски), които все още не са открити по негово време (Luraghi 2020). М. Хаспелмат (Haspelmath 1999: 118) също не изключва възможността ДВП да е единствената характеристика на SAE с генеалогичен произход в сравнение с други, които са по-късни и са резултат от контактни влияния (Haspelmath 1998a: 282; Harbert 2007: 11).

Специално въведеният от В. Хаверс термин *Dativus sympatheticus* (симпатетичен датив, датив на емпатията) има за цел да обобщи онези синтактични контексти, които в старите индоевропейски езици (санскрит, старогръцки, латински, готски, старобългарски, староанглийски, староскандинавски) изразяват посесивност с дателен падеж. Симпатетичният датив обикновено се определя като свободен или слабоуправляем датив, но за разлика от другите видове свободен датив (напр. *Dativus commodi/incommodi*), които изразяват някакъв тип афект или степен на засегнатост (вредна или полза) от действието (срв. бълг. *Той ми написа стихотворение, Той ѝ построи къща*), тук присъединеният дателен аргумент е със стриктно посесивна функция (вж. по-подробно в Шеста глава). Според С. Лураги (Luraghi 2020) симпатетичният датив може да бъде реконструиран до праиндоевропейско състояние (за разлика от т.нар.

двоен акузатив, който също е имал подобни афективни употреби, срв. гр. ἦ σε.ΑСС πόδαϛ.ΑСС νίψει (букв. *Тя те краката измие*).

Отстъплението на конструкцията в някои от европейските езици не може еднозначно да се обвърже с промени в падежните системи, както твърди Б. Бауер (Baueг 2000, цит. по Luraghi 2020). Ако запазването на падежната система в език като немския би могло да обясни широкото разпространение на конструкцията, същото обяснение е неприложимо за език като испански, където конструкцията е също широко разпространена, но при отсъствие на падежни флексии за имената. Исландският език също пази дателния падеж, но няма конструкции с ДВП, за разлика от староскандинавски, който е имал свободен датив (Viðarsson 2017).

В романските езици, които в местоименната си система са запазили разграничението между датив и акузатив (за сметка на по-стария генитив), продуктивността на ДВП също е различна – по-широко конструкцията е застъпена в испански, по-слабо в италиански и най-слабо във френски, където е ограничена до определени предикати и части на човешкото тяло като преки допълнения (Van de Velde, Lamigou 2017). Във френски все пак конструкцията е била продуктивна до XVI – XVII век (Lamigou 2003), но впоследствие отстъпва в резултат на вътрешноезиков развой. В румънски, където разпространението на ДВП е най-широко и алтернативните конструкции с вътрешен датив са стилистично маркирани, ДВП е била реактивирана на фона на общия романски развой, много вероятно вследствие на балканско влияние (Avgam, Coene 2008). Интересно е да се отбележи, че въпреки твърденията на В. Хаверс, че конструкцията започва да отстъпва пред вътрешните посесиви сравнително още в класическия латински, нови изследвания доказват, че тя присъства, макар и неравномерно, през всички етапи на латинския, включително във вулгарния латински, а употребата ѝ е по-скоро стилистична дори в класическия латински (например среща се повече у Цезар, отколкото у Цицерон) и е била средство за постигане на комедиен ефект (Baldi, Nuti 2010).

(5) Plaut. Bacch. 441: puer paedagogo tabula dirumpit caput (Baldi, Nuti 2010: 357, пример (205)

момчето смачква на учителя главата с восъчната си таблетка

Макар отпадането на формалното разграничение между дателната и винителната форма на местоименията да се посочва като вероятна причина за липсата на ДВП в английски, С. Алън (Allen 2019) предлага по-добре обосновано, поне според нас, функционално обяснение. Тя свързва отстъплението на ДВП не с внезапното и пълно отпадане на ДВП

в средноанглийски, както твърдят повечето автори (Havers 1911: 299; Mustanoja 1960: 98, цит. по Van de Velde, Lamiroy 2017: 379; вж. и Traugott 1992: 205 – 206), а с процес, започнал още в ранния староанглийски, който не е свързан с падежния синкретизъм при местоименията, а със свиването на синтактичните употреби на морфологичния датив до прототипичната му функция за маркиране на непряко допълнение. Същият процес е довел до замяна на дателната морфология с аналитична конструкция и за другите функции на датива, включително афективната, която пък се поема от вътрешнопосесивни конструкции с генитив, както и с предложни изрази. Като катализиращ фактор за този по същество вътрешноезиков процес С. Алън посочва и контакта с келтския субстрат, в който конструкция с външен посесив изцяло отсъства – както тогава, така и в съвременните келтски езици.

Що се отнася до славянските и балтийските езици, повечето автори определят ДВП като конструкция, която е наследена от праславянски във всички съвременни езици и следователно е стабилна във времето (Luraghi 2020). Въпреки това обаче и в славянския ареал конструкцията не е равномерно застъпена – сред западнославянските езици е много по-често използвана в чешки, вероятно под немско влияние, отколкото в полски (Šarić 2002); в източнославянските езици ДВП се конкурира с локативната външнопритежателна конструкция, която се установява за изразяване на предикативна посесивност още в староруски, вероятно под катализиращото влияние на контакта с фински (Yurayong 2013; Timberlake 2014)¹³⁷; в южнославянските езици ДВП е широко разпространена, вероятно под балканско влияние, защото е характерна за целия балкански езиков ареал (вж. Nomachi 2015). Контактната конвергенция е силно разпространена в областта на притежателността, като изконни черти могат да бъдат катализирани чрез контакт, а в други случаи да се стигне до пряк пренос чрез механизма на т.нар. граматична репликация (Heine, Kuteva 2005).

В заключение можем да обобщим, че неравномерното разпределение на конструкцията с ДВП в европейските езици се дължи както на структурни причини от вътрешноезиковия развой, така и на контактни влияния, които в по-голяма или в по-малка степен са улеснили съхранението ѝ или пък са предизвикали значителното ѝ редуциране. Европейските езици се намират на различни етапи от този процес, като крайният етап

¹³⁷ Не е ясно дали в руски локативната притежателна конструкция е наследник от старославянската конструкция с катализиращото влияние на фински, където се използва адезивна конструкция, или е била директно заета в староруски от финския субстрат (Veenker 1967, Kiparsky 1969, цит. по Yurayong 2013).

се бележи от окончателното отпадане на ДВП за сметка на алтернативната вътрешнопосесивна конструкция и при загуба на отличителните прагматични и стилистични ефекти, характерни за ДВП.

4.2.2. Структурни черти на европейския външен притежател

Задължителното участие на дативен конституент в ДВП не означава непременно употреба на кратката (или клитичната) местоименна форма, макар това да е най-разпространеният модел в европейските езици (както е в повечето романски езици и в южнославянските езици). Позицията на клитиката зависи от прозодическите и синтактичните ограничения в съответния език – в италиански и френски те са превербални – вж. в (6а), а в езици с Вакернагелови клитики като словенски те са във втора изреченска позиция като в (7а). В немски, който няма местоименни клитики, за конструиране на ДВП се използва редовното дателно местоимение – вж. (8а). Освен местоименни средства някои европейски езици допускат в конструкцията с ДВП име в дателен падеж (вж. примерите в (6б) от словенски и в (7б) от немски) или, ако езикът няма падеж при съществителните, се използва аналитичен израз с дателна или близка до дателната семантика, както е в романските езици, където дирекционните предлози *a/à* са поели дателни функции (вж. примерите в (6б) и в (7б)). Позицията на дателното име и на еквивалентните му съчетания зависи от вътрешноезикови словоредни зависимости. В езици със словоред SVO маркираното с дателен падеж име може да заеме или традиционната за клитиката позиция (напр. в словенски – вж. (7а), или редовната за непрякото допълнение постглаголна позиция (както е във френски – вж. (6г), и италиански – (6б)). Ако езикът е OV (с глагол в крайна изреченска позиция), дателният аргумент заема позиция пред допълнението, но двата конституента са независими. Непряко допълнение е допустимо вместо местоимение и в български, но поради синкретизма на въвеждащия предлог *на* интерпретацията е дативно-посесивна (напр. *Скъсах на Мария шалчето, Отрязах на Мария косата*).

(6) Италиански

а. Piero gli.DAT ha rotto il naso.

Пиеро му е разбил носа.

б. Piero ha rotto il naso a Giovanni.

Пиеро е разбил носа на Джовани.

Френски

в. J'ai lui.DAT coupé les cheveux.

Аз му отрязах косата.

г. J'ai coupé les cheveux à Pierre. (Guéron 1985: 59, пример (69б))
Аз отрязвах косата на Пиер.

(7) Словенски

а. Peter je Simonu.DAT razbil nos. (Lipovšek 2011: 114, пример (6b))
букв. Петер е на Симон разбил носа.

б. Stroj mu je poškodoval roko. (Lipovšek 2011: 118, пример (13b))
букв. Машината му е наранила ръка.

(8) Немски

а. Bello hat mir.DAT die Hand gelect. (Lee-Schoenfeld 2016: 115, пример (1a))
Бело ми облиза ръката.

б. Mein Bruder hat der Mami.DAT das Auto zu Schrott gefahren. (Lee-Schoenfeld 2006: 104, пример (2))
букв. Брат ми на мама колата до скрап докара (= напълно съсипа).

4.3. Вътрешнопосесивни конструкции в европейските езици

Между конструкцията с ДВП и атрибутивните притежателни конструкции като тези в (9) се забелязват съществени семантични и морфо-синтактични различия. В езиците с падежни системи най-честият модел е с генитивен притежател, позициониран след опората, реферираща към притежаваното (срв. в словенски – (9б), в немски – (9в), а в езиците без падежи генитивната функция е поета от специализирани предлози – *de/di* 'на' в романските езици като в (9а), *van/von, of* 'от' – в германските езици като в (9в) (Van de Velde, Lamiroy 2017)¹³⁸.

¹³⁸ Романският предлог *di/de* 'от' (лат. *de* 'от' за произход, отделяне) е поел генитивни функции, докато *a/à* 'на', с целно значение, е поел функциите на датива. Според Б. Хайне (Heine 1997б) по-конкретните маркери за посока често еволюират в по-абстрактни функционални предлози, какъвто е случаят и с българския предлог *на*, докато отделителният *от* е поел материалната и паритивната функция на генитива (*кюлче от злато, дворец от стъкло, някои от посетителите*), както и значението за произход (*човек от народа*). Във френския, немския и нидерландския съответните предлози с дативни значения могат да се употребяват и вместо редовните предлози с генитивно значение, срв. фр. *ce livre à moi* (букв. *тази книга на мен*), нем. *das Buch von mir*, нидер. *dat boek van mij* (*книгата на мен* (= *моята книга*)) (Van de Velde, Lamiroy 2017, примери (17) – (20)). Тези развития, които са особено характерни за разговорната реч, илюстрират генитивно-дативния синкретизъм при предлозите. (Вж. и Шеста глава.) Според А. Балди и А. Нути (Baldi, Nutti 2010: 345) посесивна употреба на лат. *ad* се наблюдава още от VI век и дават пример със следния надпис от вулгарния латински: CIL 13.2483, *hic requiescunt membra ad duos fratres* (*Тук лежат останките на двама братя*). Същевременно този предлог не е могъл да се обвърже с генитивно значение в историята на романските езици. Латинският предлог *de*, от друга страна, е имал значение

- (9) а. ит. Piero ha rotto [il naso di Giovanni].
Пиеро разби носа на Джовани/неговия нос.
- б. слвн. Peter je rabil [nos Simona.GEN].
Петер разби носа на Симон.
- в. нем. Bello hat [Stefans.GEN Hand] / [die Hand des Stefans.GEN / die Hand von Stefan] gelectt.
Бело облиза на Стефан ръката/ ръката на Стефан/ ръката от=на Стефан.
- г. англ. She kissed John's hand.
Тя целуна на Джон ръката.

Във всеки език моделите са повече от един, но алтернативите са винаги за сметка на семантични ограничения. Например в немски – вж. (9в) – дистрибуцията на препозитивния генитив е семантично регулирана (при собствени имена и роднински названия – вж. Dahl, Koptjevskaja-Tamm 2001: 208), а в английски – обратно, т.нар. саксонски генитив е основният модел за конструиране на посесивна именна фраза, докато моделът с *of* е валиден само за елементите на неотчуждаемата посесивност – срв. *John's hand* 'ръката на Джон' и *the hand of John* 'ръката на Джон', но *John's car* 'колата на Джон' и **the car of John* 'колата на Джон' (Barker 2011).

Вторият основен модел за атрибутивно изразяване на притежателно отношение, застъпен във всички европейски езици, включва преноминално притежателно неклитично местоимение¹³⁹. Дж. Лайънз (Lyons 1986, 1999) установява типологическо различие между езици с „детерминиран генитив“ и с „адиективизиран генитив“. В езиците от първия тип (германските) посесивният модификатор имплицира дефинитна интерпретация на опората, вследствие на което посесивната именна фраза не може да бъде допълнително детерминирана с определителен член (срв. нем. *meine Hand*, англ. *my hand* 'моя ръка', *the man's hand* 'ръка на мъжа', но **the my.POSS hand* 'моята ръка', **the man's.GEN the hand* 'на мъжа ръката', които са неграматични). В езиците от втория тип дефинитността на посесивната именна фраза не е имплицирана, поради което опората е съвместима с дефинитен детерминатор, както е в романските езици – срв. ит. *la mia mano* 'моята ръка', но не и **mia mano* 'моя ръка'. Роднински-

за произход в най-старите текстове, като впоследствие е доразвил партитивно значение и значително по-късно се е преобразувал в генитивен предлог.

¹³⁹ Българските посесивни клитики в дателен падеж (адноминален датив – *майка ми*, *книгата ми*) почти не се срещат в европейския ареал (с изключение на румънски и хърватски – вж. по-долу).

те названия обаче не изискват дефинитен маркер – *mia madre* ‘майка ми’, *mio fratello* ‘брат ми’ и под.

Ако оставим настрана вътрешноезиковите словоредни модели, които често са свързани с общи за родствените групи исторически развития в морфологията, могат да се очертаят следните общи за европейските езици тенденции за кодиране на притежателно отношение в атрибутивна функция: (а) притежателят, местоименен или не, и притежаваното се кодират в именна група (пряко допълнение – вж. (9), чиято опора е притежаваното име; (б) в зависимост от това дали езикът има падежна система, или не, дефинитността на именната фраза може да е морфологично маркирана върху опорното съществително или да е семантично имплицирана; (в) посесивното отношение може да бъде отчуждаемо или неотчуждаемо заради широкоспектърната семантика на генитива като немаркиран падеж за изразяване на посесивно отношение, както и на граматикализираните предлози,¹⁴⁰ които са поели генитивни функции; (г) семантиката на предиката не е фактор за граматическото оформяне на атрибутивните посесиви; (д) липсват характерните за ДВП прагматични или стилистични ефекти.

4.3.1. ДВП и посесивност

Основните въпроси пред анализа на конструкциите с ДВП произтичат от специфичния начин за „външно“ кодиране на посесивно отношение – с дателен падеж или с предложни изрази с дателни функции, а също от трудността посесивната семантика на датива в най-общ смисъл да се свърже с афективността като основна характеристика на конструкцията. Според И. Сержант (Seržant 2016: 156 – 157) в идеалния случай една външнопосесивна конструкция трябва да отговаря на следните четири условия:

- (10) а. Винаги кодира посесивно отношение като инвариантно значение.
б. Посесивното отношение е независимо от афективността на предиката или от други семантични индикатори за афективност на изречението.
в. Конструкцията е семантично независима от лексикалното си обкръжение.
г. Конструкцията е ясно различима от други конструкции по своите морфо-синтактични свойства.

¹⁴⁰ Вж. критичната дискусия у (Nikiforidou 1991: 157) относно опитите да се сведат контекстуално-обусловените варианти към едно общо или инвариантно значение „отношение модификатор-модифицирано“.

Както ще видим по-нататък, българската конструкция с ДВП отговаря и на четирите условия. В европейските езици обаче ситуацията е значително по-различна.

В литературата върху конструкцията в европейските езици често се отбелязва, че посесивният ефект е вторичен и зависи от топиализацията или дискурсната проминентност на дателния аргумент, както и от семантичния потенциал на този падеж да се свързва с лица, които според конструкцията могат да бъдат интерпретирани като засегнати по един или друг начин от събитието или да са в топиална връзка не с друг участник, а с цялото събитие (Pylkkäinen 2008). В йерархията за достъпност на референтите за участие в конструкцията с ДВП (Silverstein 1976; König, Haspelmath 1997: 7.1) най-висока позиция заемат личните местоимения за първо и второ лице, следвани от местоименията за трето лице, собствените имена и други нарицателни имена за лица¹⁴¹, а имената за неодушевени обекти са в най-ниската позиция в йерархията, така че е логично да се предположи, че посесивното отношение зависи до голяма степен от начините, по които естествените езици обобщават и маркират по синтактичен път семантичните зависимости по лице. Съществителните за неотчуждаеми притежания имат отворена позиция за притежател в семантичната си структура или пък притежателят е предсказуем от дискурса и липсващата информация лесно може да се набави по прагматичен път (Seržant 2016: 148).

Според К. Леман (Lehmann 2005) самият термин „посесивен датив“ (който е често употребяван в литературата) е неподходящ за описанието на ДВП, защото ДВП е резултат не от граматикализация на посесивността, а от конвенционализиране на притежателното отношение между едно релационно име (като напр. част на човешкото тяло или роднинско название¹⁴²) и едно лице като най-достъпен за интерпретацията негов притежател. Затова и втората важна структурна черта на ДВП в езиците с опре-

¹⁴¹ Йерархия на одушевеността според Е. Кьониг и М. Хаспелмат (König, Haspelmath 1997: 7.1):

лично местоимение за 1/2 л. > лично местоимения за 3 л. > собствено име > други одушевени имена > неодушевени имена

¹⁴² Докато роднинските названия са прагматично свързани (Dahl, Kopjevskaja-Tamm 2001: 209), частите на човешкото тяло имат нужда от синтактично маркиран притежател, който обаче е във висока степен предсказуем, защото често е идентичен на изреченския субект или референта на друга именна фраза (срв. *Аз го ударих по главата*). Частите на тялото са специални и защото всяка промяна в тяхното състояние засяга и целия организъм. Това обяснява защо те са с нисък дискурсен статус – това, което е наистина важно, е не толкова частта на тялото като такава, а по-скоро лицето, от което те са част. Това обяснява широкото им разпространение в европейските конструкции с външен притежател (Chappell, McGregor 1996; König, Haspelmath 1997).

делителен член е задължителната дефинитност на прякото допълнение, изпълняващо функцията на притежавано. Изискването за морфологична дефинитност на обекта категорично разграничава ДВП от конструкциите с вътрешен посесив и това личи най-добре в германските езици, където атрибутивно употребените притежателни местоимения са единствените детерминатори в именната фраза (срв. нем. *Er brach sein Bein* букв. 'Той счупи негово коляно', но ДВП изисква задължителен морфологичен детерминатор на съществителното, нем. *Er brach sich das Bein* 'Той си счупи коляното.')143.

Според Ж.-Р. Верньо и М. Л. Субисарета поради спецификата на ДВП да се свързва предимно с релационни имена (части на човешкото тяло, роднински названия и близки до говорещия обекти), които имат отворена позиция за притежател в самата си семантична структура (Vergnaud, Zubizarreta 1992: 596), определителният член е променлива, която трябва да бъде семантично свързана, и дателният аргумент осигурява тази семантична зависимост, а оттам и задължителната кореферентност между дателния аргумент и името в обектна функция.

Съществува и мнение, че посесивното отношение в ДВП е резултат от инференция (Lee-Schoenfeld, Diewald 2013: 37, цит. по Seržant 2016) или от комбинация от семантични и прагматични фактори (Shibatani 1994). Аргумент в полза на прагматично-ориентираните теории е, че в повечето европейски езици (включително в балканските и в славянските, но не и в български) притежателното значение може да бъде „отнето“ от ДВП – срв. (11а), където „момчето“ е засегнат аргумент, но не и притежател (на документите) (вж. за подобни примери от руски и испански (11б,в).

(11) а. нем. Man zerriss [dem Jungen].DAT die Papiere [der Mutter].GEN
(Lee-Schoenfeld 2006, пример (21)

букв. Те скъсах на момчето документите на майката.

б. рус. На работе мне.DAT сломали телефон жены. (Seržant 2016, пример (16)

букв. На работата ми счупиха телефона на жена ми.

в. исп. Pablo le robó la bicicleta de la vecina a Valeria. (Cuervo 2003: 75, пример (111б)

букв. Пабло ѝ открадна колелото на съседката на Валерия. (= Пабло е откраднал колелото на съседката на Валерия, докато Валерия е била отговорна за него.)

¹⁴³ В германските езици притежателните местоимения са вътрешно определени, без това да се изразява морфологично.

Такива конструкции са възможни само при липса на кореференция между атрибутивния и външния притежател, а интерпретацията на външния притежател в датив е комодална и в превод обикновено се посочва, че лицето носи някаква отговорност за случващото се с притежаваното, без обаче да е негов притежател. Това показва, че до степента, в която тези примери са действително интерпретируеми като ДВП, посесивното значение не е инхерентна част от значението на ДВП.

Може да се смята, че в европейските езици ДВП е тясно свързана със свободния датив за интерес/вреда (*dativus commodi/incommodi*). Въпреки понякога отбелязваните различия между двете конструкции свободният датив може да се представи като отношение на релевантност между един допълнителен (неаргументен или извънтематичен) участник и събитието като цяло (в съгласие със Seržant 2016). Според Е. Кьониг (König 2001: 971) ДВП в немски е възможна и с кореферентен посесор при ясно разграничаване на афективната от посесивната функция (вж. примера в (12)). В. Лий-Шьонфелд (Lee-Schoenfeld 2006) уточнява, че вероятността за допълнително маркиране на кореферентен притежател нараства при отчуждаемите обекти.

(12) Немски

а. Ich wasche mir.DAT meine Hände.

букв. Аз си мия моите ръце.

б. Mein Bruder hat der Mami.DAT leider ihr Auto zu Schrott gefahren.
(Lee-Schoenfeld 2006: 105, пример (6a))

букв. Брат ми на мама за нещастие съсипа нейната кола.

Според В. Лий-Шьонфелд примерът в (12б) не е ДВП, но подобни примери показват, че между ДВП и комодалния/инкомодалния датив разликата е твърде малка и реално зависи от два фактора: (а) лексикалната семантика на името като пряко допълнение в ДВП и (б) семантичната или прагматичната функция на определителния член за конвенционализиране на притежателното отношение, но само в определени контексти.

4.3.2. Афективност и ДВП

Специфичната афективна семантика на ДВП, която отсъства при конструкциите с вътрешен притежател, поставя въпроса за семантичната роля на дателния аргумент от гледна точка на предиката и на неговата синтактична функция. Според някои автори дателният аргумент е експериенцер (Luraghi 2020), но в такъв случай остава неясна връзката с характерните за ДВП бенефактивни и малефактивни предикати, както

и с прагматичния ефект, специфичен за ДВП. Експериенцерите действително се анализират като одушевени локации на ментални състояния (Landau 2010), но в типичните експериенцерни конструкции тези състояния не имплицират посесивно отношение между дателния падеж и подлога на конструкцията (срв. *Харесват ми криминалните романи*).

Афективният аргумент не може да се определи и като пациенс, който винаги реферира към пряко засегнат тематичен аргумент, докато афективният е „непряко засегнат“ от действието (срв. определението на М. Фрид – участник в ситуацията, който е положително или отрицателно засегнат от обстоятелствата, описани от предиката (Fried 1999: 486). Това определение свързва датива в конструкцията с ДВП с ролята, която А. Макинтайър (McIntyre 2006) нарича бенефициент/малефициент и която съответства на основната концептуализация на афективността като ползата или вредата, която действието оказва върху дателния аргумент чрез агенса (срв. *Той ми счуни очилата*).

Ядрената функция на датива (както и неговите аналитични заместители) е свързана само с една група предикати – дитранзитивните, чиято аргументна структура изисква два аргумента, реализирани в изречението чрез две допълнения – пряко и непряко (*давам някому нещо*). Бенефициентът/малефициентът обаче е извънтематичен аргумент, т.е. не е част от аргументната структура на предикатите и неговата употреба не е предопределена от зададените от семантиката на предиката семантични роли, а реализира допълнителен изреченски конституент, чиято поява в изречението е резултат от самата синтактична конфигурация, т.е. е синтактично обусловена.

Повечето автори разграничават ДВП от други конструкции с подобно, макар и не същото значение. Едната е т.нар. конструкция с разделяне или „разцепване“ на притежателя (*possessor splitting*, Payne, Varshi 1999; Podlesskaya, Rakhilina 1999), където, подобно на ДВП, посесивното отношение също е прагматично и синтактично обусловено, а притежаваното е въведено чрез локативна фраза (срв. *Аз го ударих по крака*). Такива конструкции се използват в германските, романските и славянските езици, а дори и в такива, които нямат ДВП, като английски и шведски (Lødrup 2009). Тези конструкции също предпочитат определени предикати – транзитивни, за физически контакт, чийто задължителен аргумент пациенс е в акузатив, а с предлог се въвежда обекта на физически контакт, който е притежаван от пациенса.

- (13) а. англ. He kissed her.ACC on the forehead. (Haspelmath 1999: 121; цит. по Van de Velde, Lamiroy 2017: 364 пример (43)
букв. Той целуна я по челото.

б. нидер. *Hij kust haar.ACC op het voorhoofd.* букв. (Van de Velde, Lamiroy 2017: 364 пример (44)

букв. Той целува я по челото

в. ит. *Lei lo.ACC ha guardato negli occhi.*

Тя го погледна в очите.

г. словн. *Peter je Simona.ACC treščil po nosu.* (Lipovšek 2011: 113, пример (4с)

букв. Петър е Симон ощипал по носа.

В конструкцията с „разцепване на притежателя“ липсва присъщата за ДВП афективност, но и тук притежаваното трябва да е част от човешкото тяло. По-рестриктивният подход на Д. Пейн и Им. Барши, както и на М. Хаспелмат изключва тези конструкции от кръга на конструкциите с външен притежател (заради условието за наличие на дативен извънтематичен аргумент в ДВП). Няма причина обаче да ги изключваме като външни притежатели. На същото мнение е и И. Сержант (Seržant 2016), който разглежда като ДВП и характерните само за източнославянския ареал локативни конструкции с предлог *у* и родителен падеж (срв. рус. *На работе у меня.GEN сломали телефон = На работе мне.DAT сломали телефон (На работата ми счупиха телефона)*). Аргумент в подкрепа на това е, че в някои езици (испански, немски, словенски) може да се наблюдава редуване на акузативно и дателно местоимение при т.нар. дативно-акузативна алтернация. В словенския пример в (14б'') дори е възможно да има местоимения в двата падежа в едно и също изречение.

(14) Испански

а. *...que la víbora le.DAT había mordido en la pierna izquierda...* (Van de Velde, Lamiroy 2017, пример (35)

букв. ... че змията му беше ухапала по левия крак...

а'. *...que la víbora lo.ACC había mordido en la pierna izquierda...*

букв. ... че змията го беше ухапала по левия крак...

Словенски

б. *Pogledal ji.DAT je globoko v oči.* (Lipovšek 2011: 125, пример (29)

букв. Погледна ѝ (дълбоко) в очите.

б'. *Pogledal jo.ACC je (globoko) v oči.* (Lipovšek 2011: 125, пример (30)

букв. Погледна я (дълбоко) в очите.

б''. *Zgrabil ga.ACC je za roko in mu jo krepko stisnil.*

букв. Сграбчи го за ръката и му я крепко стисна.

Немски

v. Bello hat mir.DAT / mich.ACC in die Hand gebissen. (Lee-Schoenfeld 2016: 115, пример (1a))

букв. Бело ми/ме по ръката ухапа.

ДВП се различава в литературата (König, Haspelmath 1997: 526 – 527, 573 – 581; König 2001: 971; König, Gast 2009: 119 – 120) и от конструкциите с т.нар. имплицитен притежател в германските, романските и някои славянски езици – вж. примерите в (15).

(15) а. нем. Ich zeigte ihm die Hände. (Van de Velde, Lamiroy 2017: 359)

букв. 'Аз показах му ръцете.'

б. Аз му показах ръцете *(си).¹⁴⁴

Конструкциите с имплицитен притежател са транзитивни и нямат интерпретация без афективна семантика. Тези конструкции трябва да отговарят на едно семантично условие – релационното име, което е задължително членувано, ако в езика има определителен член, трябва да е кореферентно със субекта в подложна позиция (вж. Kayne 1975; Guéron 1983, 1985; Demonte 1988; Authier 1990, 1992; Vergnaud, Zubizarreta 1992), като според някои автори тази зависимост има прагматичен характер (тъй като се наблюдава и в езици без определителен член). В български няма конструкции с имплицитен притежател при определеност на обекта, защото кореференцията задължително се кодира с рефлексивно местоимение, винаги свързано със субекта, като в (15б)¹⁴⁵ по-горе, където символът * показва, че рефлексивът е задължителен за граматичността на изречението.

В обобщение, конструкциите с ДВП в европейските езици притежават следните характеристики: (а) притежателното значение не е кодирано по граматичен път, а е имплицитно от значението на предиката, който

¹⁴⁴ П. Асенова (Асенова 2001, 2023) посочва, че в българския език при предикати за спонтанни действия именната фраза може да е индефинитна (срв. *вдигам глава, затварям очи, чуля крак, гласувам с две ръце*). Тук очевидно става въпрос за фразеологизирани съчетания, при които нулевият член сигнализира за семантична дефинитност. П. Асенова (Асенова 2001/2016: 229–230) също допуска, че тук има елемент на фразеологизация, чрез която е реализирана тясната връзка между глагола и обекта, който реферира към част на човешкото тяло (в примерите от гръцки например обектът е дефинитен). В италиански, както и в македонската книжовна норма (Митковска 2014: 96; Асенова 2023) липсата на определителен член при допълнението се свързва с по-голяма степен на идиоматичност.

¹⁴⁵ Поради рестрикцията за поява на два дателни аргумента в изречението.

най-често реферира към динамично действие с афективна семантика, и от участниците в ситуацията; (б) притежателят в датив не е част от аргументната структура на глагола, а притежаваното е пряко допълнение с роля пациенс или тема; (в) притежателят е непряко засегнат от ефекта на действието (афективна интерпретация) и приема роля бенефактив/малефактив; (г) ДВП се разграничава от други свободни употреби на датива (като например етичния датив, чрез който се изразява емоционално отношение или степен на съпричастност спрямо цялата ситуация, срв. *Каква Европа, какви ми ти хелзинкски комитети...*, където дори имаме две дателни местоимения, което не е възможно при ДВП; за етичния датив в европейските езици, вж. Cuervo 2020; Rylkkänen 2008; за чешки, вж. Fried 2011; за балканските езици, вж. Цивьян 1999; Tarpomanova 2014).

М. Хаспелмат предлага следните импликационни йерархии, приведени в (16), за кодирането на елементите от ДВП според тяхната достъпност от семантична и синтактична гледна точка.

- (16) а. Йерархия на одушевеността (König, Haspelmath 1997: 7.1)
лично местоимение за 1/2 л. > лично местоимения за 3 л. > собствено име > други одушевени имена > неодушевени имена
- б. Йерархия на (не)отчуждаемостта (Haspelmath 1999: 113)
част на тялото > дреха > други контекстуално единични обекти
- в. Йерархия на ситуацияте според типа предикат (König, Haspelmath 1997: 6)
динамичен афективен предикат (с пациенс) > динамичен неафективен предикат > стативен предикат
- г. Йерархия на синтактичните отношения (König, Haspelmath 1997: 2.6)
предложен израз > пряко допълнение > неакузативен субект/подлог > неергативен субект/подлог > транзитивен субект /подлог

Тези йерархии имат важно значение за типологичните сравнения и за междуезиковото разнообразие на използваните модели, като ДВП в европейските езици се характеризира с предпочитание към елементи, които са по-високо в йерархията (Haspelmath 1999), и само там, където конструкцията е най-продуктивна, могат да се реализират елементи от по-ниските нива на йерархията. Например по отношение на (16г) конструкциите с „разцепване на притежателя“ и съответно предложен израз за притежаваното са по-чести от ДВП с пряко допълнение и са единствената възможна реализация на външно посесивно отношение в езици без

ДВП. Както ще видим по-нататък, честотата на останалите синтактични отношения е чувствително ограничена и границата между ДВП и другите разновидности на свободния датив често е размыта.

4.4. ДВП в западноевропейските езици

В германските и в романските езици ДВП са варианти на общия модел със сравнително малко различия по отношение на: вида на притежанието (отчуждаемо или неотчуждаемо), семантиката на предиката и синтактичните реализации на аргументите. Ф. Ван де Велде и Б. Ламироа посочват, че семантичните ограничения са толкова по-големи, колкото по-слабо продуктивна е конструкцията (Van de Velde, Lamiroy 2017).

Докато във всички европейски езици частите на тялото са винаги допустими като притежавани¹⁴⁶, по-голяма вариативност се наблюдава при роднинските названия, при това дори между езици от една и съща езикова група. Например френски и нидерландски допускат само вътрешнопосесивно изразяване при роднински названия (т.е. ДВП е невъзможна – вж. (17а), за разлика от останалите романски езици и от немски, където роднински названия са допустими, но с известни ограничения по отношение на възможните референти (срв. (17б) и (17в)).

(17) а. фр. *La mère lui.DAT est morte il y a peu. (Lamiroy 2003: 268)

Майка му е починала неотдавна.

б. ит. La mamma gli.DAT è mancata poco fa.

Майка му е починала наскоро.

в. нем. Ihm ist die Mutter gestorben. (Hole 2005)

На него майката е починала.

В ДВП понякога могат да участват и елементи от сферата на т.нар. „разширена неотчуждаемост“ (Vergnaud, Zubizarreta 1992) – предмети от средата или бита на притежателя, близки до него, но и физически отделими, както и физически неотделими когнитивни способности и умения – вж. примерите в (18).

¹⁴⁶ Вж. например (i):

(i) а. фр. Il me.DAT prend le bras. (Lamiroy 2003: 259)

Той ми сграбчи ръката.

On lui.DAT a coupé les cheveux. (Kayne 1975: 159)

Те му/й отрязаха косата.

б. исп. El gato le.DAT arañó la cara.

Котката му/й одраска лицето.

(18) а. фр. Le teinturier lui.DAT a massacré une chemise. (Boneh, Nash 2012)
В химическото ѝ/му унищожиха една риза.

б. ит. I ladri mi.DAT hanno rotto la mano/la macchina.
Крадеците ми счупиха ръката/колата.

(19) а. нидер. Zij rukten hem.DAT de kleren van het lijf. (Van de Velde, Lamiroy 2017: 366)

Те му разкъсаха дрехите.

б. нем. Tim hat der Nachbarin.DAT das Auto gewaschen. (Lee-Schoenfeld 2006, пример (1))

Тим изми на съседката колата.

Очертаните вариации по отношение на (не)отчуждаемата собственост доказват, че самата категория е по-скоро конвенционална, отколкото общоезикова (Bally 1926/1996; срв. Chappell, McGregor 1996; Baldi 2002: 32; Fried 2009).

От гледна точка на цитираната в (16в) по-горе йерархия на ситуациите според типа предикат (König, Haspelmath 1997: 6) най-разпространени в европейската конструкция с ДВП са предикатите с афективна семантика (бенефактивни/малефактивни), които изискват пряко допълнение в роля пациент и много по-рядко тема (при предикати без явна афективна семантика със значение на *мия, чистя, отварям*). Стаивните предикати по принцип са изключени, освен в случаите на афективна конотация – напр. в (20б) предикатът имплицира забранено действие.

(20) а. фр. *Ju lui.DAT ai vu le visage / le maison. (Lamiroy 2003: 267)

Аз му/ѝ видях лицето/къщата.

б. ит. Le.DAT ho visto le gambe.

Видях ѝ краката.

б' ит. ??Le ho visto la madre.

Видях ѝ майката.

в. исп. Le.DAT he visto la cara. (Lamiroy 2003: 266)

Видях ѝ лицето.

Други видове ставивни предикати, като например когнитивни предикати, са недопустими дори в езиците, в които ДВП са най-продуктивните, като например испански. В немски не са възможни дори и перцептивни предикати (Wegener 1991, цит. по Lee-Schoenfeld 2006).

(21) исп. *No te sé/conozco la dirección. (Lamiroy 2003, пример (34c)
Не ти знам/познавам адреса.

фр. *Je ne te connais pas l'adresse. (Lamiroy 2003, пример (34b)
Не ти знам адреса.

фр. Je ne connais pas ton adresse.
Не знам твоя адрес.

В европейските езици в ДВП са възможни и интранзитивни предикати от неакузативен тип с подлог притежавано и словоред VS – вж. примера в (22) от немски. Освен това в романските езици са възможни и антикаузативни/инхоативни предикати с рефлексив (медиопасив) – вж. примерите в (23), които също получават афективна интерпретация (обикновено адверзативна) и най-често на английски се превеждат с *on X*, за да се покаже, че дателният участник е непряко засегнат от ефекта на събитието.

(22) нем. Dem.DAT Hans zerbrach die Vase.
Вазата се счупи на Ханс (и това го засегна).¹⁴⁷

(23) а. исп. A Carolina se le.DAT rompió la radio. (Cuervo 2020: 13, пример (36)
На Каролина ѝ се счупи радиото.

б. ит. Mi.DAT si sono rotti i pantaloni.
Скъсаха ми се панталоните

Характерно за антикаузативните предикати е, че имплицират случайна или внезапна промяна без участието на агентивен субект или каузатор (тоест това е автономно действие), поради което тематичният аргумент се кодира като подлог на конструкцията. В изследването си върху антикаузативните конструкции в немския език Ф. Шефер (Schäfer 2008), специално подчертава, че дателният участник не се интерпретира като притежател по отношение на тематичния аргумент, а като притежател на резултиращото състояние, защото според нея семантиката на предикатите е комплексна с два компонента – промяна на състоянието и резултативно състояние.

Посесивното отношение не е граматикализирано, а е или семантично, или прагматично установимо, както коментирахме и по-горе. Доказателство за това е споменатата и по-горе възможност в същото изречение да се експлицира посесивно отношение в генитив, което да не е кореферентно на дателното – вж. (24), както и цитираните в 4.3, (11) примери

¹⁴⁷ Собственото име не се интерпретира като притежател на вазата, а като притежател на резултиращото състояние на темата, т.е. изречението не означава, че Ханс има ваза, а че Ханс има счупена ваза.

от други езици. Това показва, че ДВП не е алтернатива на вътрешнопосесивната конструкция, а маркира само афективен участник в действието.

(24) нем. Der Freund zebrach dem.DAT Sohn Mutters.GEN schönste Vase.
(Schäffer 2008: 81)

букв. Приятелят счупи на сина най-хубавата ваза на майка му.

Интранзитивните предикати от неергативен тип са много редки в ДВП в западноевропейските езици и отново се срещат в онези от тях, в които конструкцията е най-продуктивна като немски и испански, докато в останалите може да са запазени във фразеологични съчетания¹⁴⁸. В тези конструкции обикновено подлогът, т.е. притежаваното, и дателният участник са в контактна позиция (особено в романските езици – вж. (25б, г), което създава синтактични условия за актуализиране на посесивната интерпретация. Тук обаче отново на преден план изпъква адверзативната семантика на конструкцията.

(25) а. нем. Der Arm ist mir eingeschlafen.

Изтръпнала ми е ръката.

б. фр. Les mains lui.DAT tremblent. (Lamiroy 2003, пример (21))

Треперят ми ръцете.

в. ит. Le mani gli tremavano.

Треперят ми ръцете.

Както споменахме и по-горе, според Ф. Ван де Велде и Б. Ламирао (Van de Velde, Lamiroy 2017) френският език е най-слабо продуктивен по отношение на ДВП и в повечето случаи се предпочита моделът с атрибутивен притежател, докато местоименията имат по-скоро интерпретация на етичен датив – поне там, където въобще са възможни, срв. (26). В редица случаи това се отнася и за италиански въпреки установената от същите автори по-висока продуктивност на конструкцията – вж. (27).

(26) Френски

а. Jean lui.DAT a attrapé deux rhumes. (Authier, Reed 1992: 295, цит. по Roberge, Troberg (2009))

букв. Жан му изпи два рома.

¹⁴⁸ Срв. фр. *Luc lui casse les pieds* / **Luc casse ses pieds* (Дразни ме (букв. Чупи ù краката); нидер. *Ze tikte hem op de vingers* / **Zij tikte op zijn vingers* (Дразни ме (букв. Чупи ù пръстите); *Hij spelde mij.OBL iets op de mouw* (Тоѝ ме излъга (букв. Тоѝ ми закачи нещо на ръкава) (Lamiroy 2003); ит. *Mi rompe le scatole* (Дразни ме (букв. Чупи ми тонките).

б. *L'enfant me.DAT dort tranquillement.¹⁴⁹

Детето ми спи спокойно.

в. *Marc lui.DAT a étudié fort bien cette année. (Roberge, Troberg 2009, пример (17с)

букв. Марк му учи много добре тази година.

(27) Италиански

а. E non mi.DAT ha studiato il bambino.

И детето ми е следвало.

б. E non mi.DAT è caduto il bambino.

И детето (наистина) ми падна.

Можем да заключим, че ДВП в западноевропейските езици имат афективна (бенефактивна/малефактивна) интерпретация с малки изключения. Не е необходимо дателният участник да имплицира притежател, а е достатъчно да реферира към лице, което временно има контрол над обекта. (Ин)комодалният датив не изземва функцията на реципиента и следователно не е непряко допълнение (аргумент на предиката), което се доказва и от възможността и бенефициент, и реципиент да се появят в едно и също изречение (срв. ит. *Ti.DAT scrivero una lettera al ministro.REC* (*Ще ти (= вместо теб) напиша писмото до министъра*)).

4.5. ДВП в славянските езици

Конструкциите с ДВП в славянските езици споделят основните характеристики на тези в западноевропейските езици, разгледани по-горе. И тук се наблюдава преимуществена употреба на неотчуждаеми обекти – преки допълнения, макар ДВП да се наблюдават в по-широк кръг от контексти, с повече вариации както по отношение на възможните обекти от областта на отчуждаемата собственост, така и по отношение на семантиката и структурното оформление на притежателите.

4.5.1. ДВП в източнославянските езици

В руския език ДВП се конкурира с локативнопритежателната конструкция *у + генитив* (срв. *Девочка не выходит у него.GEN из памяти* (*Момичето не му излиза от ума*)), която има значително по-широк кръг от употреби, които частично компенсират както семантичните, така и синтактичните ограничения пред ДВП, свързани с типа предикат и със

¹⁴⁹ Конструкции като тези в (26б,г) са били възможни във френския до XVI – XVII век.

синтактичната реализация на аргументите. Характерно за локативните конструкции е, че те имат ясно изразена посесивна семантика, за разлика от ДВП, поради което се употребяват както с по-широк кръг предикати, така и с аргументи, които не са задължително одушевени.

Според К. Пайкин и М. ван Петегем (Paykin, Van Peteghem 2003) ДВП в руски не е възможна с неодушевени притежатели, за разлика от локативните притежатели, които, тъй като реферират към локацията на действието или процеса, могат да изразяват отношение част – цяло, което излиза извън обсега на одушевеността – срв. примерите в (28).

(28) Руски

а. У нас стол развалился. Пойди подклей у него / *ему ножку. (Paykin, Van Peteghem 2003: 336, пример (15а))

Разпадна ни се масата. Иди и ѝ залепи крака.

б. Она отбила у чайника / *чайнику носик. (Paykin, Van Peteghem 2003: 336, пример (15б))

Тя счупи на чайника чучура.

Според проучване на А. Ченки (Cienki 1993, цит. по Šarić 2002) носителите на руски използват датив, когато реферират към хора (и животни), към които изпитват близки чувства и емпатия, но предпочитат локативните притежателни конструкции с неодушевени обекти или животни, спрямо които не изпитват емпатия¹⁵⁰.

Друго важно ограничение за руски е свързано с аргументната структура на предиката. ДВП показва повече ограничения от локативнопритежателната конструкция в синтактично отношение. Например при неакузативни предикати с антикаузативна семантика, където притежаваното е единствен аргумент (подлог), е възможна само локативнопритежателна конструкция, но не и ДВП. Следователно дателният участник не може да се асоциира с притежателя на обект в подложна позиция, за разлика от романския тип антикаузативни конструкции, които са напълно възможни с ДВП. В руски с неакузативните предикати е възможна само локативнопритежателна конструкция – вж. разликата между (29а) и (29б). Тук може да се допусне, че локативният притежател заема позиция в изречението, която е резултат от придвижването му от приименна позиция, включително в случаите, в които повърхнинната му позиция съвпада с тази на датива. Макар позицията в (29а) на датива и на локатива да съвпада, деривацията на структурите е различна – дателният

¹⁵⁰ Според Дж. Ливайн (Levine 1984, 1986) в дателните притежателни конструкции участват предимно неотчуждаеми обекти и отчуждаеми обекти, за които може да се предположи афективност.

участник не може да бъде аргумент на името в изходната структура – срв. **машина Нине*.DAT, което е неграматично, освен в случаите, в които е употребен като датив за предназначение (напр. *памятник Пушкину*).

(29) Руски

а. Дима сломал [Нине] / [у Нины] машину.

букв. Дима счупи на Нина / у Нина колата.

б. [У Нины] / [*Нине] сломалась машина.

(Shushurin 2021, пример (2))¹⁵¹

букв. У Нина / *На Нина се счупи колата.

в. От этого у него (/ *ему) тряслись губы.

букв. От това у него / *на него се тресяха устните.

Наблюдаваните позиционни ограничения редуцират сферата на употребата на руските ДВП само до транзитивните предикати със задължително изразено пряко допълнение, което според авторите е управлявано от дателния участник. За локатива такова ограничение няма, поради което локативен притежател може да заема и първа изреченска позиция (Grashchenkov, Markman 2008; Shushurin 2021; Matushansky 2017; Matushansky et al. 2017; за различно мнение, вж. Paykin, Van Peteghem 2003).

Според Л. Шарич (Šarić 2002) ДВП не се срещат единствено в украински (Comrie, Corbett 1993: 987 – 988) и в лужишки (Stone 1993a: 671 – 672), докато в белоруски ДВП са силно ограничени до контексти с притежавани за части на тялото и с някои релационни съществителни, изразяващи емоционално отношение (напр. *ты враг мне*.DAT (*ти (си) враг на мен*), Comrie, Corbett 1993: 935), което е стара славянска конструкция.

4.5.2. ДВП в западнославянските езици

В полските конструкции с ДВП притежаваното реферира към неотчуждаем обект (който реферира към части от тялото и други близки същности от интимната сфера) или обект, който се интерпретира като такъв, защото притежателят му е непосредствено и сериозно засегнат от действието – срв. примерите в (30).

(30) Полски

а. Jacek rozbił samochód Roberta.GEN. (Šarić 2002: пример (17a))

Яцек удари колата на Роберт.

¹⁵¹ Редица автори посочват, че предложните фрази, въведени с *у*, в руския и в украинския може да изразяват освен притежател и също локация или „одушевена локация“ (Arylova 2013; Chvany 1975; Błaszczak 2008; Harves 2003; Jung 2011; Kondrashova 1996; Livitz 2012).

а'. Jacek rozbił Robertowi.DAT samochód. (Šarić 2002: пример (17b))
Яцек удари на Роберт колата.

б. ??Piotr wszedł Ewie.DAT do biura. (Šarić 2002: пример (21a))
Петър влезе на Ева в офиса.

б'. Piotr włamał się Ewie.DAT do biura. (Šarić 2002: пример (21б))
Петър се втурна на Ева в офиса.

в. Józefowi.DAT umarł ojciec. (Šarić 2002: пример (16a))
На Йозеф почина бащата.

Според Л. Шарич има две условия за по-високата степен на приемливост на ДВП в полски: афективност на предиката и промяна на състоянието на засегнатия обект, което обяснява и маргиналността на (30б) в сравнение с (30б').

ДВП се срещат много рядко в кашубски, предимно в някои архаични конструкции с общославянски произход (срв. *Jěmu.DAT běto miono Karól* 'На него било името Карол') (Stone 1993b: 789).

В чешки ДВП са силно разпространени (Fried 1999), особено за изразяване на афективност, което според М. Фрид е конститутивен белег на конструкцията. За илюстрация на специфичната употреба на ДВП с афективна семантика М. Фрид цитира примерите в (31) – докато в (31а) използването на ДВП е свързано с афективна семантика, то в (31б) се предполага известна дистанцираност от събитието и от емоционалната връзка с обекта.

(31) Чешки

а. Před pěti lety nám.DAT zemřel otec. {Z nemocnice ji propustili, ale není v pořádku.} (Fried 2009: 226)

букв. Преди пет години ни почина татко. {Майка се срива. Току-що излезе от болницата, но не е добре.}

б. Před pěti lety zemřel náš otec.

Преди пет години нашият баща почина.

ДВП в чешки е почти задължителна, когато притежаваното реферира към част на тялото, и е често използвана и с други обекти от личната сфера. Употребява се с най-различни предикати: транзитивни с каузативна семантика – (32а,б,в), антикаузативни – (32г), некаузативни – вж. (31). Единственото ограничение е свързано с невъзможността за използване на ДВП при перцептивни и когнитивни предикати – вж (32д).

- (32) Чешки
- а. Další výstřel mu.DAT však těžce poranil nohu. (Fried 2011: 2, пример (2с)
Друг изстрел обаче му нарани сериозно крака.
 - б. Umyla mu.DAT vlasy. (Short 1993a: 517 – 518)
Изми му косата.
 - в. Unesli mu.DAT dceru.
Отвялякоха му дъщерята. (Short 1993a: 518)
 - г. Rozbil si.DAT nohu.
Счупи си крака.
 - д. *Už iste jim viděli zahradu. (Fried 1999: 484)
Виждали ли сте им двора?

Честотата на употреба на ДВП в чешки вероятно се дължи на катализиращия ефект на контакта с немски.

В словашки се наблюдават ДВП в определени архаични конструкции, което според М. Номачи (Nomachi 2016) показва преходния характер на словашки, където конструкцията се приближава до немаркираната употреба на ДВП в южнославянските езици (вж. Мразек 1990: 48).

- (33) Словашки
- а. ...vlasy mu vypadali
косите му опадаха
 - б. Petruške zomrela matka. (Short 1993b: 581)
букв. На Петрушка умря майката.

4.5.3. ДВП в южнославянските езици

Най-близки до конструкциите с ДВП в български са тези в сръбски и в хърватски, където ДВП се срещат и в неутрални контексти, т.е. без явно афективно значение, за което сигнализира и възможността да се употребяват с перцептивни предикати – срв. примера в (34а) от книжовния хърватски и този в (34б) от сръбски (Miličević 2012). В сравнение с руски, където дателните притежатели не могат да бъдат първи аргумент в изречението, в сръбски и в хърватски това е възможно при предикати с антикаузативна семантика – срв. (34г).

- (34) а. хрв. Vidio sam ti lice. (Nomachi 2016: 461, пример (14)
Видях ти лицето.
- б. срб. Zapamtio joj je prezime. (Miličević 2012: 353, пример (2в)
Спомня си презимето ѝ.

в. срб. Gledala joj je tapete. (Miličević 2012: 356, пример (4д)
Гледаше ѝ тапетите.

г. хрв./срб. Auto mi se pokvario.
Развали ми се колата.

ДВП в словенски са с доста по-ограничена употреба, отколкото в сръбски и в хърватски, като местоименните притежатели – и в датив, и в генитив – се възприемат като по-архаични (Šarić 2002). ДВП се среща и с перцептивни, и с когнитивни предикати като в сръбски и в хърватски, но тук конструкцията има ярка стилистична окраска и изразява емпатия или близост със засегнатия, който е предимно одушевен и може да привлича емпатия. Според М. Номачи (Nomachi 2016) словенската конструкция е възможна само с имена от областта на неотчуждаемата посесивност (срв. (35а) и (35б)).

(35) Словенски

а. Videl sem ti / tvoj obraz. (Nomachi 2016: 460, пример (12)
Видях ти лицето/твоеото лице.

б. Videl sem *ti / tvoje izdelke. (Nomachi 2016: 461, пример (13)
Видях твоите произведения.

Според Фр. Липовшек (Lipovšek 2011) разликата между локативнопритежателните конструкции и ДВП в словенски е в импликацията дали действието води до промяна – промяната не се предполага при локативните притежатели (където се изразява чисто посесивно отношение), докато афективната семантика при ДВП имплицира промяна, често дори физическа, на притежаваното – вж. примерите в (36а), (37а) и (36б), (37б).

(36) Словенски

а. Stroj ga je poškodoval po roki. (Lipovšek 2011: 118, пример (13а)
Машината го нарани по ръката.

б. Stroj mu je poškodoval roko. (Lipovšek 2011: 118, пример (13б)
Машината му нарани ръката.

(37) а. Nežno jo je poljubil na lice. (Lipovšek 2011: 120, пример (18а)
Нежно я целуна по лицето.

б. Nežno mu je poljubila lice, potem nos. (Lipovšek 2011: 120, пример (18б)
Нежно му целуна лицето, после носа.

В южнославянските езици се наблюдава разширяване на обсега на предикатите, които могат да се използват в ДВП – динамични, но и нединамични, със или без каузативна семантика, както и стативни предикати, заемащи целия спектър позиции в цитираната в (16в) ситуационна йерархия. Втората важна особеност е появата на дателен падеж в предикативни притежателни и в копулативни конструкции с употреба, близка до тази на българските притежателни енклитики – тя обединява целия сръбско-хърватски ареал и го разграничава от западнославянския, където за посесивно отношение се предпочита *имам*-глагол, а копулативни конструкции с датив са невъзможни.

(38) хрв. Noge su mu.DAT krvave. (Nomachi 2016: 464, пример (23)
Краката му са кървави.

срб. Мајка joj.DAT је секретарика, отац компјутерски техничар. (Miličević 2012: 353, пример (2д)

Мајка му е секретарка, бащата – компютърен специалист.

Тези конструкции са възможни само с притежавани, които реферират към части на тялото и роднински названия. Според М. Номачи необходимо условие в (38) е подлогът в прекопулна позиция да е топикализиран, което е сравнимо и с бълг. *Мајка му на него е секретарка, баща му – компютърен специалист* (контрастна топикализация). В български клитиката е поела посесивни функции, поради което топикализацията изисква удвояване с неударено местоимение, което пък е невъзможно в сръбски и в хърватски. Твърде малкото изследвания върху ДВП в сръбски и в хърватски не позволяват да се направят по-точни изводи относно статуса на дателната енклитика като външен посесив в *съм*-конструкция с ДВП или като вече инкорпорирана (вътрешнопосесивна) енклитика при определени названия за части на тялото и роднински отношения.

От направения преглед може да се заключи, че ДВП е активна в славянските езици, но дативът не е граматикализиран за изразяване на притежателно отношение, а е запазил функциите си на комодален/инкомодален датив, като посесивната интерпретация е контекстно зависима и се реализира най-вече при по-тясна връзка между притежател и притежавано. Единственият славянски език, който довежда докрай граматикализацията на посесивния датив, е българският, където ДВП се реализира с всички видове предикати и всички видове имена – в резултат на родително-дателния синкретизъм дателните местоимения формално са изравнени с притежателните. В сръбски и в хърватски, т.е. отново в езици от южнославянската езикова група, ДВП също се среща с всички

видове предикати, но генитивът за притежание е запазен във вътрешнопритежателните конструкции.

Картината на конструкциите с ДВП в славянските езици очертава деление, което върви от север към юг – в северните славянски езици (като руски) ДВП са силно ограничени, докато в българския (и до известна степен в южнославянския ареал) дателният притежателен вече може да изразява посесив във всички позиции. Освен това се наблюдава развитие от северозапад към югоизток, където в северозападните езици като чешки и полски класовете предикати в конструкциите с ДВП са ограничени, като разширяването на класовете на възможните предикати минава през словашки (в архаични конструкции) и словенски (в стилистично маркирани конструкции), за да стигне до сръбски и хърватски, които показват много по-голяма свобода по отношение на типа предикати.

4.6. Балканският външен притежател

Макар и да не го включва като отделен балканизъм сред синтактичните балканизми, П. Асенова посочва синкретизма на родителния и дателния падеж, който води до превръщането на дателните форми на личните местоимения в притежателни, като важен етап от граматикализацията на посесивността в балканските езици (Асенова 2002: 82). Конструкциите с датив са регистрирани във всички съвременни балкански езици, с изключение на гръцки, който е обобщил формите на генитива във всички позиции на датива. Между балканските езици се забелязват и разлики, свързани с честотата на дативните притежатели и на ДВП. Например в румънски¹⁵² почти не се използват вътрешни притежателни клитики – повечето изследователи ги определят като архаични (Avram, Coene 2000: 158), а на тяхно място се предпочитат именно външните притежателни клитики (Cornilescu 1995; Pancheva 2004: 187).

На пръв поглед балканският ДВП е доста различен от европейския – много изследователи (Cristea 1974; Свешникова 1986; Manoliu-Manea 1996; Niculescu 2008; Stateva 2002; Krapova 2012) посочват, че на практика няма ограничения по отношение на: (а) референта на притежателя (който може да бъде и одушевен, и неодушевен); (б) вида на притежателното отношение (неотчуждаемо и отчуждаемо); (в) синтактичната функция на притежаваното (тема, пациенс); (г) вида на глагола, който може да участва в конструкцията (афективен или неафективен). Румън-

¹⁵² Както в повечето романски езици, които нямат вътрешни притежателни клитики. В някои диалекти на Калабрия например, вероятно под влияние на гръцки, се използват енклитични местоимения с роднински названия (*fratǎ-mǎ* 'брат ми', *petrǎ-mǎ* 'баща ми', *sucǎ-mǎ* 'свекърите ми', Manzini, Savoia 2005, v. 3: 677).

ски, български, гръцки и албански си приличат по първите три елемента и се различават по четвъртия, където само предикатите в съвременния гръцки се подчиняват на ограничението за „афективност“, поради което и някои автори наричат външните притежателни клитики в гръцки „бенефективни или малефективни генитиви“ (Holton et al. 1997: 194).

Най-важната характеристика на балканските ДВП е, че референтът не е задължително одушевен, а може да изразява всеки обект от йерархията на одушевеността – вж. (16a) по-горе.

(39) а. рум. Ioana i.DAT-a rupt (mesei) piciorul. (Niculescu 2008: 488)

Йоана ѝ счупи (на масата) крака.

б. гр. του.GEN τελείωσαν ἱ μπαταρίες του ραδιόφωνου.

Свършиха му батериите на радиото.

в. алб. Telefonit.DAT i.DAT janë mbaruar bateritë.

На телефона му свършиха батериите.

В конструкцията в румънския, българския и съвременния гръцки участват и обекти от непосредственото обкръжение на притежателя, дрехи, абстрактни характеристики и психологически състояния (постоянни или временни), както и агентиви при отглаголните съществителните и др. В (40) са приведени примери от различните езици с притежавани, които са от сферата на отчуждаемата собственост.

(40) а. рум. Apa i.DAT-a distrust casa.

Водата ѝ (на нея) съсипа къщата.

б. гр. Σου.GEN χρησιμοποίησα το στυλό.

Използвах ти химикалката.

в. алб. Uji më.DAT shkatërroi shtëpinë.

Водата ми разруши къщата.

Балканската конструкция с ДВП има много широк обхват и е възможна с всички типове глаголни предикати от йерархиите на Е. Кьониг и М. Хаспелмат, приведени в (16в) по-горе, без оглед на позицията на елементите: афективни глаголи (в които действието засяга пациенса) – вж. примерите в (41); динамични неафективни глаголи – вж. (42); стативни глаголи (с изключение на гръцки) – вж. (43).

- (41) рум. I.DAT-am rupt brațul.
Счупих ѝ ръката
гр. του.GEN δάγκωσα το δάχτυλο
Ухапах му пръста.
гр. Του.GEN έσπασα το παράθυρο.
Счупих му прозореца.
алб. I.DAT theva këmbën (tavolinës) / Ia.DAT.ACC theva këmbën
(tavolinës).
Счупих ѝ крака (на масата). / Счупих ѝ го крака (на масата).
- (42) рум. Mi.DAT-a căzut un dinte.
Падна ми един зъб.
рум. I-a murit papagalul.
Умря му папагалът
гр. του έτρεμαν τα γόνατα
Трепереха му коленете.
алб. Më ra një dhëmb.
Падна ми един зъб.
- (43) рум. Nu-i.DAT știu adresa. (Dumitrescu 1990 цит. по Lamiroy 2003,
пример (34a)
Не му знам адреса.
алб. I.DAT njeh të vëllanë. (Дж. Турано, л.к.)
Познавам ѝ брата.
алб. Ia.DAT.ACC njeh të vëllanë. (Ек. Търпоманова, л.к.)
Познавам му го брата.

Глаголът *съм* също участва в конструкциите с ДВП в румънски, български и албански (и се среща и в най-ранните старобългарски текстове (вж. Минчева 1964).

- (44) рум. Sunt onorat că cel mai bun prieten al meu îmi.DAT este naș (...).
(romaniantv.net)
За мен е чест, че най-добрият ми приятел ми е кръстник (...)
алб. Ai më.DAT është kumat. (Дж.Турано, л.к.)
Той ми е девер.
алб. ?E kam dhëndër. (Ек. Търпоманова, Дж.Турано, л.к.)
букв. Имам го зет.

Поне на пръв поглед конструкциите с ДВП в балканските езици са много подобни (вж. Крарова 2012: 126 – 131), а разликите са свързани с интерпретацията на дативната клитика и на генитива в гръцки.

Румънският се различава съществено от сродните си романски езици по характера и честотата на употребата на ДВП. В румънски ДВП е немаркираният начин да се изрази притежание в изречението, а според Д. Никулеску (Niculescu 2008) дателната клитика не само кодира притежателя, но поема и други, типични за датива, функции като експериментер, бенефициент и цел, като може да влезе и в кореферентна верига с вътрешен притежател (срв. *Îi_i DAT văd mâna lui.GEN/sa_i POSS (Виждам му неговата ръка)* по (Niculescu 2008, пример (68)). Според Д. Никулеску първичните значения на датива са цел и афектив и те са свързани с реципиента, като ролята притежател е вторична. Това показва, че е възможно едновременното запълване на позициите на вътрешен и външен притежател, съответно с генитив и датив.

Балканските езици се различават по това дали допускат, или не дателният участник (бенефициентът) да не съвпада с притежателя – вж. примера от албански в (45а). В румънски подобни конструкции са възможни само с определени динамични глаголи – вж. (45б) – и някои бенефактивни стативни глаголи (Diaconescu 2004; цит. по Marvin 2011).

(45) а. алб. Agimi i_i mban Drites çanten time_i. (Pylkkänen 2008)

Агим ѝ държи на Дрита (= вместо Дрита) моята чанта.

б. рум. Ion îi_i spală la Maria/Mariei mașina vecinei_i. (Diaconescu (2004), цит. по (Marvin 2011))

Йон ѝ мие на Мария (= вместо Мария) колата на съседа.

Подобни конструкции са невъзможни в българския език, като това може би се дължи и на по-високата степен на граматикализация на местоименията, участващи в ДВП. Българският е единствен и сред балканските езици, който използва вътрешнопритежателни клитични местоимения, които са напълно синонимни формално с дателните клитични местоимения в различните им функции. В гръцки също липсват такива конструкции, но там формално се запазва генитивът, което вероятно е и причината за неграматичността на конструкциите с повдигане на (генитивния) притежател.

Ако приемем, че падежът „...не е морфологична форма, а е по-скоро синтактична зависимост на дадена именна фраза или от глагола..., или от друга именна фраза“ (Topolińska 2004, цит. по Крарова 2012: 131), маркар формите на двата падежа да са съвпаднали формално от даден ис-

торически момент нататък, те функционално са останали различни, т.е. в едните конструкции (бенефактивни/малефактивни) дателното местоимение има функционална стойност на датив, докато в другите (посесивни) дателното местоимение има функционална стойност на посесив (който е и прототипичната функция на генитива – вж. Шеста глава).

4.7. Външният притежател в българския език

Спецификата на българския език е свързана с граматикализацията на посесивността до развитие на кратки притежателни клитики, които могат да заемат позиция както в именната фраза, така и в изречението. Според традиционната българска граматика от старите дателни местоимения са се развили омонимните дателни притежателни клитични местоимения, като последните кодират притежателя и в именната фраза. Подобни фразови посесивни клитики са твърде редки в типологично отношение и като изключим южноиталианските диалекти (които са под гръцко влияние), се срещат единствено в румънски, в някои сърбохърватски говори в Косово и Черна гора и линията Нови Пазар – Сйеница (вж. цитираните автори у Асенова 2002: 86), както и в македонските говори. Докато във всички тези говори клитичните притежателни местоимения се срещат само с роднински названия и са в задължителна постпозиция спрямо името (напр. *син ми, отац ми, майка joj*), в румънски и в български могат да се появяват и в приглаголна позиция (т.е. в ДВП), като, както споменахме и по-горе, румънският е превърнал ДВП в доминиращата стратегия за изразяване на притежателно отношение, докато в български са възможни и двете структури. Това развитие повдига въпроса за анализа на тези клитични местоимения и за функционалното отношение между дативност и посесивност според типа на конструкцията.

В изследването си върху развоя на дателния притежателен падеж в българския език А. Минчева (Минчева 1964) използва възприетия в старобългаристиката термин „двойнозависим дателен падеж“ (вж. Асенова 2002: 83) за означаване на ДВП и очертава контекстите, които в старобългарски са улеснявали по-тясното свързване на дателното местоимение с притежателното значение. Двойнозависимият дателен падеж е идентичен с т.нар. от В. Хаверс „симпатетичен датив“ (Havers 1911), а терминът на А. Минчева отразява двойната зависимост на дателното местоимение от предиката и от обекта на притежателното отношение. С термина „дателен притежателен“ А. Минчева обозначава само онези вътрешнопосесивни конструкции, при които дателно местоимение започва да изпълнява атрибутивна функция. Нашият преглед на данни от старобългарски източници показва, че най-голям е дялът на афективни-

те предикати, т.е. условие за употреба на двойнозависим дателен падеж е афективността на предиката, а по отношение на притежавания обект най-голям е делът на частите на човешкото тяло и в по-малка степен на роднинските названия и имената от т.нар. сфера на „разширената неотчуждаема собственост“. Притежателният датив обаче има много по-широка функционална сфера, като позволява с датив да се свържат много голям кръг от съществителни, включително имена извън сферата на неотчуждаемата собственост, като при тези употреби измества постепенно генитива, както и се среща с отглаголни и резултативни съществителни, които изразяват субектно-обектни отношения и не са допускали редуване с генитив (за хипотеза относно възможния исторически сценарий за обяснението на експанзията на датива в българския език, вж. Крацова, Dimitrova 2015 и Шеста глава).

Съвременният български език е запазил много от особеностите и на двете конструкции, но е разширил обсега на ДВП, което е обща тенденция за всички балкански езици. Това на практика означава, че в много контексти (макар и не във всички) конструкцията с ДВП се е превърнала във функционален еквивалент на конструкцията с вътрешен притежател. Например в старобългарски с ДВП се срещат предимно динамични предикати с афективна семантика – вж. (46а, б), докато стативните предикати като в (46в), където ДВП превежда вътрешен генитив в гръцкия текст, са много редки.

- (46) а. (...) ли кто емоу. DAT отвръзе очи въ не въвъ. (Йо. 9:21, Мар.)
 ή τίς ήνοιξεν αύτοῦ. GEN τούς όφθαλμούς
 б. отъпоуштаѣтъ са грѣси твои. (Мт. 9:2, Мар.)
 Утѣпоуцаѣтъ ти. DAT са грѣси твой. (Зогр., Асем.)
 отъдадатъ ти. DAT са грѣси (Сав.)
 άφίενταιί σου. GEN αι άμαρτίαι. (GNT)
 άφέωνταιί σοί. DAT αι άμαρτίαι σου (Scriv. 1894)
 в. видѣхъ бо іемоу. DAT сѣдинъи вълзи дъзи вълнѣ. (Супр. 3, 24г, 28 – 29)
 έώρων γάρ τήν полиάν αύτοῦ. GEN λευκήν ώσει έριον

Освен разширяването на семантичния диапазон на предикатите, които могат да се включат в ДВП, съвременният български допуска в тази конструкция твърде широк кръг съществителни имена, включително такива, които не предполагат посесивно отношение или могат да се схванат като притежавани само в най-общ или метафоричен смисъл (срв. *губя ти времето, пропилых си целия ден*). Формалната омонимия между дателните и притежателните клитики – резултат от родително-дателния синкретизъм в историята на българския език – води до

размиване на границите между афективната и притежателната семантика в контексти с бенефактивен и малефактивен предикат. Както ще видим в Шеста глава, разнообразието във функциите на датива позволява интерпретации, при които бенефактивният/малефактивният аргумент се интерпретира и като притежател, докато при другите типове предикати липсва афективна семантика, поради което притежателното значение е единственото (и само в специфични контексти може да се появи допълнителна афективна интерпретация). Тези конструкции могат да се опишат чрез механизма, известен като повдигане на притежателя (*possessor raising*) (Cinque, Kravova 2009; Ницолова 2013), както ще видим по-нататък.

4.7.1. Особенности на българските ДВП

Предвид на това, че в ДВП дателното местоимение е вид свободен датив, т.е. извънтематичен аргумент, който не е част от аргументната структура на предиката (вж. по-горе), възможността за кодиране на даден аргумент като външен зависи от семантичната структура на предиката – аргументи, които са селектирани от предиката (реципиент, адресат, бенефициент), не могат да се кодират като външни притежатели.

Предикатите с реципиент или адресат са лексикално дитранзитивни – те означават действие, свързано с „даване“ и предполагащо трансфер на някакво притежание (собственост) от едно лице на друго (Rapraort Novav, Levin 2008)¹⁵³ – *давам X на Y, подарявам, заемам* и под. Други типове предикати също могат да се разглеждат като семантично свързани с някакъв вид трансфер – предикати за насочено действие с пряк, физически трансфер (*изпращам X на Y, нося X на Y, подхвазрям X на Y* и под.); предикати за комуникативна дейност (*казвам X на Y, нареждам, позволявам,*

¹⁵³ Този тип предикати са характерни и за твърде често обсъжданата в литературата двойнообектна конструкция в английски, напр. *I gave John a book* (*Дадох на Иван книга*), в която непрякото допълнение е изразен безпредложно. За тези конструкции Л. Пилкенин пише, че имплицират резултиращо състояние, в които реципиентът ще притежава книгата в един бъдещ момент (Pylkkäenen 2008: 15). Трансферното отношение между тематичния аргумент (в ролята на пряко допълнение) и реципиента (непрякото допълнение) е задължително за кодирането на двата аргумента чрез двойнообектна конструкция, която някои автори определят като „нисък апликатив“ (*low applicative*) – термин на Л. Пилкенин, зает от неиндоевропейски езици, които използват специални суфикси за такъв тип отношения между два обекта. Според нея, както и според Е. Анагностопулу (Anagnostopoulou 2003) дателният тук е структурен падеж, морфологично маркиран в много европейски (индоевропейски и неиндоевропейски) езици – албански (Massey 1992), исландски (Holmberg, Platzack 1995; Collins, Thráinsson 1993, 1996), испански, баски (Ormazabal, Romero 1998, 2010), както и в славянските езици.

обещавам и под.)¹⁵⁴; предикати за търговски трансфер (*продавам, купувам, заемам*). При всички тези предикати третият (дателният) аргумент (реципиент или адресат) е задължителен и в изречението изпълнява функция на непряко допълнение, което обаче може да остане нереализирано експлицитно (*Дадох (му) парите; Продадох къщата (на съседа)*). Според редица автори семантиката на предикатите за трансфер съдържа импликация за предполагаемо или бъдещо притежание на обекта от страна на реципиента или адресата на действието (Goldberg 1995; Croft 1991; Levin, Rappaport Novav 2005, 2008), което пък изключва възможността за кодиране на актуален за момента на речевия акт притежател под формата на външен посесив в конструкция с ДВП.

Другият тип предикати, които изключват възможността за кодиране на ДВП, са бенефактивните (предикати за полза), но ограничението е валидно само за онези от тях (*помагам на X, обслужвам на X, подсказвам на X* и под.), при които бенефактивният аргумент е задължителен и се кодира като непряко допълнение с клитика или с предложна *на*-фраза. Също както и при предикатите за трансфер при съвместна употреба на двете средства, кореферентността между тях е задължителна, а дателното местоимение не може да получи посесивна интерпретация – напр. *Помагал съм [му_{i/с*}] много пъти [на шефа_i]*. В противен случай изречението е неграматично – в **Помагал съм ти много пъти на шефа* липсата на кореферентност с непрекия обект, въведен от *на*, блокира възможността за удвояване и същевременно блокира интерпретацията на самото дателно местоимение като външен притежател. Единственият начин да се избегне неграматичността в случая, е посесивното отношение да се изрази по атрибутивен път – като в *Помагал съм много пъти на шефа ти*. Като се има предвид, че (вероятно) по прозодически причини двете дателни клитики се взаимоизключващи се, т.е. не могат да образуват клитичен комплекс¹⁵⁵ (срв. **Помагал съм ти му много пъти на шефа, *Аз ще ти му изпратя писмото*), можем да обобщим, че в предикатните структури има една-единствена позиция за дателното местоимение в повърхнинния синтаксис, която според семантичния тип на предиката може да се запълни или от дателна клитика в непрякообектна функция (реци-

¹⁵⁴ Тук не става въпрос за пряк пренос на собственост, понятието за трансфер е приложимо само в преносен смисъл.

¹⁵⁵ Освен в случаите на етичен датив – срв. *Такива ми ти работи, Каква ми ти Европа, какви ми ти Хелзинкски комитети*, където обаче те са част от именните фрази *такива работи, каква Европа*.

пиент, адресат, бенефактив), или от формално съвпадаща с нея клитика във функция на външен посесив¹⁵⁶.

Дателната клитика може да изразява бенефактив и при монотранзитивни предикати, които не селектират бенефактивен аргумент, но могат да присъединят такъв аргумент (в този случай той не изпълнява синтактичната функция на непряко допълнение, макар да заема същата позиция, ако е изразен с клитично местоимение – *Опекох ти торта, Построил съм му къща*¹⁵⁷). Някои предикати за трансфер също могат да се съчетаят с допълнителен (извънтематичен) бенефактивен аргумент, като функцията му е ясно различима от реципиентната чрез избора на съответен предлог (срв. *Купих чанта на сина ми* и *Купих чанта за сина ми*)¹⁵⁸. Клитиката обаче, поради изтъкнатата по-горе причина, вмествава и двете значения (*Купих му чанта*).

Освен това граматикализираният предлог на поема целни функции и при монотранзитивни предикати (*Строя X за/на Y, отварям X за/на Y, готвя X за/на Y*), така че двата предлога често функционират като синонимни – *Купих чанта на/за Иван, Строя къща на/за Иван* (вж. и Шеста глава). Оттук и двусмислените интерпретации при удвоена на-фраза (*Той му построи къщата на сина си* (срв. **Той му построи къщата за сина си*), където клитичното местоимение *му* може да се интерпретира и като бенефактив, и като притежател¹⁵⁹. В тези случаи обаче посесивното значение не е граматикализирано, а е имплицирано. В ДВП участват предимно монотранзитивни или интранзитивни предикати, които могат да се класифицират така: (а) транзитивни: каузативни (за промяна на състоянието, напр. *чупя, разрушавам, ранявам*); некаузативни (напр. *мия, храня, чистя*); когнитивни (напр. *виждам, разбирам*); (б) интранзитивни

¹⁵⁶ Клитиката не може да се употреби при интранзитивни предикати с чисто бенефактивно или малефактивно значение, дори ако тези предикати получат транзитивна употреба (срв. **Той ми тича цял ден, *Той ми изтича три километра (вместо мен)*). Това отличава българския от други езици (френски, италиански), където и в двата случая дателната клитика е възможна, ако предикатът има и транзитивен вариант (ит. *Gianni gli.DAT ha corso mezza maratona (per il suo allenatore)* (букв. *Джани му изтича половин маратон за своя треньор (в полза на своя треньор)*), ит. *Gianni gli.DAT ha rutato davanti agli ospiti* (*Иван му се оригна пред гостите*), примерите са по Roberge, Troberg 2009).

¹⁵⁷ П. Асенова (2001/2016: 228) коментира, че за балканските езици не е валидно наблюдението на Ч. Филмор (Филмор 1981: 460, цит. по Асенова 2001/2016: 228), че в тези конструкции само при отчуждаемите обекти е възможно съществителното да бъде нечленувано. Определеността обаче добавя ясно различим посесивен ефект, който е свързан и с пресупозицията, че в това изречение къщата е собственост на сина му и/или че той живее в нея.

¹⁵⁸ Според А. Голдберг (Goldberg 1995) ползата също може да се разглежда като трансфер в преносен смисъл.

¹⁵⁹ Само непреки допълнения могат да се удвояват.

предикати: неергативни (*работя, тичам, пея, спя, живея, оризвам се*); неакузативни (*умирам, идвам, пристигам, разпадам се, пропадам, разбивам се, падам, изчезвам, замръзвам, треперя, смърдя*); антикаузативни (*чупя се, повреждам се*); стативни предикати (*лежа, седя, държа*).

Ако предикатът изразява трансфер на посесивно отношение, той не може да е неергативен и стативен – както отбелязва и Л. Пилкенин (Pylkkäinen 2008). В европейските езици в ДВП се използват основно транзитивни предикати, а делът на интранзитивните е по-малък, като повечето са неакузативни (*Умря ми папагалът*) и антикаузативни (*Повреди ми се радиото*), и почти не се срещат неергативни (*Не ми работи радиото*)¹⁶⁰.

Грамматикализацията на посесивността е пряко свързана и с изискването за дефинитност на обекта / прякото допълнение – факт, който е добре известен в граматическата традиция. Както споменахме и по-горе, определителният член изпълнява ролята на променлива, която трябва да бъде локално свързана от antecedент в близкото си обкръжение и дателният аргумент е най-подходящият antecedент за тази цел при условията на стриктно управление (Vergnaud, Zubizarreta 1992). Особеност на българските бенефактивни конструкции е, че поради граматикализацията на посесивността дателната клитика в изречението може да има чисто бенефактивна семантика и в такъв случай посесивното значение трябва да се специфицира чрез приименна фраза (*Купих му (= за него) романа (= романа на Милен Русков)*) или да има чисто посесивно значение (*Купих му (= на Милен Русков) романа*), където по-типичната позиция на удвоения притежател е в начална топикализирана позиция (*На Милен Русков му купих романа*) (вж. Ницолова 2013: 188).

Друга особеност на българските ДВП е, че при типичните за реализацията на ДВП глаголи с афективна семантика в българския език не е позволена едновременна поява на некорелативен външен и вътрешен притежател (напр. **Петър му счупи апарата на Иван*, ако му е с различен референт от *Иван*), без оглед на позицията на притежателната *на*-фраза. Такива ДВП са характерни за много други европейски езици (вж. по-горе), включително славянски (Seržant 2016 за руски; Marvin 2011 за словенски) и балкански (Diaconescu 2004 за румънски) езици.

Както в другите европейски езици, ДВП може да се редува и с конструкции с разделяне на притежателя (*possessor splitting*) (т.нар. датив-

¹⁶⁰ Според Л. Пилкенин това са т.нар. високи апликативи (high applicatives), които се появяват само с неергативни и стативни предикати, съчетаващи се с бенефициент като допълнителен участник.

но-акузативна алтернация) в зависимост от типа предикат – вж. примерите в (47) с предикати за физически контакт.

- (47) Той ме докосна по лицето. / Той ми докосна лицето.
Той ме погали по ръката. / Той ми погали ръката.

В конструкции с акузатив предикатите са транзитивни – някои автори ги характеризират като глаголи за насочено движение към част от цялото, като цялото е притежателят в акузатив. Локативно-акузативната конструкция включва предложна фраза – адюнкт, която изразява определена локация (на контакт) като крайна точка на насоченото движение, докато в ДВП на преден план изпъква посесивната интерпретация. Тук можем да предположим и метафорична интерпретация в идиоматизирани изрази – *докосна ми душата*, докато локативните конструкции са по-скоро с буквална интерпретация – *докосна ме по ръката*. По принцип ДВП предполага висока степен на идиоматичност, която отсъства във вътрешнопосесивните конструкции и в конструкциите с раздвояване на притежателя (*possessor splitting*, срв. *скъса ми нервите, ходи ми по нервите*, вж. Крагова 2012).

В конструкции с обекти, които не са неразривна част от притежателя (не са част от тялото му), се използват само ДВП (но не и локативно-акузативни конструкции), тъй като акцентът е върху посесивността.

- (48) а. ... ритна ми техниката (...), *ритна го по техниката
б. ... целуна ми сина (...), *целуна ме по сина

При стативните предикати отсъства бенефактивно/малефактивно значение, има точка на контакта, но няма насочено действие и дативно-акузативната алтернация се наблюдава само с притежавани, които реферират към части от човешкото тяло. Тоест значението е чисто притежателно – срв. примерите в (49).

- (49) а. Държа ѝ ръката. / Държа я за ръка(та).
б. Държа му чантата. / *Държа го за чантата.

В европейските езици механизмът на раздвояване на притежателя се използва като компенсаторен при отстъплението на ДВП и се среща в онези езици, в които ДВП е по-слабопродуктивна (френски, нидерландски), или в езиците, в които е единствено възможна конструкция за изразяване на външно притежателно отношение (като английски). В

български са активни и двете конструкции, като между тях има разлики не само в интерпретацията, но и в информационната структура при локативните фразовото ударение пада върху адюнкта, докато при ДВП е върху темата.

Както беше отбелязано по-горе, ДВП със стативни предикати (транзитивни и медиопасивни със *си*), се срещат само в южнославянските езици и балканските езици (вж. примерите в (34) и (43) по-горе и в (50) от български).

- (50) Зная ти адреса. (= Зная адреса ти.)
Познавам ти характера. (= Познавам характера ти.)
Забравила съм си чадъра.
Разгледах ти статията. (= Разгледах статията ти.)
Чух ти песента. (= Чух песента ти.)

Според Г. Чинкуе и Ил. Кръпова (Cinque, Kravova 2009) в български тези конструкции са функционално еквивалентни на конструкциите с вътрешен притежател, като тази функционална еквивалентност се обяснява с действието на механизма за т.нар. повдигане на притежателя (*possessor raising*).

Макар в литературата често да се твърди, че всички случаи на изреченски дателни клитики с посесивна интерпретация¹⁶¹ в български са резултат от повдигане на притежателя (Stateva 2002; Moskovsky 2004; Pancheva 2005; Ницолова 2013), Г. Чинкуе и Ил. Кръпова и тук разграничават случаите, в които ДВП е с афективен предикат, от случаите, в които ДВП е с неафективен предикат, като изтъкват редица семантични и синтактични критерии. Те забелязват също така, че между двата типа предикати има разлика по отношение на дефинитността на прякото допълнение – срв. *Той ми унищожил едно писмо* (афективен предикат) и **Той ми видял едно писмо* (неафективен предикат).

Задължителната дефинитност на прякото допълнение при неафективни предикати може да се интерпретира като доказателство за повдигане на дателната посесивна клитика от приименна позиция към из-

¹⁶¹ Подобни конструкции с чиста посесивна интерпретация на външния притежател, които са резултат от повдигането му и които И. Николаева (Nikolaeva 2020) нарича посесивни апликативи, са много редки в езиците по света (Aikhenvald 2013: 39, цит. по Nikolaeva 2020; има ги само в испански, мандарин, окананган, кюрдален, български, спокойн). В европейските езици интерпретацията на външния посесив е афективна, а посесивното значение е прагматично (Shibatani 1994) или инференциално (Lee-Schoenefeld 2006), поради което конструкцията е изключена с неафективни глаголи, освен ако не получат допълнителна афективна конотация.

реченска позиция при запазване на чисто посесивната интерпретация. При афективните предикати, от друга страна, клитиката е бенефактивна/малефактивна, тоест тук клитиката е бенефактивна/малефактивна и не е „повдигната“ от именната фраза, докато при неафективните предикати дателната клитика е винаги посесивна, защото е „повдигната“ от именната фраза.

(51) а. **(Ин)комодален датив**

ми

Пряко допълнение

*унищож*и [една стара снимка]

б. **Посесивен датив / Притежател**

... ми

Притежавано

разгледа [_{DP} старата *ми* снимка]

Макар да има ограничения върху едновременната поява на външен и вътрешен посесив, като предпочитаният модел е този само с един посесив, афективните предикати допускат в някои случаи едновременна поява на бенефактив и посесив, което е начин за разграничаване на чисто дателни от чисто посесивни функции – срв. *Написах ти твоето домашно = Написах вместо теб домашното, Умря му на човечеца неговият кон* (т.е. тук не става въпрос за удвояване, а за различни функции на двата конституента).

Ако обаче вместо посесивно местоимение (в пълна форма) се употреби предложна фраза, удвояването е възможно (срв. *Видях му къщата на Иван, Счупих му телевизора на Иван*). Напълно приемливи са изречения, в които предложният израз заема позиция непосредствено след дателната клитика (срв. *Счупих му на Иван телевизора, Видях му на Иван новия телевизор*). Както посочва и Р. Ницолова (Ницолова 2013), в тези случаи е възможно клитиката да се интерпретира като външен притежател, а предложният израз – като вътрешен – въпреки препозицията си спрямо притежавания обект. Едно доказателство за този анализ е, че двата конституента могат да не бъдат в контактна позиция – напр. при глагол в първа позиция между клитиката и *на*-фразата може да стои друг синтактичен конституент (срв. *Съсипах ѝ напълно на мама колата*). И при двете конструкции предложният израз може да се топикализира (срв. *На Иван (вчера) му счупих телевизора, На Иван (вчера) му видях кучето*)¹⁶². В резултат

¹⁶² Подобна препозициониране се наблюдава и в някои германски езици с падеж – в (разговорния) немски, в някои шведски диалекти, както и в някои стари германски езици като готски, старонорвежки, староанглийски (Burridge 1996; Norde 1997; Pasicki 1998; Dahl 2015, цит. по Nikolaeva 2020). В немски притежателят може да е в датив и да предхожда притежаваното, като препозитивният дателен притежател изисква задължително удвояване. Ако притежаваното е част от тялото като в примера по-долу, вместо притежателно местоимение се употребява само определителен член.

на родително-дателния синкретизъм предложният израз може да добие както дателни, така и посесивни функции, т.е. възможни са и двете интерпретации – бенефактивна/малефактивна или посесивна. В зависимост от интерпретацията подобни изречения могат да получат два структурни анализа – въпросът е отворен, но по-логично е при афективни предикати двата конституента да имат различна функция, т.е. *му* да е датив (афектив), а предложният израз да е посесив, докато при неафективни предикати определено става въпрос за удвояване на посесива.

Друг аргумент е свързан с някои синтактични ограничения – повдигане на притежателя не е възможно от предложен израз (срв. **Чух ù за трагедията, *Мисля ù за очите*, тук единствено възможен е вътрешният посесив – *Чух за трагедията ù, Мисля за очите ù*). Този синтактичен анализ предсказва, че посесивна клитика не може да се употреби при неафективни предикати едновременно във външната и във вътрешната позиция, защото клитиката е оставила „следа“ от движението си, която не може да бъде запълнена, т.е. в рамките на именната фраза няма позиция за датива. При афективните предикати, от друга страна, дателната клитика не е породена в приименна вътрешнопосесивна позиция, а е директно генерирана в повърхнинната си изреченска позиция (срв. *?Аз ти се възхищавам на красотата ти*), а фактът, че изречения с две дателни клитики са приемливи, подсказва, че при тях външната клитика не е „повдигната“ от вътрешната посесивна позиция, в резултат на което са възможни изрази като *Тя ми живее в къщата, Тя ми яде от паничката, Тя ми спи в леглото*, с предложна фраза и с типичната за ДВП афективна семантика.

4.7.2. Модели с ДВП в българския език според типа на предиката

М. Куерво (Cuervo 2015: 130, цит. по Cuervo 2020: 11) предлага следната схема за типовете предикати, релевантни за типологията на ДВП – всички те са възможни и с българските ДВП:

1. Транзитивни

1а. Каузативни: предимно телични глаголи, които водят до промяна на състоянието и предполагат достигане на крайна точка и състояние като резултат от процеса; глаголите могат да са и от свършен, и от несвършен вид, което показва, че от значение е именно ситуативната семантика и цялостното засягане на обекта (тоест на притежаваното и

i. Mein Bruder hat der.DAT Mami leider ihr.POSS Auto zu Schrott gefahren. (Lee-Schoenefeld 2006: 105, пример (6a))

букв. Брат ми напълно съсипа на мама нейната кола.

ii. Lina wäscht [dem.DAT Jungen die Haare]. (König, Haspelmath 1997: 526)

Лина изми на момчето косата.

на притежателя му: срв. (...) *да дойде и да ме заведе при Карлайл да ми оправи ръката* (С. Майър, „Затъмнение“, БНК), (...) *той е наредил да ми отсичат по един пръст на ден* (...).

1б. Некаузативни (*мия/измия/измивам му косата, цапам им къщата*).

1в. Перцептивни и когнитивни (*забравям, виждам, чувам, знам, разбирам, разпознавам*).

2. Интранзитивни – разликата между интранзитивните предикати е в подложния аргумент.

2а. Некаузативни: прости некаузативи (*идвам, падам, влизам, умирам, треперя, замръзвам, изчезвам, раста, пониквам*); психологически състояния (*възнувам се, развеселявам се, радвам се*); антикаузативи (*чупя се, повреждам се, разбивам се, разкъсвам се*).

Некаузативните предикати изискват тема като единствен вътрешен аргумент, който става подлог в изречението, затова и във всички тези случаи дателната клитика управлява или подлога, или „следата“ от неговото движение (срв. *Крадец ми влезе в къщата, Умря ми папагалът*). Антикаузативните предикати, както и неергативните също се свързват с подлог, който е вътрешен аргумент – тема или пациент, защото рефлексивната клитика абсорбира външния аргумент (срв. *Ръката ми се схвана*). Те обикновено са с неодушевен подлог, който реферира към част на човешкото тяло или предмет от непосредственото обкръжение на притежателя (срв. *Телевизорът ми се счупи*).

Предикатите за психологическо състояние обикновено имат одушевен подлог (срв. *Радва ми се детето, Развесели ми се детето, но и Радва ми се душата, Възнува ми се душата*).

2б. Неергативни (*работя, спя, живея*)

Неергативните предикати могат да имат и одушевен, и неодушевен подлог, който е външен аргумент (срв. *Не ми спи детето добре през нощта, Не ми работи радиото*).

3. Конструкции със съм

ДВП в българския език (за балканските езици, вж. Асенова 2008/2016: 180 – 183) са разпространени и в конструкции със съм, които са стари славянски конструкции, наследени в българския от старобългарски (Минчева 1964: 41 и сл.) – вж. (52).

(52) *ѿ вѣ вѣвѣкъ тоу и рѣка деснаа емоу вѣ соуѣа.* (Лк. 6:6, Мар.)

И рѣка емоу вѣ деснаѣ соуѣа (Асем.)

ѿ рѣка деснаа его вѣ соуѣа (Зогр.)

καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά. (GNT)

В тези конструкции обаче значението е чисто посесивно, като липсва афективен компонент поради самата спецификата на *съм* като копула. Единствено предикативната употреба на дателното местоимение съответства на ДВП – вж. (53а).

- (53) а. Очите са ѝ сини.
б. Очите ѝ са сини.

Примерът в (53а) се различава от атрибутивната посесивна конструкция в (53б) по позицията на притежателната клитика спрямо копулата. Ако копулата е клитичен елемент, двете структури се разпознават по техния относителен ред: *Очите ѝ са сини* въвежда предикативно прилагателно, докато *Очите са ѝ сини* е ДВП, защото синтактичната позиция на клитиката е външна спрямо тази на притежаваното (очите) (не всички изследователи обаче са съгласни с този извод, вж. Ницолова 2013: 194)¹⁶³. Ако копулата не е клитика, двете конструкции могат да се разграничат чрез позицията на негацията: *Очите ѝ не бяха сини* – *Очите не ѝ бяха сини*. *Чантата ѝ не е нова* – *Чантата не ѝ е нова*.

Клитиката може да бъде удвоена с предложен израз, който обикновено се топикализира (срв. *На Мария чантата ѝ не е нова* – *На Мария чантата не ѝ е нова*).

Двете конструкции имат и различна информационна структура – при атрибутивно употребената местоименна клитика, удвоената именна фраза с притежателя е в топик ([*На Мария чантата ѝ*] *не е нова*), докато при предикативно употребена местоименна клитика в топик е неудвоената именна фраза ([*На Мария чантата*] *не ѝ е нова*), а клитичното местоимение, удвояващо притежателя, е част от коментара. Тези конструкции са много разпространени и в другите славянски езици, но без удвояване. Например според А. Холвоет (Holvoet 2005) в руски *Глаза у нее зеленые* и *У нее глаза зеленые* също имат различна информационна структура.

ДВП се среща и в еквативни конструкции за установяване на роднински отношения, в които обаче не е в конкуренция с вътрешния посесив (т.е. *Анна му е сестра* е различно от *Анна е сестра му*). Докато чрез външния посесив се идентифицира носителят на роднинско отношение, чрез вътрешния посесив се приписва роднинско отношение на лицето, т.е. има еквативна функция. Тези конструкции също са наследени от старобългарски – вж. (54).

¹⁶³ Срв. пример (38а) по-горе от хърватски (*Noge su ti krvave* (*Краката са му кървави*), където ДВП в конструкции с клитична копула е възможна само с части на човешкото тяло и някои роднински названия. В български подобни ограничения няма.

- (54) ꙗ како ѿмоу естꙋ снꙋ. (Мк. 12:37, Мар.)
 ѿтꙋ кꙗдоу снꙋ ѿмоу естꙋ (Асем.)
 καὶ πόθεν αὐτοῦ ἐστὶν υἱός (GNT)
 καὶ πόθεν υἱός αὐτοῦ ἐστὶ (Scriv.)
 отде тогава Той е негов син?

Освен с роднински названия ДВП при *съм* е възможен и с други релационни имена, които изразяват друг вид отношение (срв. *Той ми беше професор, Тя ми е шефка*). Другите славянски езици също пазят в тези конструкции стария датив, който може да се редува и с генитив, и с притежателно местоимение, а в посткопулната позиция стои творителен предикативен – вж. (55) от руски (Grashchenkov, Markman 2008):

- (55) Руски
 а. Дима был мне другом.
 Дима ми беше приятел.
 б. Она была мне сестрой.
 Тя ми беше сестра.
 в. Миша был ему начальником.
 Миша му беше шеф.

Българската ДВП конструкция демонстрира значителни различия спрямо всички разгледани по-горе европейски езици, включително спрямо онези от тях (южнославянските, балканските), които показват сходни употреби. Различията са свързани с процесите на граматикализация на посесивността и произтичат от съвпадението по форма и функция между двата реда местоимения – дателни и притежателни. По-горе показахме, че с дателен местоименен аргумент може да се запълни само лексикално специфицирана или селектирана позиция в аргументната структура на предиката. Втори дателен аргумент с друга функция не може да се появи в тази конфигурация. Следователно дателната позиция в изречението е една и тя може да се запълни от реципиент, ако има такъв, а ако няма, може да бъде запълнена от бенефактив/малефактив, на първо място, и едва след това – от външен посесив, и то при определени семантични и синтактични условия.

Грамматикализацията на посесивността различава значително българския език от всички европейски езици, включително от славянските, където тъкмо чрез ДВП се пазят някои от функциите на старославянския симпатетичен датив с имплицитно посесивно отношение заради тясната семантична връзка между лицата и техните естествени притежания.

Както е добре известно, вътрешнопосесивни отношения в славянските езици се изразяват чрез добре съхранения генитив, така че ДВП с дателна клитика в тези езици има профила на афективна конструкция и е близка до (ин)комодалния датив. В резултат на родително-дателния синкретизъм в историята на българския език кратките дателни форми на личните местоимения са се интегрирали в именната фраза и са се трансформирали в притежателни клитики, но омонимията не е довела до тяхното функционално изравняване, както показват разгледаните по-горе два типа контексти с ДВП. Диференциацията повдига въпроса за граматическата (признаковата) спецификация на дателното местоимение, а и още по-важния въпрос за това дали наистина става въпрос за две омонимни форми (съответно датив и генитив-посесив), каквато е официалната интерпретация в българската граматическа традиция, или за една синкретична форма (родително-дателна), която включва признаците и на двете категории (кумулятивно изразяване) и активира едното или другото значение според минималния изреченски контекст и други определящи спецификацията маркери като определеност, синтактична позиция, тип предикат, информационно членение на изречението (за дискусия вж. Pancheva 2004; Krapova, Cinque 2013).

Пета глава

Изразяване на посесивност в предикативни конструкции

5.1. За езиковото понятие посесивност и типологичните му параметри

Притежателността (тук използваме и термина „посесивност“) е биокултурно понятие с неясни граници (Seiler 1983), което дефинира едно концептуално пространство, в което могат да бъдат разграничени различни подобласти на действие и влияние въз основа на взаимодействието на различни свойства на участващите елементи. В уводната статия на сборника *Dimensions of Possession* (2001) М. Херслунд и И. Барън (Herslund, Baron 2001: 1 – 25) посочват, че посесивността е понятие (концепт, концепция), а не лингвистична конструкция, така че проблемът за дефинирането ѝ като езикова категория произтича от разнообразните средства и начини за кодирането (чрез т.нар. притежателни конструкции) на широк диапазон от семантични отношения, повечето от които са несводими към посесивността в собствен смисъл, т.е. към чистото притежание.

Предлаганите в литературата дефиниции за езиковата категория посесивност също затвърждават впечатлението за методологична „размитост“ или неяснота на понятието – първоначалното разграничение между посесивност в тесен смисъл (прототипична посесивност) и в широк (метафоричен) смисъл (Мразек 1990: 44) отстъпва място на дефиниции, в които не самото посесивно отношение, а участниците в него се определят като централни за дефинирането на категорията: притежател, който най-често е одушевено съществително, по-конкретно [+лице], и притежавано, чиято връзка с притежателя може да е чиста принадлежност, но и условна принадлежност, т.е. вторият член на релацията потенциално може да реферира към всичко, свързано по една или друга причина с лицето притежател, било в резултат на пространствена близост, било като част от това, което Ш. Бали (Bally 1926/1996) нарича „лична сфера“ на притежателя – конкретни материални притежания, лица, с които се намира в роднински отношения, части на тялото, интелектуални продукти, но също така и временни (но и постоянни) психически и физически състояния. С други думи според най-общото разбиране на посесивността

тя е вид абстрактно (статично) отношение между два елемента (*entities* у (Arylova 2012, 2013) или *substances* у (Seiler 1983), не непременно притежателно в собствен смисъл, като границата зависи от това дали езикът кодира, или не различните видове възможни отношения по същия начин, по който кодира притежанието в собствен смисъл (тоест прототипична посесивност).

В типологическата литература изпъкват две основни деления, които се използват за описание на посесивността в езиците по света (Heine 1979; Stassen 2009): (1) прототипична ~ непрототипична посесивност; и (2) отчуждаема ~ неотчуждаема посесивност.

Прототипичната посесивност се характеризира със следния набор от свойства: одушевеност на притежателя, конкретност на притежаваното, пространствена близост между притежателя и притежаваното (Heine 1997a: 85 и сл.). Според Л. Стасен (Stassen 2009) само отчуждаемата посесивност е прототипична – по същество това е културно обусловено понятие, което обаче получава и правен аспект, който квалифицира притежателя като собственик на притежаваното, който е в състояние да прекрати притежателното отношение (Stassen 2009: 17).

Огледално на понятието за „собственост“ е понятието за „принадлежност“, което представлява вид локативно отношение, често кодирано в европейските езици чрез формулата *У е на Х*, която още Е. Бенвенист разглежда като инверсия на *Х има У* (*avoir n'est rien autre qu'un être-à inversé*, Benveniste 1966: 197; вж. Кръпова 2017). За Е. Бенвенист и двата спомагателни глагола *съм* и *имам* изразяват състояние, като *съм* се използва за изразяване на състояние на съществуване (*l'état de l'étant*), а *имам* – за състояние на притежаване (*l'état de l'ayant*), т.е. на това, *на което* е нещото. Разликата е в двата елемента, които са свързани от *съм* или *имам* – *съм* се използва за отношение на вътрешно идентифициране между субект и предикат, а *имам* – за външно отношение (на притежаваното към притежателя). Всъщност именно Е. Бенвенист забелязва, че много езици изразяват притежание с форма на глагола *съм* и пространствен или локативен предлог. Една от хипотезите на универсалната граматика е, че всички езици представят в дълбочинната си структура *имам* като *съм* плюс предлог, а езиците, които използват глагола *имам*, инкорпорират предлога в глагола *съм*, за да генерират *имам* (вж. Freeze 1992; Kayne 1993/2000; den Dikken 1997).

Макар да не приема наличието на еднозначно съответствие между отделните подобласти на посесивността и тяхното морфо-синтактично кодиране в различните езици, Л. Стасен (Stassen 2009) все пак се опитва да систематизира вариантите за изразяване на притежанието в езиците

по света с помощта на структурни модели. Той идентифицира две двувалентни семантични характеристики, а именно [\pm контрол] и [\pm постоянен контакт], за да опише основната разлика между отчуждаемо – вж. (1а,б,в), и неотчуждаемо притежание – вж. (1г, д, е).

- (1) а. Постоянно притежание – постоянен контрол/собственост (срв. *I have a house* / *Имам къща*).
- б. Временно притежание – временен контрол/без собственост (срв. *I have a car but it's not mine* / *Имам (разполагам с) кола, но тя не е моя*).
- в. Физическо притежание – контрол в момента на говоренето (срв. *I have a pen (on me at the moment)* / *Имам химикалка у себе си (в момента)*).
- г. Абстрактно притежание – временно притежание на абстрактно свойство (срв. *I have a cold* / *Имам настинка*).
- д. Неотчуждаемо притежание – инхерентно отношение между одушевен притежател спрямо част от тялото или лице, с което се намира в роднинско отношение (срв. *I have two brothers* / *Имам двама братя*, *I have a big nose* / *Имам голям нос*).
- е. Неодушевена неотчуждаемо притежание – инхерентно отношение част – цяло при неодушевени субекти, окачествени като притежатели (срв. *The tree has many branches* / *Дървото има много клони* / *Масата има дървени крака*).

Признакът [+контрол] характеризира отчуждаемата посесивност,¹⁶⁴ докато неотчуждаемата е неконтролируема и изразява характеристики, които са вътрешно присъщи на притежателя – например роднински отношения (срв. *Мария има брат*) или част – цяло (напр. частите на човешкото тяло – *Мария има сини очи*). Предвид на това, че тук посесивното отношение е неделимо, при релационните имена винаги присъства имплицитен притежател като част от семантичната им структура (Barker 2011). Този притежател може да е неодушевен, стига да е образуван от съставлящи го елементи.

¹⁶⁴ К. Лемън определя тази характеристика по следния начин: „Ако X контролира Y, то X има контрол над Y, така че X доминира или съществува преди Y и че Y зависи от X“ (*For X to control Y means that X has Y under its control, that X is prior to Y and that Y is dependent on it*, Lehmann 1998: 7). Това важи особено за физическото притежание на конкретни, неодушевени обекти. Контролът доближава притежателите до агентите на транзитивните конструкции, откъдето е и преобладаващото разпространение на транзитивния глагол *имам* за изразяване на притежание в много (всъщност в повечето) индоевропейски езици.

Л. Стасен обаче въвежда допълнителен признак [+дълготрайност / постоянен контакт], чиято стойност позволява по-фини разграничения в рамките на отчуждаемата посесивност и по отношение на контролните свойства на притежателя. Временното притежание е вид контролирано притежание, но не е стабилно във времето, т.е. то е [-дълготрайно] в значение, че някой разполага с нещо и нещото е на разположение на някого, т.е. той/тя има у себе си нещо, което не е негово/нейно, не му/й принадлежи (Stassen 2009: 15). Постоянното притежание, от своя страна, е задължително дълготрайно и поради това най-близко до понятието за собственост в правен смисъл.

Най-отдалечена от прототипичната посесивност е подобластта на т. нар. абстрактно притежание, илюстрирано в (1г) – психически или физически състояния на страдание, болест, чувства¹⁶⁵ (напр. *имам главоболие/грип, имам желание/вяра*¹⁶⁶), при които отсъства значението за владееене/собственост, характеризиращо се с [+контрол] и [+дълготрайност]. Тъй като в случая притежаваното не е конкретна вещ, по отношение на която може да се претендира за законни права, притежателят всъщност е експериментатор по отношение на състоянието си, така че тези конструкции имат много общи проявления с експериментаторните (Heine 1997b: 33 – 35; Verhoeven 2007: 41).

Преди да разгледаме начините за изразяване на посесивността в различните езици (европейски, славянски, балкански), ще представим накратко схемите, които според типолозите се използват за предикативно предаване на отношението на притежание в езиците по света.

5.2. Схеми за изразяване на посесивност

От синтактична гледна точка се разграничават два типа структури за изразяване на притежание – атрибутивни и предикативни (Herslund, Baron 2001: 1 – 15). При атрибутивните притежателното отношение е изразено в рамките на именната фраза, т.е. вътрешно, обикновено чрез име или фраза в родителен падеж (напр. в английски се използва т.нар. саксонски генитив – *Mary's book* или чрез различни предлози с генитивна

¹⁶⁵ В романските езици всички тези значения използват същия „лек“ *имам*-глагол като прототипичните посесиви (това са т.нар. *locutions verbales* – фр. *avoir froid/chaud/peur/soif/faim* = ит. *avere freddo/caldo/paura/sete/fame*, букв. ‘имам студ/топлина/страх/жажда/глад’).

¹⁶⁶ Според Р. Ланакър (Langacker 1991) не съществува теоретично единно понятие за посесивност, а при всички посесивни конструкции една същност (притежателят) се активира като референтна точка спрямо друга същност (притежаваното) с цел да се установи ментална връзка от когнитивна гледна точка.

семантика (напр. *книгата на Мария*), както и чрез предлози с асоциативна семантика (т.нар. комитатив) (напр. *the boy with the red hair* 'момчето с червената коса'; *l'uomo con la barba rossa* 'мъжът с червената брада').

Предикативното притежание се кодира на ниво изречение, т.е. външно. Повечето европейски езици използват за целта глагол със значение на *имам*, който като всеки транзитивен глагол се съчетава с външен и вътрешен аргумент, кодиращи съответно притежателя (в подложна позиция) и притежаваното (в позиция на допълнение).

Двата вида конструкции на пръв поглед изглеждат структурно симетрични, но както посочват И. Барън и М. Херслънд (Baron, Herslund 2001), това важи само за неотчуждаемите притежателни изрази поради факта, че те съдържат реляционно име, което е тяхна синтактична опора (напр. *дъщерята на Мария*). Като двуместни (транзитивни) предикати реляционните имена (*дъщеря*, *брат*, *крак*) са лексикално специфицирани за изразяване на посесивно отношение (по-точно на отношение между две същности, които се намират в естествено единство или връзка помежду си), в резултат на което посесивното отношение, въведено чрез съответната предикативна конструкция (*Мария има дъщеря*), е идентично на лексикално специфицираното посесивно отношение, което е денотацията на реляционното име (Barker 2011). Най-честите реляционни понятия в езиците по света включват названията за роднинските взаимоотношения, частите на тялото, вътрешните свойства на обектите като цвят, скорост, форма, температура. В английския език само реляционните имена позволяват притежателят да се появява, освен в редовната преноминална позиция като при т.нар. саксонски генитив (*John's sister* (букв. на Джон сестрата)), и в постноминална позиция, въведен от предлог (*the sister of John* (сестрата на Джон); същевременно неграматичността на **the cloud of John* (букв. облакът на Джон) се обяснява с това, че постноминалният генитив има чисто идентификационна функция, т.е. той е синтактичен маркер за това, че обектът на предлога е аргумент на реляционното име в опората на именната фраза (Barker 2005).

Ако името е от кръга на отчуждаемата собственост, посесивното отношение е асиметрично: докато *Мария има книга* предицира посесивно отношение, то именната фраза *книгата на Мария* може да изразява полисемично отношение (т.е. Мария може да е собственик или временен притежател на книгата, но може да е неин автор, реципиент, бенефициент и т.н.). Трудно е да се каже обаче доколко тези значения са част от денотацията на нереляционните съществителни. Ако приемем, че лексикалната семантика на всички съществителни съдържа информация за техните реляционни свойства (т. нар. *qualia* (Pustejovsky 1995: [±агентивност],

[±контрол], [±част – цяло] и др.; вж. Vikner, Jensen 2002¹⁶⁷), възможно е да определим значения като [+контрол] (Stassen 2009) като „шифтърни“ и вградени в семантиката на нерелационните имена. Например *бастунът на Иван* позволява няколко интерпретации – чисто контролна (в смисъл на собственост, т.е. „бастунът, който Иван притежава“), контролна в момента на говоренето (т.е. „бастунът, който Иван държи“), агентивна (т.е. „бастунът, който Иван е изработил“), дори и реципиентна (т.е. „бастунът, който Иван си е купил“). Агентивната интерпретация е производна на контролната, доколкото агенсът по принцип се определя като семантичната роля, контролираща действието.

Според други автори (Barker 2005; Partee, Borschev 2003, 2007) само релационните имена включват в значението си посесивно отношение, т.е. само те са лексикално детерминирани по отношение на посесивността, докато всички останали значения са прагматично мотивирани. Това най-добре личи, когато посесивно отношение е априори изключено – напр. изразите *облакът на Иван* и *планетата на Малкия принц* могат да придобият посесивна интерпретация единствено в подходящ прагматичен контекст (Barker 2011). Доколко посесивното отношение може да се изрази чрез копулативна конструкция *X е на У*, зависи както от вида на самото посесивно отношение (лексикално специфицирано или прагматично установено), така и от значението на двата члена на посесивното отношение според споменатия по-горе признак [±контрол] – само прототипичната посесивност (отчуждаемата собственост) може да се изразява както атрибутивно (срв. *Книгата е на Мария* и неграматичното **Книгата е на Мария, но не е нейна*), така и предикативно (срв. *Мария има книга*).

Неотчуждаемата посесивност се характеризира с редица ограничения. За предициране на посесивност при тези релационни имена е възможна само *имам*-конструкция – напр. *Тя има сини очи*, където прилагателното е задължително, защото релацията между притежателя и притежаваното е семантична, т.е. лексикално специфицирана (и следователно изречението *Тя има очи* е тривиално, защото не е информационно значимо). Атрибутивна конструкция за принадлежност не е възможна – **Грипът е на Мария*, **Клоните са на дървото* са неграматични не само в български, но и в много други езици. Друг начин, по който може да се изрази посесивната релация, е чрез копулативна конструкция от типа на (*На нея*) *очите ѝ са сини*, която обаче не е перифраза на *имам*-конструкцията, защото не предицира притежателно отношение.

¹⁶⁷ Според К. Викнер и П.А. Йенсен всяко име съдържа информация за релациите си спрямо други същности и дейности и точно по тази причина може да „превключи“ към релационно значение според контекста.

В много езици за роднинските названия и частите на тялото се използват специфични синтактични конструкции. Въпреки това фактът, че в западно- и централноевропейските езици различни видове посесивност могат да се кодират синтактично чрез предикативна *имам*-конструкция, докато в по-малко централните за SAE езици се предпочита предикативна *съм*-конструкция, поставя въпроса за функционалната област на действие на двата типа конструкции и за ареалното разпределение на двата предиката.

Основната характеристика на предикативната посесивност е, че тя изразява състояние на свързаност между два елемента, което е изразено предикативно. В различни изследвания се посочва връзката между (под)състоянията на екзистенция или съществуване (в което участва само един елемент – този, който съществува), т.е. предикатите, които изразяват това състояние, са непреходни, също както и локативните предикати, използвани за изразяване на притежание. В конструкциите с *имам*, от друга страна, обикновено присъстват два елемента, така че предикатите, които участват в тях, обикновено са преходни (напр. *имам, държа, вземам, хващам*).

Въз основа на наблюденията си върху данните в извадка от 30 езика Е. Кларк (Clark 1978) прокарва системни паралели между четири типа конструкции: екзистенциална (срв. *На масата има/е книга, Има/Е книга на масата*); локативна (срв. *Книгата е на масата*); посесивна от първи тип (срв. *Том има книга*); и посесивна от втори тип (срв. *Книгата е на Том*)¹⁶⁸. Екзистенциалните конструкции изразяват най-общо наличие, съществуване на нещо в света (Clark 1978; Freeze 1992), докато локативните и притежателните конструкции предполагат наличие на връзка между два вече съществуващи елемента: локативните предполагат съществуването на нещо някъде, а притежателните – съществуването на нещо, което е притежание (това притежание може да се разглежда и като вариант на локация) на друго нещо (Koch 2012; Clark 1978).

В типологическата лингвистика Б. Хайне (Heine 1997a, 1997b), а след него и Л. Стасен (Stassen 2009: 48 – 69; 2013) извеждат няколко „схеми“ на предикативно посесивно отношение, като първите три, включващи глагола *esse* ‘съм’, се противопоставят на четвъртата, която използва глагола *habere* ‘имам’. Тези схеми обобщават моделите за повечето притежателни конструкции в езиците по света (Heine 1997: 46). Схемите напомнят на концептуални архетипове, свързани с онтологични домейни като действие, локация, съществуване, и обикновено имат структурата на пропозиция,

¹⁶⁸ По-нататък ще разгледаме и свързващите ги механизми.

състояща се от предикат и асоциирани с него променливи. По-долу ще ги представим накратко, като двамата автори се разминават предимно по отношение на целевата схема (Б. Хайне я отделя като самостоятелна, дативна, схема, докато у Л. Стасен тя е обединена с локативната (вж. Stassen 2009: 49 – 50).

А. Акционална схема (Heine 1997б: 47–50; Stassen 2009)

X (Притежател) има У (Притежавано) (транзитивен посесив)

Акционалната или *имам*-схемата е транзитивна конструкция, в която притежателят е субектът (най-често в подложна позиция), а притежаваното е обект на притежателен глагол, най-често *имам*, етимологично свързан с глаголите *вземам*, *хващам*, *нося*. Според А. Мейе (Meillet 1923а: 9 – 13, по Benveniste 1966/1974: 211) появата на глагола *имам* в индоевропейските езици е късна, докато другите глаголи се използват често за изразяване на подобни отношения в старите индоевропейски езици и също са транзитивни – според Я. Гркович-Мейджър (Grković-Major 2011) появата на *имам* в праславянски е свързана с утвърждаването на категорията транзитивност. Б. Хайне (Heine 1997б: 47) извежда *имам*-схемата от *вземам*-схема: *X взема У > X има, притежава У*.

В европейските езици акционалната схема е основната, но езиците по света не изразяват често притежание с транзитивни глаголи, а използват някоя от останалите три схеми, които съдържат едноместен предикат със значение на *съм* с локативно или екзистенциално значение и елемент с предложни или падежни маркери.

Б. Локативна схема (Heine 1997б: 50 – 53; Stassen 2009)

У/в/Х (Притежател) съществува/е У (Притежавано)

(локативен посесив)

Локативните посесиви използват екзистенциален глагол от типа на *съм* плюс локативна конструкция – с локативен предлог (напр. руски у 'в'), който въвежда притежателя, маркиран или не за падеж, или падежен маркер (напр. в турски *-de / -da*). В руски се използва родителен падеж като в (2а), докато във фински и в турски притежателят е маркиран вместо с предлог със същия падеж, който се използва в атрибутивни притежателни структури (генитив в турския – вж. (2б), и адхезив във финския – вж. (2в).

(2) а. рус. У Маши новая машина.
букв. У Маша (е) нова кола.

б. тур. Murat'ın otomobili var. (Creissels 2015, пример (3))
букв. На Мурат нова кола има.

в. фин. Pekalla on auto. (Creissels 2015, пример (26b))
букв. На Пека е нова кола.
Isällä on kaksi autoa.
букв. На татко са две коли.

Локативната схема е обичайната за руски. М. Младенова (Младенова 2018) посочва, че в староруски също е по-често използвана в сравнение със старобългарски и със старочешки (макар и в двата езика да се среща), т.е. тази схема се използва и в някои от старите славянски езици, което е знак, че не е резултат от ново развитие на конструкцията, а е наследена от праславянски.

В. Дативна/Целева схема (Heine 1997б: 59 – 61)

На/при X (Притежател) е У (Притежавано) (дативен посесив)

Дативът също изразява пространствени отношения, като кодира значението за посока, цел, предназначение. Затова и според Л. Стасен тази схема е вариант на локативната (Stassen 2009: 51), но с (непряк) притежател, изразен с косвен падеж (датив), още повече че двете схеми разчитат на сходно семантично пространствено отношение – *X е в/на/при Y*. Все пак тук е включена като отделна схема, защото посока/цел и локация са два семантични примитива, които имат различно историческо развитие в граматикализацията на посесивността в европейските езици. Също така тази схема е централна за описанието на притежателния датив в старобългарски – според А. Минчева (Минчева 1964) едни от първите конструкции в старобългарски, в които се появява приименният датив за отношение, са тези с форми на глагола *съм* и име в дателен падеж, който предава гръцки генитив (срв. како ѣмоу ѣстѣ ѿнѣ. Мк. 12:37, Мар., гр. καὶ πόθεν αὐτοῦ.GEN ἔστιν υἱός (GNT); καὶ πόθεν υἱός αὐτοῦ.GEN ἔστι (Scriv. 1894).

Дативната схема е широко използвана в латински (Baldi, Nuti 2010) и в старогръцки (Benvenuto, Pompeo 2012) – вж. (3) от латински, а в съвременните европейски езици разчита на функционални предлози за посока и цел, като английските *to* и *for*, използвани и за изразяване на дателно отношение на получател/реципиент или бенефициент.

- (3) Латински
Est Johanni liber. (Lyons 1967, пример (6))
Джон има книга.
букв. Е при/на Джон книга.

Г. Комитативна схема (Heine 19976: 53 – 57; Stassen 2009)

X (Притежател) съществува/е с/със У (Притежавано)

(комитативен посесив)

Схемата придружител – придружавано (известна като *Companion Schema* или като *Conjunctive possessive*, вж. Stassen 2013)¹⁶⁹, макар също да съдържа интранзитивен глагол *съм*, се характеризира с т.нар. инверсивен синтаксис – притежателят е в позицията на подлог, а притежаваното се изразява под формата на „придружител“ на притежателя като косвен обект (в т.нар. „собствен“ падеж или въведен от комитативния предлог *с/със* или съюза *и*)¹⁷⁰. Комитативният посесив се използва често в езиците в Североизточна Евразия, вероятно под влияние на ареален контакт, както и в Субсахарска Африка, в австронезийските и папуаските езици – вж. примера в (4а). Комитативните конструкции се срещат и в някои от европейските езици като исландски, португалски, български, албански, макар и да не са единствената схема за изразяване на притежателни отношения – примерите в (4б,в,г) от исландски са граматични и на български.

(4) Шипибо-конибо

а. *Ea pia ya i-birai.* (Croft 2012: 229)

букв. Аз стрела със ще съм.

Исландски (Levinson 2011, пример (14))

б. *Jón er með blá augu.*

Иван е със сини очи.

в. *Jón er með kvef.*

Иван е с хрема.

г. *Jón er með gleraugu.*

Иван е с очила.

Схемите Б, В, Г се родят с екзистенциалните изречения, доколкото съдържат екзистенциалния предикат *съществувам* или *съм*, но за разлика от чисто екзистенциалните изречения, чиято пропозиция е „съществуване изобщо“ (т.нар. *nuclear existence: У съществува*), в предика-

¹⁶⁹ Л. Стасен (Stassen 2009) отбелязва, че комитативният предлог често има функцията на съчинителен съюз, свързващ две именни групи, от рода на *и, също и*.

¹⁷⁰ Тук не разглеждаме Топикалната схема с формула *X (Притежател=Топик) У (Притежавано) съществува/е* (= Що се отнася до Притежателя, съществува Притежавано), защото не се среща в български. Топикалният модел е най-близък до екзистенциалните конструкции. Използва се специален топикален маркер за кодиране на Притежателя (такива маркери използват китайските езици, японски, тайски и др.).

тивно-посесивните конструкции тази пропозиция е обогатена с втори аргумент в смисъла на *У съществува по отношение на Х* (Heine 1997б: 58). Моделите се различават по това кой аргумент на притежателното отношение е *Х* (*Притежателя*) и кой – *У* (*Притежаваното*), както и по граматическите средства, които езиците избират за кодирането им, с което пък е свързана и разликата в словореда на аргументите. Както ще видим по-долу, локативният и комитативният модел се използват и в българския език, наред с транзитивния модел *А*, който е характерен за повечето индоевропейски езици. Както посочихме и по-горе, особеното при акционалната схема *А* е, че притежателят и притежаваното се кодират по същия начин, по който се кодират семантичните роли агенс и пациент в транзитивните конструкции, съдържащи динамичен предикат (Heine 1997б: 47 и сл.), а именно като подлог и допълнение.

Определянето на втория модел като „локативен“ се дължи на факта, че притежателят е оформен граматически чрез предложен или предложно-падежен израз за място, т.е. като „одушевена локация“ (Freeze 1992).¹⁷¹ Сред славянските езици локативният модел се използва основно в руски (напр. *У меня был синий автомобиль*) – макар този модел да е бил познат и в праславянски, според изследователите установяването му в руски като доминиращ вероятно се дължи и на ареални влияния от западнофинския субстрат – във фински се използват паралелни посесивни конструкции с локативен/адхезивен падеж (Timberlake 2014). Връзката между посесивния и локативния модел е структурна – и двата типа предикация съдържат по два аргумента – тема (обикновено в номинатив – нещото, което се намира някъде или у някого) и локация (кодирана чрез предложен падеж или предложен израз – мястото или лицето, където или у което се намира темата).

Възможно е екзистенциалните конструкции също да са изиграли роля за граматикализацията на посесивите заради факта, че и двете конструкции включват екзистенциален семантичен компонент, а словоредният модел, по който се оформя посесивът, може да се определи като огледален на този в локативните конструкции (срв. *Книги были на столе / у меня* (*Книгите бяха на масата / у мен*) → *На столе / У меня были книги* (*На масата / у мен бяха = има книги*), поради което Р. Фрийз (Freeze 1992) ги нарича „инверсивни локативи“. Словоредната промяна е често срещан способ за граматикализация на посесивните конструкции от ло-

¹⁷¹ Този анализ обаче среща редица критики с предимно синтактични аргументи (Levinson 2011). Според други автори (Matushansky et al. 2017) понякога една и съща конструкция и в руски може да има както притежателно, така и локативно значение, и тази двусмисленост не може да се обясни с инверсията на Р. Фрийз.

кативни, които вече са налични в езика и чиято семантика обикновено е по-конкретна и поради това се смята за прототипична. Чрез словореда се маркират и други различия между двата члена на двойката, като тези членове се определят по различен начин: фигура (*figure*) – база или фон (*ground*) (Partee, Borschev 2003, 2007); център (*pivot*) – фон (*coda*) (Francez 2007); фокус – топик; тема – рема.

5.3. Посесивност, екзистенциалност, локативност

Както личи и в четирите схеми на Б. Хайне, представени в 5.2., посесивността, екзистенциалността и локативността са неразривно свързани, а според някои автори са и деривационно свързани, като за взаимоотношенията помежду им може да се съди както по морфологичните форми на елементите (например определеност), така и по синтактичните характеристики на реализиращите ги структури.

Всъщност изследователите, които свързват екзистенциалните конструкции с локативните (Lyons 1967; Clark 1978), се застъпват или за унифициран подход към двете (Freeze 1992), или ги разграничават по признака локация, който предполага и втори „участник“ в ситуацията (Partee, Borschev 2002, 2007; Borschev, Partee 2002). Според Д. Крейсел (Creissels 2014) например екзистенциалите и локативите се противопоставят по отношение на перспективата им спрямо връзката между един конкретен движим или отчуждаем обект (*figure*) и друг конкретен обект, който се възприема като фиксиран в пространството (*ground*). (Напр. в изречението *На масата има книги* фонът е масата, а книгите са фигурата). Същевременно двете конструкции имат различни условия за истинност – локативната предполага съществуване на даден обект ($\exists X$, $X = \text{котка}$, $X \text{ е на дървото}$), а екзистенциалната предицира съществуване на обекта в определена локация ($\exists X$ (*на дървото*) = *съществува котка (на дървото)*). Разликата тук е именно в перспективата – при чистата локативна предикация перспективата е от фигурата към базата, докато в инверсивната локативна предикация посоката е обратна, т.е. инверсивните локативни конструкции не означават чиста екзистенция, което личи ясно при отрицание (твърдението *Няма котка на дървото* не отрича съществуването на котка, т.е. не е негативна екзистенция, а отрича наличието ѝ на дървото от перспективата на говорещия/наблюдателя). Локацията не е задължително да бъде изразена експлицитно, но винаги се подразбира. При локативните *съм*-предикати, от друга страна (напр. *Книгите са на масата*), локативният израз е задължителен дори при отрицание (срв. *Котката е на дървото*, *Котката не е на дървото*).

Следователно чисто екзистенциални конструкции от рода на *Бог е* се отделят в самостоятелен клас, който М. Хаспелмат нарича „хипарктически“ (гр. υπάρχει ‘има, намира се’), и предицират чиста екзистенция. В подкрепа на това говори и фактът, че в български конструкцията е преминала към изразяване с *имам* (срв. *Има Бог*), при това приема същия словоред като локативните екзистенциали (срв. *Има котка (на дървото)*). Следователно под „екзистенциални“ конструкции тук ще разбираме „локативни екзистенциали“.

Както вече посочихме, Е. Кларк (Clark 1978) наблюдава паралели между четири типа конструкции: екзистенциална (*На масата има книга, Има книга на масата*); локативна (*Книгата е на масата*); посесивна от първи тип, т.нар. *имам-посесив* (*Том има книга*); и посесивна от втори тип, т.нар. *съм-посесив* (*Книгата е на Том*). В различните езици глаголите, които се използват в тези четири конструкции, се противопоставят по двойки в следните комбинации: (1) екзистенциали и локативи ~ *имам-посесив* и *съм-посесив*; или (2) екзистенциал и *имам-посесив* ~ локатив и *съм-посесив*. Е. Кларк (Clark 1978: 119) формулира и следните закономерности относно словореда: (а) обектите, които са [+определени], предхождат обектите, които са [-определени]; (б) обектите, които са [+одушевени], предхождат обектите, които са [-одушевени]. Тоест словоредът в екзистенциалните структури е Локация > номинатив/Тема, докато огледалният словоред номинатив/Тема > Локация е по-характерен за локативите, като номинативът е [-определен] при екзистенциалните конструкции и [+определен] при локативните конструкции. Вж. по-долу за връзката им с двата вида посесив.

Редица европейски езици (включително английски и италиански) използват *съм* и в локативните, и в екзистенциалните си структури, като ги различават формално чрез експлетивно местоимение от локативен тип (напр. *there* в англ. *There are some books there / on the table* (*Има някои книги там / на масата*), което обаче е различен елемент от омофонното локативно деиктично наречие със значение на ‘там’ и има функция на формален подлог). Наложилото се мнение, че екзистенциалните изречения всъщност не са безлични, а имат субектно-предикатна структура, повдига въпроса за разпределението на синтактичните функции. А. Моро (Moro 1997) приема, че екзистенциалните изречения са „инверсирани копулативни изречения“, чийто предикат в английски е именно експлетивното местоимение *there*, а субект е елементът в следкопулна позиция (т.нар. „център“ на конструкцията (*pivot*), който е задължително неопределен/индефинитен и с който копулата е съгласувана по лице и число. Съответно тук локативният аргумент е адюнкт, за разлика

от чисто локативните изречения, където е предикат (вж. и Belvin, Den Dikken 1997).

Б. Парти и В. Боршчев (Partee, Borschev 2002, 2007; Borschev, Partee 2002) обаче предлагат по-различен анализ, като изхождат от понятието „перспективираща функция“, която сближава екзистенциалните с локативните конструкции според схемите в (5). Според авторите нищо не може да съществува, без да се намира някъде, така че ако бъде избрана перспективиращата структура в (5а) с НЕЩО като отправна точка, локацията е негов предикат, а ако бъде избрана структурата в (5б), локацията е отправната точка в ситуацията и следователно тя е центърът/субектът на предикацията, докато НЕЩОТО е онова, което се намира в нея¹⁷².

- (5) а. Локатив СЪМ (НЕЩО, ЛОКАЦИЯ)
б. Екзистенциал Е/ИМА (НЕЩО, ЛОКАЦИЯ)

От гледна точка на този анализ локативът е задължителен и в двата типа предикации, макар невинаги да се реализира експлицитно в екзистенциалните изречения (ако липсва спецификация, се подразбира някакъв генеричен тип локация от рода на *тук*, *там* и под.). В локативните структури, от друга страна, обектът трябва да е определен и да заема позицията на подлог, без значение дали езикът кодира определеността по граматичен път, или не. Много автори (за разлика от А. Моро) са съгласни, че в екзистенциалните структури предикат е центърът/индефинитното име в посткопулна позиция (или НЕЩО-то в семантичния модел на Б. Парти и В. Боршчев), но има спорове относно това кой е субектът – според Н. Майлер (Myler 2016: 151, (81) експлетивът *there* в английски е локативен субект на предикацията, свързан със самата екзистенциална семантика, както и подлог на цялата конструкция, докато според И. Хазут (Hazout 2004) експлетивният елемент е само формален подлог, а не семантичен субект на екзистенциалната предикация, защото липсва референциално име с характеристика на субект.

Общото определение обаче, известно още от Е. Кларк (Clark 1978), е, че при екзистенциалните локативи (срв. *Има котка на дървото*) центърът (това, за което се предидира съществуване) е неопределен и е нов за дискурса. В интерпретацията център (*pivot*) – фон (*coda*) канонични са субектно-предикатните копулни конструкции (срв. *Книгата е на масата*), докато другите са безлично-екзистенциални (срв. *Има книга*

¹⁷² Този анализ позволява да се обединят различни видове изречения (копулативни или „безлични“), съдържащи атмосферен предикат и два референциални израза, участващи в семантична релация – срв. *Тук е студено, Мирише на газ в колата*.

на масата), като именните фрази са център на екзистенциалните конструкции и не притежават характеристики, които биха ги направили подходящи за субекти (подлози) (Bentley et al. 2013: 5). Най-категоричният маркер за разликата между подлог и център е дефинитността (*the definiteness effect*).

Е. Кларк прогнозира, че в езиците, които използват различен глагол при посесивите от първи тип (*Иван има книга*) и посесивите от втори тип (*Книгата е на Иван*), моделите са идентични съответно с тези на екзистенциалната и на локативната конструкция. В потвърждение на този извод една част от европейските езици (например френски, испански, южнославянските езици), между които и българският, формално разграничават двете предикации чрез избор на *съм*- и *имам*-глагол (вж. примерите в (6), т.е. в тези езици *имам* предикацията не е „инверсивен локатив“, а получава различно морфо-синтактично оформление – *съм* участва само в локативна предикация, а *има(м)* в безлично-екзистенциална и в посесивна предикация. Единствено във френски екзистенциалната *има*-предикация е оформена синтактично с експлетивен подлог, както и с характерната за романските езици локативна клитика *у*, която Р. Кейн (Kaune 2008) анализира като аналогична на английското *there*.

(6) Френски

а. Il y a des livres sur la table.

Има книги на масата.

Les livres sont sur la table.

Книгите са на масата.

Испански

б. Hay unos libros sobre la mesa.

Има книги на масата.

Los libros están sobre la mesa.

Книгите са на масата.

Сръбски

в. Ima nekih studenata.GEN (ovde) koji hoće samo diplomu. (Hartmann, Milićević 2017, примери (1)-(2))

Има някои студенти (тук), които искат само диплома.

Neki studenti.NOM su *(ovde) koji hoće samo diplomu.

Някои студенти са *(тук), които искат само диплома.

Освен чрез *има* и *съм* разграничаването между локатив и екзистенциал в българския е свързано и с ефекта на дефинитността – словоредът в локативната структура (Тема копула Локация) е огледален на този в

екзистенциалната структура при ясно очертана разлика в дефинитността на аргумента тема, срв. примерите в (7).

(7) Локатив	Екзистенциал
Лекарят беше в селото.	В селото имаше лекар. / Имаше лекар в селото.
Лекарят не беше в селото.	В селото нямаше лекар. / Нямаше лекар в селото.
Лекаря го нямаше в селото.	

Основният проблем на анализа тук е дали дълбинната структура на екзистенциалното *има*-изречение е същата като на копулативното *съм*-изречение. Удвоенният обект в последния пример обаче не е фокален и дефинитността не позволява той да бъде „център“ на екзистенциална конструкция, а е топик на изречението, който при определени условия е възможен и в посесивни конструкции (срв. *Има я книгата в библиотеката, Имам я книгата, Имам книгата, но Имам книга* (= автор съм); *Имам учебник по математика, Имам го учебника по математика, Имам учебника по математика; Имам син пуловер, *Имам го синия пуловер, *Имам синия пуловер*). Според нас последният пример в (7) по-горе може да се определи като локативно-екзистенциална конструкция, чрез която се утвърждава не съществуване, а се отрича наличието на пресупонирания обект в дадена локация (срв. **Лекаря го имаше в селото*).

В български локативната и локативно-екзистенциалната конструкция се различават по това, че локативната винаги изисква фон, срв. *Петър не е *(в селото) и Петър го нямаше (в селото)*. В славянските езици също има разлики – там, където структурата е локативна, негацията например не оказва влияние върху падежното маркиране, докато, ако структурата е екзистенциална, Темата е в родителен падеж (вж. (6в) по-горе). Няма и съгласуване с копулата, която в екзистенциалната конструкция е в 3 л., ср.р. (т.нар. безлична употреба). Очевидно това не се дължи на обхвата на негацията, както предлага Л. Баби (Babby 1980) за руски, за да обясни разликата между номинатив и генитив (срв. *Книгы. GEN не было в библиотеке (Книгата я нямаше в библиотеката) и Книга. NOM не была в библиотеке (Книгата не беше в библиотеката)*). В полски също има разлики – в генитивната конструкция например Темата не получава непременно индефинитна интерпретация (срв. *Lekarza/Piotra. GEN nie było we wsi (Лекарят/Петър не беше в селото)*). Тоест оказва се, че в някои славянски езици появата на генитив в екзистенциалната конструкция не е нито резултат от различен обхват на негацията, нито различава

по дефинитност именната фраза, която може да е тема на изречението, също както и в локативната конструкция. Оттук най-близкият еквивалент на полската екзистенциална конструкция с генитив е българската *Лекаря го нямаше в селото*, която обаче е съвсем различна – както по словоред, така и по дефинитност – от *We wsi nie było lekarza* (*В селото нямаше лекар*) (Błaszczak 2008; вж. и Arylova 2013; Chvany 1975; Harves 2003; Jung 2011; Livitz 2012).

От тези данни можем да предположим, че езици, които използват един и същ спомагателен глагол, разчитат на словореда за изразяване на определеността и свързаната с това разлика между локация и екзистенция, докато езици като българския, които различават два спомагателни глагола, изразяват екзистенциалност чрез единия (*има(м)*), а запазват другия за локативните конструкции. Това личи особено ясно в контексти, в които безличният *има* се държи като посесивен личен глагол, който приписва акузатив на обекта (срв. *Там имаше/нямаше някого/никого*). Възможно е в българския разликата в приемливостта на удвоената конструкция да се дължи на разграничението по одушевеност/неодушевеност на обекта – срв. **Доктора го имаше в селото (Доктора го нямаше в селото, Докторът (не) беше в селото)*, но *Книгата я имаше в библиотеката (Книгата я нямаше в библиотеката, Книгата (не) беше в библиотеката)*.

Интересно развитие се наблюдава в странджанските говори в Тракия, за които Т. Бояджиев посочва, като цитира Н. Толстой (Толстой 1971), примери с комбинация на *имам* и *съм* (срв. *Аз бех нем тук (= Мене ме нямаше тук)* (Бояджиев 1991: 93), като предикативът *нем* е неизменяем.

Каква е всъщност функцията на *имам* – дали е лексикален глагол със собствена тематична структура, или е функционален (спомагателен) глагол? Като лексикален транзитивен глагол *има(м)* би трябвало да има два аргумента – притежател и притежавано – вж. примерите в (8). Дали обаче *имам* е идентичен на всички други *имам*-експоненти, които са разпространени и в българския, но които не могат да се свържат едностранно с релацията между притежателя и притежаваното, срв. (8б) – притежател (но не задължително собственик, а може да е лице, на чието разположение е учебникът), както и автор; (8в) – абстрактно притежание; (8г) – екзистенциална конструкция; (8д) – резултатив (агент/автор на книгите); (8е) – облигатив (задължение в бъдещето); (8ж) – намерение (Трифонов 1908; Димитрова 2015; вж. Трета глава)¹⁷³.

¹⁷³ Повече по въпроса за употребата на *имам* като спомагателен глагол за образуване на конструкции, изразяващи бъдещо действие, включително за съдбата им в истори-

- (8) а. Имам дъщеря.
б. Имам учебник.
в. Имам работа.
г. Има опашка пред магазина.
д. Имам написани две книги.
е. Имам да подписвам два документа.
ж. Имам нещо да купя.

Според Р. Кейн (Kaune 1993/2000) *имам*-посесивите, а според Р. Фрийз (Freeze 1992) и *има*-екзистенциалите могат да се разглеждат като трансформирани („инверсивни“) локативи, производни от една-единствена дълбинна синтактична структура – *съм* NP PP – по модела на руски, като двата аргумента са, съответно, Тема, изразена с именна фраза (NP), и Локация, изразена с предложна фраза (PP) (напр. *Книгите са на масата* > *На масата са книги* > *На масата има книги* > *Иван има книги*). Трансформираната структура е резултат от инкорпориране на предлога в спомагателния глагол (СЪМ +Р = ИМАМ), в духа на идеята на Е. Бенвенист (Benveniste 1966), че *ego habeo* ‘аз имам’ представлява инверсия на *mihi est* ‘ми е’ (с дателен падеж вместо с предлог).

За да се изведе посесивната *имам*-конструкция от *съм* плюс предлог в българския език, трябва да се вземе предвид разликата в дефинитността на „притежаваното“, което се намира в определена локация. Ако приемем, че посткопулната позиция при *съм*-предикатите за принадлежност реализира някакъв вид локация, т.е. че предлогът *на* въвежда както притежател в структура от тип две (*Книгите са на Иван*), така и локация (*Книгите са на масата*), трябва да обясним как тази структура може да се трансформира в предикативна *имам*-структура с неопределен аргумент Тема (център), като същевременно обясним и ограниченията за конструирането на локативния елемент като субект на притежателното отношение в някои случаи (срв. **Масата има книги*, но *Иван има книги*).

Не е ясно обаче как ще се разреши проблемът с определеността. Както се вижда и от примерите, *има* обикновено изисква неопределен обект, когато той е нов за дискурса, както вече беше посочено (срв. *Има книги в библиотеката* и *Иван има книга*, но *Има ги книгите в библиотеката* и *Иван (я) има книгата*, където обаче обектът не е нов за дискурса), за разлика от

чески план, вж. (Иванова-Мирчева 1962; Велчева 1968; Харалампиев 1981; Младенова 2018: 802 – 805; Asenova, Guentchéva 2022a; Asenova, Markou 2022).

съм-конструкциите, където също обектът (в ролята на подлог) не е нов за дискурса (срв. *Книгата е у Иван, Книгата е за Иван, Книгата е на Иван*)¹⁷⁴.

Според нас словоредът на *има*-изреченията не е резултат на трансформацията на СЪМ/Е (*екзистенциален*) Тема Локация (срв. **СА книги на масата*), защото подобна изходна структура не може да породи екзистенциална конструкция, т.е. локативният аргумент не може да се придвижи до първа позиция – ако следваме хипотезата на Р. Фрийз, бихме получили неграматичното **Масата има книги*. Изходната структура може да породи само копулативна конструкция, в която Темата (*книги*) се превръща в подлог при задължително маркиране с дефинитност (> *Книгите са на масата*). Тоест в българския език *има*-конструкцията има съвършено различен дълбинен синтаксис и не представлява трансформирана съм-конструкция. Двете конструкции имат различна синтактична история, на която съответства различен тип предикация, маркирана чрез съм или *има*. Все пак можем да допуснем, че и двете структури се пораждат като малко изречение, което е комплемент на копулата и съдържа субектно-предикатната релация в чист вид (*съм/си/е...* [Тема/център<+определеност> Локация/фон]), докато в безличните *има*-изречения изходният ред е същият (*има* [Тема/център <-определеност> Локация/фон], но локацията не е предикатив, а адюнкт (*Има книги (на масата)*). За анализа на екзистенциалните конструкции можем да вземем предвид двете посочени от авторите насоки, както споменахме по-горе – ако решим, че тази конструкция има субектно-предикатна структура, индефинитната именна фраза е предикат, докато субект на предикацията би могло да бъде нулево местоимение (евентуално снабдено с локативен признак от рода на *тук, там* и под. по аналогия на езици като английски и френски, където местоимението е експлицирано). В такъв случай екзистенциалните изречения ще имат разгърнатата форма $\emptyset_{там}$ *има книги (в библиотеката)* с Локация, допълнително специфицирана чрез адюнктна фраза. Това решение подвигва въпроса за „безличния“ характер на *има* и съответно за необходимостта от постулиране на допълнителен нулев експлетивен подлог (Пенчев 1998), както е при всички останали „безлични“ глаголи. Другото възможно решение е да приемем, че екзистенциалната предикация не е канонична и следователно няма субектно-предикатна структура, а изразява само екзистенция (*има* = \exists) на нереференциален от семантична гледна точка обект. В

¹⁷⁴ Използването на копулативен глагол при изразяване на принадлежност потвърждава предположението на Л. Стасен (Stassen 2009: 30), че дефинитността в предикативно-притежателните конструкции често превръща изреченията в твърдения за идентификация (вж. Watkins 1967: 2192).

такъв случай конструкцията няма формален подлог, а безличната морфология се дължи на факта, че именната фраза не е субект на предикацията. Задължителната ѝ индефинитност може да се дължи на причини от информационно-структурен характер – дефинитността разграничава чисто екзистенциалната структура, където индефинитният обект е нова информация и перспективен център (срв. *Има книги в библиотеката*), от топикалната *има*-структура, където обектът не е рематичен, т.е. не е нова информация и не конституира перспективния център на изречението, за което свидетелства и възможността за употреба на т.нар. силни детерминатори (срв. *Има ги всички тези книги/книгите/и двете книги в библиотеката*).

Оттук можем да направим извода, че за разлика от руския език българският не кодира локацията като посесивен субект в притежателни конструкции, което означава, че прави ясно разграничение между локативност, включително екзистенциална локативност, и посесивност.

Притежателят и притежаваното могат да се свържат и с предикати, които нямат пряко отношение към глагола *имам* (вж. Младенова 2018) (срв. *Давам книгата (притежавано) на Иван (притежател)*). В английския език например глаголът *имам* също може да предава чисто бенефактивно или малефактивно отношение, т.е. някой получава полза или вреда от действията на някого друго, без индикация за принадлежност (срв. *John had the car fixed (= John had someone fix the car (На Джон му оправиха колата* (букв. *Джон имаше колата оправена*).

Има и някои обстоятелства обаче, които биха били в разрез с интерпретацията на *имам* като пълноценен лексикален глагол. Първо, за разлика от обикновените лексикални транзитиви *имам* има морфологичен корелат при негация – *нямам*, а от друга страна не притежава страдателно-причастна форма (**иман*). Второ, в някои езици се откриват и синтактични различия – напр. в британския английски *have* може да се придвижва самостоятелно без подкрепата на *do* като спомагателен глагол, срв. *Has she a daughter? (Има ли тя дъщеря?)* (вм. *Does she have a daughter?*), *She hadn't the faintest idea (Тя няма и най-малка представа)* (вм. *She didn't have the faintest idea*). Трето, за разлика от обикновените транзитиви *имам* участва в редица полупредикативни или идиоматизирани съчетания (като т.нар. „лек“ глагол), напр. *имам предвид*, *имам мнение* и т.н. Ако приемем *имам* за „лек“ глагол, тази хипотеза ще свърже всички употреби на *имам*, посочени до момента, вж. (8) по-горе, вкл. екзистенциалната, както и в модални и в темпорални конструкции – „лекият“ глагол е транзитивен, но изисква неопределен комплемент, , поради което от *имам*-конструкциите са изключени не само дефинитните

именни фрази, но и тези, които Г. Милсарк (Mislark 1974) нарича "силни детерминатори" и които са семантично определени и имат собствена квантификация като *всеки, всички, повечето* и под. Г. Милсарк обвързва този факт с квантификационната природа единствено на екзистенциалните изречения в много езици (срв. напр. англ. **There is the cat /every cat*, бълг. **Има котката/всяка котка*), но за български същото ограничение важи и за посесивните конструкции.

Тези ограничения сближават *имам* с копулативния *съм*. Както споменахме и по-горе, редица автори (Guéron 1986; Kayne 1993; den Dikken 1997) възприемат хипотезата на Р. Фрийз (Freeze 1992) за обща изходна структура между локативните, екзистенциалните и посесивните изречения, както и идеята на Е. Бенвенист, че *имам* е резултат от инверсия (трансформация) на базовия *съм*, но и изтъкнахме някои аргументи за това, че няма основание в български *има*-конструкциите да се разглеждат като инверсирани локативи, макар че между безличната и посесивната *имам*-конструкция има доста семантични и синтактични прилики. Според много автори *имам* не само не е лексикален глагол, който приписва тета-роля, но е лишен от каквато и да е семантика (т.е. е семантично празен), поради което не може да се свърже със субектен аргумент, а значението му се определя от релацията с другите елементи в конструкцията (Ritter, Rosen 1997; Moro 1997). Още по-краен е посоченият по-горе анализ на Р. Кейн, в който *have* дори няма лексикален примитив, а е само повърхнинна реализация на комплексна функционална опора с по-сложна структурна природа в сравнение със *съм* заради инкорпорирания дателен маркер/предлог с целно значение от рода на бълг. *на* или фр. *à*.

Както се вижда от този кратък преглед, редица въпроси както от семантиката, така и от синтаксиса на двата най-разпространени в езиците по света предикатори на посесивно отношение остават неизяснени, но може би най-важният от тях е, както отбелязва Н. Майлер (Myler 2016), какво мотивира големия брой употреби на *имам*, част от които са морфологизирани, а други – аспектиална и каузативна (в романските езици), експериментална, посесивна – не. Нито една от предложените теории не може да даде задоволителен отговор, още повече че езиците, включително българският, употребяват и други структури с частично сходни и частично различни характеристики, включващи предлози като *у/при* и *със*, които са свързани съответно с генитивната и с комитативната схема, а не с целевата/дателната схема. При всички случаи те са функционални, а не лексикални елементи, но не е особено ясно каква е тяхната функционална характеристика.

5.4. Предикативната посесивност в европейските езици

В трийсет от 43-те европейски езици (езици, говорени в Европа) в изследване на Н. Левкович, Л. Мацители и Т. Щолц (Levkovich et al. 2019) прототипичното притежание се изразява чрез транзитивен глагол като *имам* в 70% от изследваните европейски езици. Очевидно това е най-разпространената в Европа – и особено в Западна и Централна Европа – стратегия. Според Л. Стасен (Stassen 2013) тази схема се среща и в Африка и в Южна Америка, но в останалите части на света другите схеми са процентно предпочитани¹⁷⁵. От езиците в Европа останалите 30% са предимно неиндоевропейски (грузински, баски), които или са периферни, или са изолати. Източнославянските езици предпочитат локативната схема, като беларуски и украински използват повече от една схема за прототипична посесивност, най-вече акционалната и локативната. На запад келтските езици също използват предимно локативна схема.

Европейските езици всъщност използват всички схеми, очертани по-горе, като в повечето езици основата е *имам*-схемата – тя доминира в романските, германските, славянските езици, както и в литовския език. Локативната схема, освен в руски, се използва (преимуществено) в ирландски, малтийски, както и във фински и в естонски, т.е. в езици, които или са периферни, или не са индоевропейски. Целевата схема се използва в латинския, а комитативна схема използват исландски и португалски.

Освен по изразяването на притежателя обаче, схемите се различават по предиката, който участва в конструкцията – в схемата в А той е притежателен (*имам*), докато в останалите три е екзистенциален (*съм*), което разпределение отразява добре познатото разделение на *имам*- и *съм*-езици (Isačenko 1974). Повечето европейски езици използват една и съща предикативна конструкция за изразяване както на прототипичен посесив, така и на други типове посесиви, които могат да се разглеждат като разширение на прототипа (Stolz et al. 2008a). Както вече неколккратно споменахме, още в старите индоевропейски езици се наблюдава конкуренция между две схеми – *mihi est* ‘ми е’ и *habeo* ‘имам’, като първата се използва за предикативно изразяване на притежателно отношение с фокус върху релацията (Lehmann 1996), докато втората изтъква на преден план притежателят, а притежаваното е въведено като нова информация (de Acosta 2011).

¹⁷⁵ Според Л. Стасен (Stassen 2013: WAL) *имам*-конструкциите са предпочитани в езиците, говорени в Западна и в Централна Европа, но се срещат и в отделни езици в Африка и в Северна и в Южна Америка.

Някои съвременни европейски езици разполагат с различни модели за изразяване на предикативно притежание – терминът „разделено притежание“ (или *split possession*, вж. Stolz et al. 2008a) се отнася до онези езикови ситуации, в които се наблюдава конкуренция на схемите, в резултат на която всяка схема получава функционална специализация. Езиците, които използват различни схеми, са по-скоро в периферията на съответните езикови групи, както и на SAE, предимно в северозападната и в източната му периферия (от романските езици това е португалският, от германските – исландският, а от балтийските – латвийският¹⁷⁶).

В руски например предложната конструкция у плюс родителен падеж и транзитивната *имам*-конструкция (съответно схема Б и схема А) си разделят функционалната област на предикативното притежание по линията на разграничението между конкретно (срв. *У меня (есть) машина, У меня (есть) отец, У меня есть ручка, но она не моя*) и абстрактно (срв. *Я имею право собственности на это имущество*) „притежание“, като последното деление се оказва по-значимо за езика в сравнение с делението отчуждаемо – неотчуждаемо или постоянно – временно притежание¹⁷⁷.

Точно обратната ситуация се наблюдава в турски, където от решаващо значение за използването на родителната конструкция вместо локативната вероятно не е толкова мотивацията, свързана с характеристиките на притежателя (конкретно – абстрактно, отчуждаемо – неотчуждаемо), а по-скоро времевият обхват на самото притежателно отношение, т.е. дали става въпрос за постоянно (*Dursleyler'in Dudley adında bir de oğulları* (Семейство Дърсли имаха и син, наречен Дъдли), цит. по Stolz et al. 2008a: 457, пример (B459.1), или за временно притежание, т.е. актуално към момента или продължаващо в ограничен период от време (*Anahtari yanınızda mi efendim* (У Вас ли е ключът му, господине?), цит. по Stolz et al. 2008a: 460, пример (B460.3); вж. Stolz et al. 2008a: 457 ff).

В исландски няколко конструкции се конкурират в предикативни контексти по функционални критерии (Levinson 2011; Stolz et al. 2008a): *hafa* 'имам' предпочита контексти, представящи собствеността като контролирана от притежателя им за относително ограничен период от време (*Hún átti jeppa* (Тя имаше джун) цит. по Stolz et al 2008:

¹⁷⁶ Във всеки език обаче една от схемите е все пак (по-)продуктивна (Heine 1997b: 34 – 35).

¹⁷⁷ *Имам*-конструкцията в руски са със силно ограничено разпространение, основно в словосъчетания, където *имам* функционира по-скоро като „лек“ глагол (срв. *имею право* и под.). Има разлика дори в привидно еднозначните съчетания като (а) *Иван имел машину* и (б) *У Ивана машина*, където (б) може да изразява преходна или перманентна собственост, докато (а) е несъвместимо с по-широките контексти на посесива като напр. **Я имею дочь*.

154, пример (B113.1); *eiga* ‘притежавам’ е предпочитано за изразяване на законна собственост и притежание на конкретни предмети (*Jón hefur margar bækur í herberginu sínu* (Джон има много книги в стаята си) цит. по Levinson 2011, пример (12); *vera með* ‘съм със’ е запазено за временно притежание на конкретни обекти в близост до говорещия, но също и за абстрактни състояния, свързани с говорещия (болести, преносими обекти, аксесоари) (срв. *Hún er með bækurnar fimm* (Тя е с пет книги), *Jón er með kvef* (Иван е с хрема), *Jón er með gleraugu* (Иван е с очила), цит. по Levinson 2011, пример (14). Подобни конструкции има в португалския (срв. *O menino esta con fome* (Девето е гладно (= букв. Девето е с глад) и в латвийския.

Тук ще разгледаме по-подробно предикативните модели за изразяване на притежателно отношение в славянските и в балканските езици, тъй като българският е член именно на тези езикови групи/ареали.

5.4.1. Предикативната посесивност в славянските езици

Славянските езици са до голяма степен интегрирани в общия модел на *имам*-езиците, макар оригиналната за тях посесивна схема всъщност да е дативната (Clancy 2010: 128 – 129). Нито един от славянските езици не губи изцяло наследниците на старите славянски конструкции със *съм* и с *имам*, но отделните езици са специализирали една или друга конструкция под влияние на контактни причини, като разширяват или стесняват семантичния ѝ потенциал, за да ѝ придадат различна функционална стойност в системата на посесивността. Според Я. Гркович-Мейджър (Grković-Major 2011) контактът не създава нова структура, а само подсилва една или друга тенденция, наследена от праезика.

Най-последователни при употребата на акционалната схема с *имам* за изразяване на предикативна посесивност са западнославянските езици, макар на по-ранните етапи от развитието им тази схема да е била в конкуренция с дативната и с локативната схема, наследени от праславянски (Holvoet 2003: 466 за старополски; McAnallen 2011b за старочешки; Grković-Major 2011 за старосръбски).

В историята на славянските езици всъщност може да се проследи сложното взаимодействие между различните конкуриращи се модели, наследени от праславянски. По-долу ще илюстрираме тази „плетеница“ с данни от старобългарски, за да проследим възможните посоки на граматикализация, вероятно мотивирани и от външни фактори (като например междоезиковия контакт). На практика се оказва, че единствено съвременният руски е запазил най-активно локативната схема, най-вероятно в резултат на конвергентни процеси в източнобалтийския ареал. Руските диалекти

обаче, очаквано, не са единни – южните диалекти показват признаци на преходна зона (Grković-Major 2011: 53)¹⁷⁸, докато съседните беларуски – вж. в (9), и украински – вж. в (10), използват както локативната схема, така и *имам*-схемата, вероятно под влияние на полски, който най-рано преминава към *имам*-схемата (Danylenko 2006).

- (9) Беларуски (Mazzitelli 2015: 167)
а. ён мае маладыя і добрыя вочы.
Той има млади и добри очи.
б. У яго маладыя добрыя вочы.
букв. У него (са) млади и добри очи.

- (10) Украински
а. (...) він має хорошу репутацію та ім'я в Європі.
Той има добра репутация и име в Европа.
б. У нього гарні очі.
букв. У него (са) красиви очи.

В исторически план в славянските езици от глагола *имѣти* са наследени и посесивният глагол *имам*, и екзистенциалният *има* в смисъл на 'съществува'. В сръбски и в хърватски например вторият, който се използва в екзистенциалните конструкции, е само в трето лице, единствено число, и има единствен аргумент, който не е маркиран за падеж – вж. (11а), за разлика от двуаргументния притежателен *имам* – вж. (11б).

- (11) Сърбохърватски (Creissels 2013: 467 – 468; Creissels 2014, примери (32b,c))
а. Има jedna krčma u planini.
Има кръчма в планината. (заглавие на песен)
б. Има jednu krčmu u planini.
Той/Тя има кръчма в планината.

Както отбелязва Д. Крейсел, макар формата в (11а) и (12а) да е номинативна, очевидно тя не е подлог на изречението и споделя споменатите по-горе ограничения за синтактичната реализация на фигурата/центъра в екзистенциалната конструкция. Доказателство за това е, че в множествено число генитивът е задължителен, вж. (12б).

¹⁷⁸ Я. Гркович-Мейджър (Grković-Major 2011: 53) посочва, че докато северноруските говори използват преимуществено локативната схема, останалите източнославянски говори, които използват *имам*- и *съм*-схемата, са по-скоро „преходни зони“ (Носк 1998: 285) в рамките на източноприбалтийския ареал, включващ конвергентни процеси между славянски, балтийски и фински.

- (12) Сърбохърватски (цит. по Creissels 2013: 467 – 468, примери (8а,б))
- а. Има lijera djevojka u ovoj kući.
Има красиво момиче в тази къща.
 - б. Има lijerih.GEN djevojaka.GEN u ovom selu.
Има красиви момичета в това село.
 - в. Има tuge! (цит. по Hartmann, Milićević 2008, пример (12))
Има тъга.

Според Ю. Хартман и Н. Миличевич този генитив е знак, че екзистенциалната *има*-конструкция има квантификационен характер, като условията за квантификация са същите като при негацията. Техният пример в (12в) показва, че дори имената в единствено число могат да приемат генитив, което означава, че причината очевидно не се крие само в липсата на съгласуване с името, т.е. в безличната природа на *има*.

Според Д. Крейсел (Creissels 2014) промените в локативната предикация вероятно са довели до появата на специализирани екзистенциални предикати от локативен тип в *съм*-езиците.. В староруски е имало копулативен глагол *съм*, който в съвременния руски се изпуска (в сегашно време), но се пази само в същинските екзистенциални конструкции – *есть*, който исторически е формата за трето лице, единствено число, сегашно време на глагола *бъти* ‘съм, бъда’, и в съвременния руски език функционира според Д. Крейсел като специализиран предикат за екзистенция (инверсивен локатив) – вж. (13б).

- (13) Руски (цит. по Creissels 2014: 46, примери (45а – d))
- а. Деревня за горой.
Селото (е) зад хълма.
 - б. За горой есть деревня.
Зад хълма има село.
 - в. Деревня была за горой.
Селото беше зад хълма.
 - г. За горой была деревня.
Зад хълма имаше (букв. беше) село.

В някои езици специализираните инверсивни локативни конструкции са темпорално ограничени или чувствителни към полярността на изречението. В сръбски и в хърватски – вж. примерите в (14) – екзистенциалният предикат *има* се използва само в сегашно време, докато с форми в друго

време локативната предикация с *biti*, т.е. *съм*-схемата, е единственият възможен вариант.

(14) Сърбохърватски (цит. по Creissels 2014: 46, пример (46))

а. Još ima dobrih ljudi.

Все още има добри хора.

б. Bilo je dobrih i loših dana.

Имаше някои добри и лоши дни.

В полски инверсивната локативна конструкция с *има* е ограничена само до отрицателни изречения в сегашно време – срв. примера в (15б). В положителните изречения в сегашно време и в изречения с глагол във време, различно от сегашното, няма възможност за контраст между *буć* ‘съм’ и *та* ‘има’, т.е. двата типа предикация са в допълнителна дистрибуция, която се определя отново от като полярност (статус) на изречението и темпоралност.

(15) Полски (цит. по Creissels 2013: 47, пример (47))

а. Są jeszcze wolne miejsca.

Все още има свободни места.

б. Nie ma już wolnych miejsc.

Няма вече свободни места.

в. Nie było już nikogo.

Нямаше никого/ Не остана вече никой.

В езиците с *има*-екзистенциали, които като българския използват безличната форма на посесивния *имам*, обикновената локативна предикация се кодира с друг глагол – най-често *съм* (16а).

(16) Български (Creissels 2019: 46 – 47, пример (71а – с))

а. Котката е под масата.

б. Има котка под масата.

в. Имам котка.

В обобщение източнославянските езици употребяват предимно *съм*-конструкции за изразяване както на екзистенциалност, така и на локативност. Тази исторически обусловена тенденция, която се наблюдава и в западнославянските езици, е в известна степен разколебана в полския, където конкуренцията между *буć* ‘съм’ и *та* ‘има’ в екзистен-

циалните конструкции¹⁷⁹ е подчинена на определени условия, свързани с граматикализацията на отрицателната форма на безличния глагол в сегашно време. Навлизането на положителната форма *има* в граматиката на екзистенциалността е на по-напреднал етап в сръбски и хърватски, където в сегашно време се е специализирала за изразяване на екзистенциалност, докато *съм* е поел локативни функции. В това отношение сръбският и хърватският се отличават от словенския, който навсякъде използва само *съм*. Както в словенски, така и в сръбски обаче в минало време са възможни само форми на *съм* и в двата типа предикации, което може би е свързано, от една страна, с употребата на този глагол и като спомагателен във формите за минало време (перфект), а от друга – с липсата на синтетична форма на *има* за минало време (вж. Hartmann, Miličević 2008). От тази гледна точка напредналата граматикализация на *има* в българския език би могла да се дължи именно на наличието на синтетични форми за просто минало време в парадигмата на *има*, както и на контраста с употребата на *съм* във функция на спомагателен глагол.¹⁸⁰ Както ще видим по-нататък, освен преобладаващата *имам*-схема в български се използва и локативната схема, в която притежателят най-често е въведен с предлога *у* (но и *с в*), както с *имам*, така и със *съм*, отново за временно притежание (срв. *У мен имам две книги, У него имам две книги, Книгите ми са у него*)¹⁸¹, както и комитативната схема със *съм*, която се използва както за притежаване на постоянни характеристики от страна на притежателя (срв. *Иван е със сини очи = Иван има сини очи*), така и за временно притежание, с разлика между темата и ремата (срв. *Чантата е у него = Той е с чантата*).

Разнообразие се наблюдава и в балтийските езици, които включват тук заради контакта им със славянските. Латвийски не е възприел

¹⁷⁹ Според Й. Блашчак (Błaszczak 2008), която критикува хипотезата на Р. Фрийз и Р. Кейн, тези глаголи не са копулативни, а пълноценни лексикални глаголи предвид регулярността на появата им с генитив, типична за транзитивните глаголи под негация в полския. Според Ю. Хартман и Н. Миличевич в сръбски *има/има* не е копула, а екзистенциален предикат, който може да се редува с *biti/bumi* при определени условия.

¹⁸⁰ Авторите предполагат връзка между загубата на аналитичните глаголни форми и използването на *съм* като спомагателен глагол – ако *съм* не се използва в аналитичните глаголни форми, започва да се използва в други конструкции – като копулативен; докато в езиците, в които *съм* е редовен елемент от глаголната система (като спомагателен глагол в аналитичните глаголни форми), в други конструкции, като например екзистенциалните, на негово място започва да се използва *има(м)*.

¹⁸¹ Х. Василев (Vasilev 1973: 366) цитира примери с предложна конструкция с предлога *у* и в сърбохърватски (цит. по McAnallen 2011a: 21, пример (14): *U mene dugaček rep (Имам дълга опашка)*).

общата европейска иновация за използване на акционалната схема, а е запазил дативната схема (вж. (17), най-вероятно под влияние на контактните влияния от фински, докато литовски – най-вероятно под влияние пък на полски – е възприел акционалната схема за голяма част от притежателните значения, типични за европейските езици, но е запазил и старата дативна схема, която изследователите определят и като панбалтийска (Vykurpēl 2001, вж. у Mazzitelli 2015), като я е специализирал да изразява само един вид посесивност, обикновено на абстрактни свойства и/или временни състояния (вж. Mazzitelli 2013) и особено при изразяването на възраст – там, където и руският е запазил датива (срв. *Ей двадцать лет* (Mazzitelli 2015)¹⁸².

- (17) Латвийски (Balode, Holvoet 2001: 6)
Man.DAT ir.be māja.
букв. На мен е къща.

В повечето европейски езици *имам*-конструкцията има широк функционален обхват и покрива всички сфери на „посесивно“ отношение. Тази екстензия (прототипично > непрототипично) е характерна европейска тенденция, макар да не фигурира в списъка на М. Хаспелмат: повечето *имам*-езици, както и относително малкото *съм*-езици, разположени по периферията на SAE (като руски, латвийски, фински, уелски), не прибягват до различни граматикализирани конструкции според вида посесивност (макар на лексикално равнище всички езици да имат някакви лексикални различия, свързани с използването на глаголи със значение на *имам, владяя, притежавам*), а там, където се използва повече от една конструкция, в повечето езици те са синонимни. Това, което Л. Стасен нарича *have-drift*, т.е. преминаването към транзитивна *имам*-схема от друг вид схема, е част от историята на европейските езици. Въпреки това някои езици предлагат изключения, на които е посветено изследването на Т. Щолц и кол. (Stolz et al. 2008a) – в езиците с конкуренция между повече от една схема за всяка може да има функционални ограничения. Сред тези езици са исландски, португалски, а в източната периферия на SAE – литовски, беларуски и украински, като към тази група можем да причислим и българския. Макар при тези разделени схеми да не може да се открие ясна тенденция, за европейския ареал се забелязват две разделения при езиците, допускащи повече от една конструкция, въз основа на данните от различни изследвания – както типологично-съпостави-

¹⁸² Литовски използва и трета конструкция – с генитив, която според Л. Мацители (Mazzitelli 2013) може да се опише като Топикална схема.

телни (Stolz et al. 2008a), така и на отделните езици. Тези две разделения включват алтернативни конструкции, маркиращи два вида посесивност, които са равноотдалечени от прототипичното съдържание на посесивността (владеење, притежание в собствен смисъл).

А. Отчуждаема собственост. За изразяване на притежанието (притежателя) при отчуждаема собственост, което се отнася до състояние на временно притежание (за разлика от постоянното притежание), може да се използва комитативната схема в *имам*-езиците, която се отнася до абстрактни състояния като например болести, често предполагащи някаква пространствена близост и/или едновременност с референтното време (срв. *Тя има сериозно заболяване = Тя е със сериозно заболяване*). Понякога тази схема може да кодира абстрактни характеристики, както е в португалски (срв. и в български *Те са със сто точки повече = Те имат сто точки повече*), или притежание на конкретни физически обекти от областта на отчуждаемата собственост, както е в исландски¹⁸³.

Подобни значения могат да се изразят с дативна *съм*-конструкция в литовски, но тук разликата със съответната *имам*-конструкция е въпрос на предпочитание, тъй като дативът отстъпва от позициите, които е заемал по-рано в полза на *имам*-конструкцията (за разлика от латвийски, който запазва само дативната). Според изследователите (Stolz et al. 2008a: 439 – 440) посесивният датив в литовски е възможен само в два случая: (1) когато притежаваното е психическо състояние, болест или абстрактно понятие, което предполага активно участие на притежателя; или (2) когато притежателят е лице, в чиято полза се извършва действието или към което се отнася ситуацията. Разбира се, не всички абстрактни съществителни управляват датив – и в литовски невинаги има ясна граница между посесивния датив, експериенциалния датив и датива за интерес, а в повечето случаи дативната конструкция е двусмислена (срв. примера в (18), където като експериенциален датив би следвало да се тълкува конструкцията с *gėda* 'срам', *gaila* 'жал; тъга', сродна с датива и в българските *Жал ми е, Мъка ми е*).

(18) Man.DAT *gaila*. (Mazzitelli 2013)
букв. На мен е жал.

Остатък от стария датив е употребата му – в литовски, както и в беларуски – за изразяване на възраст, т.е. също временна характеристика.

¹⁸³ Д. Гил (Gil 2004) посочва, че комитативните маркери често са силно полифункционални (или макрофункционални).

Това обаче е и обща славянска черта, запазена в целия балтийски и източнославянски ареал.

Б. Неотчуждаема собственост. Другият тип посесивно отношение, което понякога се изразява чрез конструкции, различни от преобладаващата *имам*-конструкция, е т.нар. неотчуждаема собственост. Тук можем да причислим частите на човешкото тяло или роднинските названия (със или без модификатор, срв. *Тя има сини очи = Тя е със сини очи, Той има болна майка = Майка му е болна = ?Той е с болна майка*). Конструкциите с модификатори обаче са на границата между предикативно изразената посесивност и копулативните конструкции, като тук не се кодира наличието на посесивно отношение, а се характеризира конкретно качество на притежавания обект, без което самата конструкция би била неинформативна (срв. *Тя има очи; Ти май болно имаш – каза Моканина, Имам. Една момичка имам болна* (Й. Йовков, „По жицата“).

Това не е случайно, защото *имам*-предикатите в притежателните конструкции (посесив 1) се използват и в безлично-екзистенциалните конструкции, докато чрез копулативна конструкция най-често се изразява принадлежност (посесив 2), тоест глаголите в конструкциите за принадлежност са и копулативните глаголи в езика (Clark 1978: 102-105)..

Тези две значения стоят на двата полюса на посесивната йерархия – първото, защото временното притежание, още повече на абстрактни качества или свойства, може да се концептуализира като придружаваща характеристика на притежателя, в противовес на прототипичната посесивност, която винаги е свързана с трайно притежание, изискващо контрол на одушевен притежател (Stassen 2009). При второто – защото излиза извън рамките на самата категория, не е сводимо до притежание изобщо, така че с него напускаме и границите на предикативната посесивност. При първия тип притежание е очевидна близостта с експериенциалния датив, докато при втория тип притежание е трудно да се разграничи предикативният посесив от копулативната конструкция (т.е. от *Очите ѝ са сини*).

В този контекст можем да интерпретираме и особеностите на релационните имена (вж. Croft 1991; Barker 1995; Haiman 1985; Chappell, McGregor 1996; Alexiadou 2003; Mühlbauer 2007; Alexiadou, Haegeman, Stavrou 2007) – те винаги предполагат наличието на (друг) аргумент (тоест частите на тялото са нечии, роднините са нечии – и дативът, и генитивът, и комитативът, и локативът предполагат взаимоотношения между два аргумента), затова и вероятно в условията на отстъпване на падежните способности за изразяване на тези отношения в много от европейските езици, започва настъплението на *имам* в европейския езиков ареал.

5.4.2. Настъплението на *имам* в класическите европейски езици

Преди да пристъпим към описанието на състоянието в балканските езици и в български, нека погледнем към старите класически европейски езици, процесите в които може да са оказали влияние и на промените и развитието, което наблюдаваме в балканските езици и най-вече разделението между *имам*- и *съм*-конструкциите. В исторически план с настъплението на *имам*-конструкцията старата дативна конструкция се маргинализира в копулативна, т.е. от *Той му е син* се преминава към *Той е негов син*, докато притежанието се поема от транзитивния глагол *имам* в *Той има син*.

Подобни процеси вероятно са протекли и в старите индоевропейски езици. Докато в старогръцки екзистенциалният *εἶναι* 'съм' предидира бенефактивен датив, впоследствие развил се като посесивен поради близостта между двете употреби в семантично отношение, посесивният *ἔχειν* 'имам' е имал значението на стативен глагол (със значение на 'съм в състояние на' в съчетания с абстрактни предикативни прилагателни) или най-малкото е имал и нетранзитивни употреби. Това кара някои автори (Grković-Major 2011) да допуснат, че индоевропейският праезик не само не е имал транзитивна употреба на *имам*, но не е имал дори глагол *имам*. Старогръцкият *ἔχειν* е полисемичен и по-скоро е бил спомагателен глагол, несвързан с изразяването на притежание. Според М. Бенвенуто и Ф. Помпео (Benvenuto, Pompeo 2012) в старогръцки екзистенциалният *εἶναι* е имал предикативна употреба както с датив, така и с генитив, като двете конструкции са с различна информационна структура и различно значение. Само дативната изразява предикация на посесивно отношение, докато генитивната изразява принадлежност и съответства най-точно на „У принадлежи на / е на X“, т.е. не предидира ново отношение на притежание, а по-скоро добавя нова информация за вече съществуващо отношение (по схемата на равенство на Б. Хайне (Heine 19976: 65 – 67) *Y is X's property > Y belongs to X*), като идентифицира притежателя, който е неопределен. И обратно, в дативната схема, която по същество е екзистенциална предикация, притежателят е с предварително въведен референт, докато притежаваното е неопределено и се представя като нова информация, за която се предидира посесивност. Това обяснява широкия семантично-функционален профил, който впоследствие бива поет от *ἔχειν*. Според М. Бенедети (Benedetti 2010, 2018) *ἔχειν* няма статуса на пълнозначен предикат със собствена аргументна структура в ранната история на гръцкия език – употребен с референти, които могат да се квалифицират като притежавани, напр. роднински имена, неговата функция е синтактична – служи да проектира като субект аргумента

X, легитимиран от семантиката на притежаваното в номиналната предикация (дъщеря на X), чиято функционална стойност е сравнима с двояката интерпретация на $\epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$, съответно с датив или с генитив, да предиктира посесивно отношение (18б) или да изразява принадлежност (18а). Историческата приемственост на (18б) от (18а) е документирана и има връзка с определителния член, който позволява референциалното разграничение на двете структури – *N има [дъщеря(та) на X]*, където X може да се изрази от генитив или от посесивно местоимение, и *N има дъщеря* с кореференция $N = X$, където X е аргумент, легитимиран от семантиката на предиката *дъщеря*.

(18) а. $N \acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota [(X) \theta\upsilon\upsilon\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha]$ *N има (при себе си) дъщерята на X.*

↓

б. $N \acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota \theta\upsilon\upsilon\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha$ *N има дъщеря.*

К. Кулнеф-Ерикссон (Kulneff-Eriksson 1999) установява, че постепенното увеличение на употребите на $\acute{\epsilon}\chi\omega$ със значение на 'имам' става за сметка на дативната конструкция.

Латинското *habeo* идва от протоиндоевропейския корен *ghabh-, *ghebh- в двупосочното значение 'давам, получавам' (Watkins 2000: 28), но няма засвидетелстван етап в латински, в който *habeo* да е означавало само 'държа' или 'притежавам'. От началото на късния латински период *имам*-схемата преобладава над дативната схема, образувана с *esse* 'съм' и датив, като през класическия период двете схеми са паралелни, макар и не синонимни. Според Д. де Акоста (de Acosta 2011) в предкласическия и класическия латински немаркираният посесивен глагол е *habeo*. Изследователите не могат да отграничат с точност областите на употреба, защото макар *mihi est* да се предпочита с абстрактни притежавани, а *habeo* – с конкретни, вероятно в резултат на изходната му семантика със значение на 'държа, нося', абстрактни съществителни също се срещат с *habeo* като „лек“ глагол (срв. *habeo iter Romam* (имам пътуване до Рим), *habeo orationem* (имам молитва), *habeo fames* (имам глад), *habeo sapientiam* (имам мъдрост), *habeo memoriam* (имам памет), също както в старобългарски (вѣрж имѣти (имам вяра), вѣрждѣ имѣти (имам вражда), доволь имѣти (имам доволство, доволен съм), ноуждѣ имѣти (имам нужда) и др.). Процесът на навлизане на *habeo* във функционалната сфера на *mihi est* продължава през класическия латински, когато *habeo* вече е основният модел, който изразява всички видове притежание – от собственост на конкретни предмети до абстрактни преживявания.

Ф. Балди и А. Нути (Baldi, Nuti 2010: 254) също потвърждават, че *habeo* става основният глагол за изразяване на притежание в латински едва през класическия период, като *имам*-схемата вече преобладава при по-късни автори като Сенека и Петроний, а в късния латински схемата с *mihi est* се среща предимно в несвободни изрази или се възприема като стилистичен архаизъм.

5.4.3. Предикативното притежание в балканските езици

В албански за изразяване на предикативната посесивност се използва конструкция с глагола *kam* 'имам' като транзитивен и притежавано в акузатив – вж. примерите в (19).

- (19) Албански (Krapova, Turano 2018)
- а. Beni ka një punë interesante.
Бен има интересна работа.
 - б. Beni ka pasur një punë interesante.
Бен е имал интересна работа.

Глаголът *kam* 'имам' има множество употреби с различни видове притежатели и притежавани, включително лица, които се намират в роднински отношения, като в (20а); временно притежание като в (20б); постоянно притежание като в (20в); притежание на част от тялото като в (20г); отношения част – цяло при неодушевени участници като в (20д); психо-физиологични състояния като в (20е). Тоест *kam* 'имам' може да се използва за изразяване на всички типове предикативна посесивност, дефинирани от Л. Стасен, без някои подвидове на абстрактната собственост – например за болест – срв. (20ж).

- (20) Албански (Krapova, Turano 2018: 280)
- а. Beni ka një vëlla.
'Бен има брат.
 - б. Beni ka çelësat tuaj.
'Бен има (държи) твоите ключове.
 - в. Beni ka një shtëpi.
'Бен има къща.
 - г. Beni ka sy gështenjë.
'Бен има кафяви очи.
 - д. Pema ka shumë degë.
Дървото има много клони.
 - е. Beni ka frikë/uri.

Бен го е страх/гладен е. (букв. Бен има страх/глад.)

ж. *Beni ka grip.

Бен има грип.

В албански се използва и комитативната схема – копулативни конструкции с глагола *jam* ‘съм’, при които притежаваното е комплемент на предлога *me* ‘със’. Притежателят е подлог, а притежаваното е в акузатив. Тази схема се използва, ако притежаваното реферира към част от тялото – вж. (21а), към частта в релацията част – цяло при неодушевени участници – вж. (21б), или към болест – вж. (21в). Тя обаче изключва други видове отчуждаема и неотчуждаема собственост или психологическо състояние – срв. неприемливите примери в (21г,д,е), временно притежание на определен обект или физическа собственост – вж. (21ж,з).

(21) Албански

а. Beni është me sy gështenjë.

Бен е с кафяви очи.

б. Pema është me shumë degë.

Дървото е с много клони.

в. Beni është me grip.

Бен е с грип. (срв. e është me barrë (букв. е с тежест (= бременна е))

г. *Beni është më shtëpi.

*Бен е с къща.

д. *Beni është me vëlla.

*Бен е с брат.

е. *Beni është me frikë/uri.

*Бен е със страх/глад.

ж. *Beni është me çelësat tuaj.

*Бен е с твоите ключове.

з. *Beni është me libër.

*Бен е с книга.

От този обзор можем да заключим, че двете схеми за изразяване на предикативна посесивност в албански – *имам*-схемата и комитативната *съм*-схема – са в частично допълнително разпределение: роднинските взаимоотношения, временното и постоянното притежание се изразяват само с *имам*-схемата. Психически или физически състояния, които се изразяват с *имам*-схемата, изключват *съм*-схемата, а инверсивни (малефактиви) физически състояния, които се изразяват със *съм* и комитатив, изключват използването на *имам*-конструкция (за болестите, поне според нашите информатори – носители на албанския език, е възможна

само комитативна *съм*-конструкция). Двете стратегии не се изключват взаимно обаче при изразяване на релацията част – цяло, включително на части от човешкото тяло, но и от притежатели, които не са лица. Системата за изразяване на предикативна посесивност в албански включва две разделения: първото минава през обектите от класа на неотчуждаемата собственост, като се прави разлика между роднински отношения и част – цяло/част от тялото; второто разделя обектите от класа на абстрактните притежавани, като се прави разлика между болести и други състояния.

Както вече беше отбелязано, *имам*-конструкцията преобладава в съвременния гръцки език (Е. Лиосату, л.к.) – за обекти както от сферата на неотчуждаемата, така и на отчуждаемата собственост, независимо дали собствеността е постоянна, или временна – срв. примерите в (22).

(22) Гръцки

а. Ο Γιάννης έχει μακριά μαλλιά.

Янис има дълга коса.

срв. Ο Γιάννης είναι με μακριά μαλλιά.

Янис е с дълга коса.

б. Ο Γιάννης έχει δύο ξαδέρφια.

Янис има двама братовчеди.

в. Ο Γιάννης έχει γυαλιά.

Янис има очила.

срв. Ο Γιάννης είναι με γυαλιά.

Янис е с очила (в момента).

г. Ο Γιάννης έχει δύο αυτοκίνητα.

Янис има две коли.

д. Ο Γιάννης έχει γρίπη.

Янис има грип.

срв. Ο Γιάννης είναι με γρίπη.

Янис е с грип.

Изреченията в (22) обаче биха били неграматични, ако се използва глаголът *съм*, освен в определени прагматични контексти. Изречението в (23) е възможно, но по-скоро не е истински посесив, а изразител на комитативна посесивност с елиптична именна опора, т.е. притежателно-атрибутивна конструкция.

(23) Ο Γιάννης είναι με μακριά μαλλιά.

Янис е с дълга коса. (= Янис е (човекът/този) с дългата коса.)

В някои случаи може да се използват комитативни конструкции предикативно в неутрален контекст – като в (24б), но *съм* не е възможен при други неодоушевени притежателни, макар релацията да може да се анализира като част – цяло – вж. (25б).

- (24) а. Το διαμέρισμα έχει 5 δωμάτια.
Апартаментът има 5 стаи.
б. ?Το διαμέρισμα είναι με 5 δωμάτια.
Апартаментът е с 5 стаи.
- (25) а. Το траπέζι έχει τέσσερα πόδια.
Масата има четири крака.
б. ?Το траπέζι είναι με τέσσερα πόδια. (Е. Лиосату, л.к.)
Масата е с четири крака.

Макар да е трудно да обобщим контекстите, в които е възможен комитативен *съм*-посесив в съвременния гръцки, примерите сочат, че в гръцките конструкции се използва само прототипичното значение на конструкцията като релация на съдържащ и съдържимо. Не е ясно обаче какви семантични категории са свързани с тази релация в съвременния гръцки в сравнение например с албански, който, както видяхме по-горе, използва комитативната *съм*-схема за определени (и различни) видове притежателни отношения.

За разлика от другите романски езици румънският пази и двете схеми – с *avea* 'имама' и с *fi* 'съм' – в притежателни и в експериментални контексти (Pană Dindelegan 2013: 185 – 186, цит. по Vangaever, Iliaia 2021: 255 – 262), като в експериментални контексти се използва предимно *fi* 'съм', а в притежателните се използва предимно *avea* 'имама'. Освен това *fi* 'съм' се използва при изразяване на психически или физически състояния, където свързва притежател (или експериментатора) на състоянието и самото състояние, а като „лек" глагол *avea* 'имама' се използва при изразяване на други притежания, кодирани чрез абстрактни съществителни като *lumină* 'светлина', *obicei* 'навик', *рăcat* 'грях' (Vangaever, Iliaia 2021: 262).

В румънски локативните предикативни конструкции с *имама* се използват само в отрицателни изречения (Lombard 1974: 273). Локативната предикация може да използва форма на *съм* – вж. в (26а), докато притежанието се изразява чрез преходен притежател глагол *имама* – вж. в (26в).

- (26) Румънски (Creissels 2013: 89, пример (66))
а. Studentii sunt în clasă.
Студентите са в класната стая.

б. Sunt niște studenți în clasă.

Няколко студенти са в класната стая. (= Има няколко студенти в класната стая.)

в. Avem o casă în București.

Имаме къща в Букурещ.

Особен случай представлява македонската книжовна норма, където се наблюдава доминация на *имам*, макар да се използва и *съм*. В колекция от паралелни примери от субтитри, ексцерпирани от паралелните корпуси на OpenSubtitles, на разнообразните схеми в българските субтитри в паралелните субтитри отговарят почти ексклузивно конструкции с *имам* или друга перифрастична конструкция (срв. локативните конструкции в примерите в (27) и комитативните в примерите в (28)¹⁸⁴.

(27) а. Аз съм на зимен лагер до 4:00 и после на балет до 5:30.

Имам зимско кампуване до 04:00h и часови по балет до 05:30h.

б. И (...) съм почти сигурен, че мислят че е у нея.

А (...) прилично сум сигурен, дека мислат дека таа ја има.

в. Сигурен съм, че ще е по-сговорчив, щом съкровището му е в наши ръце!

Сигурен сум дека сега ќе биде послужен кога ја имам неговата среќа Пени!

(28) а. Аз съм с него по 24 часа на ден.

Јас го имам 24 часа Лери, мислиш мене ми се свиѓа?

б. Само с дрехите на гърба съм си.

Ова е целата облека што ја имам.

в. Обвиняват ме в много неща, но аз съм с мозъчно заболяване.

Велат дека сум направил многу работи. Имам проблем со мозокот.

В много предикативни употреби също се използват конструкции с *имам* – срв. предикативни като в (29а) и пасивни като в (29б).

(29) а. Аз съм на 28 – ти на 22?

Имам 28 – ти си 22?

б. Упълномощен съм да разпитам г-н Найри.

Имам дозвола да го испрашам г. Наир.

¹⁸⁴ В някои от примерите са възможни и други конструкции, но честота на *имам*-конструкциите в македонския корпус е доста по-висока в сравнение с българския.

Схемата със *съм* се използва и в атрибутивно-предикативни конструкции, както и във формите на перфекта в определено значение (вж. Трета глава). Посесивните значения обаче се предават предимно с различни конструкции с глагола *имам*.

5.5. Предикативното притежание в българския език

Българският език използва акционалната, комитативната и локативната схема, макар за прототипична да се приема *имам*-конструкцията, както и в останалите южнославянски езици и в западнославянските езици.

5.5.1. *Имам*-схема

В съвременния български език акционалната *имам*-схема се използва за предаване на всички видове отношения на притежание – от физическо притежание на конкретни обекти до притежание на абстрактни същности, включително част – цяло (и част от цялото) и роднински взаимоотношения. Като преки допълнения в *имам*-конструкциите участват съществителни с референция както към контролирани, така и към вътрешно присъщи на притежателя обекти, така че като цяло конструкцията не е специфицирана по отношение на функцията [контрол] - срв. (30)..

(30) Иван има къща/молив/сини очи/брат/грип/идея.

Разпределението на притежателите в *имам*-конструкциите в българския език потвърждава наблюдението на Л. Стасен (Stassen 2009: 63 – 64), че ако даден език използва *имам*-схемата, глаголът *имам* в този език се използва за изразяване на временно притежание. В (31) например апартаментът и учебникът не е необходимо да бъдат собственост на притежателя (тоест на Иван), а могат да са неща, които онзи, в чийто контрол са те (тоест Иван), притежава за ограничен период от време или в дадения референтен момент, като точното значение и референция се разрешават от контекста. По този начин притежателите са недостатъчно специфицирани и по отношение на [\pm постоянно] притежание.

(31) Иван има апартамент/учебник/мотор, но той не е негов.

Някои европейски езици разчитат на маркерите за определеност, за да предадат значението за временно притежание на конкретни или физически обекти (срв. *John has the car* (Колата е у Джон, но не е негова (букв. Джон има колата, но тя не е негова); подобна конструкция се

използва и в италиански – *Gianni ha la macchina*¹⁸⁵). Българският език обаче не използва тази стратегия, а моделира притежателите чрез екзистенциалната схема – и двата модела включват глагола *имам* (съответно личен или неличен) и идентични ограничения на определеността на постглаголната именна група. В (32а) притежаваното, подобно на екзистенциалната конструкция в (32б), трябва да бъде „чисто“ неопределено съществително (*bare indefinite*) или най-много да е придружено от „слаб“ детерминатор като *един* или *няколко* (определени или „силни“ детерминатори са невъзможни и в двата контекста).

- (32) а. Иван има (една) кола / няколко коли / *всяка кола / *колата.
б. Има (една) кола / няколко коли / *всяка кола / *колата в гаража.

Идентичният синтаксис на притежателните и екзистенциалните конструкции обаче е ясно разграничим от този на локативните, които разчитат на копулата *съм* (срв. *Колата е в гаража*). Това е и аргумент против хипотезата за обединяването на притежателни, локативни и екзистенциални конструкции въз основа на предполагаемата им концептуална близост (Freeze 1992), поне що се отнася до българския език. Както посочихме и по-горе, на пръв поглед трите конструкции не изглеждат и трансформационно свързани.

5.5.2. Комитативна схема

Глаголът *съм* участва и в комитативната схема с предлога *със* – вж. примерите в (33), за изразяване на постоянно притежание, временно притежание, неотчуждаемо и абстрактно притежание.

- (33) а. Момичето е с апартамент / очила / дълга коса / грип.
б. Иван е с една кола / няколко коли / *всяка кола / *колата. (= допустимо е, ако той кара колата, чието притежание обаче не е уточнено)

Вместо комитативни конструкции в български могат да се използват и *имам*-конструкции във всички употреби: притежателят е кодиран като субект, а притежателят – като обект на предлога *със*. Ограничението за определеност се прилагат и тук (както и съпътстващите информационни свойства на фокус върху темата): обектът/притежателят е задължително неопределен или може да бъде придружен от „слаб“ де-

¹⁸⁵ В *имам*-езиците, за да се изрази временна посесивност, т.е. ограничена в темпорално отношение, допълнението се членува; ако допълнението е неопределено, няма индикация относно времетраенето на притежанието (вж. Кръпова 2017: 66).

терминатор (вж. примерите в (33б)). Тази взаимозаменяемост подкрепя и друго обобщение на Л. Стасен (Stassen 2009: 154) – че ако даден език изразява определено контролно отношение чрез транзитивна *имам*-конструкция, то този език може да граматикализира и други видове притежателни конструкции, включително такива, които използват непреходния глагол *съм*.

Примерите в (33) показват диапазона на притежателите, които могат да се появят в комитативната *съм*-конструкция – физически притежатели на преносими обекти, но и на абстрактни притежавани (качества, чувства, болести и т.н.), което означава, че и в тези конструкции характеристиките [контрол] и [постоянен контакт] са недостатъчно специфицирани. Функционалната еквивалентност на двете схеми обаче не е в сила, когато става дума за изразяване на родствена връзка: изречението в (34б) не е граматично, така че единственият начин да се изрази неспецифична родствена връзка, е с *имам*. Ако обаче специфицираме притежаваното, което всъщност доближава конструкцията до прототипично посесивната, комитативната конструкция става възможна – срв. (35б).

- (34) а. Иван има брат.
б. *Иван е с брат.

- (35) а. Иван има болен брат.
б. Иван е с болен брат.

Възможно е синтаксисът да третира по различен начин частите на тялото и термините за родство, а конструкцията, поне на български, може да е чувствителна към подобни семантични разграничения. По-вероятно е обаче ограничението в (34б) да се дължи на изискване, свързано с одушевеността, както беше предположено и по-горе. Частите на тялото, наред с физическите и абстрактните притежания, принадлежат към т.нар. „лична сфера“ на притежателя (Bally 1926/1996), така че термините за родство, които сами по себе си реферират към одушевени обекти, се очаква да действат повече като истински комитативни обекти, а не като „обекти на сдружаване“. Двусмислието на предлога *със* се разрешава чрез маркиране на определеност (морфологично или по друг начин), за да се разграничи чистият комитативен (симетричен) прочит от притежателния (асиметричен) прочит (Arkhipov 2009). Тази разлика е илюстрирана в (36).

- (36) а. *Тя е на разходка с дете.
а'. Тя е на разходка с детето (си).
б. Тя е с детето. (= Тя придружава детето.)
б'. Тя е с (малко) дете. (= Тя има (малко) дете.)

Примерът в (36б') показва, че в своето посесивно значение предлогът *със* е граматикализиран (функционален). Функционалните предлози обикновено имат специални изисквания в сравнение с лексикалните. Като безпадежен език българският реинтерпретира функционално-лексикалното разграничение от гледна точка на разграничението симетрично-асиметрично, свързано в крайна сметка с разликата в определеността – срв. (36б') с (36б) или (37), където е илюстрирано, че когато се използва като лексикален предлог, *със* трябва да се комбинира с дефинитно именно допълнение. Освен това допълнението все още може да се тълкува като кореферентно с притежател, но това е прагматична импликация, свързана с определителния член, а не твърдение за посесивно отношение.

- (37) а. Играя си с детето (си). / *Играя си с дете.
б. Прибирам се при детето (си). / *Прибирам се при дете.

Очевидно привидно еднаквите комитативни притежателни конструкции в български имат две различни семантични реализации а) асиметрична конструкция, свързваща независимо съществуващи субекти (с изключение на родството) с притежател, доколкото те са част от личната сфера на притежателя; б) свойства и други качества и характеристики, които не съществуват самостоятелно (тъй като са присъщи на притежателя). В последния случай носител на притежателното приписване е цялото (притежателят), докато частта от тялото или свойството е атрибутът в предикативното отношение (Lehmann 2016: 20) (срв. *Мария е с дълги крака / светла коса / приятно излъчване*).

Предлогът *със* в инструментална функция е нововъведение в българския език. В старобългарски е означавал заедност, колокация с конкретни обекти. С абстрактни същности е изразявал и изразява и начин (*Погледнах го със страх / с радост в очите*) наред с инструментала (за повече по въпроса за синкретизма на комитатива и инструментала – вж. в Шеста глава, 6.3.). Т. Щолц и кол. (Stolz et al. 2008a) посочват, че балканските езици показват предпочитание към комитативната схема за изразяване на т.нар. орнативи, което е част от конвергентните процеси в балканския езиков съюз. Това се отнася и за румънски, чието предпочитание към комитативната схема в тези случаи е в контраст с нехарактерната за романските езици употреба на схемата. Според авторите това предпочитание е характерно за източните региони на ареала.

5.5.3. Локативна схема

Третият тип посесивна структура в българския език е илюстриран от примерите в (38) и е много различен както по значение, така и по структура от предходните два модела. Той следва локативната схема, която се използва в съвременния руски език – копулативен *съм* (в руски може и да не е изразен) и локативен (локативно-посесивен) предлог *у* (или *при*), етимологично свързан с предлога *в* (за цел или местоположение), който Сл. Павлович (Павловић 2005; цит. по Yurayong 2013: 14) реконструира до праславянското **въ*(-). Важно свойство на предлога *у* в българския език е, че може да се комбинира само с одушевени притежатели/локации.

- (38) а. Книгата е у Иван.
б. У Ивана естѣ / \emptyset книга.

Примерът в (38а) е огледален на съответната руска конструкция в (38б). Разликите са при линейното подреждане (притежавано > притежател в български и притежател > притежавано в руски) и при маркирането на определеност (каквато възможност няма в руски); интерпретацията на фокуса/темата също е огледална – в българската конструкция притежаваното се актуализира чрез обозначението за определеност.

В руската конструкция отношенията са обратни: локативният аргумент (т.е. притежателят, въведен с предлога *у*) е актуализиран, докато притежаваното носи нова информация за предикативното отношение. Най-голямата разлика между българския пример в (38а) и руския пример в (38б) обаче е семантична. Основната функция на българската конструкция е да сигнализира за притежателно местоположение, а не за собственост. Българското изречение не казва нищо за точното местонахождение на книгата – може да е у Иван, в дома му или в непосредствена близост до него. С други думи налице е референция към нещо, което може да се определи като „одушевено местоположение“, а не приписване на притежателно отношение. От тази гледна точка българската конструкция е близка до руската инверсивна конструкция *Книга у Ивана*, за която се смята, че изразява одушевено местоположение (Jung 2008).

Предвид това обяснение по отношение на локативното притежание основните свойства на българските локативни притежатели, въведени с предлога *у*, могат да бъдат обобщени, както следва: а) притежателят е задължително одушевен – вж. неграматичността на примера в (39а), и се въвежда от предлога *у*, който се използва само с одушевени комплементи; б) притежаваното е задължително нелице; в) конструкцията не може

да се използва за изразяване на собственост (тоест на трайно владение) – вж. (39б), нито за неотчуждаемо притежание – вж. (39в).

- (39) а. *Четири крака бяха у този стол.
 б. *Книгите са у Иван, защото те са негови.
 в. *Брадата е у Иван. / Иван има брада. / Иван е с брада.

Според Л. Мацители (Mazzitelli 2015: 28) изречения като английските *He had a passport with him, He had money on him*, с локативно или комитативно допълнение, което указва местоположението, изразяват физическо притежание, т.е. предоставят информация за местоположението на притежаваното, но не са маркирани за [+контрол] от притежателя. Макар английските примери *He had a passport with him, He had money on him* да могат да бъдат преведени с *Паспортът му е с/у него, Парите са у него*, т.е. с притежателен локатив с предлога *у*, българската конструкция не изисква корелативност между притежател и притежавано. Цялата идея на конструкцията е да покаже, че притежателят, който, както беше споменато по-горе, трябва непременно да е одушевен, (а) има контрол върху физически обект, който е сравнително малък и следователно преносим, и (б) контролната връзка е достъпна за ограничен период, в момента на изказването или за период (минал или бъдещ), който има отношение към времето на изказване. Чувствителността към отрязъка от време може да бъде изразена чрез темпорални наречия, които обичайно не се използват с притежателните *имам*-конструкции – вж. (40).

- (40) а. Парите (ти) са у Иван цяла седмица.
 б. *Иван има пари цяла седмица.

Таблицата по-долу обобщава различните притежателни конструкции, разгледани до момента.

Таблица 1. Свойства на предикативните посесивни конструкции в български

Имам	[±контрол] [±постоянен контакт]	Собственост (прототипично притежание); всички други притежателни релации
Комитативи	[±контрол] [+постоянен контакт]	Обекти (отчуждаеми) или качества (неотчуждаеми), които са част от личната сфера на притежателя
Локативи	[+контрол], [-постоянен контакт]	Временно притежание на конкретен физически обект

Въз основа на семантичните и дистрибутивните свойства на конструкции можем да формулираме три вида отношения, които определят българската система за предикативно изразяване на притежание.

Ако притежателят е физически обект, първото разграничение разделя притежателите по линията на постоянно срещу временно притежание – постоянните притежатели (и притежавани) изискват глагола *имам*, докато за изразяване на временно притежание може да се използва локативна конструкция с предлога *у*, както и комитативна конструкция с предлога *със*.

Второто разграничение разделя притежателите по линията конкретно срещу абстрактно. Абстрактните притежатели се изразяват с две конструкции: *имам*-конструкцията и комитативната конструкция с предлога *със*.

Третото разграничение разделя притежателите по отношение на одушевеността, като в конструкциите с *имам* и в комитативните конструкции притежателите и притежаваните могат да бъдат както одушевени, така и неодушевени, докато в локативните конструкции с *у* могат да бъдат въведени само одушевени притежатели (предимно лица).

Първият извод, който можем да направим, е, че колкото повече се отдалечаваме от прототипичното значение на притежанието, толкова повече стратегии се използват вероятно поради необходимостта от по-фино разграничение. Вторият извод се отнася до функционалното покритие на притежателя, където наблюдаваме разширяване на комитативните употреби като при одушевени, така и при неодушевени съществителни (срв. *Тя е с малко дете, Ножът е с остър връх*), без обаче да се стигне до домейна на собствеността, с което потвърждава, че въпреки противоположните условия комитативният модел запазва първоначалното си значение на придружител. Всички други (абстрактни или конкретни) употреби на този модел могат да се анализират като метафорично разширение на това първоначално значение, което вероятно също е локативно както по същността си, така и по интерпретацията си (Stassen 2009: 55).

5.6. Предикативното притежание в историята на българския език

Според Д. Маканалън (MacAnallen 2009, 2011) в старобългарски е имало три основни предикативни конструкции за изразяване на посесивност (вж. и Grković-Major 2011): дативна конструкция със *съм*, локативна конструкция със *съм* и предлога *у* + генитив и притежателна конструкция с форма на глагола *имам* – съответните примери са приведени в (41).

(41) *Дативни съм-конструкции*

а. и не ѿѿ има ѿада (Лк. 1:7, Мар.)

καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς.DAT τέκνον (GNT)

б. аште ѿѿдетъ еггероу ѿлвкоу ꙗ овецъ (Мт. 18:12, Мар., вж. MacAnallen 2009: 133)

ἐὰν γένηται τι.DAT ἀνθρώπῳ.DAT ἑκατὸν πρόβατα (GNT)

Локативни съм-конструкции с предлог у

в. аште ѿѿдетъ ’оу еггера ѿлка ꙗ овецъ (Мк. 18:12, Асем., McAnallen 2009: 133)

ἐὰν γένηται τι.DAT ἀνθρώπῳ.DAT ἑκατὸν πρόβατα (GNT)

Акционални имам-конструкции

г. и развѣ единого хлѣба не имѣахъ съ собою въ корабли (Мк. 8:14, Мар.)

καὶ εἰ μὴ ἔνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ’ ἐαυτῶν.GEN ἐν τῷ πλοίῳ. (GNT)

д. имѣаи двѣѣ ризѣ да подаетъ не имѣашгоумоу ꙗ имѣаи брашвна такожде да творитъ (Лк. 3:11, Мар.)

Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότη τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιεῖτω (GNT)

е. іестъ во вѣ севастиі ѣзеро имѣи водаѣ многѣ (Супр, 5, 39v, 9–10)

“Ἐστὶν δὲ ἐν τῇ Σεβαστείᾳ λίμνη ἔχουσα ὕδωρ πολὺ”

ж. вѣрѣ имѣти, волѣзнь имѣти (Grković-Major 2011: 41)

з. иже иматъ патъ хлѣбъ ѿуѣнъ (Йо. 6:9, Мар.)

ὃς ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους (GNT)

Тези три схеми частично се припокриват при някои притежатели и притежавани в зависимост от функционалната им специализация. За сравнение новозаветният гръцки текст използва или *имам*-схемата, или дативната *съм*-схема. В старобългарски последната вероятно е наследена от праславянски, където следва индоевропейския модел *mihi est*, който е единственият, който изразява неотчуждаема собственост между два обекта, най-често от сферата на роднинските взаимоотношения, срв. (41a), но също и от областта на постоянното притежание. Оттук и Д. Маканалън (McAnallen 2011a: 168) прави извод, че старобългарският избягва да употребява дателна конструкция за временно притежание на конкретни, отчуждаеми обекти, както и за неотчуждаеми притежавани с неодоушевен притежател или абстрактни състояния на одоушевен притежател.

Конструкцията с глагола имѣти е основният конкурент на дателната притежателна конструкция и според Д. Маканалън (McAnallen 2011a) е и основната предикативна структура за притежание в старобългарски, която се използва преимуществено за изразяване на собственост и постоянно притежание като в (41a) макар да се използва и за временно

притежание като в (41г, д) и за абстрактно притежание като в (41ж), като в последните си употреби се приближава до съответните *имам*-конструкции в съвременния руски. За отбелязване е, че в извадката на авторката повечето от случаите, в които гръцкият език не употребява предикативно-посесивна конструкция, се превеждат с *имам* (7 случая), 4 – с дателна конструкция, и само 1 – с *оу* плюс генитив. Това показва, че конструкцията с *имам* вече се е превърнала в немаркирана конструкция за изразяване на различни видове посесивност въпреки различията в някои случаи с другите две конструкции.

5.6.1. Съдбата на дателната притежателна конструкция в българския език

В дателната конструкция *съм* не е спомагателен глагол, а по-скоро екзистенциален предикат в конструкция, която се явява реализация на Целевата схема на Б. Хайне. Към тази хипотеза ни насочват няколко семантични, синтактични и прагматични характеристики на тези конструкции, схематично представени по следния начин – вж. Фиг. 1.

<i>Х е към/на Y' = Y има X</i> : Постоянно притежание		
Притежател	V 'съм'	Притежавано
Име в датив	∃	Тема, [-определеност]
Най-често местоимение		
Топик		Фокус
Цел		Субект/Подлог

Фиг. 1. Елементи на Целевата схема

В дателната конструкция като притежавани най-често се използват релационни имена (части на тялото и названия с референтни лица в роднински отношения), но също и постоянно притежавани обекти, близки до семантичния прототип на посесивността, във функция на узаконено притежание, собственост (вж. Heine 1997б: 34). Тези елементи са кодирани в номинатив и често са във финална изреченска позиция, която е типична за въвеждане на рематичната информация – така е и когато се намират в обсега на негацията като в (41а) по-горе, с която се отрича наличието на притежателно отношение (т.е. отрича се екзистенцията на деца спрямо притежателя), по подобие на екзистенциалната локативна предикация (*Има книги на масата и Няма книги на масата*).

Дателният притежател е (пресупониран) тематичен аргумент и обикновено се изразява от местоимение, което е и сред най-честите способни за кодиране на топиализирани аргументи във всички класически ези-

ци (вж. Baldi, Nuti 2010 за латински). Тъй като същата Целева схема е застъпена в изречения, които изразяват типичните за датива реципиент и цел, двусмислието на дателната конструкция в предикативно-посесивна употреба е очаквано, както отбелязва и Дж. Маканалън, и зависи от това как се интерпретира дателният падеж – като притежател в предикативно-посесивна конструкция, като външен притежател или като допълнителен аргумент за цел или предназначение.

Локативната копулативна конструкция с *оу* плюс генитив се характеризира с много подобен комплекс от структурни, но не и семантични свойства – вж. Фиг. 2.

'У е у/при X' = X има Y

Притежател	V 'съм'	Притежавано
у + Gen [+определеност]	копула	Тема [-определеност]
Топик		Фокус
Одушевена локация		Субект/Подлог

Фиг. 2. Елементи на Локативната схема

В тази схема предимство имат временните или непостоянни обекти на притежателното отношение (в примерите в (41) по-горе – овце, хляб, риза, нещо за ядене) или абстрактни същности, чиято спецификация ги свързва с липса на контрол от страна на притежателя. Локативната конструкция в старобългарски е синтактичен вариант на дателната (за което говорят и разночетенията в (41б) и (41в) и по прагматични характеристики – и тук топикалният аргумент е притежателят, докато притежаваното е новата информация, както се вижда от еднакъвия синтаксис на двете конструкции във връзка с йерархията Притежател > Притежавано. Посесивното отношение не е пресупонирано, а е обект на твърдение.

Както вече беше посочено, много автори анализират посесивната *имам*-конструкция в индоевропейските езици като локативна с одушевена локация (Lyons 1967). Преосмислянето на схемата [*У е у/при X*] като [*X има Y*] е свързано и със семантиката на екзистенциалния глагол, който може да предицира притежание, за разлика от копулативния, чиято единствена интерпретация е локативната (по аналогия с *Книгата е във шкафа/на масата в Книгата е у/на Иван* не се предицира съществуване на книгата в близост до Иван, а се изтъква локацията на обекта, която може да бъде одушевена или не. Следователно дори да допуснем, че старобългарската локативна конструкция е разчитала на *съм* като екзистенциален предикат, също както и дативната конструкция в Целевата схема (на Фиг. 1), този предикат очевидно е изгубил екзистенциалната

си природа за сметка на *има(м)* и в съвременния език е запазил само копулативните си употреби.

5.6.2. Съдбата на локативните притежателни у-конструкции в българския език

И така, в историята на българския език преходът [Y е у/при X] > [X има Y] не се реализира, въпреки че локативният предлог *оу* се е съчетавал с генитив, (както е и в други езици, вж. у Heine 19976; Stassen 2009). Като се има предвид, че генитивът се е използвал ограничено в предикативна позиция в старобългарски, конструкцията *оу* плюс генитив е имала шансове да се превърне в немаркирана посесивна конструкция, но тя запазва типичната за старобългарския локативна семантика – вж. примерите в (42).

(42) а. не и ли сестрѣи его сѣтъ оу насъ съде (Мк. 3:21, Мар.)

καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ. GEN ἔξηλθον (GNT)

б. въз томъ же домоу прѣбываише ѿдѣшше и пиѣшше ѿже сѣтъ оу нихъ (Лк. 10:7, Мар.)

ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἔσθοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν. DAT. (GNT)

Според Дж. Маканалън (McAnallen 2011a) и К. Ходова (Ходова 1966) *оу*-посесивите в старобългарски запазват локативната семантика от праславянски и се употребяват в специфични контексти, които позволяват локативна интерпретация на оригиналната гръцка конструкция (която в повечето случаи е с датив, вж. гръцкия текст в (41б,в)). Друга особеност, на която обръща внимание Дж. Маканалън (McAnallen 2011a: 164), е, че притежателните *оу*-конструкции с генитив най-често са с конкретна семантика и се използват с притежавани, които реферират към физически и изброими обекти, които са в близост до или в обсега на действие/достъп на притежателя. С други думи локативната схема за изразяване на предикативно притежание в старобългарски изразява по-скоро непостоянно притежание, като притежаваното се интерпретира като достъпно за (или принадлежащо на) контролиращия го притежател.

По отношение на развоя на локативния посесив в български К. Мирчев (Мирчев 1971) посочва, че конструкциите с предлог *оу* и родителен комплемент, които се срещат в най-ранните старобългарски текстове (сравнително рядко, но регулярно), са били част от системата на притежателността през старобългарския период (т.е. IX – X век). Конструкцията продължава да се използва в среднобългарския период (XII – XIV век) в конкуренция с *имам*-конструкцията, която е все по-често употребява-

на, във все повече и по-разнообразни контексти. Изводите на К. Мирчев (въз основа и на прегледа на Добрейшовото евангелие от XII век, Манасиевата хроника и Троянската притча от XIV век) са, че локативните конструкции са се пазили поне до XIV век, включително в контексти, в които в старобългарски бихме очаквали да се използват дателни конструкции за изразяване на притежателна релация между одушевени същности и най-вече за роднински взаимоотношения. Очевидно около XIII – XIV век оу-конструкциите са разширили по-ранното си локативно ядро към други типове притежателност, включително неотчуждаемата. В по-късното развитие на езика тази конструкция бива изместена от *имам*-конструкцията – К. Мирчев посочва, че във всички среднобългарски евангелски текстове се пази преимуществено дателната конструкция, но в Добрейшовото евангелие от XIII век се среща и един пример за оу-конструкция (не бѣше оу нею чѣдѣ (Лк. 1:7, Добр., цит. по Мирчев 1971: 81).

Според Дж. Лайънз (Lyons 1967) разликата между локативите и посесивите е резултат от специфично езиково развитие, свързано с разликата между одушевеността и неодушевеността на съществителните. Той посочва, че схемата [у X Y] (което може да се предаде и като [X има Y], т.е. като посесив, или като [Има/съществува Y близо до X], т.е. като екзистенциален локатив), зависи в много голяма степен от това дали X е име за лице, или не. Оттук и изводът на К. Мирчев може да бъде преформулиран по следния начин: макар *имам*-схемата да е била широкоупотребима през старобългарския и среднобългарския период, тя все пак не успява изцяло да измести *у*-локатива от българската граматика поради връзката на генитива с одушевеността в славянските езици. В историята на българския език притежателните *у*-локативи биват реанализирани до конструкции с по-тесни функции – за изразяване на временно притежание при (частично) запазване на оригиналното ѝ значение от старобългарски (с характеристики, по (Stassen 2009), [+контрол], [–постоянен контакт]). Специализацията на *у*-конструкцията за одушевена локация е била подкрепена както от вътрешни фактори като граматикализацията на категорията определеност, която играе основна роля в историята на българския език, така и от загубата на екзистенциалната семантика на *съм*, но и вероятно от външни контактни влияния.

Контактните конвергенции са много често срещани при изразяването на притежателността. Понякога запазването или загубата на някоя първоначална особеност са подкрепени от контакта със съседни езици. Например според Ч. Юрайонг (Yurayong 2013) разпространението и утвърждаването на *у*-локатива в руски се дължи на контакта на източнославянските диалекти с финския, където съществува подобна конструк-

ция с адхезивен падеж и където в ранния език не е имало *имам*-посесив (Yurayong 2013: 25). Други славянски народи в Централна Европа пък се отказват от локативния посесив и приемат модела от езиците на по-силните си съседи, в които е разпространена индоевропейската *имам*-схема – германски езици, романски езици или гръцки, като по този начин глаголът *имам* се превръща в мултифункционален (Yurayong 2013: 25). Реално всички славянски езици развиват предикативни структури, които са подобни на онези, които се използват от техните неславянски съседи (McAnallen 2011a; Yurayong 2019).

Подобна подкрепа от контактни езици може да е изиграла влияние и за съдбата на българския посесивен локатив. Ясната ѝ семантика на временно притежание може да е запазена заради контакта с турския по време на османското управление на Балканите (XIV – XIX век), в който временното притежание се изразява именно с локативна конструкция, като е маркиран само притежателят в локативен падеж, но не и притежаваното – срв. (43б), като алтернативната схема е генитивната, с маркиране на притежателя с генитив и на притежаваното със специфично изафетно окончание – срв. (43а).

- (43) а. Mehmed'in parası yok. (Lewis 1967: 251, цит. по Stassen 2009: 200)
Мехмед.GEN пари.ACC няма.
б. Bende para yok. (Swift 1963: 139, цит. по Stassen 2009: 200)
(У) Бен няма пари. (букв. Бен.LOC пари.NOM няма.)

Локативната конструкция в (43б) обикновено изразява временно притежание или достъп до притежаваното и се използва, когато притежаваното е отчуждаем обект (Croft 2012: 133). Тази схема се предпочита често в езиците, които са били в интензивен контакт със славянски езици (Невская 1997), какъвто е и контактът на балканските езици с турски.

5.6.3. Съдбата на комитативния посесив в историята на българския език

Тъй като в старобългарски няма следи от комитативните посесивни предикативни структури, а са регистрирани само употребите им за притежание на качество като в (44) (СтбР 2009: 769) като в (44), които срещаме и в съвременния език, можем да предположим, че предикативните комитативни конструкции са резултат от по-късно развитие.

- (44) и избѣгни из него съ вѣсѣми похотѣymi своими (Син. евх. 48v, 20)

Вероятно обяснение може да се търси в предположението, че конструкцията е иновация, породена от езиков контакт. Макар в албански да има две предикативни посесивни схеми в допълнителна дистрибуция (*имам*-схема и комитативна *съм*-схема, като втората се използва с притежавано, което реферира към част от тялото, част от цяло или болест), такова разпределение не се среща нито в румънски, нито в съвременния гръцки, където комитативните посесиви са много по-редки, отколкото в български или в албански (Krapova, Turano 2018). Все пак комитативните конструкции във всички балкански езици показват предпочитание към атрибутивната посесивност (срв. *момчето с плътния глас*), така че предполагаме, че именно тя е възможният източник, от който започва и развитието на комитативните посесивни предикативи и в български, и в албански. Т. Щолц и кол. (Stolz et al. 2008a, 2008b) показват, че макар всички индоевропейски езици да използват комитативна *съм*-схема в примери като този в (45a), езиковите групи в индоевропейското езиково семейство са разделени според предпочитаното кодиране на конструкции като орнативната в (45б), която има ясна атрибутивна употреба. Това навежда на мисълта, че за развоя на конструкцията има и ареален фактор (всички балкански езици, включително български, използват *със*-схемата за орнативи като в (46б). Употребата в (45a) се различава и от типичните комитативни конструкции (като *Жените се разхождат с мъжете си*), където вторият (незадължителен) участник има същата тематична роля като първия (задължителен) участник

- (45) а. Хората се разхождат със знамена и цветя (в ръце).
б. Момчето с червената коса влезе.

Освен български и албански други два индоевропейски езика, които граматикализират комитативната схема за изразяване на предикативна посесивност, са исландски и португалски, както вече беше посочено (Levinson 2011; Stolz et al. 2008a). Най-високата степен на граматикализация на посесивния комитатив се наблюдава в исландски, където той е в допълнителна дистрибуция с *имам*-схемата, при ограничения във функционалната област на употреба (*hafa* 'имам' изисква спецификация на локацията, *eiga* 'притежавам' се използва за изразяване на собственост, а *vera með* 'съм със' се използва за временно притежание на болести, движими обекти, аксесоари, но може да се комбинира свободно и с именни фрази, рефериращи към конкретни обекти в близост до говорещия, като може да се използва и с неотчуждаеми обекти като части на тялото (Friðjónsson 1978, цит. по Levinson 2011).

Макар балканските езици да не демонстрират такава вариативност при употребата на комитативната схема спрямо прототипичната *имам*-схема, все пак заслужава да се отбележи фактът, че балканските езици използват алтернативни структури със *със* или друг предлог, макар и сравнително ограничено, поне в случаите на изразяване на: (а) абстрактно и/или временно притежание (в албански и в български); и (б) локативни релации с неодушевени обекти (в български, албански и съвременния гръцки). В нито един от езиците обаче не се срещат алтернативни варианти за изразяване на понятия, свързани със собствеността като ядрена релация в рамките на посесивността.

Оттук може да се формулира и хипотеза за по-общо разграничение на структурите за изразяване на временно и постоянно притежание в езиците, които са по-далеч от центъра на SAE – тук се включват не само балканските езици, но и португалски, исландски, както и литовски и латвийски. Това разделение между временно и постоянно притежание може да се окаже важен фактор преосмисляне на класическото деление на отчуждаема и неотчуждаема собственост.

Шеста глава

Падежен синкретизъм.

Родително-дателен синкретизъм.

Инструментално-комитативен синкретизъм

6.1. Падежен синкретизъм

Падежният синкретизъм е процес, при който значения или функции на падежите получават една обща форма (Ваегман 2008), като „идентичността на формата предполага идентичност на функцията (в даден домейн и освен ако няма доказателства за противното)“ (Alexiadou, Müller 2008: 1)¹⁸⁶. Авторите на дефиницията нямат предвид специфичните функции на отделните падежи, а техните декомпозирани чрез признакови матрици репрезентации в духа на Р. Якобсон (1931/1962) за руски и М. Бирвиш (Bierwisch 1967) за немски¹⁸⁷. В синтактично ориентираните подходи като този на М. Бирвиш падежите се разглеждат като снопчета от синтактични признаци [± субект], [± управляван], [± непряк], а вероятността за тяхното синкретично изразяване зависи от това дали падежите влизат в т.нар. „естествен клас“ (дали споделят най-малко една признакова стойност). Например в руски (и в немски) номинатив и акузатив споделят общ признак [–непряк падеж], а по другите два признака [субект] и [управляван падеж] имат различни стойности. Ако обаче по някаква причина стойностите се изравнят, може да се стигне до синкретизъм на формите, а оттам и до синкретизъм на функциите, както например в руски, където именително-винителният синкретизъм води до обща субектно-обектна функция при имената от среден род, а в немски – и при женски род.¹⁸⁸

¹⁸⁶ “Syncretism Principle: Identity of form implies identity of function (within a certain domain, and unless there is evidence to the contrary).” С уточнението авторите изключват случаите на случайна омонимия между единици от два домейна, каквито са например глаголната и именната система, т.е. синкретизмът може да засегне само вътрешно-парадигматичните отношения между падежите, като двете числа се смятат за отделни домейни, защото нямат еднакви падежни функции.

¹⁸⁷ Двата подхода се различават по това, дали са морфологично, или синтактично ориентирани.

¹⁸⁸ Някои автори разглеждат съвпадението по функция като знак за обедняване на признаковото съдържание на формите, т.е. като загуба на самия различителен признак (Якобсон 1931/1962; Halle 1997). Например номинативно-акузативните форми губят признака [±дирекционал/посока]. Според други автори обаче (Franks 1995) син-

Дативът и генитивът би следвало също да образуват естествен клас – и двата са управлявани и непреки падежи от гледна точка на избраната класификация¹⁸⁹, но в славянското склонение родително-дателният синкретизъм, за разлика от именително-винителния, не е системен – изравняването на двете форми по ранни фонетични причини се наблюдава системно само в имената в единствено число в *i*-склонението, от което се пазят следи и в някои съвременни славянски езици (Sussex, Cubberley 2006: 258). Продуктивните *o/jo*-склонение (за мъжки род) и *a/ja*-склонение (за женски род) и досега пазят наследените от праславянски дистинктивни падежни различия, включително тези за генитив и датив (Sussex, Cubberley 2006: 248 и сл.). Други видове системен синкретизъм¹⁹⁰ са били определящи за обедняването на фонетичния облик на имената в славянските парадигми, често по фонетични причини или пък поради реорганизацията на склонитбените типове – генитив и акузатив, датив и инструментал, генитив и локатив, локатив и инструментал и т.н., както и номинатив и акузатив или генитив и акузатив (при одушевените имена), които се пазят и досега в славянските езици.

В литературата са познати няколко йерархични модела, които представят последователността на отпадането на падежите в европейските езици. Универсалната йерархия на падежите на Б. Блейк (Blake 1992) обобщава зависимостите между падежите в парадигмата: ако даден език има падеж в дадена позиция в йерархията, то този език би следвало да има и падежите вляво от тази позиция (т.е. ако езикът има акузатив, трябва да има номинатив; ако има генитив, трябва да има акузатив и номинатив; и т.н.)

(1) Номинатив > Акузатив/Ергатив > Генитив > Датив > Локатив > Инструментал/Аблатив > друг

(Blake 1992: 5)

Най-ниският в йерархията падеж обикновено има най-много функции (дори този падеж да е акузатив в езиците с двупадежни системи, той изразява функции и на косвените падежи, така че по-подходящ термин би бил „непряк падеж“, вж. Blake 1992). Йерархията показва и поредност-

кретизмът води до неутрализиране на стойностите на дадения признак, в резултат на което идентичните форми са по-слабо специфицирани (т.нар. underspecified) в сравнение с несинкретичните, които имат пълния набор от признаци и стойности.

¹⁸⁹ И според Б. Блейк (Blake 1992) генитивът и дативът имат общи признаци [+непряк] [-локален], т.е. образуват естествен клас.

¹⁹⁰ Под системен падежен синкретизъм разбираме случаите на съвпадение между падежи във всички парадигми на склонитбените типове. Ако формалното съвпадение засяга само една парадигма, то може да се дължи на случайна омофония (Саха 2019).

та на отпадане на падежите в диахрония, като функциите на изчезващите падежи се поемат от предлог плюс следващия в йерархията падеж. На основата на тази йерархия е и предложената от А. Соболев (Sobolev 2008: 724) йерархия за стабилността на падежите в диалектните системи на южнославянските езици – вж. (2), където са отбелязани вече синкретизиралите падежи, а местата на генитива и датива, които все още не са отбелязани като изравнени, са разменени спрямо тези у Б. Блейк (Blake 1992: 5), който също отбелязва асиметрията между тези два падежа и за други езици. Причината е, че дативът се задържа по-дълго в южнославянския диалектен континуум, включително и под формата на падежни остатъци в езиците без падеж, за което свидетелства състоянието в много български диалекти. Така или иначе тези размествания показват и колебанието на изследователите по отношение на интерпретацията на двата падежа и свързаните с тях диахронни процеси. И макар отпадането на по-ниските падежи (локатив, инструментал, аблатив) в йерархията, които са с по-конкретни стойности, обикновено да предшества отпадането на по-високите (структурни) падежи, както личи и от историята на българския език (вж. Мирчев 1978: 276 – 277), който посочва, че това се случва първо с падежите, които в старобългарски (вече) са се употребявали почти само с предлози – творителен и местен), „преходът“ от една в друга позиция често няма еднопосочна интерпретация, а употребата на предложни съчетания с различни падежи, заменящи старите синтетични форми, затруднява обобщаването на функциите в диахронен план¹⁹¹.

(2) Номинатив = Акузатив > Датив > Генитив > Инструментал =
Локатив

(Sobolev 2008: 724)

П. Цаха (Саха 2009) също предлага падежна теория (и йерархия с включване на локативните (предложни) конструкции на междинните етапи – вж. (3), на основата на концепцията за признакова подредба на падежните системи, която също се основава на предложената от Б. Блейк, но за разлика от нея не е дескриптивно обобщение на падежните функции и релациите между техните граматически значения, а функционална реди-

¹⁹¹ Например даден падеж може да се поеме от друг, по-резистентен, като прехвърли върху него и старите си употреби, включително предложните. Съвпадението на инструментала и датива илюстрира такъв случай в някои сръбски диалекти (Sobolev 2008). Резистентността на падежите е относителна, т.е. пряко свързана с развойните процеси в даден език или група езици, и не бива да се разглежда като резултат от универсални езикови тенденции.

ца¹⁹² по атомни падежни признаци (Саха 2009: 33). Падежите са снопчета от признаци, като всеки падеж е кумулативен експонент на признаците на по-долните в йерархията падежи плюс един допълнителен признак, който надгражда признаковата спецификация на останалите падежи.

(3) NOM > ACC > GEN/PART > DAT > LOC > INS/COM (Саха 2009: 33)

В съгласие с традиционната представа за изофункционалност между флективни маркери и граматикализирани предлози падежните признаци могат да бъдат реализирани чрез морфологична падежна форма или по аналитичен път, така че ако един език не притежава морфология за даден абстрактен падежен признак, той ще прибегне до „вмъкване“ на функционален предлог в същата позиция, в която друг език би използвал падежна флексия. Предлогът селектира и управлява следващия най-близък морфологичен падеж надолу в йерархията. Теорията на П. Цаха предсказва, но и ограничава възможността за синкретизъм между „съседни“ категории, каквито са генитивът и дативът, и възможността за поемане на техните функции от аналитични предложни конструкции, включващи следващия по-висок в йерархията падеж – акузатива¹⁹³. Това обяснява защо в българския и в другите езици с аналитични системи, както и в езици, които са редуцирали падежните си системи до двучленни или тричленни категории, дателните отношения се изразяват чрез функционални предлози, управляващи акузатив, като същевременно предсказва, че акузативът играе важна структурна роля¹⁹⁴.

С. Лураги (Luraghi 2004) също подчертава функционалната роля на акузатива в аналитичните тенденции в историята на индоевропейски-

¹⁹² Според тази теория българският има двупадежна система с номинатив (с голям брой функции) и неноминатив (= акузатив) – изводът, че формата е акузативна от структурна гледна точка, а не общ падеж, следва от логиката на самата теория, върху която обаче няма да имаме възможност да се спрем тук.

¹⁹³ В съгласие с генеративните принципи, йерархията в (2) е огледална на реда на пораждаване на падежите, който е обратен – номинативът е най-бедният откъм признаково съдържание падеж (пряк/независим падеж), следван от акузатива, който е зависим, но не е косвен, следван от генитива, който е зависим и косвен, следван от датива, който е зависим, косвен и дирекционален.

¹⁹⁴ Добре известно е, че в редица български диалекти се пазят остатъци от падежни форми, които също следват логиката на йерархията. Ако в диалекта има остатъци от дателен падеж (като в дупнишкия, кюстендилския говор, Стойков 1962/2002: 228 – 229), в същия диалект има и т.нар. гломеративна форма (по произход акузативна) за сборен обектен падеж, която поема всички косвени функции (без дателната). Ако е запазена само една форма за косвените падежи, наречена агломеративна, тя пак е акузативна или акузативно-генитивна по произход и се съчетава с *на*, поемайки функцията на косвените падежи (срв. и в съвременния език *на мене, на тебе, на кого, на някого*).

те езици. Дори езикът да е преминал през етапи, в които предложни съчетания с други падежи са изразявали по-стари синтетични функции, в крайна сметка се стига до система, в която „простите“ падежи номинатив и акузатив кодират изключително синтактични функции, а акузативът поема и изразяването на останалите (конкретни) падежи, т.е. превръща се в „непряк“ падеж или падеж по подразбиране (*default case*). Редуцирането на системата до два или три падежа може да се разглежда като постепенен преход от конкретни (лексикални, семантични) към абстрактни (структурни) падежи¹⁹⁵.

Според авторите от когнитивната теоретична парадигма (Lakoff 1987; вж. Nikiforidou 1991; Luraghi 20016) падежът е „радиална“¹⁹⁶ категория, при която различните значения представляват мотивирани разширения от един централен член, който събира всички признаци, релевантни за значението на категорията. Мотивираните значения, които са резултат основно на процеси на метафоризация, също съдържат признаци, типични за категорията, но в по-слаба степен. Всяко от тези мотивирани значения може на свой ред да мотивира други значения, които се отдачават от центъра. Това най-добре се вижда при полисемичните падежи, като централното значение е това, което се среща по-често не само в езика, но и от типологична гледна точка, и то е прототипът, от който се отделят другите значения¹⁹⁷.

Трудностите при формулирането на моделите на падежен синкретизъм се дължат на различните опити за (ре)групиране на падежите според различните изразявани значения. Ако приемем, че първо отпадат по-периферните значения, най-дълго би следвало да се запази централното.

Тук няма да се спираме подробно върху отделните граматически значения и признаците, които ги моделират, а по-скоро ще коментираме условията за синкретизма. С. Лураги (Luraghi 1987) различава морфологичен и функционален синкретизъм, като първият е резултат от ерозия

¹⁹⁵ „Характерно за трипадежните системи е, че падежните форми означават преди всичко синтактични отношения, не смислови отношения, както е при падежите с повече падежи, т.е. винителните означават единствено пряко допълнение, а дателните – непряко допълнение“ (Ницолова 2008: 147).

¹⁹⁶ У. Лейкф (Lakoff 1987) нарича „радиални“ онези категории, в които двата члена може да не споделят помежду си признаци, но споделят общи признаци с друг, трети член на категорията (цит. по Luraghi 20016: 38).

¹⁹⁷ Други автори формулират този процес като разширяване на вътрешно присъщо значение към другите членове на категорията (Heine, Kuteva 2006). Например според М. Бенвенуто и Ф. Помпео (Benvenuto, Pompeo 2012) семантичните сфери на генитива и датива не се припокриват, така че родително-дателният синкретизъм в балканските езици е разширил (чрез екстензия) присъщо за единия падеж значение към формите на другия падеж.

на формата, а вторият, който е характерен за индоевропейските езици, е свързан с факта, че в определени синтактични контексти падежните употреби могат частично да се припокриват, което води до синкретизъм на функциите (който може да бъде съпътстван и от фонетично изравняване на окончанията – омофония). Падежите са натоварени със семантична стойност (информация за семантичното отношение, което изразяват именните фрази в изречението) и със синтактична стойност (информация за синтактичната функция на опорното съществително в именните фрази). При семантичния синкретизъм синкретизират падежи, които изразяват различни семантични отношения, без оглед на синтактичната си функция, докато при синтактичния синкретизъм падежи с различна семантична стойност маркират конституенти в идентични синтактични позиции (Luraghi 1987: 357). Допълнителен фактор са и лексикалните признаци (напр. одушевеност и в частност признакът лице/нелице), които са свързани с приписването на семантичните релации, при което определени падежи се свързват със специфични класове от лексикални единици въз основа на общи лексикални признаци. Например старогръцкият датив наследява от индоевропейски признака [+одушевен], но при синкретизма с инструментала и локатива този признак не е релевантен за сметка на други признаци като [+място], [+време] (Luraghi 20016: 42).

В историята на българския език К. Мирчев (1978: 285) посочва, че остатъците от дателен падеж се свързват с имена, означаващи лица, както това личи от текстове от XVI в. и от остатъците от дативни флексии в някои съвременни български диалекти. Лексикалните признаци са присъщи и за предикатите, като признаците в предикатно-аргументната структура специфицират семантичната роля на аргументите (Luraghi 1987: 358 – 359).

В тази глава ще бъдат разгледани двата типа синкретизъм, които са важни за формирането на европеизмите (Haspelmath 1999, 2001a): родително-дателният, който е свързан с външния притежател в датив (вж. Четвърта глава), и инструментално-комитативния, който е сред допълнителните европеизми, посочени от М. Хаспелмат (вж. Втора глава). Специално по отношение на първия тип синкретизъм, който ще разгледаме по-подробно, намираме за уместна идеята, че полисемичните падежи не могат лесно да се опишат чрез признакови комбинации и затова е по-уместно те да бъдат разглеждани в цялата им комплексност на категории с едно централно или прототипично значение и други значения, отстоящи от центъра в по-голяма или по-малка степен. Подобна когнитивно ориентирана представа е по-удобна и като метод за трасиране на

етапите на родително-дателния синкретизъм като процес в историята на българския език.

6.2. Родително-дателният синкретизъм

Макар родително-дателният синкретизъм да е характерен и за други индоевропейски езици извън тези от балканския езиков съюз, като например за староперсийския (Pompeo, Benvenuto 2011), както и за класическия арменски (Сага 2019), все пак той е сравнително рядко от типологична гледна точка явление¹⁹⁸. Като изключим балканските езици, този вид синкретизъм не се среща в друг език от SAE, което означава, че трябва да търсим конкретните „балкански“ условия, които са позволили и благоприятствали именно такъв развой.

Родително-дателният синкретизъм е сред най-често изтъкваните балканизми (Sandfeld 1930; Асенова 2002: 294; Lindstedt 2000a: 232; Tomić 2006: 26; Joseph 2010/2020) и сред най-комплексните исторически явления, осъществени в балканска среда. В съвременните балкански езици този синкретизъм се проявява по различен начин в зависимост от това дали езикът пази, или не падежни парадигми. В балканославянските езици аналитичните заместители на генитива и датива също съвпадат формално и функционално, като един предложен израз се използва във функция и на двата по-стари падежа, т.е. те са функционално еквивалентни на старите падежни форми на генитива и датива, които са изместили.

Според Л. Куликов (Kulikov 2006; вж. и Barðdal, Kulikov 2008; Blake 1994/2001: 167) няколко могат да са историческите причини за падежния синкретизъм: (а) фонетични процеси, които водят до загуба на разликата между две или повече падежни форми; (б) припокриване (частично съвпадение) на синтактични функции и/или употреби на отделните падежи¹⁹⁹;

¹⁹⁸ Според Б. Блейк (Blake 1994/2001: 45) родително-дателният синкретизъм се среща в австралийските езици – дативното окончание покрива изразяването на реципиенти, бенефактиви, цел, а освен това се използва и за изразяване на притежател. Все пак Б. Блейк го смята за оказионално и несистемно явление.

¹⁹⁹ Б. Хайне и Т. Кутева (Heine, Kuteva 2005: 148) смятат, че синкретизмът може да е резултат от породена от езиков контакт граматикализация, при която една категория разширява функционалния си домейн и приема функции от друга категория. Според тях такъв е случаят с един от европеизмите, цитирани у (Haspelmath 2001), а именно инструментално-комитативния синкретизъм, който е нетипичен за езиците извън Европа. В баски например, който е език с богата парадигма от 14 падежни суфикса, инструменталният суфикс отстъпва място на комитативния в контексти, изискващи инструментален падеж, под влияние на контакта с езици като френски и испански, в които предлогът е полисемичен и има и двете функции. Това е характерен пример за граматическа репликация на полисемията на езика модел, водеща до синкретизъм в езика приемник.

(в) семантично или функционално припокриване на цели аргументни структури; (г) различни аналогични развойни тенденции и парадигматично изравняване. Често тези механизми действат в комбинация, така че факторите, създаващи благоприятни условия за синкретизъм на падежите, са повече от един (за български вж. Харалампиев 2001: 183 – 198).

В исторически план първата особеност на балканския родително-дателен синкретизъм е, че ролята на фонетичните промени е била относително слаба – макар да не се изключва факторът смесване по фонетични причини, малко вероятно е смесването да се дължи предимно на тях. Като изключим съвпаденията на отделни форми според типа на склонението (за български вж. Дуриданов и кол. 1991; Добрев 1982; Тотоманова 2009а, 2009б), в началния етап на процеса формите за двата падежа са имали фонетично различни окончания, които не са се изравнили формално (съвпадение по форма) в падежната парадигма, а са довели до окончателното отпадане на единия от двата падежа – съответно в румънски е отпаднал генитивът, в гръцки – дативът, а в албански склонението е смесено, с парадигматични форми, исторически свързани и с двата падежа (Асенова 2002: 81 – 82).

При избора на „исторически сценарий“ за обяснение на варирането и синкретизма на падежите играят роля няколко фактора. Първо, ако синкретизмът се дължи на някакво семантично сходство, то в най-простия случай двата падежа би следвало да се различават по едно-единствено значение, чиято неутрализация би довела до системно неразличаване на формите (Plank 2011). Дори да приемем, както често се твърди, че в случая с генитива и датива това значение е свързано с изразяването на притежателни отношения, много трудно е да се сведе целият диапазон от значения на тези две полисемични категории до едно-единствено значение, съответно до един-единствен признак, който чрез неутрализация да е довел до тяхното пълно формално и функционално съвпадение. Също така много трудно е да се докаже кое е било значението или признакът, който е дал началото на синкретизма (Gvozdanović 1991).

Следователно балканският синкретизъм е много по-сложно явление и в семантично, и във функционално отношение (Catasso 2011) – генитивът и дативът са изпълнявали широк спектър от функции, поне що се отнася до историята на гръцкия от епохата на койне, когато се забелязват наченките на смесване, и до старобългарския език, където първите резултати от процеса вече са отразени в паметниците. Синкретизмът обаче не е засегнал едновременно всички функции на двата падежа, а е вървял успоредно с аналитичните тенденции, изразяващи се в поемането на по-конкретните значения на падежите от предложно-падежни

счетания, докато централните и за двата падежа значения запазват синтетичните си форми за сравнително дълъг период от време.

Това налага да отчетем като фактор синтактичните употреби на падежите във връзка със структурата на изречението. Тоест родително-дателният синкретизъм е тип **функционален синкретизъм**, свързан с частично припокриване на падежните употреби в определени синтактични контексти (Kulikov 2006; Luraghi 20016). Това дава основание синкретизмът да се характеризира като синтактичен (при който падежи с различна семантична стойност маркират конституенти в идентични синтактични позиции, Luraghi 1987: 357), а не като семантичен (за който синтактичната функция е без значение). Тоест макар генитивът и дативът да имат семантична точка на пресичане като изразители на посесивното отношение, припокриването на функциите им не би било възможно без ролята на синтаксиса, която може да се проследи в онези синтактични контексти, в които двата падежа са се възприемали като частични синонимни реализации на един и същ тип семантично отношение.

Преди да пристъпим към историческия сценарий за обяснение на родително-дателния синкретизъм в български, ще очертаем функциите на двата падежа в старобългарския, където се забелязва редуване между формите на генитива и датива, но само в определени контексти²⁰⁰.

6.2.1. Функции на приимения генитив в старобългарски

Централното значение на генитива е *посесивност* в смисъл на семантично отношение между притежател и притежавано (като корелат на предиката *имам* и на огледалния му *принадлежда/съм на*, вж. Пета глава). Главната синтактична функция на генитива е да маркира зависимост в именната фраза между две съществителни, рефериращи съответно към притежателя и притежаваното.

В най-общ смисъл посесивността се свързва с отношението част – цяло, което е централно за езика, защото чрез него могат да се концептуализират като посесивни най-различни видове отношения, само част от които изразяват притежание в собствен смисъл. В европейските езици с адноминален генитив се маркират всички видове посесивност, за разлика от притежателните местоимения/прилагателни или от други синтактични средства, които в някои езици са специализирани за

²⁰⁰ Тук няма да се спираме на рано отпадналия аблатив, чиито функции, включително паритивната, са били поети от генитива в славянските езици. За гръцки А. Мейе (Meillet 1965: 45 – 46) също отбелязва ранна тенденция за отпадане на конкретните падежи аблатив, инструментал и локатив и запазване само на по-абстрактните падежи на синтактично ниво, докато по-конкретните се поемат от предлози.

изразяване на разликата между неотделима и отделима посесивност, Koptjevskaja-Tamm 2004; вж. Втора глава, 2.16).

Според К. Никифорида (Nikiforidou 1991) цялата гама от значения на генитива може да се разглежда като някакъв вид семантично разширение (екстензия) на централното посесивно значение. Тясно свързаното, макар и по-абстрактно, партитивно значение също може да се представи като отношение част – цяло (отделимо или не), като в случая цялото реферира към група обекти, обединени от някакъв принцип и концептуализирани като притежател по отношение на членовете. При по-конкретните, периферни, значения – произход, причина, материал, атрибут – връзката с централното значение е опосредствана чрез междинни звена, така че необходимо условие за реализацията на периферните значения в съответния език е генитивът да бъде представен с пълния си набор от значения. Например генитивът за произход може да се разглежда като отношение между място (включително в абстрактен смисъл) и елемент, който се отделя от мястото, т.е. като (отделена) част от цяло в метафоричен смисъл. Генитивът за причина изразява отношение между причина и ефект, което също е сравнимо с посесивното, доколкото ефектът не може да съществува без причината, която го е породила; от друга страна, самата причина може да се разглежда като произход в абстрактен смисъл, а ефектът като неотделимо следствие от нея (срв. рус. *эпидемия коронавируса*). И функциите на генитива да изразява материал и атрибут, разбран като свойство или качество на носител (конкретен или абстрактен), също в крайна сметка могат да се свържат с централното посесивно значение – качеството или свойството не може да съществува без неговия носител, също както и материалът не може да съществува, без да е конститутивна част от цялото (срв. рус. *человек таланта большого*).

Подходът на К. Никифорида е удобен за систематизиране на значенията на полисемични категории като генитива (Nikiforidou 1991: 159 – 161), без това да налага да приемем непременно нейното по същество когнитивно обяснение на връзките между значенията. Подходът е удобен и за проследяване на логиката на някои развойни процеси, свързани с генитива или с неговите аналитични заместители на по-късни етапи²⁰¹, защото полисемията в синхронен план може да е резултат от предсказуеми

²⁰¹ Добре известно е например, че посесивните предлози в романските езици *de/di* са наследници на латинският отделителен предлог и са поели и партитивни функции, което лесно може да се обясни като диахронно изражение на синхронни семантични зависимости (произход > партитивност > посесивност). Вероятно същото обяснение е валидно и за южнославянския предлог *от*, който в някои диалекти функционира не само като партитивен, но и като посесивен (напр. предлогът *од* в стружкия говор, Стойков 1962/2002: 178; за конкуренция между *от* и *на* под влияние на гръцкия предлог *από*, вж. Василева 1931, цит. по Асенова 2002: 93).

диахронни промени, отразяващи същата мрежа от семантични зависимости и изиграли роля както за поява на ново значение, така и за отпадане на старо значение в съответствие с падежната йерархия²⁰². Презумпцията тук е, че значения, които са най-отдалечени от централното, ще отпаднат първи, като се предполага, че това са и по-периферни значения, а с постепенното отслабване на категорията могат да отпаднат и по-абстрактните ѝ членове.

Въз основа на този модел можем да обобщим значенията на старобългарския генитив в следната последователност:

1. Прототипично посесивно отношение **притежател – притежаван**

а) за отчуждаема/делима посесивност (иѡ и пси ѳдѡтѣ отѣ кроупицѣ падаѣштихѣ съ трапѣзѣи господѣи своихѣ, Мт. 15:27, Мар., гр. καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψυχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν.GEN κυρίων.GEN αὐτῶν (GNT);

б) за неотчуждаема/неделима посесивност: роднински отношения (тѣи еси хѣз ѣнѣ бѣ живѡдѡго, Мт. 16:16, Мар., гр. Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.GEN τοῦ.GEN ζῶντος.GEN (GNT); част от цялото или част, която е неотделима от цялото (изаѣи сѣчѣецѣ из ѡчѣсе вратѣра твоего, Мт. 7:5, Мар., гр. ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ.GEN ἀδελφοῦ.GEN σου.GEN (GNT); да омоуитѣ конецѣ прѣста своего въ водѣ, Лк. 16:24, Мар., гр. ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ.GEN δακτύλου.GEN αὐτοῦ ὕδατος (GNT); ι вѣса и до врѣхоу горы, Лк. 4:29, Мар., гр. καὶ ἦγαγον αὐτὸν ἕως ὄφρους τοῦ.GEN ὄρους.GEN (GNT)

2. **Партитивно значение:** част–цяло в абстрактен смисъл (член на група еднородни обекти) (не обидѣти кого немощѣиѣишихѣ, Клоц. 2а, 13, цит. по Дуриданов и кол. 1991: 458);

3. **Квантитативно значение** – разновидност на партитивния със съществителни за количество и числителни (генитив за мярка: седемь ко-

²⁰² Например К. Никифориду посочва, че с отслабването на флективните категории функциите на старогръцкия генитив постепенно се поемат от перифрастични категории и особено от предложни съчетания (Nikiforidou 1991: 161) – така конструкцията с предлог ἀπό ‘от’ и име в акузатив е най-честият наследник на синтетичния генитив: ἐνιοι τῶν ἀνθρώπων ‘някои хора.GEN’ още в периода на койне (100 – 200 г. сл. Хр.) (Blass, Debrunner 1961: 90, цит. по Nikiforidou 1991: 161) се превръща в ἐνιοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ‘някои от хората’, както е и в съвременния гръцки (Nikiforidou 1991: 161). Флективният генитив се използва само като посесив, а някои оцелели употреби на атрибутивния генитив и на генитива за материал са ограничени до идиоматизирани изрази и не са продуктивни (Merlier 1931: 211; Χατζιδάκις 1928: 61 и др., цит. по Nikiforidou 1991: 161). В северната диалектна група ἀπό с акузатив се употребява и като посесив, а флективният генитив при имената е в процес на отпадане (отпаднал е вече в множественото число): *τὰ σπίτια τῶν ἀνθρώπων → τὰ σπίτια ἀπ’ τ’ς ἀνθρώπ’ς [acc] ‘къщите на хората’ (Mertyris 2015).

шънициъ исплънь, Мт. 15:37, Мар., гр. ἐπὶ τὰ σπυρίδας. ACC πλήρεις (GNT); стадо воловъ, Супр. 2, 10г, 1, гр. ἀγέλη βοῶν. GEN

4. Значение **произход – произходящо** (от конкретно или абстрактно място) (I познавъше и мѣжи мѣста того, Мт. 14:35, Мар., гр. καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ. GEN τόπου. GEN ἐκείνου. GEN (GNT); ѳлакъ единъ добра рода, Лк. 19:12, Мар., гр. Ἀνθρωπὸς τις εὐγενῆς. ADJ (GNT)²⁰³

5. Значение **причина – ефект** (и плакадѣхъ са тѣжаште отъ болѣзни палѣния, Супр. 3, 20г, 15, гр. καὶ ἔκλαιον ὀδυνώμενοι ἐκ τοῦ πόνου τοῦ. GEN φλογισμοῦ. GEN)

6. Значение **съдържащо – съдържано / конститутивна част на съдържащото** (И иже колиждо напоитъ единого отъ малъихъ сихъ. ѳашъ стодудени водъ, Мт. 10:42, Мар., гр. καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ. GEN (GNT); съсѣдъ же стоваше пльнь оцъ та, Йо. 19:29, Мар., гр. σκεῦος ἔκειτο ὄξους μεστόν. GEN (GNT).

7. Атрибутивно значение: **свойство – носител на свойството** (всѣкъ младенецъ мѣжъска полоу, Лк. 2:23, Мар., гр. Πᾶν ἄρσεν (GNT); Вѣскликнѣте боу гласомъ радости, Пс. 46:2, Син. пс.)

8. Субектен генитив: **агент/адресант** (дивлѣхъ са народи о оучении его, Мт. 7:28, Мар., гр. ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. GEN (GNT); Оумѣкнѣша словеса ихъ паѣ оѣва, Пс. 54:22, Син. пс.); **експириенцер** (въниди въ радость ги твоего, Мт. 25:23, Мар., гр. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ. GEN κυρίου. GEN σου (GNT)

9. Обектен генитив: **пациенс** (и же рече о сѣмрзти его, Йо. 11:13, Мар., гр. εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. GEN (GNT); **тема** (о прѣстѣплении заповѣди бѣиѣа, Мк. 0:10, Мар.)

Според К. Мирчев (1978: 281 – 282) и Ив. Харалампиев (Харалампиев 2001: 194 – 195) в историята на българския език най-рано се е извършила замяната на старите безпредложни употреби на генитива с предлог (отъ) и име (в генитив) при аблативните функции, които същевременно се откриват по-често при приглаголните употреби и по-рядко при приименните. Ако приемем, че генитивът за произход и за причина, включително и атрибутивният, съответстват тъкмо на тези аблативни употреби на генитива, можем да предположим, че те най-рано ще бъдат изместени от предложни конструкции с отъ (Мирчев 1978: 284). Ако е прав К. Мирчев (1978: 282), че още от X век безпредложният генитив е бил усещан като архаизъм, това означава, че аблативните функции на генитива са отпаднали по-рано. В съвременния език всички тези значе-

²⁰³ Частите от тялото и роднинските названия могат да се употребяват дори без маркиране като притежавани или на притежателя (срв. *Ще ти подам ръка* (= ръката ми), *Отидохме на гости при дъщерята* (= дъщеря ни).

ния се изразяват със същия предлог (срв. *смърт от болест, вик от радост* (причина), *човек от добро семейство* (произход), *дете от мъжки пол* (атрибутивно свойство).

Има данни, че при разлагането на генитива партитивното значение също е следвало предложния модел с отъ: *посъла дъва от оученикъ своихъ*, Мк. 11:1, Зогр., Мар. (цит. по Харалампиев 2001: 195), гр. ἀποστέλλει δύο τῶν. GEN μαθητῶν. GEN αὐτοῦ (GNT); *кто отъ ништитиѣхъ нѣчѣсо дати себѣ* (Супр. 16, 104r, 11 – 12), гр. αὐτῶ τις τῶν. GEN ἐνδεῶν. GEN (...). Партитивна *от*-фраза се среща още в старобългарски, включително след квантификатори като *много, малко, един, друг* (Дуриданов и кол. 1991: 458), а от XII век нататък генитивът започва да се заменя и с обща форма като част от процеса на аналитизъм (Мирчев 1971: 283)²⁰⁴. Старобългарският вероятно е правил разлика между партитивна и квантитативна употреба при числителни и имена за мярка (Харалампиев 2001: 195), като във втория случай е останал верен на стария славянски модел – безпредложният генитив и в съвременния български не се изразява предложно (*седем ученици*), докато партитивният генитив е поет изцяло от предложен израз с *от*, което остава продуктивен модел (срв. *много от хората, някои от студентите, двама от учениците*, за разлика от *много хора, някои студенти, двама ученици* със значение на група от еднородни предмети, възприемани като едно цяло). Според Ив. Харалампиев (Харалампиев 2001: 196) тази семантична диференциация е била в ход през среднобългарския период (XIII – XIV век).

По-специално е значението съдържащо–съдържано – то е водоразделно между по-конкретните значения на генитива и по-абстрактните, свързани с някакъв вид квантификация. В цитирания по-горе пример (И иже колиждо напоитъ єдиногѣ отъ малъихъ сиѣхъ. чашѣ стоуденѣ водѣ, Мт. 10:42, Мар.) *от*-фразата изразява партитивно значение, а безпредложният генитив – съдържащо – съдържано. Въпросът е доста сложен и тук естествено не можем да влезем в подробности, но ще отбележим, че и досега значенията съдържащо – съдържано и мярка (т.нар. псевдопартитив) се различават формално – срв. напр. *чаша с вода* и *чаша вода* (вж. Osenova 2018; Kapatsinski, Vakareliyska 2013; Vakareliyska, Kapatsinski 2014; Кръпова 2019). Като се има предвид, че съвременният език е запазил специални средства за квантификация (бройна форма за имена от м.р. (*три коня, пет стола*), специална форма за имената за лица от м.р. (*двама/трима/четирима студенти*)), можем да направим извод, че старите употреби на квантитативния генитив са били преосмислени граматически

²⁰⁴ Според К. Мирчев (Мирчев 1978: 283) обща форма (вместо очакван предлог) е била характерна след числителни и думи за количество като *много, множество, малко, малцина* още от XII век нататък.

по нов начин, докато всички останали употреби на генитива са прехвърлени на предложни фрази, като *от* е най-типичният за целта предлог. Тук приемаме хипотезата (Мирчев 1978: 281 – 282; Харалампиев 2001: 195), че замяната на посесивното значение, по аналитичен път, с граматикализиран предлог *на* не е свързана с разлагането на генитива, а се е случила едва след като дативът вече се е настанил в системата като възможен падеж за изразяване на посесивност (едва през XVII век зачестяват срещанията на *на*-фразите за изразяване на притежание).

По-различна е функцията на предлога *на* като аналитичен заместител на стария субектен и обектен генитив. Още Е. Бенвенист (Benveniste 1966) определя субектния и обектния генитив като транспонирани употреби на изреченския номинатив и акузатив в именната група (срв. лат. *neglegentia religionis* (незачитане на религията (от *neglegere religionem* (не зачитам. INF религията)²⁰⁵, *adventus consulis* (присъстигане на консула) (от *consul advenit* (консулт присъстига)²⁰⁶). Ако оставим настрана тези функции на старобългарския синтетичен генитив като свързани основно с отглаголните съществителни, можем да заключим, че посесивният генитив като централна функция на генитива се е задържал най-дълго като безпредложен падеж (според К. Мирчев – до XVII век (Мирчев 1978: 281).

6.2.2. Функции на датива в старобългарския език

Основната употреба на датива е приглаголна. Както ще стане дума по-нататък, според нас старобългарският датив е могъл да се свърже с притежателно значение, а впоследствие и да се превърне във функционален заместител на посесивния генитив, чрез процес на граматикализация, чийто начален етап се бележи от някои доста чести още в старобългарския конструкции (в конструкции със симпатетичен датив и в конструкции с бъгити, вж. Минчева 1964), в които той е можел да получи и посесивна интерпретация.

Дативът е много тясно свързан с лексикалното значение и аргументната структура на глагола: чрез датив в старобългарски може да се кодират различни изреченски аргументи и адюнкти, сред които са реципиент, бенефициент/малефициент, предназначение, цел с пространствена (конкретна) или по-абстрактна насоченост, които ще представим тук.

1. Пространствено значение за посока или насоченост на действието

Това значение се реализира при непреходни глаголи за движение (Послъдовдѣше ѣсѣ народъ мѣногъ, Мк. 5:24, Асем (срв. в други употреби с

²⁰⁵ „la fonction du génitif est de transposer en dépendance nominale la relation d'un accusative régime d'un verbe transitif. C'est donc un génitive de transposition..” (Benveniste 1966: 146).

²⁰⁶ “Or, cette fois la forme casuelle transposée en génitif n'est plus un accusatif, mais un nominatif..” (Benveniste 1966: 147).

предложна фраза ι πο немъ идѣаше народъ многоъ, Мар.), гр. καὶ ἠκολούθει αὐτῷ.DAT ὄχλος πολὺς).

2. Целно значение

Целното значение е тясно свързано или се родее с пространственото и е типично за глаголи с пространствена насоченост (донъдеже положж врагъ твоѣ подъножию ногамъ твоимъ, Лк. 20:43, Мар., гр. ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον.ACC τῶν ποδῶν σου.). Според лексикалната семантика на глагола в целното си значение дативът е можел да се свързва със съществителни за лица (със значение на одушевена цел), особено в съчетания с директивния предлог къ (съответник на гръцките директивни предлози πρὸς 'към', εἰς 'в', ἐπί 'към': по'аша стѣя 'и ведоша къ князю, Супр. 15, 92v, 27 – 28), гр. ἀνέλαβον τοὺς ἀγίους καὶ ἤγαγον [αὐτοὺς] πρὸς τὸν.ACC ἡγεμόνα.ACC).

3. Реципиент (получател)

Реципиентното значение на датива може да се смята производно от целното значение при задължително изискване целта да е одушевена (най-често лице). Това значение е характерно за т.нар. глаголи за трансфер, чиито типични представители са дитранзитивните глаголи за даване, даряване, раздаване и под., които са вид глаголи за насоченост, но тук дативът запълва семантична валентност на предиката като негов трети аргумент във функцията на непряко допълнение (Дуриданов и кол. 1993: 462; иди продаждъ имѣние твоє. ι даждъ ништиимъ, Мт. 19:21, Мар., гр. καὶ δὸς πτωχοῖς.DAT).

4. Адресат

Това значение е тясно свързано с реципиентното, поради което може да се определи като вид реципиент при глаголи за комуникативна дейност (т.нар. глаголи за съобщаване). Според типа на глагола (преходен или непреходен) дативът може да съответства на втори глаголен аргумент (например при рефлексивните глаголи като молити са, срв. молите са оубо гноу жатвѣ, Мт. 9:38, Мар., гр. δεήθητε οὖν τοῦ. GEN Κυρίου. GEN τοῦ θερισμοῦ) или на трети предикатен аргумент (срв. се прѣжде рѣхъ вамъ вѣсъ, Мк. 13:23, Мар., гр. προείρηκα ὑμῖν. DAT πάντα. ACC). Предлогът къ също е изпълнявал тази функция (при глаголи като реци, глаголати, заповѣдати, срв. Тъгда ис глѣ къ народомъ и оученикомъ своимъ, Мт. 23:1, Мар., но глѣ ис народомъ 'и оученикомъ своимъ, Асем., гр. Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν τοῖς. DAT ὄχλοις. DAT)

5. Бенефициент (комодален, слабоуправляем датив, със значение 'правя нещо за/в полза на някого')

Според А. Минчева (Минчева 1964) комодалният датив е вид датив за предназначение. Реализира се най-често при преходни глаголи за принасяне на полза (с глаголи като завѣщати, възнеси, оуготовити, срв. оуготова пицию имъ Пс. 64:10, Син. пс.; взнесеж тебѣ волзи и козъли, Пс. 65:15, Син. пс.),

но и при непреходни (като приа̀ти, призрѣти, поспа̀ти, помо̀ци, където дати-вът кодира втория аргумент на предиката, срв. ꙗ̀и помо̀зи моѐмоу невѣрѣствию̀, Мк. 9:24, Мар., гр. βοήθει μου τῆ. DAT ἀπιστία. DAT). Чрез комодален датив най-често се маркира лицето, в полза на което се извършва действието или което бива облагодетелствано чрез действието, затова ще използваме като по-точен термина бенефициент, а за съответната семантична роля – термина бенефактив. Ако не е свързан с лексикалното значение на глагола (както например при *подарявам нещо някому*), комодалният датив може да въведе бенефактив, който се отнася към цялата ситуация, а не към друг аргумент на предиката, както е при глаголите за трансфер (срв. ꙗ̀ко роди са̀ вамъ дньсь ꙗ̀спъ. Лк. 2:11, Мар., гр. ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν. DAT σήμερον Σωτήρ). В това си значение комодалният датив се употребява и с възгити (срв. бждѣтъ жѐ вамъ дтъ̀ мене чѣстѣ велика, Супр. 5, 37г, 21–22, гр. Ἐξέτε παρ' ἐμοῦ. DAT τιμὰς μεγίστας).

6. Малефициент (инкомодален, слабоуправляем датив, със значение ‘причинявам нещо (лошо) някому’)

Това е обратната на бенефактива роля, която се проявява при преходни или непреходни глаголи за причиняване на нещо лошо – в изрази като (съ)творити з̀ло, (съ)дѣлати з̀ло, срв. Ни сътворитѣ̀ искръ̀нному̀у си з̀ла, Пс. 14:3, Син. пс.). С глаголи за причиняване на вреда обаче се конкурира с генитива (срв. ꙗ̀динъ̀ дтъ̀ войнъ̀ оудари и по̀ главѣ̀ велꙗ̀ ми ꙗ̀кожѐ врѣдитѝ ꙗ̀го, Супр. 9, 71г, 7–9, гр. εἷς τῶν διωγμῶν ἐκρούσε κατὰ τῆς κεφαλῆς μεγάλως ὥστε τραυματίσαι αὐτόν).

7. Експериенцер

Експериенцерното значение се свързва типично с глаголи със значение ‘струва ми се’ (ключитѣ̀ са̀, мьнитѣ̀ са̀, напр. аштѐ ми са̀ ключитѣ̀ съ̀ то̀воѣ̀ оумьрѣ̀ти, Мт. 26:35, Мар., Κἀν δέη με. ACC σὺν σοὶ ἀποθανεῖν; ꙗ̀ци оубо̀ намъ̀ ч̀зто̀ ти са̀ мьнитѣ̀, Мт. 22:17, Мар., εἰπὸν οὖν ἡμῖν, τί σοι. DAT δοκεῖ). При възвратни глаголи, чиято експериенцерна роля се кодира в номинатив (субектът на емоцията при предикати със значение ‘радвам се’, ‘дивя се’, ‘смея се’), дативът реферира към целта или причината за емоцията (‘радвам се / смея се / дивя се на X’, т.нар. *target of emotion*, Pesetsky 1995). Експериенцер в датив е често срещан и в предикативни конструкции с възгити (срв. милъ̀ ми естѣ̀ наро̀дось, Мк. 8:2, Мар., Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον; повѣжꙗ̀ дъ̀ ми ч̀то̀ ти ꙗ̀стѣ̀, Супр. 46, 259г, 12–13, гр. Τί σοί. DAT ἐστὶν ἀνάγγειλὸν μοι). В тези случаи дативът кодира субектен аргумент като носител на емоцията (одушевена локация).

8. Етичен датив в малко примери (сꙗ̀мотрѝ жѐ ми всѣ̀ мѣ̀сто, Супр. 6, 46v, 14, гр. καὶ σκόπει μοι. DAT ἐνταῦθα)

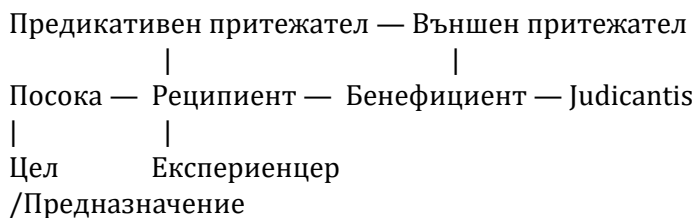
Етичният датив е близък до комодалния, но се различава от него по това, че се употребява само с местоимения за първо и второ лице, които

обаче не означават лице, което е в някаква степен засегнато от събитието, а се свързват с говорещия или слушащия като свидетели на ситуацията. Местоименията в случая нямат референтна функция, поради което някои изследователи ги смятат за дискурсни частици (Roberge, Troberg 2009; за балканските езици, вж. Цивъян 1999; Tarromanova 2014).

От прегледа става ясно, че дативът е имал и по-конкретни функции, но и по-абстрактни, които са задължително свързани с някаква одушевена цел – лице, което може да е реципиент (получател в резултат на някакъв тип обектен трансфер), адресат на комуникацията, или бенефициент/малефициент по отношение на самото действие. Можем да предположим, че тези по-абстрактни функции на датива са производни от по-конкретните, свързани с някаква пространствена насоченост на действието (посока или конкретна цел). Експериенцерното значение може да се смята за тясно свързано с функцията реципиент, като абстрактен (одушевен) получател на емоция, което го отдалечава от по-конкретните значения на датива. Пътят на предполагаемото семантично развитие може да се представи така: Посока → насоченост към Цел → насоченост към одушевена Цел/Предназначение → Реципиент → Експериенцер. Бенефактивната и малефактивната функция на датива също са тясно свързани с класа на субектите (лицата) като потенциални „получатели“ на някакъв тип въздействие, благоприятно или не. Съответно самите понятия за полза и вреда могат да се разглеждат като транспозиция на трансферната схема от по-конкретния пространствен домейн към психо-физическия домейн на менталните състояния (Filip 1996)²⁰⁷.

Централната позиция на реципиента е илюстрирана в схемата за връзките между функциите на датива на М. Хаспелмат (Haspelmath 2003) в контекста на неговата концепция, че дативът е полисемична категория, но връзките между отделни значения, както и етапите на тяхната граматикализация са универсални. Основният принцип на този подход е да разкрие набора от граматически функции, които обикновено получават специално маркиране в езиците, и да ги свърже с линии, за да покаже тяхната относителна близост, водеща често и до синкретично изразяване.

²⁰⁷ От конструкциите за „нарочен“ или „планиран“ трансфер се развива ново значение, при което трансфер липсва, а действието се извършва в интерес на лицето („actions [that] are performed for the benefit of a person are understood as objects [that] are transferred to that person“ (Goldberg 1995: 150).

Фиг. 1. Семантична карта за връзките между функциите на датива (Haspelmath 2003: 213)

Семантичната и структурната същност на бенефактивите/малефактивите е доста спорна и в теоретично отношение. Според някои изследователи те са твърде близки до реципиента и ролята се определя като смесена „реципиент-бенефактив“, която според С. Китила (Kittilä 2005: 271) е централна за индоевропейския дателен падеж. Аргумент в полза на тази хипотеза би била синонимната употреба, например в съвременния български, на предлозите *на* и *за* в някои синтактични контексти (срв. *Купих на/за майка ми подарък*). Ако оставим настрана обаче тези случаи на синтактична синонимия, има много повече основания да считаме реципиента и бенефактива/малефактива за самостоятелни функции. Бенефактивът например не е обвързан с глаголи за трансфер, което е типично за реципиентната функция, както това личи от употреби, които няма как да се припишат на някакъв тип трансферно отношение, както и агент, който да го контролира (напр. *Парите се събират за бедните*). При непреходни глаголи (напр. *Ще работя за новата партия*) липсва и конкретен обект, който се принася в полза на някого, а в други случаи бенефициентът е този, вместо когото агенсът върши действието (напр. *Ще го зашия вместо тебе*). Тези употреби са по-близки до изразяването на одушевена Цел или Предназначение. В този смисъл са и обобщенията на П. Асенова (Асенова 2016: 144, вж. и по-горе), че предлогът *за* е иззел от *на* всички нюанси за финалност, така че двата предлога имат ясно разграничими функции в съвременния език. Същото обаче важи и за старобългарския, където те са могли да се кодират със синтетичен датив, но с различаващи се синтактични свойства – силноуправляем в реципиентното значение на датива и свободен или слабоуправляем при бенефактивното, където дателният аргумент не запълва отворена семантична валентност на предиката (König 1970). Както бенефициентът, така и малефициентът са в някаква степен „афективни“, т.е. семантично зависими от лексикалната семантика на предиката и от цялостния синтактичен контекст²⁰⁸. Следователно има основание да

²⁰⁸ С. Лураги (Luraghi 2004, 2016) например отбелязва за класическия гръцки, че докато чисто реципиентната функция е тясно свързана с глаголи за даване и получава задъл-

считаме бенефициента за отделна семантична функция, макар и свързана с реципиентната.

Както видяхме по-горе, старобългарският датив може да изразява всички функции на семантичната карта на Фиг. 1, което в голяма степен се отразява и в полисемичността на средствата за изразяване на тези значения и в съвременния български език. Като граматикализиран предлог *на* покрива (почти) всички функции на датива от семантичната карта и в някои случаи може да конкурира предложните съчетания със *за*, чиято основна функция е да маркират бенефициент. Допълнително *за* въвежда функцията за оценка и тук той е единственият възможен предлог (напр. *Тук е твърде топло за мен*). Дателните клитики покриват всички функции от семантичната карта, което се дължи на високата им степен на граматикализация.

От историческа гледна точка и ако е прав М. Хаспелмат, че съседството в семантичната зона е знак за хронологичен развой, без възможност за прескачане на отделните етапи в картата, по-правилно е да се смята, че в българския език значението посока е било първичното и от него се е развило значението цел/предназначение с възможност последното да се реинтерпретира като одушевена Цел и оттам да се свърже с реципиента. Връзката с предикативния притежател и с външния притежател е резултат от по-нататъшния развой на функциите на предлога – да изразява притежание (най-ранната регистрация за въвеждане на притежателя с предлога *на* с дателен падеж е от XIII век според Ив. Харалампиев (2001: 198)). Това показва още веднъж, че в български реципиентът действително е в средишната позиция/функция между посоката и бенефициента и като централна за датива категория се запазва най-дълго като синтетична – до края на новобългарската епоха (при определени местоимения, рефериращи към лица (*кому, всекому, някому, никому*), и при имена, също рефериращи към лица (*мама Стояну думаше; „Майце си“* и др., вж. у Младенов 1979)). Днес форми като *кому* и *нему* се смятат за архаични, а клитичните форми на личните и притежателните местоимения са напълно синкретични (срв. *книгата му; Казах му да дойде*). Пак предимно в реципиентна и адресатна функция дативът е запазен в някои български диалекти (които обаче се намират в близък контакт с езици, в които има запазени падежни форми)

жително синтетично изразяване, бенефициентната се маркира с предложни съчетания, особено с предлог *είς* (в смисъл на 'плащам на някого, подарявам нещо на някого'), което е по-тясно свързано със значение за пространствена насоченост (в смисъл на едностранно движение по определена траектория) и заради това е могло лесно да се свърже със значението за полза при одушевена цел. И К. Мирчев (Мирчев 1978: 285 – 287) посочва за среднобългарски, че предложни съчетания с *къ*, които още в старобългарски са имали пространствена ориентация, са развили и финална функция, близка до дателната.

най-вече при имената за лица (напр. Бобощица, Кукъска гора (*петлето му рекло старцу, ѝ реков жени*), вж. Асенова 2007: 46; южнотракийските говори, вж. Бояджиев 1991; рупските говори, вж. Стойков 1962/2002: 125).

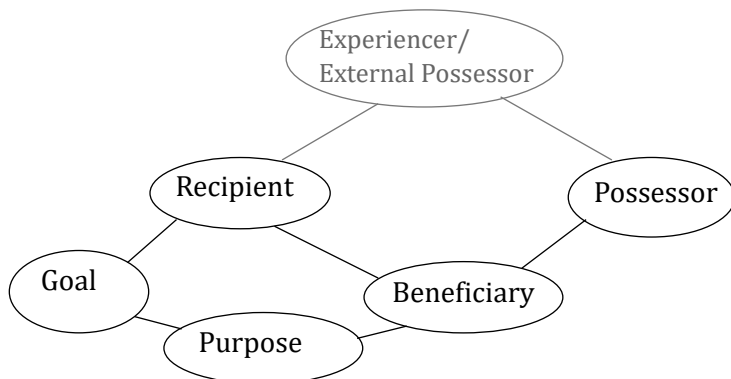
6.2.3. Притежателни функции на датива и родително-дателен синкретизъм

В контекста на изложеното по-горе възниква въпросът за развоя на посесивните функции на старобългарския датив и тяхното аналитично изразяване чрез предложни изрази с предлога *на* и клитични притежателни местоимения, които са омонимни на дателните. От типологична гледна точка това е рядко явление. В европейските езици, които използват за целта аналитични средства, предлозите с дателна функция са ясно разграничени от посесивните предлози. Например романските езици имат различни предлози (посесивен *de/di* и дативен *a/à*) и единствен френският позволява в някои случаи *à* 'на' да придобие посесивна употреба – в конструкции с външен или с предикативен притежател (напр. *Ce chien est à moi* (*Това куче е на мен (= мое)*) (Roberge, Troberg 2009; Кауне 1975), но *à* не е предлог, който може да въвежда посесивно отношение в именната фраза, т.е. да има и атрибутивна употреба.

Предложената от А. Малчуков семантична карта на Фиг. 2 (Malchukov 2010: 15, Фиг. (10) допуска теоретичната възможност маркерът за посока или цел да бъде реанализиран и като маркер за бенефициент, а впоследствие и като маркер за атрибутивен притежател. Например в немския език посесивен датив може да се употреби в атрибутивна функция на мястото на генитива, ако предхожда името (Nikolaeva 2020)²⁰⁹. За целта обаче е необходим исторически преход, включващ етап, в който същият маркер се е използвал и за бенефициент или пък в конструкции с

²⁰⁹ Интересно е, че в някои германски езици и диалекти (немски диалекти, шведски диалекти) синтетичният датив в препозиция спрямо името има посесивна функция (напр. нем. *Da zerriss dem Jungen seine Hose* (букв. *Тогаво се скъсаха на момчето неговите панталони*)). Препозитивни дативи са отбелязани и за старонемски, старонорвежки и частично за староанглийски. Според И. Николаева германистите са единодушни, че става въпрос за историческа синтактична трансформация на изреченския датив във вътрешнопосесивен датив, в резултат на което се появява и възможността за удвояване на атрибутивното притежателно местоимение (срв. *dem Jungen.DAT seine.POSS Hose*). Подобни „инверсивни посесиви“ има и в българския език (Asenova 1978: 186 – 193) – срв. *на лъжата краката* (са къси) – според К. Мирчев (Мирчев 1952) те може да са калки от турски, но по-вероятно е, както посочва и П. Асенова, това да са синтактични конструкции с топиализиран притежател, наследени от стари славянски конструкции с препозитивен/преноминален датив. В някои случаи има възможност (особено при роднински названия) за удвояване с кратко местоимение (напр. *на жена ми брат ѝ*).

външен притежател или експериенцер, какъвто е случаят с немски (вж. Четвърта глава), където според М. Хаспелмат (Haspelmath 1998) именно конструкциите с външен притежател са послужили като изходен материал за този по същество синтактичен процес на преосмисляне на конституентността.

Фиг. 2. Семантична карта на функциите на датива и връзката между посесива и бенефактива според А. Малчуков (Malchukov 2010:15, Фиг. (10))

Този развой може да се наблюдава и в историята на българския език, като решаваща роля са изиграли две конструкции, позволяващи по-тясното обвързване на датива с полето на посесивността: външен притежател и конструкции с възги.

Тук бихме искали, макар и малко късно, да направим уговорката, че самият термин външен притежател е несполучлив. Според К. Леман (Lehmann 2005: 11) дативът няма собствено посесивно значение²¹⁰, така че връзката му с посесивността се осъществява или се е осъществила в синтаксиса. Някои бенефактивни конструкции с дателен падеж или с местоимение в дателен падеж задължително получават посесивна интерпретация. Например Ст. Пинкър (Pinker 1989: 48) посочва посесивната интерпретация като задължителен семантичен елемент в английските двойнообектни конструкции, в които може да се включи безпредложно употребен бенефактивен аргумент (срв. *I knitted him/John a sweater*, Изплетох му/(на) Джон пуловер) по подобие на конструкциите с редовен реципиент (срв. *I gave him/John a sweater*, Дадох му/(на) Джон пуловер) (т.нар. „нов“ притежател). Тази интерпретация отсъства в алтернативната предложна конструкция (срв. *I knitted a sweater for him/John*, Изплетох

²¹⁰ “in most languages, the ‘possessive dative’ is not really a function of the dative, since the possessive relation itself is not expressed. Instead, it is inferred, [...] on semantic grounds, since [eye, ear, etc. are] relational concept[s] so there must be a possessor in the situation”.

пуловер за него/Джон пуловер, т.е. бенефициентът тук не е задължително притежател, срв. *I knitted a sweater for my wife but I gave it to my lover*, Изплетох пуловер за жена ми, но го додах на любовницата ми). В езици, в които синкретизмът на функциите не е проведен докрай, посесивността и бенефактивността често се кодират като две различни функции, които могат да съвпадна само в някои контексти (каквато е двойнообектната конструкция в английски). В български обаче поради родително-дателния синкретизъм посесивното значение не може да е независимо от бенефактивното и двете значения се разграничават само чрез дефинитността на прякото допълнение (срв. *Тя му изплете пуловер* и *Тя му изплете пуловера*²¹¹, вж. Четвърта глава).

6.2.4. Старобългарските конструкции с външен притежател

Според В. Хаверс (Havers 1911: 165 и сл.), който изследва конструкцията с външен притежател във всички стари индоевропейски езици (известни по това време), става дума за специфична употреба на датива (т.нар. симпатетичен датив или *dativus sympatheticus*), в която участват местоимения в 1 и 2 л., назоваващи лица за притежатели, а притежаваните са обекти от сферата на неотчуждаемата собственост на лицето (вж. Четвърта глава). Характеристиките на тази конструкция съответстват на тези на съвременните външнопосесивни конструкции с лице като участник, който е (не)благоприятно засегнат от ситуацията (Croft 1991: 295), и се родее и с английската двойнообектна конструкция. Конструкция с външен притежател²¹² се среща често в паметниците от старобългарската епоха нататък и според нас вероятно именно тя е първоизточникът на българския притежателен датив. Шестте типа конструкции със симпатетичен датив според В. Хаверс имат следните характеристики (цит. по Luraghi 2020):

(а) Действието засяга човешкото тяло или някоя от неговите части (срв. како ти.DAT са отворѣсте очи, Йо. 9:10, Мар.²¹³, гр. Πῶς οὖν ἠνεώχθησαν σου.GEN οἱ ὀφθαλμοί).

²¹¹ При дефинитен обект двусмислеността на на местоимението се реализира само при някои предикати (като напр. *Върна ми книгата* и *Преведох му романа*, срв. *Върни ми (= моята) книгата в библиотеката* и *Върни ми (= на мен) книгата*).

²¹² Според В. Хаверс, който изследва симпатетичния датив във всички стари индоевропейски езици (без анатолийски и тохарски), той е еквивалентен на генитив, притежателно местоимение и притежателно прилагателно, но често се превежда и като комодален/инкомодален датив, афективен датив.

²¹³ Примерите са от старобългарски.

(б) Действието засяга духа или чувствата на даден човек (срв. съблазнѣ ми.DAT еси, Мт. 16:23, гр. (...) σκάνδαλον εἶ ἐμοῦ.GEN; Мар., дѣлитъ ми сѧ оῦмъ, Супр. 30, 172г, 30, гр. μεμέριστάί μου.GEN ἡ διάνοια).

(в) Действието засяга личните притежания на даден човек, включително неговите роднини (срв. ѡцѣли ми.DAT дѣштерѣ, Супр. 26, 154v, 4–5, гр. θεράπευσόν μου.GEN τὴν θυγατέρα).

(г) Датив при глаголи за отнемане (срв. нзѣна ти.DAT ѡтѣнѣмъ главѣ, Супр. 45, 256v, 20–21, гр. Ἄρτι σου.GEN τὴν κεφαλὴν ἀφαιροῦμαι).

(д) Датив за човешки отношения (вкл. роднински) с възгити (яко клеверѣтъ ми.DAT ѡсѣтъ, Супр. 6, 45v, 8, гр. ὁμόδουλόν ἐστιν; сѣнъ ми.DAT ѡси, Супр. 20, 122г, 21, гр. Υἱός μου.GEN εἶ σύ).

(е) Различни неспецифични локативни отношения (и тебѣ.DAT же самои. DAT дѣшъ проидетъ ѡрѣжѣ, Лк. 2:35, Мар., тебѣ же самоѣ проѡдетъ дѣшъ ѡрѣжѣ, Асем., гр. καὶ σοῦ.GEN δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ρομφαία).

Като изключим конструкцията в (е), която вероятно е комодален/инкомодален датив, в останалите случаи дателният падеж е свързан, от една страна, с глагола в изречението, а от друга – с допълнението (име от сферата на неотчуждаемата собственост), което може да е или в препозиция, или да е разделено от глагола. Именно по тази причина А. Минчева (Минчева 1964: 10) нарича тези дативи „двойнозависими“. В по-ранна наша студия (Krapova, Dimitrova 2015) предположихме, че точно конструкцията с външен притежател е била свързващият контекст (т.нар. *bridging context*, Norrocks 2007), който е позволил разпространението на морфологичния датив в сферата на атрибутивното притежание.

Конструкцията с външен притежател (симпатетичен датив) е стара славянска конструкция (регистрирана и в староруски, и в старочешки, вж. Минчева 1964: 167 и сл.; Eckhoff 2011) и е запазена във всички славянски езици с употреби, много близки до тези в българския, но без родително-дателен синкретизъм (в тези езици липсват и енклитични притежателни местоимения). В цитираната по-горе студия съпоставихме употребите на чистия комодален датив и на двойнозависимия датив и установихме, че докато комодалният датив е могъл да се съчетава с притежател в генитив или с притежателно местоимение като в (4а,б), т.е. притежателното отношение се изразява самостоятелно, при двойнозависимия датив като в примера в (4в) местоимението съчетава две функции – бенефактив/малефактив спрямо глагола и притежател²¹⁴ спрямо допълнението.

²¹⁴ Термините посесив и посесивност се употребяват често в типологическата литература за тези конструкции, но в случаите на симпатетичен датив, както в старите, така и в съвременните езици посесивността не е граматикализирана (т.е. не е част

- (4) а. (...) да покpыпжтъ са емоу.DAT д'ѡла его.GEN (Син. евх. 194, 68b, 22; цит. по Минчева 1964: 25)
 б. Ὠππουцапжтъ ти.DAT са гръци твой.POSS (Мт. 9:2, Асем.)
 ἀφίενταιί σου.GEN αἱ ἀμαρτίαι. (GNT)
 ἀφέωνταιί σοι.DAT αἱ ἀμαρτίαι σου.GEN (Scriv. 1894)²¹⁵
 в. ꙗгда же ѡмъ прѣвиваѡхъ. (Супр. 5, 41v, 2-3)
 Κατακλώμενοι δὲ οἱ ἄγιοι

Въз основа на разночетенията без употреба на атрибутивен генитив сме забелязали, че в сигурните случаи на двойнозависим дателен падеж се употребяват предимно съществителни имена, които реферират към части на човешкото тяло, като между паметниците разликите са сравнително малко, което показва, че външният притежател вече се е настанил като редовна конструкция предимно с имена от областта на неотчуждаемата собственост; доста по-малък е броят на имената, рефериращи към обекти от сферата на отчуждаемата собственост (напр. *риза, кон, дом*). Конструкцията се употребява с местоимения предимно за 1 и 2 л., ед.ч., което показва, че местоименият датив е неразделна част от нея и е заемал специална изреченска позиция, която не е била достъпна за генитива освен в редки случаи. Тоест двата падежа са имали синтактично различни позиции в двойнозависимата конструкция и следователно не са могли да припокриват функцията на притежател²¹⁶.

За преструктурирането на датива като падеж за притежание според нас роля е имало влиянието на гръцкия текст. В новозаветния гръцки синтетичният датив вече има силно ограничена употреба за сметка на генитива, включително в паралелни двойнозависими конструкции. Според Дж. Хорокс (Horrocks 2007: 628 и сл.) и К. Джанола (Gianollo 2010: 112) за процеса на разпадане на датива в гръцки решаващо значение е имал синтаксисът на именната фраза с атрибутивен генитив и по-специално преноминалната позиция на генитивното клитично местоимение, която е иновация в сравнение с традиционната за старогръцкия постноминална позиция на генитива – вж. примерите в (5).

от значението на конструкцията), а е прагматично имплицирана (Lehmann 2005: 11; вж. по-подробно и Четвърта глава).

²¹⁵ В Супрасълския сборник и в Савината книга са регистрирани най-много употреби на датив в конкуренция с генитив. В Зографското евангелие се предпочитат притежателните местоимения за първо и второ лице и дателно анафорично местоимение за трето лице.

²¹⁶ Много редки са случаите на препозитивен генитив в български – вж. (i).
 (i) а. ꙗли ч'то ꙗго сила. (Супр. 3, 14г, 7 – 8), гр. ἢ τίς αὐτοῦ ἢ ἐνέργεια;
 б. вид'вахъ во ꙗго вєчислѣноє б'вшенїє. (Супр. 48, 283г, 26 – 27)

- (5) а. θεραπευσον **μου.GEN** τήν.ART.ACC θυγατέρα.ACC (Й. Златоуст)
 ‘изцели ми дъщерята’
 б. ἀφίενταί **σου.GEN** αἰ.ART.NOM ἁμαρτίαи.NOM
 ‘опрощават ти се греховете’

„Разместването“ на генитива според Дж. Хоррокс (Horrocks 2007: 629) е довело до неговото съвпадение с позицията, типично заемана от дативната енклитика в изречението (втора Вакернагелова позиция или втора след глагол в първа позиция), в резултат на което генитивната клитика, а впоследствие и неемфатичните местоимения, както и третоличните, според К. Джаноло (Gianollo 2010), са могли да се интерпретират и като дателни местоимения – отначало във функция на комодален/инкомодален свободноуправляем датив или етичен датив, а впоследствие и като редовни дативи, зависими от глагола и споделящи всички функции на този падеж. Същевременно генитивът в атрибутивна функция се фиксира отново в постноминална позиция, като по времето на старобългарските преводи гръцкият датив вече е изгубил не само периферните си значения, поети от предлози, но и бенефициентните си употреби, поети от генитива, така че основно присъства с реципиентна функция. Крайният етап на процеса, т.е. окончателната загуба на датива, е все още предмет на спорове (вероятно между VIII и X век, вж. Horrocks 2007), но мнението, че именно съвпадането на позицията на постглаголния датив с тази на преноминалния генитив е изиграло ролята на „свързващ контекст“ и е дало начало на родително-дателния синкретизъм, се приема от всички изследователи, като процесът е започнал още в гръцкото койне (Merlier 1931), а в новозаветния гръцки вече е бил в ход²¹⁷.

Старобългарският двойнозависим датив е изиграл аналогична роля на „свързващ контекст“ по отношение на обратната замяна на генитива с датива²¹⁸. Количествените данни, свързани с броя на различията и с преводните съответствия (вж. Крапова, Dimitrova 2015), показват, че старобългарският двойнозависим датив е бил функционален еквивалент на гръцкия преноминален генитив, т.е. използвана е типично славянската конструкция с датив като най-честият синтактичен способ за предаване на гръцкия тип генитив.

²¹⁷ Вж. у (Stolk 2015, 2020) за гръцките папируси в Египет от същия период с преходни етапи Притежател – Цел – Адресат/Реципиент.

²¹⁸ И за германските езици се смята, че вътрешните притежатели с датив са относително по-късно явление в сравнение с изреченските посесиви, като свидетелствата са от старите германски езици готски, старонорвежки, старовисоконемски), както и диалектни данни (Nikolaeva 2020). Оттук в германските езици се поражда и удвояването на притежателя с датив.

Сравнението между отделните паметници показва значително увеличение на случаите на постноминален датив в Супрасълския сборник, особено при афективни предикати и с очевидна атрибутивна функция за сметка на притежателното местоимение (срв. двете изречения в (6), както и разширяване на кръга от съществителни в конструкцията с двойнозависим датив.

- (6) *принесѣте рѣцѣ ваши· и възложите въ рѣбро ми.DAT· и насладитѣ са моѣхъ.*
 POSS сѣдовъз (Супр. 44, 253v, 25–27)
φέρετε τὰς χεῖρας ὑμῶν καὶ βάλετε εἰς τὴν πλευράν μου.GEN καὶ τῶν ἐμῶν. POSS κατατρύφησατε μελῶν

Освен семантиката на предикатите (включително аспектуалната семантика – в конструкцията участват предимно телични глаголи за постигане на цел като крайна точка за промяна в състоянието на обекта), три фактора са изиграли мотивираща роля за процеса на граматикализация на датива в посесив: (а) клитичният характер на местоименията за 1 и 2 л., ед.ч. (същевременно третоличното анафорично местоимение също е показвало склонност към клитично поведение); (б) вариация в словоредните модели в посока към установяване на словоред SVO (срв. *отрокъ ми.DAT лежитъ в хранинѣ ослабленъ жилами*, Мт. 8:6, Сав. (Минчева 1964: 152), *отрокъ мои лежитъ въ домоу ослабленъ Мар.*, гр. *ὁ παῖς μου.GEN βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικός*). При глагол в първа позиция в структура VO (*ицѣли ми.DAT дѣштере*, Супр. 26, 154v, 4–5, гр. *θεράπευσόν μου.GEN τὴν θυγατέρα* не прѣвиша *ѣмоу голѣнию*. Йо. 19:33, Мар., гр. *οὐ κατέαξαν αὐτοῦ.GEN τὰ σκέλη*), втората (Вакернагелова) позиция на клитиката е могла да съвпадне с иначе преобладаващата постглаголна позиция, което е давало възможност за двусмислена интерпретация – (допълнителен, афективен) аргумент на глагола или посесив спрямо името^{219,220}; (в) структурирането на именната фраза, в която посесивните клитики също са заемали втора позиция.

Изводите подкрепят хипотезата на А. Мейе (Meillet 1897: 151), според когото българският притежателен датив е резултат от навлизането на кратките местоимения за първо и второ лице в постпозиция спрямо името (срв. *отрокъ ми, братъ ти*), последвани от третоличното анафорично местоимение (*има ѣмоу, тѣло ѣмоу, защитѣль имъ*, Супр. Минчева 1964: 52) и най-накрая от съществителните имена (което вероятно най-дълго е

²¹⁹ Едва през XVII век конкуренцията между втората Вакернагелова и постглаголната позиция на клитиката дава като резултат съвременното състояние, при което клитиката е приглаголна, т.е. не зависи от прозодиката, а от синтактичната позиция на глагола (Pancheva 2005).

²²⁰ От статистическа гледна точка словоредът V CL O е най-често срещаният.

било в конкуренция с генитива (срв. дъскъзъ тръжьникъ.GEN (исповръже), Мт. 21:12, Мар., Зоґр., Сав. и дъскъзъ тръжьникомъ.DAT, Добр.ев, цит. по Минчева 1964: 149–150, гр. καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν.GEN κατέστρεψεν)²²¹.

Първоначалната причина за този процес може да е била прозодическа – клитиките, било то изреченски, или именни, и досега не могат да заемат първа позиция в съответния синтактичен домейн в българския език (по силата на т.нар. условие на Тоблер-Мусафия),²²² което, от своя страна, може да означава, че клитиката вече е била преосмислена като принадлежаща към домейна на именната фраза, т.е. като „посесивна“ в контраст с интерпретацията ѝ във Вакернагелова позиция, където тя вероятно е означавала предимно засегнат от действието участник, т.е. посесивната интерпретация тук е прагматично имплицирана като в (7а) и (7в) или пък е била преосмислена чрез анафорично свързване с експлицитен вътрешен посесив, който предава гръцки генитив, като в (7б), с различения:

(7) а. како ти са отвърстє очи. (Йо. 9:10, Мар.; Зоґр., Асем.)

Πῶς οὖν ἠενώχθησάν σου.GEN οἱ ὀφθαλμοί (GNT)

б. Wтpоyцнaлѣтѣ ти са грѣси твой (Мт. 9:2, Асем.)

отъпоуштaлѣтѣ са грѣси твои (Мар.)

’отъдaдaтѣ ти са грѣси (Супр.)

ἀφίενται σου.GEN αἱ ἁμαρτίαι. (GNT)

ἀφέωνται σοι.DAT αἱ ἁμαρτίαι σου.GEN (Scriv. 1894)

в. `а взи взиlz съде не взи оумрълз ми братъ (Супр. 26, 153v, 24 – 25)

εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου.GEN ὁ ἀδελφός.

`а ви взиlz с`ъде не взи ми оумр`ълз братъ (Супр. 26, 154r, 21 – 22)²²³

εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου.GEN ὁ ἀδελφός

Логично е да предположим и в съгласие с О. Младенова (Mladenova 2007: 353 – 354), че при първоначалното отсъствие на морфологична категория определеност клитичните дателни местоимения са могли да „навлязат“ в именните фрази най-напред в конструкции с релационни имена, които

²²¹ А. Минчева отбелязва чести срещания на съществително име с датив, което се потвърждава и от нашите данни. Подобни конструкции с датив се пазят и досега в редица славянски езици (руски, чешки, сръбски, хърватски).

²²² Правилото е установено от А. Тоблер и А. Мусафия (Tobler 1875; Mussafia 1886) за средновековния романски (староиталиански и старофренски) и в известна степен е приложимо и към ограничаващите условия на синтаксиса на клитиките в българския език, които само частично са свързани с прозодическите им характеристики. Същото правило важи и за именната фраза, където позицията на клитиката отново е задължително втора.

²²³ Много вероятно е тук роля да е имала и аргументната структура на предиката – ако той е изисквал един аргумент, посесивната интерпретация е била по-лесно осъществима.

са семантично дефинитни – имена за части от тялото (*очи, глава, ребро* и под.), други неотделими характеристики на човека (*име, слово* и под.) или имена за роднински отношения (*отец, брат, син, жена на, мъж на*).

Можем също така да предположим, че дателното местоимение първоначално е имало финална или друга семантика, т.е. пазело е характеристиките на свободния изреченски датив за цел и предназначение, макар вече да е зависело синтактично от името. Това показват и примерите в (8), където дателното местоимение изразява различни участници в ситуацията, която се реферира от отглаголното съществително (бенефициент, малефициент, предназначение).

(8) а. и принеси за очиштение твое ·еже повелѣ мози **взъсвѣдѣние имъ**·
(Мк. 1:44, Мар.)

καὶ προσένευκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξεν Μωϋσῆς, **εἰς μαρτύριον αὐτοῖς**.DAT (GNT)

‘и принеси за очиштането си, както е заповядал Моисей, **ням за свидетелство**’

б. исхѡдаште отъ тѣдѣ отътрасѣте прахъ иже естъ подъногами вашими **взъсвѣдѣтельство имъ** (Мк. 6:11, Мар.)

ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν **εἰς μαρτύριον αὐτοῖς**.DAT (GNT)

‘като излизате оттам, отърсете праха от нозете си, **за свидетелство срещу тях**’

в. і прѣдъ {вое} воеводами и прѣдъ цѣри станете мене ради ·взъсвѣдѣтельство имъ (Мк. 13:9, Мар.)

καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἑμοῦ **εἰς μαρτύριον αὐτοῖς**.DAT (GNT)

‘и пред управници и царе ще бъдете изправени заради Мене, **за свидетелство пред тях**’

Такива са най-честите срещания и на приименния датив в ранните паметници, за които А. Минчева посочва, че нямат разночетения с генитив и в редица случаи превеждат гръцки генитив (напр. храмъ мои храмъ молитвъ.DAT наречеѣтъ сѧ, Мт. 21:13, Мар., гр. Ὁ οἶκός μου.GEN οἶκος προσευχῆς.GEN κληθήσεται.). За засилената граматикализация на датива като посесивен падеж в именната фраза говори и употребата му с отглаголни съществителни в субектна и обектна функция²²⁴ (срв. свъръшение законоу.DAT, Син. евх. 24, 11а, 10, цит. по Минчева 1964: 64; иже пласцемъ събираниѣ пишжтъ,

²²⁴ Ем. Бенвенист (Benveniste 1966) разглежда тези употреби като функционално еквивалентни на номинатива и акузатива в изречението.

Супр. 35. 202г, 18–19, гр. τῶν δράματα τὰ τῶν ὀρχηστῶν γραφόντων). В някои случаи конструкцията е двусмислена (с целно-обектно значение) с разночетения,²²⁵ характерни и за третоличните местоимения (напр. *изходите въ сърѣтениѣ его.GEN*, Мт. 25:6, Мар., но *сърѣтениѣ емоу.DAT*, Асем., гр. *εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.GEN*). Повечето употреби обаче не могат да се квалифицират като финални, както това личи и от включването на различни по морфо-синтактични характеристики съществителни, включително производни от неергативен и неакузативен глагол – процес, който продължава и през среднобългарския период, макар първите срещания да са от старобългарски (срв. *течениѣ страстемь.DAT*, Супр. 5, 39г, 9, *тоῦ δρόμου τῆς ἀθλήσεως*; *движение водѣ.DAT* Йо. 5:3, Мар. (цит. по Минчева 1964: 146), гр. *ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν*). Отглаголните съществително от транзитивни глаголи са също често срещани (срв. *оставлѣныѣ, показаныѣ, кръщєныѣ, поношєныѣ, съврѣшєныѣ, благовѣщєныѣ, напаяныѣ*, Минчева 1964: 145). Тези контекстни употреби свидетелстват за превръщането на датива в изразител на чисто синтактично отношение в рамките на именната фраза (т.е. в структурен падеж), съпроводено с частична десемантизация на чисто дателното му значение. Резултатите от този процес са запазени и досега при всички отглаголни съществителни на *-не* и резултативни съществителни на *-ние* (вж. Dimitrova-Vulchanova, Giusti 1999; Krapova, Cinque 2013) (срв. агенс: напр. *лаенето му/на кучето; писането му/на романа*; пациенс или тема: напр. *разглеждането ѝ/на изложбата; разрушаването му/на града*; агенс и пациенс: напр. *описанието му/на Вазов*; експериенцер: напр. *омерзението му/на Иван*).

Всъщност единственото значение, което не се е запазило при отглаголните съществителни, е именно дателното (срв. *влиязя някому, но влиязнието му* (= *неговото влиязие* = агенс); *представям някого някому, но представянето му* (= *неговото представяне* = агенс или тема) (вж. Franks, King 2000).

Както е добре известно, през среднобългарския период двете форми вече са изравнени функционално в почти всички употреби, дори и след числителни, което може да се интерпретира като един от етапите на пътя към появата на т.нар. обща форма (Минчева 1964: 81). Родителните местоимения продължават да се срещат в книжовните текстове, но в текстове, близки до разговорния език, дателните местоимения в посесивна функция ги изместват във все повече позиции. Особено интересно е разграничаването в Троянската притча²²⁶ между дателното местоиме-

²²⁵ Според Б. Хайне (Heine 1997б) потенциално двусмислени изрази могат да дадат начало на различни структури и да доведат до развитие на нова посесивна морфология.

²²⁶ Текстът е консултиран по Историческия корпус на българския език (https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_165).

ние в пълната му форма, което се среща в реципиентно и адресатно значение за изразяване на непрякото допълнение (срв. и поръчи *ѿмоу зиздати градъ*; И *рекошж ѿмоу пророци его сие*), и дателното клитично местоимение с преимуществено двойнозависими употреби, но и в конструкции с *взѣти* (напр. и *оухъти моу с(ы)на*; да *мѡ ѿ има Прижѣа градъ*), (...) *понеже драго моу вѣше ловити*; (...) *да моу ѿ има Шарикоушѣа градъ*).

В среднобългарския период са регистрирани и двойнозависимият датив, и дативът във финално значение (при който вече се срещат и предложни фрази със *за*), както и притежателният датив. Добре известно е (Мирчев 1978), че притежателният родителен падеж окончателно отстъпва през XVI век, когато и тази прототипична за него функция вече е могла да се изразява с форма за дателен падеж. Единствените значения на родителния падеж, които са останали встрани от този процес, са генитивът за качество (*дете от мъжки пол*, т.е. свойство – носител на свойството според класификацията в 6.2.1.) и генитивът за мярка и количество (т.е. квантитативният генитив и генитивът за съдържащо – съдържащо), които са запазени, макар и с обща форма (*много хора, седем кошници, чаша вода, самун хляб*).

6.2.5. Предикативни конструкции с *взѣти*

Сравнително високата честота на регистрациите на дателен притежател в старобългарските конструкции с *взѣти* е отбелязана от А. Минчева в контекста на конкуренцията между генитива и датива (Минчева 1964: 41 и сл.). В семантичната карта на М. Хаспелмат (на Фиг. 1 по-горе) връзката между външния притежател и реципиента е опосредствана от предикативния притежател (Реципиент – Предикативен притежател – Външен притежател), от една страна, и от бенефициент, от друга (Реципиент – Бенефициент – Външен притежател). Някои от старобългарските конструкции с предикативен притежател могат да се характеризират и като двойнозависими (срв. *сего ради ти вѣждѣтъ вамъ сѣдиѣ* Лк. 11.19, Мар.), като и А. Минчева също признава, че е трудно да се разграничи чисто посесивното от комодалното значение в редица случаи. В. Хаверс също ги счита за варианти на симпатетичния датив за изразяване на човешки отношения на родство или някаква обществена връзка.

Като проява на дателен за отношение конструкциите с *взѣти* и местоимение също са изиграли роля на свързващ контекст за установяването на датива като посесивен падеж в историята на българския език. В старобългарските текстове те са основно от два типа: а) екзистенциална конструкция от типа *mihi est* (срв. *и се еи вѣ сестра именемъ мариѣ*, Лк. 10:39, Зогр. (Дуриданов и кол. 1993), която превежда гръцки датив – гр. *καὶ τῆδε. DAT ἦν ἀδελαφῆ*

καλουμένη Μαριάμ (GNT)²²⁷ и с която се предидира посесивно отношение (= X има сестра), и б) копулативна конструкция, с която дадено лице се идентифицира чрез роднинското си отношение спрямо друго лице (= X е син по отношение на У) и която превежда гръцки генитив, срв. сѣиѣ ми ѣси љзъ дѣнесѣ родиѣтъ тѣ. Супр. 20, 122г; 21, гр. Υἱός μου. GEN εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε). В а) дателният падеж има същата функция като субекта на *имам*, а в б) същият падеж въвежда лицето-обект на роднинското отношение във „външна“ прикопулна позиция. Между двете конструкции има семантични, прагматични и синтактични различия, на които тук няма да се спираме (вж. Пета глава). Важно е обаче да отбележим, че в старобългарските текстове не се откриват различия с генитив в тези конструкции (Минчева 1964: 48), а в малкото на брой копулативни конструкции, в които се среща, генитивът е имал значение на принадлежност – срв. (10).

- (10) а. ни земленѣ · ѣко подѣножје естѣ ногамѣ его · ни ѣерсамѣмѣ ѣко гѣдѣ естѣ великадо цѣрѣ, (Зогр., Мт. 5:35)
 б. наслѣдникѣ вѣдетѣ цѣрѣва нѣснадо, (Син. евх. 222, 74в, 4, цит. по Минчева 1964: 49)

Описаните по-горе процеси позволяват да се разглеждат във взаимовръзка отстъпването на генитива и настъплението на датива според предложения от Б. Хайне и Т. Кутева (Heine, Kuteva 2005: 80) модел на граматикализация:

а) разширение (екстензия на значението) – употреба на дадено езиково средство в нови контексти, което води до поява на ново граматическо значение; старобългарският датив вече е полисемична категория, така че развоят от по-конкретна пространствена цел към одушевена цел, а оттам към реципиент и бенефициент вероятно се е осъществил по-рано. Новият контекст е именната фраза, където чрез преосмисляне на отношението в определени синтактични конструкции дативът започва да се свързва по-тясно с притежателността. Роля за това има появата на дателни енклитики в ясно дефинирани синтактични контексти (симпатичен датив и предикативен притежател с „външна“ клитика),²²⁸ в които

²²⁷ *Mihi est* е стара индоевропейска конструкция (лат. *mihi est filius/pecunia, erat ei filius* (= *habeo* ‘имам’) (вж. Пета глава). И в старогръцки екзистенциалният εἶναι ‘съм’ плюс датив е имал значение за приписване на посесивно отношение, докато същият глагол с генитив е имал копулативна употреба и значение „принадлежи на“ (Benvenuto, Pomreo 2012). Двете конструкции са имали и различен прагматичен профил (Mayer 1934: 188 – 189, 269 – 270).

²²⁸ Ако е прав Б. Хайне (Heine 19976), че родително-дателният синкретизъм се дължи на постоянна конкуренция между двете основни схеми Цел и Локация, за историята на българския датив очевидно изходната схема е Цел, а резултиращата – Локация в смисла на Дж. Лайънс (Lyons 1967), според когото притежателите представляват оду-

те са могли да получат интерпретацията на посесивни. Б. Хайне и Т. Кутева наричат това контекстно индуцирана реинтерпретация.

б) десемантизация (*semantic bleaching*) – обобщение на смислово съдържание; посесивната клитика, а след нея и другите местоимения и най-накрая съществителните в дателен падеж постепенно приемат значения, които не са свързани пряко с изходната им пространствена или финална семантика (при съществителните), в резултат на което се стига до обобщаване на граматическото значение на новия посесив за сметка на генитива.²²⁹

в) декатегоризация – генитивът губи морфо-синтактични свойства, докато дателните елементи от един момент нататък започват да изпълняват функцията на структурен падеж в именната фраза, както това се проследява добре при номинализацията с датив в обектна, и субектна функция на мястото на стария генитив. Декатегоризацията е най-видима при дателните енклитики, които се превръщат в синтактично зависими елементи на именната фраза, заемайки втора позиция в нея (като приименни посесивни енклитики; вж. Dimitrova-Vulchanova, Vulchanov 2011) – срв. примерите в (11).

- (11) а. сꙗ мꙗꙋꙗ ѳꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ (Супр. 4, 33v, 3)
μετ' αὐτοῦ.GEN ἔσκοτισμένον λογισμόν
б. ꙗ въз прꙗꙗ ꙗꙗ.DAT възпꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ (...) (Супр. 15, 89r, 26–27)
καὶ ἐκ τῶν προτέρων σου.GEN ἑπερωτήσεων [ἕγνως]
в. ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ.DAT ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗꙗ. (Супр. 7, 53v, 12–13)
σκοτεινὴ γὰρ σοι.DAT ἡ ἀλήθεια φαίνεται,
г. сꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ (Супр. 3, 18r, 8–10)
ἀπὸ ἐσπέρας ἀπίοντες εἰς τὸν εὐκτήριον αὐτοῦ.GEN οἶκον...
- д) ерозия – загуба на фонетично съдържание (загуба на генитива).

Въпреки това процесът не е довел до пълен функционален синкретизъм, доколкото дативът е запазил и оригиналната си чисто дателна функция (което в съвременния български се определя като разцепване

шевена локация на притежанието. Логично е да предположим, че локацията и целта ще се срещнат първо в конструкцията с външен притежател, която е изиграла важна роля за установяването на синкретичните форми за посесива. Тоест в този процес е била решаваща ролята на синтаксиса и функциите на елементите в изречението. Ако това е така, то родително-дателният синкретизъм е логична част от балканската тенденция за неразличаване на покой и посока.

²²⁹ Най-дълго генитивът се задържа при третоличното местоимение – в паметниците са регистрирани много различия между дателното ꙗꙗ и родителното ꙗꙗ при адноминален посесив с неотчуждаеми притежатели като части на човешкото тяло, роднински названия и социални отношения (Минчева 1964: 54).

на парадигмата на две омонимни редици, вж. Ницолова 2013). Въпросът за това, доколко има смисъл в парадигмата двете съвпадащи форми да се представят отделно или като една полисемична форма, която е поела функциите и на формата, която е изместила, е спорен и е по-скоро методологичен. Ако традиционните граматични описания държат сметка за функционалните различия дори при омонимни форми, би следвало да се включи категорията посесив (= генитив) като формално синкретична с датива. Ерозията на генитива не е достатъчно основание да смятаме, че неговите бивши функции са заличени.

Този развой може да се представи чрез серия от микропроцеси, които съответстват на отделни етапи в граматикализацията на посесивността, отразени в по-ранните паметници под формата на конкуренция между генитив и датив. Както посочва А. Минчева, „дателният падеж в генитивна функция в старобългарски трябва да се схваща не като нещо, дадено ни в текстовете изведнъж, а като постепенно развиващ се процес“ (Минчева 1964: 159). С други думи там, където наблюдаваме вариация в синхронията, имаме основание да говорим за развоен процес. Самите микропромени могат да се интерпретират като алтернативни модели, дори алтернативни ментални „граматики“, съществуващи едновременно за известен период, преди едната от тях да надделее. Й. Бардал и А. Куликов (Barđal, Kulikov 2009: 470) отбелязват, че на етапа, предхождащ синкретизма, се наблюдава период на вариране и алтернация между падежните форми или аргументните структури, като изходните форми се употребяват дори с минимални функционални различия, т.е. синонимни конструкции в някои контексти, а в други – собствени функции.

Както вече беше отбелязано, в българския език конкуренцията между генитива и датива може да се проследи още в най-ранните писмени текстове – което значи, че вероятно е започнала още преди първите засвидетелствани писмени прояви на езика (т.е. преди IX – X век). Началото на процеса е ранно, започва още в предписмения период на старобългарския и приключва през XVI век с изместването на генитива от датива и в прототипичната му функция. Това развитие минава през няколко етапа: а) двата падежа има собствена ясно различима семантика, но в малко на брой конструкции, до които и двата падежа са имали достъп, частично припокриват някои семантични функции; в) дателният падеж навлиза в именната група, първоначално със собствена семантика, но впоследствие се граматикализира като посесивен падеж; г) посесивният падеж заема фиксирана позиция в именната фраза и има структурни функции.

Синкретизмът се прехвърля и при предлозите, които започват да изразяват съответните отношения, като този синкретизъм е много характерен за балкано-славянския ареал.

6.2.6. Синкретизъм на предлога *на*

В езиците, в които се извършва промяна към аналитизъм, често тя минава през предлози, които са полифункционални и част от функциите им се променят в зависимост от по-конкретните им значения (Sobolev 2008: 725). В този контекст полисемията на предлозите се свързва с докрай проведената промяна към аналитизъм (за конкуренцията на предлози и падежи и процесите на аналитизъм, вж. цитираните автори у (Асенова 1972), където падежът е функционално подчинен на предлога и не контролира самостоятелно изразяването на синтактичното отношение. Затова и безпредложните падежи се оказват по-стабилни, а предлози, които се използват с повече от един падеж, имат тенденцията да се специализират за изразяване на периферни функции само в случаите, когато придружават маркирана форма за падеж. Оттук следващите етапи на развитие, след предложните фрази с падежно маркирано име, са: поява на общата форма за непреките падежи, т.нар. агломератив, следвана от обобщаването на една форма във всички синтактични позиции (т.е. етапите са падеж > предлог + падеж > предлог + агломератив > предлог + обща форма за всички падежи), като всички тези фази са запазени в диалектния континуум на Балканите (вж. Tomić 2006). Например в някои от диалектите на арумънски са запазени конструкции от предлог плюс падежна форма, докато в други (западните арумънски диалекти, които са в контактна близост с македонски говори) конструкцията вече е предлог плюс именителна форма. В западнорупските български говори в Гърция може да се срещне както само акузативна форма, така и предлог плюс акузативна форма. Удвояването на допълнението също показва падежа, като в някои македонски говори под арумънско влияние (Vižarovska 2017) се наблюдава генерализиране на предлога и като диференциален маркер за одушевеност на прекия обект (вж. и Asenova, Aleksova 2008: 11 – 12, 18 и сл.).

От историческа гледна точка в посесивна функция *на* се появява чак през XVII век (Мирчев 1978: 255), но тази му употреба не се е развила от по-конкретните му употреби – съответно с акузатив за посока и с локатив за местоположение (Минчева 1964: 115), а е следвала по-сложен път на граматикализация – посесивното значение на предлога се е установило след приключване на родително-дателния синкретизъм, както и след поемането на останалите дативни функции от *на* от XIV век нататък²³⁰.

В старобългарски предлогът *на* изразява локация, крайна точка на движение, обектни отношения от различен тип, вкл. направление към лица, което е очевидно разширение от първоначалното пространствено

²³⁰ Според Ив. Харалампиев (Харалампиев 2001: 198) най-ранната регистрация на предлог *на* с дателен падеж в притежателна функция е от XIII век.

значение. Локация и насоченост са имали различна падежна рекция – съответно акузатив за насоченост и локатив за място (обикновено контакт на двуизмерни обекти чрез техните повърхности, тоест стативно локативно значение). Преосмислянето на конкретното пространствено значение като целно може да се счита за резултат от екстензия на по-конкретно към по-абстрактно значение, вероятно подпомогнато и от отпадането на локатива и ранното неразличаване на категориите покой и посока, характерно за всички балкански езици (Асенова 2002: 86 – 90). Свързването на финалното (целно) значение с лица позволява сближаване на целта с реципиента при глаголи за трансфер, като на преден план тук излиза още по-абстрактното значение за предназначение. К. Мирчев (Мирчев 1978: 287) изтъква, че в среднобългарските паметници Болонски псалтир и Добрейшово евангелие предложната конструкция вече е имала финално (т.е. близко до дателното) значение (както посочихме и по-горе). К. Мирчев (Мирчев 1978: 262) посочва като причина за еволюцията на предлога *на*, от една страна, смисловата му близост с предлог *къ* ‘към’ (вж. Минчева 1964: 118), а от друга – функционална близост с аналогичната конструкция в гръцки, включваща предлог *εἰς* + винителен, и използвана за изразяване на дателни или сродни значения (Мирчев 1978: 287). С други думи може да се предположи тенденция към преосмисляне на *на* като предлог за въвеждане на реципиент или най-малкото като финален предлог²³¹. Едва след граматикализацията на конструкцията за изразяване на дателно отношение (непряко допълнение), тя е била в състояние да поеме нови функции (например за изразяване на експериенцер и на предикативен притежател).

В известен смисъл пътят на аналитичното изразяване повтаря всички етапи на граматикализацията на датива като заместител на посесивния генитив – най-напред се появява на ниво изречение, а след това се прехвърля и в именните фрази, като това е и последният контекст, в който имаме основание да смятаме, че дативът се е съхранил като синтетична категория, както е бил и последният в хронологично отношение контекст, в който генитивът се е запазил, преди да бъде заместен с датива.

Предлогът *на* е изофункционален със сходните му предлози в останалите балкански езици (Асенова 1972: 191 – 210; 2002: 97 – 98). Но макар

²³¹ „Съчетанията с *на* и винителен падеж, изразители първоначално на целния винителен падеж или на винителния падеж с директивно значение, лесно са могли да разширят своите функции и да станат изразители и на дателния падеж във всичките му значения, включително притежателното. Причината се е криела в особената семантична еволюция на предлог *на*, който в определени случаи или се е уеднаквявал с дателно с предлога *къ*, или е приемал службата да изразява чисто дателно отношение.“ (Мирчев 1978: 262; вж. също Минчева 1964: 118; Ницолова 2013).

пространствените и целните употреби на *на* да имат точно съответствие в балканските езици, не същото може да се каже за по-абстрактните функции реципиент, бенефициент, притежател. Всеки друг балкански език ги изразява по различен път в зависимост от броя на запазените синтетични падежи и степента, в която ги е „разтоварил“ от синтактични значения, като е прехвърлил значенията на предложни съчетания.

В българския конкурент на предлога *на* е предлогът *за* при изразяване на бенефициентни отношения. Макар в отделни контексти да има припокриване във функциите, все пак двата предлога имат ясно очертана синтактична и семантична сфера. Реципиент се изразява само с *на*, докато бенефициент обикновено се свързва със *за*, който от един по-стар предлог за причина се е превърнал в предлог за цел и предназначение (финален). Следи от екстензията на *на* в означената на картата на Фиг. 1 посока (реципиент – бенефициент) виждаме в алтернацията на двата предлога в някои контексти (напр. *Ще купя играчки на/за Мария*) – и в този случай имаме основание да говорим за реципиент-бенефициент (Kittilä 2005). Това е възможно обаче само ако получателят-бенефициент има семантичния признак лице, така че одушевеността определено налага ограничения върху екстензията на полисемичните предлози (срв. *Ще купя играчки за елхата*, но не и **Ще купя играчки на елхата*). Освен това клитични местоимения могат да удвояват само реципиента²³², който е задължително одушевен (срв. *Ще ѝ купя играчки на Мария*, но **Ще ѝ купя играчки за Мария*). Това показва, че между двата аргумента има синтактични различия. Друг тест за различния им синтаксис са пасивните изречения: пасивна трансформация е възможна само при редовните аргументи на глагола (срв. *Книгата беше дадена на Иван, но на Кафето*

²³² Според някои автори (Junghanns, Lenertová 2009) *на* не е предлог, тъй като няма специфично лексикално значение. Именно възможността за удвояване с кратко местоимение може да е аргумент за хипотезата, че граматикализираните „предлози“ трябва да се различат по някакъв начин от лексикалните. От гледна точка на падежното управление *на* има регистриращи функции – управлява винителен падеж, който е морфологично изразен при местоименията. С цел да се обобщи аналогията между падеж и предлог, предложните изрази във функция, аналогична на падежната, се определят от някои изследователи като „падежни фрази“ (Tompa 1994). Не е много ясно обаче дали *на*-фразата е част от именната фраза или е отделен конституент в случаите на привидно удвояване: двата члена могат да имат различни интерпретации, които зависят и от прагматични фактори. Напр. в *Изгоря [му] [къщата на Иван]* дателното местоимение е с афективно значение, т.е. външен притежател, докато предложният израз е вътрешният притежател. Възможно е удвояване на афектива – напр. *Изгоря [му на Иван] къщата*), или удвояване на притежателя в рамките на именната фраза – напр. *[Къщата му на Иван] изгоря* и *[На Иван къщата му] изгоря*, но това вече не са вършнопосесивни конструкции нито синтактично, нито прагматично. Тези синтактични анализи подсказват, че става въпрос за структурно двусмислие.

беше приготвено ??на / за Мария), което показва, че за-фразата е адюнкт, докато на-фразата е аргумент на предиката. При номинализациите бенефактивният аргумент може да се въвежда единствено с предлога за (срв. *приготвянето на кафе *на / за Мария*).

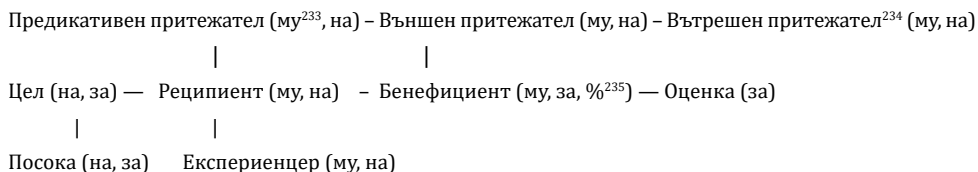
Според П. Асенова (Асенова 1974; 1975; 2016: 144) предлогът за изразява финалност във всичките ѝ възможни вариации – цел, предназначение, стойност и това са функции, които за е иззел от предлога на, който е бил полисемен още в старобългарския, докато за е бил предлог за причина, пространствена локация, контакт) (срв. *Пътувам за Толедо, отивам за лекар* (= отивам да доведе лекар), *отивам за помощ/риба* и др., Асенова 2016: 146). Очевидно е обобщението, че за е запазил изразяването на по-конкретните дативни функции цел и посока от семантичната карта на Фиг. 1, но остава неясно по какъв път е вървяло универсализирането на финалната му семантика за изразяване и на бенефициент, който се свързва само с лица, докато финалните употреби предпочитат връзка с неодушевена локация.

Българският предлог на покрива всички функции (с изключение на датива за оценка) от семантичната карта за дателните функции на М. Хаспелмат и следователно на-изразът в тези приименни употреби няма лексикална семантика и може да бъде носител на която и да е тематична роля. Това подсказва, че има основание хипотезата предлогът на да се окачестви като „падежен“ маркер.

6.2.7. Паралели с гръцкия език

Както видяхме по-горе (вж. и Wahlström 2015: 152), родително-дателният синкретизъм не засяга цялата функционална област на двата падежа, а само определени техни значения, които имат различна реализация – генитивът обикновено се реализира на нивото на именната фраза, докато дативът се реализира на изреченско равнище, т.е. маркира определен аргумент (или адюнкт) в изречението. Тъй като не всички функции на генитива са поети от датива, по-правилно би било да се говори не за синкретизъм датив-генитив, а за функционален синкретизъм, или за „сливане“ (*merger*) на основните синтактични функции на двата падежа, а оттам и на централните им семантични роли, съответно притежател и реципиент (вж. и Luraghi 2004; Benvenuto, Pompeo 2012). Сливането на значения намира по-късно и съответен морфо-синтактичен израз, т.е. посоката е от функционален синкретизъм към формален синкретизъм.

Въз основа на досегашните наблюдения можем да представим схематично адаптираната карта на М. Хаспелмат на Фиг. 3.

Фиг. 3. Адаптирана карта по (Haspelmath 2003: 213)

Ако приемем, че конкретните функции на датива са посока, цел, предназначение, а останалите са по-абстрактни граматически функции, картата на Фиг. 3 показва ясното разпределение между функционалната натовареност на предлозите, от една страна, и клитичните местоимения, които са аргументи клитики, от друга. Пълен функционален синкретизъм виждаме само при граматическите значения. Както показahme, този синкретизъм е от синтактичен тип и от историческа гледна точка, т.е. осъществил се е в подходящите синтактични условия, които са свързани с граматикализацията на датива от по-конкретни към по-абстрактни значения.

В гръцкия език посоката на развитие при генитива е по-скоро обратната – от вътрешен притежател през външен притежател и през бенефициент към реципиент, което е последната запазена функция на датива (в българския посоката върви от реципиент през бенефициент и през предикативен притежател към външен притежател и оттам към вътрешен притежател). Загубата на датива в основните му функции започва да става по-забележима в периода между IV и VIII век, макар процесът да започва още през II век. В крайна сметка остават два варианта за изразяване на функциите на датива – с генитив и с (предложен) акузатив, характерен за северните гръцки диалекти. В езика на новозаветния гръцки се срещат много малко дативни форми, докато през средногръцкия период (XI – XV век) вече се наблюдава конкуренция в диалектите между генитива и (предложния) акузатив при изразяване на основните значения на датива. И двата използвани предлога εἰς ‘на, при’ и διὰ > ὑπὲρ ‘за, заради’ управляват акузатив (подобно на директивните предлози в старобългарски); в съвременния книжовен гръцки и в южните диалекти са възможни и двата модела (генитив или предложен акузатив като единствен възможен падеж след предлог), а в северните диалекти се предпочита само акузатив (Mertyris 2015; П. Асенова (Асенова 2014) дава и редица примери от

²³³ В случая му реферира към представител на клитиките в морфологичен датив.

²³⁴ Притежател.

²³⁵ % – в някои употреби се използва *на*.

гръцките диалекти в Тракия, Македония и Мала Азия, където непрякото допълнение се маркира с акузатив на лично местоимение).

Започналата в епохата на гръцкото койне (ок. I – II век) замяна на предложните употреби на датива с конструкции с предлога εἰς и акузатив, намира паралел в развойната тенденция, наблюдавана в среднобългарския период на отстъпление на датива пред предложни конструкции (*на* плюс винителен или местен падеж), изразяващи първоначално целта на движението, а впоследствие и финално значение, близко до това на реципиента или напълно еднакво с него, както свидетелстват цитираните от К. Мирчев примери (Мирчев 1978: 285 – 287) от Болонския псалтир (срв. *поношдаѡѡ жє вѣси на ѣлка; дѣша жє моѡ възрадочетѣ са на га*) и от Добрейшовото евангелие (срв. *шедыши домѡ – акузатив за цел на движение*). Акузативът е третият падеж, използван и в двата езика с предлози. Предлозите εἰς ‘на, при’ и διὰ > γὰ ‘за, заради’ са използвани за изразяване на реципиент и бенефициент до средногръцкия период (XI – XV век), на които в съвременния български отговарят *на* и *за* със същите употреби. В този процес акузативът се превръща и в единствения падеж, управляван от предлог.

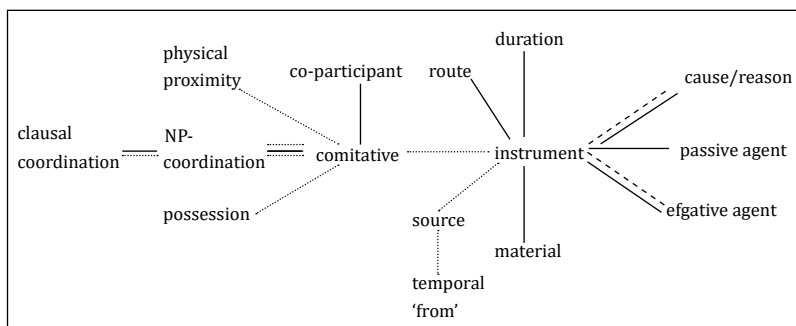
Общото в двата езика е, че посоката към аналитично развитие насочва към система, в която синтетичните падежи кодират изключително граматически функции (в гръцки), а граматикализираните предложни съчетания могат да кодират и граматически функции („падежни“ предлози), и конкретни (лексикални предлози).

6.3. Синкретизъм между инструментала и комитатива

Синкретизмът между комитатива и инструментала не е свързан само с европейските езици, макар именно те да изпъкват на картата за разпространението на явлението в Световния атлас на езиковите структури (вж. Stolz et al. 2013). Според тази карта синкретичното изразяване на двата падежа се среща в ок. 50% от европейските езици (във всички романски и германски езици), в ок. 30% от езиците, говорени в Африка (предимно в Западна, Югозападна, Централна Африка), в 19% от америндианските езици, в 17% от езиците в Азия и едва в 8% от езиците в Тихоокеанския басейн.

В повечето европейски езици синкретизмът между комитатива и инструментала е обвързан с много ранния процес на реструктуриране (който в редица езици води и до разпад) на падежната система. Синкретизмът във функциите на двата падежа е илюстриран на Фиг. 4 със семантичната карта на Х. Нарог и Ш. Ито (Narrog, Ito 2007:273 – 292; Narrog 2010; Malchukov 2010), която илюстрира съвпадението при функциите и на комитатива и генитива – при изразяването на притежание (където се

използват т.нар. орнативи, срв. *роклята с големите копчета, момчето със сините очи*) и локация (физическа близост, срв. рус. *с левой стороны (от Анны) (стоя вляво (от Анна)*), и на инструментала и генитива – при изразяването на източник (в руски с предлог *с/со*, срв. рус. *спускаюсь с вершины горы (слизам от върха на планината)*), *Возьми со стула свою игрушку!* (*Вземи си играчката от стола!*), *Мужчина напал с ножом на девятиклассника (Мъжът нападна с нож деветокласника)*, при изразяването на агент (срв. рус. *Дом строится рабочими (Къщата се строи от работниците)*).

Фиг. 4. Семантична карта на синкретизма при функциите на комитатива и инструментала (Narrog, Ito 2007: 282, Фиг. 7)

Повечето изследователи посочват, че синкретизмът между комитатива и инструментала е много ранен процес (вж. Heine, Kuteva 2006: 186), характерен за ранните индоевропейски езици. И двете отношения са се изразявали с падежен суфикс за инструментал, но развитието, което е свързано с реорганизацията на падежната система и съответния преход към аналитизъм, е било в посока предложно изразяване на комитатива (срв. рус. *тарелка с ножом и вилкой (чиния с нож и вилица)*) и безпредложно – на инструментала (срв. рус. *ударилa ножом женщину (удари с нож жената)*).

В старогръцки реорганизация на падежната система в тази част също минава през дателния и съответно родителния падеж – в старогръцки инструменталът се кодира с дателен падежен маркер, а комитативът – с предлог *σύν* ‘със’ плюс име в датив и *μετά* ‘със’ плюс име в генитив, който се разширява към инструментална функция, а в ранния византийски период вече е многозначен предлог (който се редуцира до *με* ‘със’) – според С. Лураги (Luraghi 2005) *μετά* е типичен пример за илюстрация на падежите като „радиална“ категория. Първоначално частицата (която се е използвала като наречие, преглаголна частица и в адпозиция – и в пре-, и в постпозиция – в именната фраза, Luraghi 2005: 133) е имала значение на ‘между’, което в класическия гръцки вече е загубено, а предлогът се употребява с генитив със значение на ‘със’ (съвместност) и с акузатив

със значение на 'след' (локация). Във византийския гръцки в резултат на синкретизма на падежните маркери μετά остава с локативното си значение 'след', като се редуцира по-късно до με със значението 'със', като и двете се прехвърлят и в новогръцкия книжовен език.

В ранния латински инструменталното значение се кодира от аблативния маркер (който изразява инструмент и по-рядко причина, вж. Lugaghi 2010: 69), докато собственото аблативно значение се кодира с предлога *cum* 'със' (с инструментално значение този предлог се среща само у Катул) – първите примери са при автори от периферията на империята, които често пишат на народнолатински, откъдето се разпространява и в късния латински (Heine, Kuteva 2006: 186 – 187). При разпада на падежната система, наследена от латински, романските езици остават и без аблативния маркер за инструментала, което затвърждава полисемията, която носят съответните предлози в романските езици (срв. фр. *avec* 'със', ит. *con* 'със', исп. *con* 'със', които маркират и инструментала, и комитатива).

В старобългарския инструменталът се изразява безпредложно само с падежен маркер или с предлога съ и име в инструментал, докато комитативът обикновено се изразява с предлога съ и име в инструментал. Същият предлог се използва и с име в генитив в аблативно (партитивно) значение (за отделяне, отдалечаване от дадено място; срв. Съшедъшоу же ємоу съ горы, Мт. 8:1²³⁶, Мар., гр. Καταβάντος δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ.GEN ὄρους.GEN).

В европейските езици синкретизмът може да се проследи при падежното маркиране (където такова е запазено – например в руски, както видяхме по-горе, в тези конструкции се използва творителен падеж, макар и след предлог *с/со*) и при предлозите, които въвеждат падежно маркирано или немаркирано име.

6.3.1. Функции на комитатива и на инструментала

В своя статия Л. Франко и М.Р. Манцини (Franco, Manzini 2017) защитават хипотезата, че инструменталът може да бъде интерпретиран като „обърнат“ датив или по-скоро цел (в рамките на т.нар. *spray/load* алтернация (Levin 1993), срв. *товаря сено на колата* и *товаря колата със сено*), а комитативът – като „обърнат“ генитив (срв. *червените обеци на момичето* и *момичето с червените обеци*), като и двете групи изразяват някакъв етап от развитието на отношението част – цяло (което може да бъде изразено и чрез други падежи в различните езици). Според двамата автори в много езици се развива общо релационно отношение между

²³⁶ Българският предлог със е загубил славянските пространствени (аблативни, срв. гр. ἀπὸ) значения, които са били поети от предлога *от* (срв. *слезе от планината*), и се е развил по посока на комитативните (социативните) в унисон с византийското με(τά) и латинското *cum* (вж. Асенова 1972: 228).

основните непреки падежи генитив–датив–инструментал, като общият споделен признак в тази редица е отношението част–цяло.

6.3.1.1. Функции на комитатива

Повечето изследователи посочват, че комитативът е по-сложен по признакова структура от инструментала (Stassen 2000: 18; Stolz 1998, 2001). В комитативните конструкции най-често участват одушевени референти, които се намират в асоциативно отношение на придружаване, откъдето и произтича конкуренцията между координацията и комитатива (срв. бълг. *Дойде Иван с Мария* и *Дойдоха Иван и Мария*)²³⁷, за която стана дума във Втора и в Пета глава. Същевременно се очертава и разликата между обектно ориентираните комитативи (срв. *Иван срещна Петър с/и Мария*) и субектно ориентираните комитативи (срв. *Иван дойде с Мария*). При първите комитативно маркираният елемент може да е свързан с именната група, която е в обектно отношение с глагола, докато при вторите комитативният елемент е свързан със субекта чрез предиката²³⁸.

Комитативните участници не са „ядрени“, а по-скоро периферни участници в асиметрични структури, които могат да се въвеждат с различни средства – предложни маркери, адпозитивна фрази, предложни фрази и комбинация от някои от тези средства. Според Т. Щолц и кол. (Stolz et al. 2008a, 2008b) в европейските езици преобладават два основни типа комитативни конструкции, въведени с предлога със значение ‘със’. Първата се присъединява като адюнкт (срв. бълг. *Ще дойда с мъжа си, Ще обядвам с Мария*; рус. *Я приду с мужем (Ще дойда с мъжа си), Я пообедаю с Патриком (Ще обядвам с Патрик)*; нем. *Ich möchte einfach nur mit Ihnen zu Abend essen! (Просто искам да вечерям с теб!)*, а втората – като модификатор в рамките на именната група в значение на орнатив (срв. бълг. *момчето с колелото*; рус. *девушка с жемчужной серёжкой*; нем. *das Mädchen mit den Perlenohrringen*; ит. *ragazza con l'orecchino di perla (момичето с перлената облица)*). Орнативът в много езици може да се изрази с прилагателно при изразяване на постоянно притежание (срв. бълг. *синеок (= със сини очи)*, англ. *blue-eyed (= with blue eyes)*, нем. *blauäugig (= mit blauen Augen)*).

Повечето автори посочват, че комитативите всъщност кодират притежание – временно или постоянно – между два елемента (обекта) (Stolz 2001a, 2001b; вж. и семантичната карта на Фиг. 4), изразени като имена или именни групи.

²³⁷ Комитативната координация от вида *аз с теб, ние с теб* (Corbett 1979, 1983). Според М. Хаспелмат обаче конюнктивната координация от типа А и Б е европеизмът (вж. във Втора глава).

²³⁸ В рамките на теорията за апликативите на Л. Пилкениен (Pylkkäinen 2008) именно тук е разликата между ниски и високи апликативи при комитативите.

6.3.1.2. Функции на инструментала

За разлика от комитативните конструкции при инструментала участва предимно неодушевен обект, който може да бъде манипулиран от (одушевен) агент (вж. Luraghi 2001a), за да окаже въздействие върху друг засегнат обект, който може да бъде както одушевен (срв. *Ударих Мария с вратата на колата*), така и неодушевен (срв. *Нарязях хляба с нож*) (Heine, Kuteva 2006: 184). В значението на инструментала изпъква агентивността – според М. Бейкър (Baker 2015) инструментът е междинен агент-тема, т.е. той едновременно извършва действието и е обект на манипулация от страна на другия (реалния действащ) агент (вж. и Marantz 1984).

Инструменталните значения на немския предлог *mit* 'със' например (Stolz et al. 2006: 41 – 43) изразяват инструмент (срв. нем. *mit einem Messer töten* (убивам с нож), медиатор – човек или инструмент (срв. нем. *Er soll einen Nachbarn mit einem Messer bedroht haben* (Говори се, че е заплашил съсед с нож); *Kaufe mit Sorgfalt ein* (Пазарувайте внимателно / с внимание), инструмент като средство за придвижване, средство за придвижване (срв. нем. *Ich komme mit dem Fahrrad* (Ще дойда с колело) и материал (*Anna füllt das Glas mit Milch* (Анна напълни чашата с мляко).

Инструменталите (или каузаторите) кодират релация между обект и глагол (събитие), като връзката е с предиката: в близката до обекта позиция значението е непосредствено свързано със състоянието на обекта (срв. *Нарязях хляба с нож*), но при някои глаголи може да е свързано и с цялото значение (срв. *Той живее с мисълта за победа*), докато в други случаи се откроява каузативното значение (срв. *Апетитът идва с яденето*).

Славянските езици демонстрират различия по отношение на изразяването на инструментала и комитатива, като според изследователите тези различия до голяма степен се дължат на контактното влияние – върху южнославянските езици (влияние от балканските езици) и върху лужишките езици (влияние от немски). От една страна, конструкциите в български, сръбски, словенски, както и в лужишките езици, които са загубили безпредложния инструментал, са напълно синкретични и се образуват с предлог и име, което може да е склонено в инструментал в езиците със запазени падежи (за примери, вж. Ухлик, Желе 2019). От друга страна, в източнославянските езици (руски, украински, белоруски), както и в полски, чешки, словашки и хърватски инструменталът все още се изразява безпредложно с име с (инструментален) падежен маркер, докато комитативът се въвежда с предлог и име с (инструментален) падежен маркер. Според Б. Хайне и М. Номачи (Nomachi, Heine 2011: 49) предложното изразяване на комитатива е характерно за езици, които са били в активен контакт с неславянски езици (вероятно с гер-

манските и по-специално с немския за лужишките езици и с романските езици и по-специално италианския – за молезийския хърватски, говорен в Южна Италия). Ако обаче повечето славянски езици всъщност кодират комитатива с предлог (вж. и таблицата у Heine, Kuteva 2006: 189), очевидно разликите са при безпредложното изразяване на инструментала. Освен това двамата автори оставят настрана балканските езици, които са загубили инструментала и в които този синкретизъм е много ранен.

Според А. Даниленко (Danylenko 2015) езиците или диалектите, които въвеждат предложно комитатива и го разграничават от безпредложния инструментал, се развиват в посока, обратна на тази на езиците, които синкретизират двата падежа. В различни диалекти на руския и белоруския инструментални участници се въвеждат с предлог (за разлика от книжовните езици) под влияние на съседни диалекти на балтийските езици. В украинските диалекти в Закарпатието, които са в контакт с румънски, както и в някои диалекти в Югозападна и в Северна Украйна инструментът също се въвежда с комитативния предлог (Danylenko 2015: 274 – 275). Предложно въвеждане на инструмента се среща и в някои полски и чешки диалекти, както и в исторически свидетелства от двата езика (Danylenko 2015: 276 – 278). Нещо повече, А. Даниленко твърди, че редупликацията на предлога *с* във формата *със* е мотивираща за комитативно-инструменталния синкретизъм като част от общите тенденции към аналитизъм тенденции към аналитизъм.

6.3.2. Инструментално-комитативният синкретизъм в българския език

Проявите на инструментално-комитативния синкретизъм могат да се проследят в различни конструкции в историята на българския език, като в много случаи се наблюдава зависимост и от семантиката и аргументната структура на предикатите.

В старобългарския език вършителят на действието се изразява по различни начини, сред които конструкция с отделителния предлог *отъ* и име в родителен падеж като наследник на стария аблатив) – вж. (12а, б), или безпредложно с име в инструментал – вж. (12в, г). Това редуване се среща и при пасивните конструкции (функцията на инструментал за изразяване на агент в пасивни конструкции е илюстрирана и на картата на Х. Нарог и Ш. Ито на Фиг. 4). Във всички примери от гръцкия текст по-долу агентът е въведен от предлог, който управлява име или в генитив (12а, б, в), или в датив в (22г).

(12) а. нъ имъже оготовано естъ отъ ѿтца моего. (Мт. 20:23, Мар.)
ἀλλ' οἷς ἠτοιμάσται ὑπὸ τοῦ GEN Πατρός GEN μου

б. да прославатъ са отъ ѿлвкъ. (Мт. 6:2, Мар.),
 ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν.GEN ἀνθρώπων.GEN
 в. Вѣсѣ мьнѣ прѣдана сѣтъ ѿтцѣмъ моимъ. (Мт. 11:27, Мар.)
 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ.GEN Πατρὸς.GEN μου,
 г. вѣдѣаше са дѣхмъ въ поустъинѣхъ. (Лк. 4:1, Мар.)
 καὶ ἦγετο ἐν τῷ.DAT Πνεύματι.DAT ἐν τῇ ἐρήμῳ

Полисемия се наблюдава и при предлога *съ*, който с име в инструментал изразява асоциатив и комитатив – вж. (13а, б), а с име в генитив – вж. (13в) – изразява източник (тоест старата функция на аблатива), в което си значение в съвременния български език е заменен от предлога *от* (срв. *слизам от планината*; *отъ* в старобългарски управлява само име в родителен падеж).

- (13) а. Ъко на разбоиника ли изидете съ орѣжьемъ и дръкольми ѿти ма.
 (Мк. 14:48, Мар.)
 Ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθατε μετὰ μαχαίρων.GEN καὶ ξύλων.GEN συλλαβεῖν με· (GNT)
 б. донѣдеже еси на пѣти съ нимъ. (Мт. 5:25, Мар.)
 ἕως ὅτου εἶ μετ' αὐτοῦ.GEN ἐν τῇ ὁδῷ· (GNT)
 в. Съшедъшоу же емоу съ горъи. (Мт. 8:1, Мар.)
 Καταβάντος δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ.GEN ὄρους.GEN (GNT)

В старобългарския очевидно се прави разграничение между агентивно-аблативната и комитативната функция, като първата се кодира или от предлога *отъ*, който управлява име в родителен падеж, или от безпредложен инструментал, докато втората – от предлога *съ*, който в тези употреби управлява име в инструментал (според А. Минчева (вж. частта за падежите в старобългарския език в (Дуриданов и кол. 1993: 353) безпредложният творителен комитатив почти не се среща в ранните писмени паметници, също както са редки и случаите на предикативен творителен, който е често срещан в славянските езици²³⁹). В българския език агентивният инструментал рано започва да се поема от конструкции с предлога *от* (както показват примерите в (12) по-горе).

Други употреби на инструментала за съпровождащи чувства и обстоятелства – примери от старобългарски са приведени в (14) – се интерпретират и като асоциативи (според термина на Л. Стасен (Stassen 2009), срв. *Погледна я със страх в очите*; наред с комитативите за придружаване на лица, които също изобилстват в старобългарски). В тези значения в

²³⁹ Откроява се тенденция към загуба на творителния падеж за сметка на предложните конструкции, които се утвърждават на основата на значението на предлога.

старобългарски най-често се използва отново комитативна конструкция с предлога *съ* плюс име в инструментал, но и тук има отделни регистрации на безпредложен инструментал (вж. и в гръцкия текст) като в (14г).

- (14) а. ꙗко въсѣкѣ иже възьритѣ на женѣ съ похотиѣ (Мт. 5:28, Мар.)
ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν
б. ꙗ авиє съ радостиѣ приемла є. (Мт. 13:20, Мар.)
καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς.GEN λαμβάνων αὐτόν·
в. даша ємоу оцѣтѣ пити съ злытыѣ сѣмѣшънѣ (Мт. 27:34, Мар.)
ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν οἶνον μετὰ χολῆς.GEN μεμιγμένον·
г. страхомъ же клонѣ са `и запрѣштениемъ (Супр. 3, 17г, 14–15)
Φόβῳ.DAT δὲ κλονούμενον ἐκ τῆς ἐπιταγῆς

Според П. Асенова (Асенова 2002: 101) предлогът *със* е граматикализиран в онези функции, които са били паралелни на гръцкото *μετά* (*με*) (кое-то съответства и на румънския *cu*, с употребите, наследени от латински), като примерите от гръцките текстове, приведени дотук, потвърждават това наблюдение (според нея полисемантичните предлози *на*, *за*, *от*, *със* са до голяма степен граматикализирани под влияние на балканските езикови контакти (Асенова 2002: 97 – 104). Успоредно с развитието на предлозите постепенно отпада и падежното окончание за инструментал, като според Ив. Харалампиев след XIV век то вече не е било познато на по-голямата част от българските диалекти (Харалампиев 2001: 193).

Според А. Соболев (Sobolev 2008) използването на предлога *от* в агентивно-аблативни конструкции е резултат от романско влияние, но определена роля е изиграло и посредничеството на гръцкия език.

Изводът, който се налага, е, че балкано-славянският модел за изразяване на всички отношения в инструментално-комитативната схема може да се опре върху хипотезата за разграничаването на аблативната функция на стария славянски инструментал (при разширяване на употребите на предложните фрази) от комитативната му функция, реализирана от предложна фраза – именно такава развитие наблюдаваме в най-рано засвидетелстваните балкански езици като гръцки и български. Същевременно подобни развития не са чужди и на езици извън балканските, което насочва към един по-общ развой в европейския езиков ареал, свързан най-вече с тенденцията към аналитизъм.

Заклучение

Прегледът и предложените в настоящата книга анализи на езикови явления в българския език в сравнение с проявите им в други европейски езици потвърждават изводите на изследователите относно позицията му като член на европейския езиков ареал, често определян след програмната статия на М. Хаспелмат (Haspelmath 2001) като „стандартен европейски език“ или европейски езиков съюз. Целта на нашия труд беше да проверим не само каква е позицията на българския език на ареалната карта на SAE, но и да очертаем някои важни негови характеристики, които определят ареално-типологическия му профил спрямо другите европейски езици, включително славянските и балканските езици. Славянските езици са относително единни по отношение на признаците на SAE (европеизмите), очертани от М. Хаспелмат, за разлика от балканските, които гравитират повече или по-малко към ядрото на ареала. От гледна точка на европеизмите българският език е запазил славянския си облик, което може да се проследи не само в синхрония, но и в диахрония, макар историческите процеси да не се отчитат при очертаването на типологичния профил на европейския ареал като относително компактна езикова зона. И въпреки че балканските езици се оказват по-централни в европейска езикова перспектива на картата на SAE, българският език се разграничава от тях и се приближава по редица свои особености до славянските езици, макар че е централен за Балканския езиков съюз – което отново потвърждава определението на Св. Иванчев за българския език като „класически и екзотичен“ (Иванчев 1982).

Българският език показва междинна позиция както по отношение на балканските, така и по отношение на славянските езици. Три са чертите, които отдалечават от останалите балкански езици – липсата на *имам*-перфект, липсата на стандарт за сравнение, въведен с частици, и липсата на граматикализиран неопределителен член. Българският език обаче е развил редица европейски черти, които го отдалечават от славянското му наследство, но които са характерни за южнославянските и за някои западнославянски езици. От славянското си наследство българският пази двойната негация, липсата на задължителен местоименен подлог и *съм*-перфекта, но за разлика от по-консервативните източнославянски езици е развил експериментални конструкции с номинатив и определителен член от балкански тип. Екзотична черта на българския език е специ-

фиката на родително-дателния синкретизъм в исторически план, отразена и в съвременните конструкции, които изразяват посесивни и дативни значения чрез омонимни аналитични конструкции. Това е причината да отделим повече внимание на тези конструкции в историята на езика и в съвременното му състояние, което ни доведе до извода, че българският език споделя някои неизследвани досега балкански модели.

Хипотезата, че пътят на българския език към европейските езици е балкански, изказана от Й. Линдстет, не се потвърждава и всъщност би била валидна само ако в центъра поставим романските езици. Само че чертите, които сближават българския с романските езици и които са характерни и за балканския езиков съюз, не фигурират сред европеизмите на М. Хаспелмат, защото не са характерни за другите групи езици, а същевременно се оказва, че самите романски езици нямат единен типологичен профил, поради което и отстоят (с изключение на френския) в различна степен от центъра на SAE. Разгледаното в Първа и Втора глава частично припокриване между европеизми и балканизми все пак означава, че българският следва в общи линии характерната за по-централните европейски езици посока към аналитичен строеж, която обаче е езиково-специфична и има различни проявления на различни езикови равнища, които за да се разберат, трябва да се проследят исторически, включително с отчитане на контактните влияния на всеки един език.

Същевременно се оказва, че независимо че посоката на развитие и проявление на езиковите промени в езика отразява процеси, характерни за целия европейски ареал, за очертаване на значението и границите на процесите са важни не само съответните езикови явления като резултат към определен (синхронен) момент, а самият характер на процесите, довели до синхронното състояние, както това може да се проследи чрез съпоставката между началното състояние и сравнения с него краен резултат след евентуалната промяна. Безспорно е, че контактните влияния са изиграли значителна роля за ареалния профил на българския език от структурна гледна точка, но тези контакти са били в значителна степен ограничени и не са надхвърлили географските рамки на Балканите по обясними исторически причини.

Българският език се оказва сравнително консервативен, поне що се отнася до европеизмите и до синтаксиса. Това се потвърждава и от разглежданите явления, свързани с изразяване на притежателността на различните езикови равнища – глаголна система, предикативна структура и именна система. В Трета глава показахме, че българският език може да се приеме за „остров“ сред езиците, които имат или развиват перфектни или перфектоподобни форми с *имам* като спомагателен глагол, защото нито

в исторически план, нито днес е граматикализиран тези форми. Отделните говори, в които са регистрирани форми с *имам* и минали страдателни причастия, които могат да се анализират като перфектоподобни, са били в дълготраен езиков контакт с език с *имам*-конструкции с по-висока степен на граматикализация. Развитието на формите с еловото причастие към други модални форми започва рано, но това развитие не води до отстъпление на славянския перфект, който в останалите славянски езици се настанява и във формите за минало време. Тоест по тази черта българският отново е славянски и пази по-ранно състояние.

В Четвърта глава беше разгледан един от централните европеизми, а именно – изразяването на външен притежател в датив, като конструкцията в български се различава спрямо конструкциите в разгледаните европейски езици, включително южнославянските и балканските. Различията са свързани с процесите на граматикализация на посесивността и съвпадението по форма и функция на дателните и посесивните местоимения. Граматикализацията на посесивността различава значително българския език от всички европейски езици, включително от славянските, където тъкмо чрез конструкцията с външен притежател се пазят някои от функциите на старославянския симпатетичен датив с имплицитно посесивно отношение заради съхранения генитив за изразяване на вътрешнопосесивни отношения. Оттук и конструкцията с външен притежател с дателен елемент в тези езици има профила на афективна конструкция и е близка до (ин)комодалния датив. В резултат на генитивно-дативния синкретизъм в историята на българския език кратките дателни форми на личните местоимения са се интегрирали в именната фраза и са се трансформирали в посесивни клитики. Диференциацията повдига въпроса за граматическата (признаковата) спецификация на дативното местоимение, а и още по-важния въпрос дали става въпрос за две омонимни форми (съответно датив и генитив-посесив), или за една синкретична форма, която включва признаците и на двете категории и активира едното или другото значение според минималния изреченски контекст и други маркери като дефинитност, синтактична позиция, тип предикат, информационно членение на изречението.

В Пета глава се прави преглед именно на изразяването на посесивността чрез предикацията. Формулирана е хипотеза за по-общото разграничение на структурите за изразяване на временно и постоянно притежание в езиците, които са по-далеч от центъра на европейския езиков ареал, което може да обясни разликите, свързани с неотчуждаемата собственост, и може да се окаже важен фактор за класическото разделение на отчуждаема и неотчуждаема собственост. Чрез преосмисляне

на определени конструкции като предикативни и в резултат от историческия синкретизъм между инструментал и комитатив българският език показва сходно поведение и с други периферни за SAE езици (като например португалски и исландски), разположени на север и на запад от центъра. Това е в потвърждение на по-общата хипотеза, че по-консервативните черти се пазят в периферията на ареала на което и да е явление, което не означава непременно, че съдбата на изконните черти е предопределена, така че в един и същ език могат да съществуват иновативни, но и архаични черти с частично припокриващи се, но и специализирани функции.

В Шеста глава се разглежда падежният синкретизъм при изразяването на притежателността, като акцентът е върху родително-дателния и с бележки върху инструментално-комитативния синкретизъм. Посоката към аналитично развитие в европейските езици насочва към система, в която синтетичните падежи кодират изключително граматически функции, а граматикализираните предложни съчетания могат да кодират и граматически функции („падежни“ предлози), и конкретни (лексикални предлози). Синкретични развития в такава посока не са чужди обаче и на езици извън балканските, което насочва към един по-общ развой в европейския езиков ареал, свързан с тенденцията към аналитизъм.

Цитирана литература

- Åfarli, T.A. 1992. *The Syntax of Norwegian Passive Constructions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Aikhenvald, A.Y. 2013. Possession and ownership: A cross-linguistic typology. – In: A.Y. Aikhenvald (ed.). *Possession and Ownership: A Cross-linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1 – 64.
- Aikhenvald, A.Y. 2018. Evidentiality and language contact. – In: A.Y. Aikhenvald (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 148 – 172.
- Alexander, R. 2019. Tracking new elements in Bulgarian dialects. – In: J.J. Pennington, V.A. Friedman, L.A. Grenoble (eds.). *And Thus You Are Everywhere Honored. Studies Dedicated to Brian D. Joseph*. Bloomington, IN: Slavica Publishers, pp. 21 – 28.
- Alexiadou, A. 2003. Some notes on the structure of alienable and inalienable possessors. – In: M. Coene, Y. D'hulst (eds.). *From NP to DP. Vol. 2: The Expression of Possession in Noun Phrases*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 167 – 188.
- Alexiadou, A. 2010. On the morpho-syntax of (anti-)causative verbs. – In: M. Rappaport Hovav, E. Doron, I. Sichel (eds.). *Lexical Semantics, Syntax, and Event Structure*. Oxford: Oxford University Press, pp. 177 – 203.
- Alexiadou, A., E. Anagnostopoulou, F. Schäfer. 2006. The properties of anticausatives crosslinguistically. – In: M. Frascarelli (ed.). *Phases of Interpretation*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 187 – 211.
- Alexiadou, A., E. Anagnostopoulou. 1998. Parametrizing AGR: Word order, V-movement and EPP-checking. – *Natural Language & Linguistic Theory* 16 (1998): 491 – 539.
- Alexiadou, A., E. Anagnostopoulou. 2004. Voice morphology in the causative-inchoative alternation: Evidence for a non-unified structural analysis of unaccusatives. – In: A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou, M. Everaert (eds.). *The Unaccusativity Puzzle: Explorations of the Syntax-Lexicon Interface*. Oxford: Oxford University Press, pp. 114 – 136.
- Alexiadou, A., G. Müller. 2008. Class features as probes. – In: A. Bachrach, A. Nevins (eds.). *Inflectional Identity*. Oxford: Oxford University Press, pp. 101 – 155.
- Alexiadou, A., L. Haegeman, M. Stavrou. 2007. *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Allen, C. 2019. *Dative External Possessors in Early English*. Oxford: Oxford University Press.
- Anagnostopoulou, E. 2003. *The Syntax of Ditransitives: Evidence from Clitics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Arhipov, A. 2009. Comitative as a cross-linguistically valid category. – In: P. Epps, A. Arhipov (eds.). *New Challenges in Typology: Transcending the Borders and Refining the Distinctions*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 223 – 246.
- Arnaudova, O. 2010. *Focus and Bulgarian clause structure: Word Order Variation and Prosody*. Berlin: VDM Verlag Dr. Müller.
- Aronson H. 2006. *The Balkan Linguistic League, "Orientalism", and Linguistic Typology*. Ann Arbor, New York: Beech Stave.

- Arylova, A. 2012. AnchorP. Argument structure of the Russian BE-possessive. – In: *Proceedings of ConSole*, vol. 19, pp. 25 – 48.
- Arylova, A. 2013. *Possession in the Russian clause. Towards Dynamicity in Syntax*. Groningen Dissertation in Linguistics (Grodil).
- Asenova, P. 1978. Constructions possessives inverses en bulgare. – *Zeitschrift für Balkanologie* 14 (1978): 9 – 14.
- Asenova, P. 2001/2016. Observations sur la structure du texte balkanique – *Zeitschrift für Balkanologie* 37.2 (2001): 119 – 135. [Asenova, P. 2016. Observations sur la structure du texte balkanique. – В: П. Асенова. *Избрани статии по балканско езиковедие*. София: АПП Аля, с. 212 – 240.]
- Asenova, P. 2016. Contact de langues: les dialectes grecs en Bulgarie. – In: *Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting, Patras 25–28 September 2014*. Patras: University of Patras, pp. 1 – 16.
- Asenova, P. 2018. Balkan syntax: Typological and diachronic aspects. – In: I. Krapova, B. Joseph (eds.). *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 13 – 36.
- Asenova, P. 2022. The correlation between the simple and the complex preterites. – In: E. Tarpomanova, P. Asenova, B. Vouchnev (eds.). *ГЛАГОЛАТН. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 134 – 181.
- Asenova, P., C. Markou. 2022. Grammaticalization and modality of future tense forms. II. Modality on the way to temporality: verb phrases with future meaning. – In: E. Tarpomanova, P. Asenova, B. Vouchnev (eds.). *ГЛАГОЛАТН. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 284 – 314.
- Asenova, P., V. Aleksova. 2008. L'aspect balkanique de la nota accusativi personalis. – *Zeitschrift für Balkanologie* 44.1 (2008): 1 – 23.
- Asenova, P., Z. Guentchéva. 2022a. Grammaticalization and modality of future tense forms. I. Modal uses of future tense. – In: E. Tarpomanova, P. Asenova, B. Vouchnev (eds.). *ГЛАГОЛАТН. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 260 – 283.
- Asenova, P., Z. Guentchéva. 2022b. Reflexive and middle voice. – In: E. Tarpomanova, P. Asenova, B. Vouchnev (eds.). *ГЛАГОЛАТН. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 438 – 462.
- Authier, J. M., L. Reed. 1992. On the syntactic status of French affected datives. – *The Linguistic Review* 9.4 (1992): 295 – 312.
- Authier, J.-M. 1990. Null subjects in the DP, and inalienable construal in French. – In: A. Halpern (ed.). *Proceedings of the Ninth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: CSLI Publications, pp. 15 – 28.
- Authier, J.-M. 1992. Is French a null subject language in the DP? – *Probus* 4 (1992): 1 – 16.
- Avram, L., M. Coene. 2000. Dative/genitive clitics as last resort. – In: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova, L. Hellan (eds.). *Papers from the Third Conference on Formal Approaches to South-Slavic and Balkan Languages. University of Trondheim Working Papers in Linguistics* 34. Trondheim: NTNU, pp. 157 - 169.
- Avram, L., M. Coene. 2008. Romanian possessive clitics revisited. – In: D. Kalluli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 361 – 387.

- Axel, K., H. Weiß. 2011. Pro-drop in the history of German from Old High German to the modern dialects. – In: M. Wrátil, P. Gallmann (eds.). *Null pronouns*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 21 – 52.
- Babby, L. 1980. *Existential Sentences and Negation in Russian*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Baerman, M. 2008. Case syncretism. – In: A.L. Malchukov, A. Spencer (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, pp. 219 – 230.
- Bailyn, J.F. 2012. *The Syntax of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, M. 2015. *Case: Its Principles and its Parameters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baldi, P. 2002. Inalienable possession in Hittite and Proto-Indo-European. – In: L. Sawicki, D. Shalev (eds.). *Donum Grammaticum: Studies in Latin and Celtic Linguistics in Honour of Hannah Rosén*. Louvaine-la-Neuve: Peeters, pp. 29 – 37.
- Baldi, P., A. Nuti. 2010. Possession. – In: P. Baldi, P. Cuzzolin (eds.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax. Vol. 3: Constituent Syntax: Quantification, Numerals, Possession, Anaphora*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 239 – 388.
- Bally, C. 1926/1996. The expression of concepts of the personal domain and indivisibility in Indo-European languages. – In: H. Chappell, W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part-Whole Relation*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 31 – 62. Trans. by Christine Beal and Hilary Chappell. [Bally, C. 1926. L'expression des idées de sphere personnelle et de solidarite dans les langues indo-europeenne. – In: *Festschrift Louis Gauchat: zu seinem 60. Geburtstag*. Arau, s. 68 – 78.]
- Balode, L., A. Holvoet. 2001. The Latvian language and its dialects. – In: Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.). *Circum-Baltic Languages. Vol. 1: Past and Present*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 3 – 40.
- Baltazani, M. 2007. Intonation of polar questions and the location of nuclear stress in Greek. – In: C. Gussenhoven, T. Riad (eds.). *Tones and Tunes. Experimental Studies in Word and Sentence Prosody. Vol. 2*, Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 387 – 406.
- Barðdal, J., C. Arnett, S.M. Carey, T. Eythórsson, G.B. Jensen, G. Kroonen, A. Oberlin. 2016. Dative subjects in Germanic: A computational analysis of lexical semantic verb classes across time and space. – *STUF – Language Typology and Universals* 69.1 (2016): 49 – 84.
- Barðdal, J., L. Kulikov. 2008. Case in decline. – In: A. Malchukov, A. Spencer (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, pp. 470–478.
- Barker, C. 1995. *Possessive Descriptions*. Stanford: CSLI Publications.
- Barker, C. 1996. Presuppositions for proportional quantifiers. – *Natural Language Semantics* 4.3 (1996): 237 – 259.
- Barker, C. 2005. Remark on Jacobson 1999: Crossover as a local constraint. – *Linguistics and Philosophy* 28.4 (2005): 447 – 472.
- Barker, C. 2011. Possessives and relational nouns. – In: C. Maienborn, K. von Heusinger, P. Portner (eds.). *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning. 2 ed., Vol. 33*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1108 – 1129.
- Barker, C. 2019. Possessives and relational nouns. – In: P. Portner, K. von Heusinger, C. Maienborn (eds.). *Semantics – Noun Phrases and Verb Phrases*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 177 – 203.
- Baron, I., M. Herslund. 2001. Semantics of the verb HAVE. – In: M. Herslund, I. Baron, F. Sørensen (eds.). *Dimensions of Possession*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 85 – 98.

- Bassaganyas-Bars, T. 2015. The rise of *haver* as the existential predicate and the perfect auxiliary: The case of Old Catalan. – In: E. Csapak, H. Zeijlstra (eds.). *Proceedings of Sinn und Bedeutung*, Vol. 19, pp. 107 – 124.
- Bauer, B. 2000. *Archaic Syntax in Indo-European: The Spread of Transitivity in Latin and French*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Bechert, J. 1981. Notiz über eine Möglichkeit, die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft zu vervollständigen, oder: Lesefrüchte zur Verbesserung Mitteleuropas und anderer Weltgegenden. – *Papiere zur Linguistik* 25 (1981): 85 – 89.
- Bechert, J., G. Bernini, C. Buridant (Eds.). 1990. *Toward a Typology of European Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Beck, S. K., Johnson. 2004. Double objects again. – *Linguistic Inquiry* 35.1 (2004): 97 – 123.
- Belletti, A. 2004. Aspects of the low IP area. – In: L. Rizzi (ed.). *The structure of CP and IP. The Cartography of Syntactic Structures*. Vol. 2, Oxford: Oxford University Press, pp. 16 – 51.
- Belvin, R., M. Den Dikken. 1997. There, happens, to, be, have. – *Lingua* 101.3 – 4 (1997): 151 – 183.
- Bencini, G. 2003. Toward a diachronic typology of yes/no question constructions with particles. – *Proceedings from the annual meeting of the Chicago Linguistics Society* 39 (1): 604 – 621.
- Benedetti, M. 2010. Omogeneità formale e varietà funzionale in costrutti con *échein* in greco antico. – I: *Quae omnia bella devoratis. Studi in memoria di Edoardo Vineis*. A cura di R. Ajello, P. Berrettoni, F. Fanciullo, G. Marotta, F. Motta. Edizioni Plus, pp. 75 – 87.
- Benedetti, M. 2018. C'è Oggetto e Oggetto: esplorazioni semantico-sintattiche su *ἔχειν*. – I: *Tra semantica e sintassi: il ruolo della linguistica storica. Zwischen Semantik und Syntax: die Rolle der Historischen Sprachwissenschaft*. A cura di P. Cotticelli Kurras, S. Ziegler. Il Calamo, pp. 15 – 25.
- Bentein, K. 2012. The periphrastic perfect in Ancient Greek: A diachronic mental space analysis. – *Transactions of the Philological Society* 110.2 (2012): 171 – 211.
- Bentley, D., F.M. Ciconte, S. Cruschina. 2013. Existential constructions in crosslinguistic perspective. – *Italian Journal of Linguistics* 25.1 (2013): 15 – 43.
- Bentley, D., F.M. Ciconte, S. Cruschina. 2015. *Existentials and Locatives in Romance Dialects of Italy*. Oxford: Oxford University Press.
- Benveniste, É. 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Benvenuto, M.C., F. Pompeo. 2012. Expressions of predicative possession in Ancient Greek: “*εἶναι plus dative*” and “*εἶναι plus genitive*” constructions. – *AION – Annali del Dipartimento di Studi Letterari, Linguistici e Comparati* 1 (2012): 77 – 104.
- Benvenuto, M.C., F. Pompeo. 2020. *Towards a Morphosyntax of Old Persian Cases: The Genitive*. Hamburg: Baar-Verlag.
- Bernard, H.R. 1996. Qualitative data, quantitative analysis. – *CAM Journal* 8.1 (1996): 9 – 11.
- Bianchi, V., M. Frascarelli. 2010. Is topic a root phenomenon? – *Iberia* 2.1 (2010): 43 – 88.
- Bidese, E., A. Tomaselli. 2021. Language synchronization north and south of the Brenner Pass: modeling the continuum. – *STUF – Language Typology and Universals* 74.1 (2021): 185 – 216.
- Bierwisch, M. 1967. Syntactic features in morphology: General problems of so-called pronominal inflection in German. – In: *To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of His 70. birthday, 11. October 1966*. Vol. 1, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 239 – 270.
- Birnbaum, H. 1967. Balkanslavisch und Südslavisch: Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum. – *Zeitschrift für Balkanologie* 3 (1965): 12 – 63.

- Bisang, W. 1995. Verb serialization and converbs – differences and similarities. – In: M. Haspelmath, E. König (eds.). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 137 – 188.
- Bisang, W. 2001. Finite vs. non finite languages. – In: M. Haspelmath et al. (eds.). *Language Typology and Language Universals*. Vol. 2, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1400 – 1413.
- Bizzarri, C. 2015. Russian as a partial pro-drop language. – *Annali di Ca'Foscari. Serie occidentale* 49 (2015): 335 – 362.
- Blake, B. 1992. The case hierarchy. – *La Trobe Working Papers in Linguistics* 5 (1992): 1 – 6.
- Blake, B. 1994. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press. [Second edition: 2001.]
- Blass, F., A. Debrunner. 1961. *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Trans. by Robert W. Funk. Chicago: The University of Chicago Press.
- Błaszczak, J. 2008. What HAS to BE used? Existential, locative, and possessive sentences in Polish. – In: A. Antonenko et al. (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Stony Brook Meeting 2007*. Vol. 16, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 31 – 47.
- Boas, F. 1929. Classification of American Indian languages. – *Language* (1929): 1 – 7.
- Bogdan, Ioan (ed.). 1902. *Documente și regeste privitoare la relațiile țării românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*. Socecu.
- Bolinger, D. 1978. YES-NO Questions are not Alternative Questions. – In: H. Hiz (ed.). *Questions*. Dordrecht: Reidel Publishing. pp. 87 – 105.
- Boneh, N., L. Nash. 2012. Core and non-core datives. – In: B. Fernandez, R. Etxepare (eds.). *Variation in Datives: A Microcomparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, pp. 22 – 49.
- Borik, O., B. Gehrke. 2019. Participles: Form, use and meaning. – *Glossa: a Journal of General Linguistics* 4.1 (2019): 109.
- Borschev, V., B.H. Partee. 2002. The Russian genitive of negation: Theme-rheme structure or perspective structure? – *Journal of Slavic Linguistics* (2002): 105 – 144.
- Bošković, Ž. 1998. *Wh-phrases and wh-movement in Slavic*. Ms. University of Connecticut, Storrs. <https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/10boskovic.original.pdf> [15.03.2024]
- Bošković, Ž. 2001. *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface. Cliticization and Related Phenomena*. Elsevier.
- Bossong, G. 1998. Le marquage de l'expérience dans les langues d'Europe. – Dans: J. Feuillet (ed.). *Actance et valence dans les langues d'Europe*. Vol. 2, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, p. 259 – 294.
- Bresnan, J. 1973. Syntax of the comparative clause construction in English. – *Linguistic Inquiry* 4 (1973): 275 – 343.
- Bridget, D. 2019. The perfects of Eastern “Standard Average European”: Byzantine Greek, Old Church Slavonic, and the role of roofing. – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 145 – 186.
- Bruno, C. 2012. On a Latin-Greek diachronic convergence: the perfects with Lat. habeo/Gr. échō and a participle. – In: C. Chamoreau, I. Léglise (eds.). *Dynamics of Contact-induced Language Change*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 359 – 376.

- Burridge, K. 1996. Degenerate cases of body parts in Middle Dutch. – In: H. Chappell, W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part-Whole Relation*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 679 – 710.
- Businger, M. 2013. Haben-statives in German: A syntactic analysis. – In: A. Alexiadou, F. Schäfer (eds.). *Non-Canonical Passives*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 141 – 162.
- Bužarovska, E., L. Mitkovska. 2010. The grammaticalization of the habere-perfect in Standard Macedonian. – *Balkanistica* 23 (2010): 43 – 66.
- Bužarovska, E. 2017. The Contemporary Use of DOM in South-Western Macedonian Dialects. – *Rhema. Рема*. 3 (2017): 65 – 87.
- Bybee, J. L., R. Perkins, W. Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Çabej, E. 1975. Histori gjuhësore dhe strukturë dialektore e arbërishtes së Italisë. – *Studime Filologjike* 2 (1975): 51 – 69.
- Çabej, E. 1975. *Problemi i vendit të formimit të gjuhës shqipe*. V. Prishtinë: Rilindja.
- Caha, P. 2009. *The Nanosyntax of Case*. Dissertation. University of Tromsø, CASTL.
- Caha, P. 2011. *Case in Adpositional Phrases*. Ms. CASTL, Tromsø.
- Caha, P. 2019. Syncretism in morphology. – In: M. Aronoff (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, p. 1 – 28.
- Campbell, L. 2006. Areal linguistics: A closer scrutiny. – In: Y. Matras, A. McMahon, N. Vincent (eds.). *Linguistic Areas: Convergence in Historical and Typological Perspective*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 1 – 31.
- Campbell, L. 2017. Why is it so hard to define a linguistic area? – In: R. Hickey (ed.). *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 19 – 39.
- Capidan, T. 1925. *Meglenoromâni. Istoria și graiul lor (I)*. Bucharest: Cultura Națională.
- Catasso, N. 2011. Genitive-dative syncretism in the Balkan Sprachbund: An invitation to discussion. – *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 8.2 (2011): 70 – 93.
- Chappell, H., W. McGregor. 1996. Prolegomena to a theory of inalienability. – In: H. Chappell, W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part-Whole Relation*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 3 – 30.
- Cheng, L. L.-S., J. Rooryck. 2000. Licensing *Wh*-in-situ. – *Syntax* 3.1 (2000): 1 – 19.
- Chierchia, G. 2004. Scalar implicatures, polarity phenomena, and the syntax/pragmatics interface. – In: A. Belletti (ed.). *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures*. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press, pp. 39 – 103.
- Chomsky, N. 1981. *Lectures in Government and Binding: The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge, MA: MIT Press
- Chvany, C.V. 1975. *On the Syntax of BE-sentences in Russian*. Columbus, OH: Slavica Publishers.
- Cichosz, A., M. Grabski. 2020. The position of the genitive in Old English prose: Intertextual differences and the role of Latin. – *Folia Linguistica* 54. s41-s1 (2020): 1 – 35.
- Cienki, A. 1993. Experiencers, possessors, and overlap between Russian dative and u genitive. – In: *Proceedings of the 19th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, pp. 76 – 89.
- Cinque, G. 2020. *The Syntax of Relative Clauses: A Unified Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cinque, G. 2023. *On Linearization: Toward a Restrictive Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Cinque, G., I. Krapova. 2011. The two “possessor raising” constructions of Bulgarian. – In: S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph (eds.). *A Linguist's Linguist: Studies in South Slavic Linguistics in Honor of E. Wayles Browne*. Bloomington, IN: Slavica Publishers, pp. 123 – 148.
- Clancy, S.J. 2010. *The Chain of Being and Having in Slavic*. Amsterdam: John Benjamins.
- Clark, E.V. 1978. Locationals: Existential, locative, and possessive constructions. – In: J.H. Greenberg C.A. Ferguson, E.A. Moravcsik (eds.). *Universals of Human Language*. Vol. 4, Stanford: Stanford University Press, pp. 85 – 126.
- Collins, C., H. Thráinsson. 1993. Object shift in double object constructions and the theory of case. – *Papers on Case and Agreement II: MIT Working Papers in Linguistics* 19 (1993): 131 – 174.
- Collins, C., H. Thráinsson. 1996. VP-internal structure and object shift in Icelandic. – *Linguistic Inquiry* 27.3 (1996): 391 – 444.
- Comrie, B. 1998. Rethinking the typology of relative clauses. – *Language Design* 1 (1998): 59 – 86.
- Comrie, B., G.G. Corbett 1993. *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge.
- Corbett, G.G. 1979. *Predicate Agreement in Russian*. Birmingham Slavonic Monographs.
- Corbett, G.G. 1983. *Hierarchies, Targets and Controllers: Agreement Patterns in Slavic*. London: Croom Helm.
- Corbett, G.G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, G.G. 2010. Agreement in Slavic. – *Glossos* 10 (2010): 1 – 61.
- Cornilescu, A. 1995. Rumanian genitive constructions. – In: G. Cinque, G. Giusti (eds.). *Advances in Roumanian Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 1 – 54.
- Coseriu, E. 1971. Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein. – In: *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, s. 135 – 147.
- Creissels, D. 2013. Control and the evolution of possessive and existential constructions. – In: E. van Gelderen, J. Barðdal, M. Cennamo (eds.). *Argument Structure in Flux: The Naples-Capri Papers*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 461 – 476.
- Creissels, D. 2014. *Existential predication in typological perspective*. Ms. Université Lyon. <<http://www.deniscreissels.fr/public/Creissels-Exist.Pred.pdf>>
- Creissels, D. 2015. Existential predication and trans-possessive constructions. – In: *Colloque international 'La prédication existentielle dans les langues naturelles: valeurs et repérages, structures et modalités'(10 – 11 April 2015)*, INALCO, Paris.
- Creissels, D. 2019. Inverse-locational predication in typological perspective. – *Italian Journal of Linguistics* 31.2 (2019): 37 – 106.
- Cristea, T. 1974. Remarques sur le datif possessif en roumain et en français. – *Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane* X (1974): 5 – 14.
- Croft, W. 1985. Indirect object “lowering”. – *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Vol. 11, pp. 39 – 51.
- Croft, W. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations: The Cognitive Organization of Information*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Croft, W. 2012. *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruschina, S. 2012. Focus in existential sentences. – In: V. Bianchi, C. Chesì (eds.). *Enjoy Linguistics. Papers Offered to Luigi Rizzi on the Occasion of His 60th Birthday*. Siena: CISCL Press, pp. 77 – 107.
- Cuervo, M.C. 2003. *Datives at Large*. Doctoral dissertation. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.

- Cuervo, M.C. 2015. Parameters in argument structure II: Causatives and applicatives. – In A. Fábregas, J. Mateu, M.T. Putnam (eds.). *Contemporary Linguistic Parameters*. London: Bloomsbury Academic, pp. 123 – 145.
- Cuervo, M.C. 2020. Datives as applicatives. – In: A. Pineda, J. Mateu (eds.). *Dative Constructions in Romance and Beyond*. Berlin: Language Science Press, pp. 1 – 39.
- Cysouw, M. 2008. Linear order as a predictor of word order regularities. – *Advances in Complex Systems* 11.3 (2008): 415 – 420.
- Cysouw, M. 2008. Linear order as a predictor of word order regularities. – *Advances in Complex Systems* 11.03 (2008): 415 – 420.
- Cysouw, M. 2011. Quantitative explorations of the world-wide distribution of rare characteristics, or: the exceptionality of north-western European languages. – In: H.J. Simon, H. Wiese (eds.). *Expecting the Unexpected: Exceptions in Grammar*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 411 – 431.
- Dahl, Ö. 1990. Standard Average European as an exotic language. – In: J. Bechert, G. Bernini, C. Buridant (eds.). *Toward a Typology of European Languages*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 3 – 8.
- Dahl, Ö. 2001. Principles of areal typology. – In: M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (eds.). *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Vol. 2, Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 1456 – 1470.
- Dahl, Ö. 2015. *Grammaticalization in the North: Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars*. Berlin: Language Science Press.
- Dahl, Ö., M. Koptjevskaja-Tamm. 1998. Alienability splits and the grammaticalization of possessive constructions. – In: *Papers from the 16th Scandinavian Conference of Linguistics*. Turku: University of Turku, pp. 38 – 49.
- Dal Pozzo, L. 2011. *Testing the Acquisition of New Information Subjects: Evidence from Italian and Finnish*. Ph.D. dissertation. University of Siena.
- Dalrymple, M., I. Nikolaeva. 2011. *Objects and Information Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dambriūnas, L., A. Klimas, W.R. Schmalstieg. 1998. *Introduction to Modern Lithuanian*. Brooklyn/New York: Franciscan Fathers.
- Danylenko, A. 2002. The East Slavic HAVE: Revising a developmental scenario. – In: *Proceedings of the Thirteenth Annual UCLA Indo-European Conference*. Los Angeles. November 9 – 10, 2001. *Journal of Indo-European Studies Monograph Series* 44. Washington. D.C.: Institute for the Study of Man, pp. 105 – 127.
- Danylenko, A. 2005. Is there any possessive perfect in North Russian? – *Word* 56.3 (2005): 347 – 379.
- Danylenko, A. 2006. *Slavica et Islamica: Ukrainian in Context*. München: Otto Sagner Verlag.
- Danylenko, A. 2013. Ukrainian in the language map of Central Europe: Questions of areal-typological profiling. – *Journal of Language Contact* 6.1 (2013): 134 – 159.
- Danylenko, A. 2015. On the mechanisms of the grammaticalization of comitative and instrumental categories in Slavic. – *Journal of Historical Linguistics* 5.2 (2015): 267 – 296.
- Danylenko, A. 2019. Balkanisms and carpathianisms or, Carpathian balkanisms? – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 347 – 384.
- Danylenko, A., M. Nomachi. (Eds.). 2019. *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

- De Acosta, D. 2011. Rethinking the genesis of the Romance periphrastic perfect. – *Diachronica* 28.2 (2011): 143 – 185.
- De Groot, C. 1995. The Hungarian converb or verbal adverbial in *-va/-ve*. – In: M. Haspelmath, E. König (eds.). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 283 – 311.
- Décsy, G. 1973/2000. *Die linguistische Struktur Europas*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1973. [Décsy, G. *The linguistic Identity of Europe*. Bloomington: Eurolingua, 2000.]
- Demiraj, S. 1976. *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*. Vol. II. Tiranë: Universiteti i Tiranës.
- Demiraj, S. 1985. *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*. Tiranë: 8 Nëntori.
- Demonte, V. 1988. El “artículo en lugar del posesivo” y el control de los sintagmas nominales. – *Nueva Revista de Filología Española* XXXVI. [Reprinted in Demonte, V. 1991. *Detrás de la palabra. – Estudios de gramática del español*. Madrid: Alianza, pp. 235 – 255.]
- Den Dikken, M. 1997. The syntax of possession and the verb ‘have’. – *Lingua* 101. 3 – 4 (1997): 129 – 150.
- Derzanski, I. 2000. Presupposition and interrogation. – *University of Trondheim. Working papers in Linguistics* 34 (2000): 217 – 228.
- Derzhanski, I. 2002. Presupposition and interrogation (The formation of yes/no questions: Some unexpected restrictions and what they can teach us). – *Third Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages. Balkanistica* 15 (2002): 147 – 169.
- Derzhanski, I. A. 1999. Monotonicity and interrogation. – In: F. Corblin, D. Godard, J.-M. Marandin (eds.). *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics*. Vol. 2, The Hague: Thesus, pp. 277 – 292.
- Diaconescu, R. 2004. *Romanian Applicative Constructions*. Doctoral dissertation. University of Ottawa.
- Dimitrova, M.S. 2020. *On the Syntax of yes-no Questions in Bulgarian and Portuguese*. Dissertation. University of Lisbon.
- Dimitrova, T. 2008. *The Old Bulgarian Noun Phrase: Towards an Annotation Specification*. Doctoral dissertation. Norwegian University of Science and Technology.
- Dimitrova-Vulchanova, M., G. Giusti. 1999. Possessors in the Bulgarian DP. – In: M. Dimitrova-Vulchanova, L. Hellan (eds.). *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 163 – 192.
- Dimitrova-Vulchanova, M., V. Vulchanov. 2006. Relative clauses in Old Bulgarian. – In: *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината на ст.н.с. Йордан Пенчев*. София: Артграф, с. 77 – 88.
- Dimitrova-Vulchanova, M., V. Vulchanov. 2007. Old Bulgarian syntax: The basics. – In: *Кирило-Методиевски студии* 17 (2007): 243 – 259.
- Dimitrova-Vulchanova, M., V. Vulchanov. 2008. Clitic doubling and Old Bulgarian. – In: D. Kalluli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 105 – 132.
- Dimitrova-Vulchanova, M., V. Vulchanov. 2010. Contact induced change and the rise and fall of N-to-D movement. – In: A. Breitbarth, C. Lucas, S. Watts, D. Willis (eds.). *Continuity and Change in Grammar*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 335 – 354.
- Dimitrova-Vulchanova, M., V. Vulchanov. 2011. An article evolving: The case of Old Bulgarian. – In: D. Jonas, J. Whitman, A. Garrett (eds.). *Grammatical Change. Origins, Nature, Outcomes*. Oxford: Oxford University Press, pp. 160 – 178.

- Dimova, E. 2012. *Bulgarian Multiple Wh-ordering, Specificity and Superiority*. Talk given at Slavic Linguistic Society 7. <https://www.academia.edu/download/30261594/SLS-7_-_Kansas_2012.pdf>
- Dimova, E. 2014. A new look at multiple free relatives: evidence from Bulgarian. Talk at the *9th Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society, University of Washington, Seattle, 19 – 21 September 2014*. 2014. <https://www.academia.edu/8671059/A_New_Look_at_Multiple_Free_Relatives_Evidence_from_Bulgarian> [20.03.2024]
- Dombrowski, Q., R. Alexander, V. Zhobov. 2019. Bulgarian Dialectology as Living Tradition: A labor of love. – *Slavic and East European Information Resources* 1 – 2 (2019): 3 – 22.
- Drinka, B. 2003. Areal factors in the development of the European periphrastic perfect. – *Word* 54.1 (2003): 1 – 38.
- Drinka, B. 2007. The development of the HAVE perfect. – In: R. Aranovich (ed.). *Split Auxiliary Systems: A Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 101 – 121.
- Drinka, B. 2011. The sacral stamp of Greek: Periphrastic constructions in New Testament translations of Latin, Gothic, and Old Church Slavonic. – *Indo-European Syntax and Pragmatics: Contrastive Approaches. Oslo Studies in Language* 3.3 (2011): 41 – 73.
- Drinka, B. 2017. *Language Contact in Europe: The Periphrastic Perfect Through History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drinka, B. 2019. Perfecting the notion of Sprachbund. – In: *Historical Linguistics 2015: Selected papers from the 22nd International Conference on Historical Linguistics, Naples, 27 – 31 July 2015*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 319 – 342.
- Dryer, M.S. 1982. In defense of a universal passive. – *Linguistic Analysis* 10.1 (1982): 53 – 60.
- Dryer, M.S. 1989. Article-noun order. – In: *Papers from the 25th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, pp. 83 – 97.
- Dryer, M.S. 1992. The Greenbergian word order correlations. – *Language* 68 (1992): 81 – 138.
- Dryer, M.S. 1998. Aspects of word order in the languages of Europe. – In: A. Siewierska (ed.). *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 283 – 319.
- Dryer, M.S. 2005. Relationship between the order of the object and verb and the order of relative clause and noun. – In: M. Haspelmath, M. Dryer, D. Gil, B. Comrie (eds.). *The World Atlas of Language Structures*. Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 366 – 369.
- Dryer, M.S. 2013. Polar questions. – In: M. Dryer, M. Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Dukova-Zheleva, G. 2010. *Questions and Focus in Bulgarian*. Dissertation. University of Ottawa.
- Dumitrescu, D. 1990. El dativo posesivo en español y en rumano. – *Revista Española de Lingüística* 20 (1990): 403 – 429.
- Ebert, K. 2001. Tense-aspect flip-flop and a somewhat elusive gram type. – In: K.H. Ebert, F. Zúñiga (eds.). *Aktionsart and Aspectotemporality in Non-European Languages*. Zürich: Universität Zürich, Seminar für Allgemeine Sprachwissenschaft, pp. 141 – 158.
- Eckhoff, H.M. 2011. *Old Russian Possessive Constructions: A Construction Grammar Approach*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Elliott, E.M. 2004. Imam ('have') plus past passive participle in the Bulgarian Erkech dialect. – In: R. Alexander, V. Zhobov (eds.). *Revitalizing Bulgarian Dialectology*. University of California Press, pp. 168 – 180.
- Farkas, D.F. 2010. The grammar of polarity particles in Romanian. – In: A. M. Di Sciullo, V. Hill (eds.). *Edges, Heads and Projections: Interface Properties*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 87 – 123.

- Farkas, D.F., K.É. Kiss. 2000. On the comparative and absolute readings of superlatives. – *Natural Language & Linguistic Theory* 18.3 (2000): 417 – 455.
- Filip, H. 1996. Psychological predicates and the syntax-semantics interface. – In: A. Goldberg (ed.). *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 131 – 147.
- Francez, I. 2007. *Existential Propositions*. Doctoral dissertation. Stanford University.
- Franco, L., M.R. Manzini. 2017. Instrumental prepositions and case: Contexts of occurrence and alternations with datives. – *Glossa: a journal of general linguistics* 2(1): 8.
- Franks, S. 1995. *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Franks, S. 1997. South Slavic clitic placement is still syntactic. – *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 4.2 (1997): 8.
- Franks, S. 2000. The internal structure of Slavic NPs, with special reference to Bulgarian. – In: *Generative Linguistics in Poland 2 (syntax and morphology) (Proceedings of the GLiP-2 Conference)*. Warsaw: Institute of Computer Science, Polish Academy of Sciences, pp. 53 – 70.
- Franks, S. 2006. Another look at li placement in Bulgarian. – *The Linguistic Review* 23.2 (2006): 161 – 211.
- Franks, S. 2009. Macedonian pronominal clitics as object agreement markers. – In: S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph (eds.). *A Linguist's Linguist: Studies in South Slavic Linguistics in Honor of E. Wayles Browne*. Bloomington, IN: Slavica Publishers, pp. 189 – 222.
- Franks, S. 2017. *Syntax and Spell-Out in Slavic*. Bloomington, IN: Slavica Publishers.
- Franks, S., C. Rudin. 2005. Bulgarian clitics as K⁰ heads. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The South Carolina Meeting 2004*. Vol. 13, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 104 – 116.
- Franks, S., C. Rudin. 2015. Invariant-to in Bulgarian. – In: M. Shrager, E. Andrews, G. Fowler, S. Franks (eds.). *Studies in Accentology and Slavic Linguistics in Honor of Ronald F. Feldstein*. Bloomington, Indiana: Slavica, pp. 99 – 136.
- Franks, S., T.H. King. 2000. *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- Frascarelli, M. 2021. The interpretation of null subjects in Romanian. – In: *Romance Languages and Linguistic Theory 2017: Selected Papers from Going Romance'31, Bucharest 355* (2021), 111.
- Freeze, R. 1992. Existentials and other locatives. – *Language* 68 (1992): 553 – 595.
- Friðjónsson, J. 1978. *A Course in Modern Icelandic: Texts, Vocabulary, Grammar, Exercises, Translations*. Reykjavik: Timaritið Skak.
- Fried, M. 1999. From interest to ownership: A constructional view of external possessors. – In: D. Payne, I. Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 473 – 504.
- Fried, M. 2009. Plain vs. situated possession in Czech: A constructional account. – In: W. B. McGregor (ed.). *The Expression of Possession*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 213 – 248.
- Fried, M. 2011. The notion of affectedness in expressing interpersonal functions. – In: M. Grygiel, L.A. Janda (eds.). *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*. Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 121 – 143.
- Friedman, V.A., B.D. Joseph. 2017. Reassessing Sprachbunds: A view from the Balkans. – In: R. Hickey (ed.). *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 55 – 87.
- Friedman, V.A. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, OH: Slavica Publishers.

- Friedman, V.A. 2004. The typology of Balkan evidentiality and areal linguistics. – In: O. M. Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 101 – 134.
- Friedman, V.A. 2018. Where do evidentials come from? – In: A. Aikhenvald (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 124 – 147.
- Friedman, V.A., B.D. Joseph. 2018. Non-nominative and depersonalized subjects in the Balkans: Arealty vs. genealogy. – In: J. Barðdal, N. Pat-El, S.M. Carey (eds.). *Non-Canonically Case-Marked Subjects. The Reykjavík-Eyjafjallajökull Papers*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 23 – 53.
- Friedman, V.A., B.D. Joseph. 2023/под печат. *The Balkan Languages*. Cambridge Language Survey series. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaeta, L., G. Seiler. 2021. A specter is haunting Europe: the Alps as a linguistic area? – *STUF – Language Typology and Universals* 74.1 (2021): 1 – 16.
- Geist, L. 2013. Bulgarian edin: The rise of an indefinite article. – In: *Formal Description of Slavic Languages*. Frankfurt/Main: Peter Lang, pp. 125 – 148.
- Genevska-Hanke, D. 2019. *Subject Realization in Bulgarian: Overt and Null Subjects in Bulgarian-German Interlanguage*. Doctoral thesis. University of Oldenburg, Oldenburg.
- Genevska-Hanke, D. 2020. Some notes on the nature of L1-attrition and its modeling. – *Second Language Research* 36.2 (2020): 207 – 212.
- Georgiev, V. 1968. Le problème de l'union linguistique balkanique. – *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*. VI. Linguistique. Sofia, 7 – 19.
- Gero, E.-C., A. Von Stechow. 2003. Tense in time: The Greek perfect. – In: R. Eckardt, K. von Heusinger, C. Schwarze (eds.). *Words in Time: Diachronic Semantics from Different Points of View*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 251 – 294.
- Giannakidou, A. 1998. *Polarity Sensitivity as (Non) Veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- Giannakidou, A., H. Zeijlstra. 2017. The landscape of negative dependencies: negative concord and n-words. – In: M. Everaert, H. van Riemsdijk (eds.). *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*. John Wiley, pp. 1 – 38.
- Gianollo, C. 2010. External possession in New Testament Greek. – *Journal of Latin Linguistics* 11.1 (2010): 101 – 130. [Gianollo, C. 2010. External possession in New Testament Greek. – In: *Papers on Grammar XI*, Roma, pp. 102 – 129.]
- Giger, M. 2006. On delimitation of analytic verbal forms (on the basis of three West Slavic constructions). – *Slavia* (2006): 359 – 371.
- Giger, M. 2009. Der Resultativ in den slavischen Sprachen. – In: S. Kempgen, P. Kosta, T. Berger, K. Gutschmidt (eds.). *Die slavischen Sprachen*. Berlin, pp. 269 – 274.
- Gil, D. 2001. Escaping Eurocentrism: Fieldwork as a process of unlearning. – In: J. Sakel, D. L. Everett (eds.). *Linguistic Fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 102 – 132.
- Gil, D. 2004. Riau Indonesian Sama: Explorations in macrofunctionality. – In: M. Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 371 – 424.
- Givón, T. 1981. On the development of the numeral 'one' as an indefinite marker. – *Folia Linguistica Historica* 2.1 (1981): 35 – 53.
- Gołąb, Z. 1984. *The Aromanian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*. Skopje.
- Gołąb, Z. 1984. *The Arumanian Dialect of Kruevo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Gołąb, Z. 1997. The ethnic background and internal linguistic mechanism of the so-called Balkanization of Macedonian. – *Balkanistica* 10 (1997): 13 – 19.

- Goldberg, A. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gordishevsky, G., S. Avrutin, 2003. Subject and object omissions in child Russian. – In: *Israeli association for theoretical linguistics conference*. Vol. 19. Israel: Ben Gurion University of the Negev.
- Gorshenin, M. 2012. The crosslinguistics of the superlative. – *Neues aus der Bremer Linguistikwerkstatt: Aktuelle Themen und Projekte* 31 (2012): 55 – 160.
- Grashchenkov, P., V.G. Markman. 2008. Non-core arguments in verbal and nominal predication: High and low applicatives and possessor raising. – In: *Proceedings of the 27th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, pp. 185 – 193.
- Graves, N. 2000. Macedonian – A Language with Three Perfects? – In: Ö. Dahl (ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 479 – 494.
- Greenberg, J. 1966. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. – In: J.H. Greenberg (ed.). *Universals of Language*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 40 – 70.
- Greenberg, Y. 2003. *Manifestations of Genericity*. Ph.D. dissertation. Bar Ilan University. New York: Routledge.
- Greenberg, Y. 2007. Exceptions to generics: Where vagueness, context dependence and modality interact. – *Journal of Semantics* 24.2 (2007): 131 – 167.
- Grković-Major, J. 2011. The development of predicative possession in Slavic languages. – In: M. Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Hokkaido: Slavic Research Center, Hokkaido University, pp. 35 – 54.
- Grünthal, R., J. Nichols. 2016. Transitivity-detransitivizing typology and language family history. – *Lingua Posnaniensis* 58.2 (2016): 11 – 31.
- Guentchéva, Z. 1994. *Thématisation de l'objet en bulgare*. Frankfurt: Peter Lang.
- Guentchéva, Z. 2008. Object clitic doubling constructions and topicality in Bulgarian. – In: D. Kalluli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 203 – 223.
- Guentchéva, Z. 2010. L'impersonnel dans les langues balkaniques: Convergences et divergences. – In: П. Асенова, А. Петрова, Т. Иванова (ред.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неология*. Велико Търново: Faber, pp. 24 – 50.
- Guéron, J. 1983. L'emploi possessif de l'article français. – *Langue française* 58 (1983): 23 – 35
- Guéron, J. 1985. Inalienable possession, PRO-inclusion and lexical chains. – In: J. Guéron, H.-G. Obenauer, J. -Y. Pollock (eds.). *Grammatical Representation*. Dordrecht: Foris, pp. 43 – 86.
- Guéron, J. 1986. Le verbe avoir. – *Recherches linguistiques de Vincennes* 14.15 (1986): 155 – 187.
- Gundel, J.K. 1988. Universals of topic-comment structure. – In: *Studies in Syntactic Typology*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 209 – 239.
- Gvozdanović, J. 1991. Syncretism and the paradigmatic patterning of grammatical meaning. – In: F. Plank (ed.). *Paradigms: The Economy of Inflection*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 133 – 160.
- Gvozdanović, J. 2019. Standard Average European Revisited in the Light of Slavic Evidence. – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 113 – 144.
- Haarmann, H. 1976. *Aspekte der Arealtypologie: Die Problematik der europäischen Sprachbinde*. Tübingen: Gunter Narr.
- Haiman, J. 1985. *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Halle, M. 1997. Distributed morphology: Impoverishment and fission. – In: B. Bruening, Y. Kang, M. McGinnis. *MIT Working Papers in Linguistics 30: Papers at the Interface*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 425 – 449.
- Hallman, P. 2022. Head and Dependent Marking in Clausal Possession. – *Special Collection: Cog-Net. Linguistic Inquiry* 53.3 (2022): 551 – 570.
- Harbert, W. 2007. *The Germanic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, A., L. Campbell. 1995. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartmann, J. M., N. Milicevic. 2008. The syntax of existential sentences in Serbian. – In: A. Antonenko et al. (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Stony Brook Meeting 2007*. Vol. 16, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Harves, S. 2003. Getting impersonal: Case, agreement, and distributive *po*-phrases in Russian. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Amherst Meeting 2002*. Vol. 11, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 235 – 254.
- Haspelmath, M. 1990. The grammaticization of passive morphology. – *Studies in Language* 14.1 (1990): 25 – 71.
- Haspelmath, M. 1993. More on the typology of inchoative/causative verb alternations. – In: B. Comrie, M. Plinsky (eds.). *Causatives and Transitivity*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 87 – 120.
- Haspelmath, M. 1994. Passive participles across languages. – In: B.A. Fox, P.J. Hopper (eds.). *Voice: Form and Function*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 151 – 178.
- Haspelmath, M. 1995. The converb as a cross-linguistically valid category. – In: M. Haspelmath, E. König (eds.). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1 – 56.
- Haspelmath, M. 1997. *Indefinite Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, M. 1998. How young is Standard Average European? – *Language Sciences* 20 (1998): 271 – 287.
- Haspelmath, M. 1999. External possession in a European areal perspective. – In: D. Payne, I. Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 109 – 135.
- Haspelmath, M. 2001a. The European linguistic area: standard average European. – In: M. Haspelmath et al. (eds.). *Language typology and language universals*. Vol. 2, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1492 – 1510.
- Haspelmath, M. 2001b. Non-canonical marking of core arguments in European languages. – In: A.Y. Aikhenvald, R.M.W. Dixon, M. Onishi (eds.). *Non-canonical Marking of Subjects and Objects*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 53 – 84.
- Haspelmath, M. 2003. The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. – In: M. Tomasello (ed.). *The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Vol. 2, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 211 – 242.
- Haspelmath, M. 2004. Coordinating constructions: An overview. – In: M. Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 3 – 40.
- Haspelmath, M. 2007. Coordination. – In: T. Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1 – 51.
- Haspelmath, M. 2013. Expletive subject of existential verb. – In: S.M. Michaelis, P. Maurer, M. Haspelmath, M. Huber (eds.). *Atlas of Pidgin and Creole Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

- Haspelmath, M. 2017. Equative constructions in world-wide perspective. – In: Y. Treis, M. Vanhove (eds.). *Similitive and Equative Constructions: A Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 9 – 32.
- Havers, W. 1911. *Untersuchungen zur Kasussyntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg, Trübner, 1911.
- Havránek, B. 1937. *Genera verbi v slovanských jazycích*. T. 2. Praha: Kr. Česká spol. nauk.
- Havránek, B., A. Jedlička. 1960. *Česká mluvnice*. Praha: SPN.
- Havu, J., E. Ştirbu. Perfectul simplu și perfectul compus în texte narative românești. – *Analele Științifice ale Universității »Alexandru Ioan Cuza«*. *Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu* 61. (2015): 139 – 165.
- Hazout, I. 2004. The syntax of existential constructions. – *Linguistic Inquiry* 35.3: 393 – 430.
- Heim, I. 1982. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun phrases*. Doctoral dissertation. Amherst: University of Massachusetts.
- Heine, B. 1997a. *Cognitive Foundations of Grammar*. New York, Oxford: Oxford University Press
- Heine, B. 1997b. *Possession: Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., T. Kuteva. 2001. Convergence and divergence in the development of African languages. – In: A.Y. Aikhenvald, R.M.W. Dixon (eds.). *Areal Diffusion and Genetic Inheritance: Problems in Comparative Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 393 – 411.
- Heine, B., T. Kuteva. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., T. Kuteva. 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., T. Kuteva. 2006. *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B., T. Kuteva. 2007. *The Genesis of Grammar: A Reconstruction*. Oxford University Press.
- Henkelmann, P. 2006. Constructions of equative comparison. – *STUF-Sprachtypologie und Universalienforschung* 59.4 (2006): 370 – 398.
- Herslund, M., I. Baron, F. Sørensen (eds.). 2001. *Dimensions of Possession*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.
- Hetzer, A. 1978. *Lehrbuch der vereinheitlichten albanischen Schriftsprache: Mit einem deutsch-albanischen Wörterbuch*. Hamburg: Buske.
- Hinrichs, U. 1989/1991. Das Slavische und die sogenannten Balkanismen. Für eine pragmatische Balkanlinguistik. – *Zeitschrift für Balkanologie* 26.1: 43–62.
- Hinrichs, U. 1999. Die sogenannten 'Balkanismen' als Problem der Südosteuropa-Linguistik und der allgemeinen Sprachwissenschaft. – In: U. Hinrichs, U. Büttner (eds.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden: Harrasowitz, pp. 429 – 461.
- Hinrichs, U. 2004. Orale Kultur, Mehrsprachigkeit, radikaler Analytismus: Zur Erklärung von Sprachstrukturen auf dem Balkan und im kreolischen Raum. Ein Beitrag zur Entmystifizierung der Balkanlinguistik. – *Zeitschrift für Balkanologie* 40.2 (2004): 141 – 174.
- Hock, H.H. 1998. Historical implications of a dialectological approach to convergence. – In: J. Fisiak (ed.). *Historical Dialectology: Regional and Social*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, pp. 283 – 328.
- Hoeksema, J. 1983. Negative polarity and the comparative. – *Natural Language & Linguistic Theory* 1.1 (1983): 403 – 434.

- Hoeksema, J. 1984. To be continued: The story of the comparative. – *Journal of Semantics* 3 (1984): 93 – 107.
- Hole, D. 2005. Reconciling “possessor” datives and “beneficiary” datives – toward a unified account of dative binding in German. – In: C. Maienborn, A. Wöllstein (eds.). *Event Arguments: Foundations and Applications*. Tübingen: Niemeyer, pp. 213 – 242.
- Holmberg, A. 2005. Is there a little pro? Evidence from Finnish. – *Linguistic Inquiry* 36.4 (2005): 533 – 564.
- Holmberg, A. 2010. Null subject parameters. – In: T. Biberauer, A. Holmberg, I. Roberts, M. Sheehan. *Parametric Variation: Null Subjects in Minimalist Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 88 – 124.
- Holmberg, A., A. Nayudu, M. Sheehan. 2009. Three partial null-subject languages: a comparison of Brazilian Portuguese, Finnish and Marathi. – *Studia Linguistica* 63.1 (2009): 59 – 97.
- Holmberg, A., C. Platzack. 1995. *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, A., U. Nikanne. 2002. Expletives, subjects, and topics in Finnish. – In: P. Svenonius (ed.). *Subjects, Expletives, and the EPP*. Oxford: Oxford University Press, pp. 71 – 106.
- Holton, D., G. Horrocks, M. Janssen, T. Lendari, I. Manolessou, N. Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holton, D., P. Mackridge, I. Philippaki-Warbuton. 1997. *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London: Routledge.
- Holvoet, A. 2003. Notes on possessive constructions in Baltic. – In: N. Ostrowski, O. Vaičiulytė-Romančuk (red.). *Prace bałtystyczne: język, literatura, kultura*. Tom 1, Warszawa, pp. 36 – 44.
- Holvoet, A. 2005. Attributive and predicative possession: some cases of ambiguity in Baltic and Slavonic. – *Zeitschrift für Slawistik* 50.1 (2005): 58 – 67.
- Hopper, P.J., E.C. Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge University Press. (Second edition: 2003)
- Hornby, P.A. 1971. Surface structure and the topic-comment distinction: A developmental study. – *Child Development* 42.6. (1971): 1975 – 1988.
- Horrocks, G. C. 1997/2010. *Greek: A History of the Language and its Speakers*. Malden.
- Horrocks, G.C. 2007. Syntax: From classical Greek to the koine. – In: A.-F. Christidis (ed.). *A History of Ancient Greek. From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 618 – 631.
- Horvath, J., T. Siloni. 2011. Anticausatives: against reflexivization. – *Lingua* 121.15 (2011): 2176 – 2186.
- Hristov, B. 2019. *Grammaticalising the Perfect and Explanations of Language Change: Have-and Be-perfects in the History and Structure of English and Bulgarian*. Leiden: Brill.
- Huntley, D. 1993. Old Church Slavonic. – In: G.G. Corbett, B. Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 125 – 187.
- Iatridou, S., E. Anagnostopoulou, R. Izvorski. 2001. Observations about the form and meaning of the perfect. – In: M.J. Kenstowicz (ed.). *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge: MIT Press, pp. 189 – 238.
- Ilioia, M., M. Van Peteghem. 2021. Dative experiencers with nominal predicates in Romanian: a synchronic and diachronic study. – *Folia Linguistica* 55.s42-s2 (2021): 255 – 290.

- Isačenko, A. 1974. On 'have' and 'be' languages. – In: M.S. Flier (ed.). *The Slavic Forum, Essays In Linguistics And Literature*. The Hague: Mouton, pp. 43 – 77.
- Isačenko, A.V. 1960. Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. – *Slovo a slovesnost* 21.1 (1960): 9 – 16.
- Izvorski, R. 1994. On the semantics of the Bulgarian indefinite article. – In: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The MIT Meeting 1993*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 235 – 254.
- Jaeger, T.F. 2003. Topicality and superiority in Bulgarian wh-questions. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Ottawa Meeting 2003*. Vol. 12, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 181 – 202.
- Jäger, A. 2008. *History of German Negation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Jagić, V. (ed.). 1883. *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus, characteribus cyrillicis transcriptum*. Berolini: Weidmannos. Sanktpeterburg: Tip. Imp. Akad. Nauk.
- Janda, L.A. 1993. *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Walter de Gruyter.
- Janssen, M.C. 2013. Perfectly absent: the emergence of the Modern Greek perfect in Early Modern Greek. – *Byzantine and Modern Greek Studies* 37.2 (2013): 245 – 260.
- Jiménez-Fernández, Á. L., B. Rozwadowska. 2017. On subject properties of datives in psych predicates: A comparative approach. – *Acta Linguistica Academica* 64.2 (2017): 233 – 256.
- Joseph, B. 1983/2009. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, B.D. 1992/2003. The Balkan Languages. – In: W. Frawley (ed.). *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 194 – 196. (Second edition: 2003.)
- Joseph, B.D. 2003. Evidentials: summation, questions, prospects. – In: A.Y. Aikhenvald, R.M.W. Dixon (eds.). *Studies in Evidentiality*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 307 – 327.
- Joseph, B.D. 2007. Broad vs. localistic dialectology, standard vs. dialect: The case of the Balkans and the drawing of linguistic boundaries. – In: *Papers from INCLAVE 4 (International Conference on Language Variation in Europe)*. Nicosia, pp. 119 – 134.
- Joseph, B.D. 2010/2020. Language contact in the Balkans. – In: R. Hickey (ed.). *The Handbook of Language Contact*. Oxford: Wiley – Blackwell Publishers, pp. 618 – 633. [Second edition: R. Hickey (ed.). *The Handbook of Language Contact*. Oxford: Wiley – Blackwell Publishers, 2020.].
- Jung, H. 2008. *The Grammar of Have in a Have-less Language: Possession, Perfect, and Ergativity in North Russian*. PhD Thesis. Harvard University.
- Jung, H. 2011. *The Syntax of the Be-possessive: Parametric Variation and Surface Diversities*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Junghanns, U., D. Lenertová. 2009. On the status of *na* marking indirect objects in Bulgarian. – In: *Studies in Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure. Proceedings of FDSL 7, Leipzig 2007*. Berlin, Germany: Peter Lang, pp. 155 – 166.
- Kahrel, P. 1996. *Aspects of Negation*. Doctoral dissertation. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Kallulli, D. 2006. Unaccusatives with dative causers and experiencers. A unified account. – In: D. Hole, A. Meinunger, W. Abraham (eds.). *Datives and Other Cases: Between Argument Structure and Event Structure*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 271 – 300.
- Kallulli, D. 2008. Clitic doubling, agreement, and information structure. – In: D. Kallulli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 227 – 256.

- Kallulli, D., L. Tasmowski (eds.). 2008. *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kapatsinski, V., C.M. Vakareliyska. 2013. [N[N]] compounds in Russian: A growing family of constructions. – *Constructions and Frames* 5.1 (2013): 69– 87.
- Kayne, R.S. 1975. *French Syntax: The Transformational Cycle*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kayne, R.S. 1993/2000. Towards a modular theory of auxiliary selection. – In: R. Kayne. *Parameters and universals*. Oxford: Oxford University, pp. 107 – 130. [First edition: *Studia Linguistica* 47 (1993): 3 – 31]
- Kayne, R.S. 2008. Expletives, datives, and the tension between morphology and syntax. – In: T. Biberauer (ed.). *The Limits of Syntactic Variation*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 175 – 218.
- Kiparsky, V. 1969. Gibt es ein finnougriechisches Substrat im Slavischen? – *Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia*, sarja B 153/4. Helsinki.
- Kiss, K.É. 1998. Identificational focus versus information focus. – *Language* 74.2 (1998): 245 – 273.
- Kittilä, S. 2005. Recipient-prominence vs. beneficiary-prominence. – *Linguistic Typology* 9.2 (2005): 269 – 297.
- Koch, P. 2012. Location, existence, and possession: A constructional-typological exploration. – *Linguistics* 50.3 (2012): 533 – 603.
- Koeva, S. Bulgarian alternations – lexicon or grammar? – *Southern Journal of Linguistics* 29 (2007): 77 – 106.
- Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova, E. Tarpomanova. 2012. The Bulgarian National Corpus: Theory and practice in corpus design. – *Journal of Language Modelling* 1 (2012): 65 – 110.
- Kondrashova, N. 1996. *The Syntax of Existential Quantification*. Doctoral dissertation, University of Wisconsin.
- König, E. 1970. Transformational grammar and contrastive analysis. – In: *PAKS Report No. 6*. University of Stuttgart PAKS Project, pp. 43 – 59.
- König, E. 2001. Internal and external possessors. – In: M. Haspelmath et al. (eds.). *Language Typology and Language Universals*. Vol. 2, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 970 – 978.
- König, E., M. Haspelmath. 1997. Les constructions à possesseur externe dans les langues d'Europe. – Dans: J. Feuillet (ed.). *Actance et valence dans les langues d'Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 525 – 606.
- König, E., P. Siemund. 2007. Speech act distinctions in grammar. – In: T. Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 276 – 324.
- König, E., V. Gast. 2009. *Understanding English-German Contrasts*. ESVbasics. Grundlagen der Anglistik und Amerikanistik 29. 2., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Schmidt.
- Köpke, B., D. Genevska-Hanke, 2018. First language attrition and dominance: Same same or different? – *Frontiers in psychology* 9 (2018): 1963.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 1996. Possessive noun phrases in Maltese: alienability, iconicity and grammaticalization. – *The Maltese noun phrase meets typology*. *Rivista di linguistica: Italian journal of linguistics* (1996): 245 – 274.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2001. “A piece of the cake” and “a cup of tea”: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. – In: Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.). *Circum-Baltic Languages. Vol. 2: Grammar and Typology*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 523 – 568.

- Koptjevskaja-Tamm, M. 2002. Adnominal possession in the European languages: form and function. – *STUF – Language Typology and Universals* 55.2 (2002): 141 – 172.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2003. Possessive noun phrases in the languages of Europe. – In: F. Plank (ed.). *Noun Phrase Structure in the Languages of Europe*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 621 – 722.
- Koptjevskaja-Tamm, M., B. Wälchli. 2001. The Circum-Baltic languages. An areal-typological approach. – In: Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.). *Circum-Baltic Languages. Vol. 2: Grammar and Typology*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 615 – 750.
- Kornfilt, J. 1997. On the syntax and morphology of relative clauses in Turkish. – *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 8 (1997): 24 – 51.
- Kortmann, B., J. Van der Auwera (Eds.). 2011. *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Vol. 1, Walter de Gruyter.
- Krapova, I. 2002. On the left periphery of the Bulgarian sentence. – *University of Venice Working Papers in Linguistics* 12 (2002): 107 – 128.
- Krapova, I. 2004. Word order in Topic-Focus structures in the Balkan languages. – In: *România Orientale XVII. Atti del IX convegno internazionale di studi sul sud-est europeo (Tirana, 30.08 – 3.09. 2004)*, pp. 139 – 162.
- Krapova, I. 2010. Bulgarian relative and factive clauses with an invariant complementizer. – *Lingua* 120.5 (2010): 1240 – 1272.
- Krapova, I. 2012. On the syntax of possession in the Balkan languages: The elusive nature of the external possessive construction. – In: T. Kahl, M. Metzeltin, H. Schaller (Hrsg.). *Balkanismen heute – Balkanisms Today in Balkanologie. Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft*. Vol. 3, Vienna: LIT Verlag, pp. 87 – 109.
- Krapova, I. 2019. Semantic and syntactic ambiguities with expressions of the type N1 N2 in Bulgarian. – In: К. Алексова (съст.). *Българистични езиковедски четения. Материали от международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. с. 260 – 268.
- Krapova, I. 2021. Complementizers and particles inside and outside of the left periphery: The case of Bulgarian revisited. – In: B. Wiemer, B. Sonnenhauser (eds.). *Clausal Complementization in South Slavic*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 211 – 269.
- Krapova, I. G. Cinque. Universal constraints on Balkanisms. A case study: The absence of clitic climbing. – In: I. Krapova, B. Joseph (eds.). *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 151 – 191.
- Krapova, I. T. Sočanac. 2019. Factivity in South Slavic languages. Complement and relative clauses. – In: *Selected Proceedings of Slavic Linguistic Society (SLS) 14, in Honor of Peter Kosta*. Berlin: Peter Lang, pp. 89 – 114.
- Krapova, I., G. Cinque. 2006. Two asymmetries between clitic left and clitic right dislocation in Bulgarian. In: H. Broekhuis, N. Corver, R. Huybregts, U. Kleinhenz, J. Koster (eds.). *Organizing Grammar. Linguistic Studies in Honor of Henk van Riemsdijk*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter, pp. 359 – 364.
- Krapova, I., G. Cinque. 2008a. Clitic reduplication constructions in Bulgarian. – In: D. Kalluli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 257 – 287.

- Krapova, I., G. Cinque. 20086. On the order of wh-phrases in Bulgarian multiple wh-fronting. – In: *Formal Description of Slavic Languages: The Fifth Conference, Leipzig 2003*. Peter Lang: Frankfurt am Main, pp. 318 – 336.
- Krapova, I., G. Cinque. 2013. The case for genitive case in Bulgarian. – In: L. Schürcks, A. Giannakidou, U. Etxeberria (eds.). *The Nominal Structure in Slavic and Beyond*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 237 – 274
- Krapova, I., G. Turano. 2018. Balkan and South Slavic enclaves in Italy. – In: T. Kahl, I. Krapova, G. Turano (eds.). *Languages, Dialects and Identities*. Cambridge Scholars Publishing, pp. 268 – 289.
- Krapova, I., T. Dimitrova. 2015 Genitive-dative syncretism in the history of the Bulgarian Language. Towards an analysis. – *Studi Slavistici* 12 (2015): 181 – 208.
- Krapova, I., T. Karastaneva. 2002. On the structure of the CP field in Bulgarian. – *Trondheim Working Papers in Linguistics* 34 (2000): 67 – 84.
- Krifka, M. 2013. Definitional generics. – In: A. Mari, C. Beyssade, F. Del Prete (eds.). *Genericity*. Oxford: Oxford University Press, pp. 372 – 389.
- Kulikov, L. 2006. Case systems in a diachronic perspective. – In: L. Kulikov, A.L. Malchukov, P. de Swart (eds.). *Case, Valency and Transitivity*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 23 – 47.
- Kulneff-Eriksson, K. 1999. *On 'Have' in Ancient Greek. An Investigation on Echo and the Construction einai with a Dative as Expressions for 'have'*. Lund: Lund University Press.
- Kurz, J. 1958. K otázce doby vzniku slovanských adjektiv složených a jejich původního významu. – In: *Studie ze slovanske jazykovedy*. Praha, s. 211 – 219.
- Kurzová, H. 2019. Defining the Central European convergence area. – In: A. Danylenko, M. Noma-chi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 261 – 290.
- Kuteva, T. 2001. *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Labov, W. 1972. Negative attraction and negative concord in English grammar. – *Language*, 48.4 (1972): 773 – 818.
- Laka, I. 1990. *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. Doctoral dissertation. Massachusetts Institute of Technology.
- Lambrecht, K. 1994. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Lamiroy, B. 2003. Grammaticalization and external possessor structures in Romance and Germanic languages. – In: M. Coene, Y. D'hulst (eds.). *From NP to DP. Vol. 2: The Expression of Possession in Noun Phrases*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 257 – 280.
- Landau, I. 2010. *The Locative Syntax of Experiencers*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Langacker, R.W. 2003. Strategies of clausal possession. – *International Journal of English studies* 3.2 (2003): 1 – 24.
- Langacker, R.W. 2017. Possession, location, and existence. – In: R.W. Langacker. *Ten Lectures on the Basics of Cognitive Grammar*. Leiden: Brill, pp. 295 – 338.
- Langacker, R.W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Leafgren, J. 2002. *Degrees of Explicitness: Information Structure and the Packaging of Bulgarian Subjects and Objects*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ledgeway, A. 2012. Greek disguised as Romance? The case of southern Italy. – *Modern Greek Dialects and Linguistics Theory* 5.1 (2012): 184 – 227.

- Lee-Schoenfeld, V. 2006. German possessor datives: Raised and affected. – *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 9 (2006): 101–142.
- Lee-Schoenfeld, V. 2016. The syntax of external and internal possessor variation in German inalienable possession. – *STUF – Language Typology and Universals* 69.1 (2016): 113 – 129.
- Lee-Schoenfeld, V., G. Diewald 2013. Explaining case variation in German inalienable possession constructions. – *Tampa Papers in Linguistics IV* (2013): 31 – 43.
- Legendre, G. 2000. Morphological and prosodic alignment of Bulgarian clitics. – In: J. Dekkers, F.R.H. van der Leeuw, J.M. van de Weijer (eds.). *Optimality theory: Syntax, phonology, and acquisition*. Oxford: Oxford University Press, pp. 423 – 462.
- Lehmann, C. 1984. *Der Relativsatz*. Tübingen: Narr.
- Lehmann, C. 1985. Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change. – *Lingua e Stile* 20 (1985): 303 – 318.
- Lehmann, C. 1995/2015. *Thoughts on Grammaticalization*. Munich: Lincom Europa, 1995. [Lehmann, C. 2015. *Thoughts on Grammaticalization*. Berlin: Language Science Press, 2015.]
- Lehmann, C. 1996. Person prominence vs. relation prominence. – In: B. Palek (ed.). *Typology: Prototypes, Item Orderings and Universals. Proceedings of the Conference held in Prague August 20 – 22, 1996*. Prague: Charles University Press, pp. 17 – 28.
- Lehmann, C. 1998. *Possession in Yucatec Maya*. Munich: Lincom Europa.
- Lehmann, C. 2005. Participant roles, thematic roles and syntactic functions. – In: T. Tsunoda, T. Kageyama (eds.). *Voice and Grammatical Relations. Festschrift for Masayoshi Shibatani*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, pp. 153 – 174
- Lehmann, C. 2016. *Foundations of body-part grammar*. Ms. <https://www.christianlehmann.eu/publ/lehmann_foundations_body_part_grammar_161219.pdf>
- Lehmann, W.P. 1974. *Proto-Indo-European syntax*. Austin: University of Texas Press.
- Lehmann, W.P. 1975. A discussion of compound and word order. – In: C.N. Li (ed.). *Word Order and Word Order Change*. Austin: University of Texas Press, pp. 149 – 162.
- Levin, B. 1993. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: University of Chicago Press
- Levin, B., M. Rappaport Hovav. 1995. *Unaccusativity: At the Syntax-lexical Semantics Interface*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Levin, B., M. Rappaport Hovav. 2005. *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levin, B., M. Rappaport. 1986. The formation of adjectival passives. – *Linguistic Inquiry* 17 (1986): 623 – 661.
- Levin, B., Rappaport Hovav, M. 2008. *Lexicalized manner and result are in complementary distribution*. Handout of talk given at the 24th meeting of the Israeli Association for Theoretical Linguistics.
- Levine, J. 1984. On the dative of possession in contemporary Russian. – *Slavic and East European Journal* 28 (1984): 493 – 501.
- Levine, J. 1986. Remarks on the pragmatics of the "inalienable dative" in Russian. – *Russian Language Journal* 40/135 (1986): 11 – 24.
- Levinson, L. 2011. Possessive WITH in Germanic: HAVE and the role of P. – *Syntax* 14.4 (2011): 355 – 393.

- Levkovych, N., L.F. Mazzitelli, T. Stolz. 2019. Slavic vis-à-vis Standard Average European: An areal-typological profiling on the morphosyntactic and phonological levels. – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 187 – 223.
- Lewis, L. 1967. *Turkish Grammar*. Oxford: Clarendon Press
- Lewy, E. 1942/1964. *Der Bau der europäischen Sprachen*. Dublin: Hodges-Figgis. (Second edition: Tübingen: Niemeyer, 1964).
- Li, C.N., S.A. Thompson. 1976. Subject and topic: A new typology of language. – In: C.N. Li (ed.). *Subject and Topic*. New York, San Francisco & London: Academic Press, pp. 457 – 490.
- Lindstedt, J. 2000a. Linguistic balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. – In: D. Gilbers, J. Nerbonne, J. Schaeken (eds.). *Languages in Contact*. (Studies in Slavic and General Linguistics 28). Amsterdam, Atlanta: Rodopi, pp. 231–246.
- Lindstedt, J. 2000b. The perfect – aspectual, temporal and evidential. – In: Ö. Dahl (ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 365 – 384.
- Lindstedt, J. 2005. *Kontaktto kun Balkanio*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Lindstedt, J. 2018. Diachronic regularities explaining the tendency towards explicit analytic marking in Balkan syntax. – In: I. Krapova, B. Joseph (eds.). *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 70 – 84.
- Lipovšek, F. 2011. The meaning of EPCs: Possessive dative and possessive locative juxtaposed. – In: M. Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Hokkaido: Slavic Research Center, Hokkaido University, pp. 111 – 126.
- Livitz, I. 2012. Modal possessive constructions: Evidence from Russian. – *Lingua* 122.6 (2012): 714 – 747.
- Lødrup, H. 2009. External and internal possessors with body part nouns: The case of Norwegian. – *SKY Journal of Linguistics* 22.221 (2009): 221 – 250.
- Lombard, A. 1974. *La langue roumaine*. Paris: Klincksieck.
- López, C.S. 2007. The possessive dative and the syntax of affected arguments. – *Cuadernos de lingüística del IUI Ortega y Gasset* 14 (007): 153 – 173.
- Lorentz, F. 1958 – 1962. *Gramatyka pomorska I-III [Pomeranian Grammar]*. Second edition. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Luraghi, S. 1987. Patterns in case syncretism in Indo-European languages. – In: *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*, 61. Amsterdam: Benjamins, pp. 355–371.
- Luraghi, S. 2001a. Some remarks on instrument, comitative, and agent in Indo-European. – *STUF – Language Typology and Universals* 54.4 (2001): 385 – 401.
- Luraghi, S. 2001b. Syncretism and the classification of semantic roles. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54.1 (2001): 35 – 51.
- Luraghi, S. 2004. The evolution of the Greek nominal paradigms: Economy and case syncretism from Mycenaean to Modern Greek. – *Classica et Mediaevalia* 55 (2004): 361 – 379.
- Luraghi, S. 2005. The history of the Greek preposition *μετά*: from polysemy to the creation of homonyms. – *Glotta* (2005): 130 – 159.
- Luraghi, S. 2009. The evolution of local cases and their grammatical equivalent in Greek and Latin. – In: J. Barðdal, S.L. Chelliah (eds.). *The Role of Semantic, Pragmatic, and Discourse Factors in the Development of Case*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 283 – 305.

- Luraghi, S. 2016. The mapping of space onto the domain of benefaction and some unpredicted trends in semantic change. – *Linguistics* 54.2 (2016): 339 – 379.
- Luraghi, S. 2020. External possessor constructions in Indo-European. – In: J. Barðdal, S. Gildea, E.R. Lujan (eds.). *Reconstructing Syntax*. Leiden: Brill, pp. 162 – 196.
- Luraghi, S., G. Inglese, D. Kölligan. 2021. The passive voice in ancient Indo-European languages: inflection, derivation, periphrastic verb forms. – *Folia Linguistica Historica* 42(2): 339 – 391.
- Lyons, C. 1986. The syntax of English genitive constructions. – *Journal of Linguistics* 22.1 (1986): 123 – 143.
- Lyons, C. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. 1967. A note on possessive, existential and locative sentences. – *Foundations of Language* 3.4 (1967): 390 – 396.
- Lyons, J. 1968. Existence, location, possession and transitivity. – In: B. Van Rootselaar, J.F. Staal (eds.). *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*. Vol. 52, pp. 495 – 504.
- Mackridge, P. 1985. *The Modern Greek language. A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Madariaga, N. 2020. The development of Indo-European middle-passive verbs: A case study in Ancient Greek and Old Church Slavonic. – *Indogermanische Forschungen* 115 (2020): 149 – 178.
- Malchukov, A. 2009. Incompatible categories. – In: L. Hogeweg, H. de Hoop, A.L. Malchukov (eds.). *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 13 – 31.
- Malchukov, A.L. 2000. Perfect, evidentiality and related categories in Tungusic languages. – In: L. Johanson, B. Utas (eds.). *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 441 – 469.
- Malchukov, A.L. 2010. Analyzing semantic maps: a multifactorial approach. – *Linguistic Discovery* 8.1 (2010): 176 – 198.
- Malchukov, A.L. 2011. Interaction of verbal categories: Resolution of infelicitous grammeme combinations. – *Linguistics* 49.1 (2011): 229 – 282.
- Manoliu-Manea, M. 1996. Inalienability and topicality in Romanian. – In: H. Chappell, W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part-Whole Relation*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 711 – 743.
- Manzini, M.R., L.M. Savoia. 2005. *I dialetti italiani e romanci: Morfosintassi generativa*. Edizioni dell'Orso.
- Marantz, A. 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Marvin, T. 2011. High and low applicatives in Slovenian and cross-linguistically. – *Slovenski jezik* 8 (2011): 95 – 113.
- Masica, C.P. 1976. *Defining a Linguistic Area: South Asia*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Maslov, J.S. 1988. Resultative, perfect and aspect. – In: Nedjalkov, B. Comrie (eds.). *Typology of Resultative Constructions*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 63 – 86.
- Maslova, E., G. Bernini. 2006. Sentence topics in the languages of Europe and beyond. – In: G. Bernini, M.L. Schwartz (eds.). *Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 67 – 120.
- Massey, V.W. 1992. *Compositionality and Constituency in Albanian*. Doctoral dissertation. University of North Carolina, Chapel Hill.

- Mathesius, V. 1947. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich.
- Matos, G., A. Brito. 2008. Comparative clauses and cross-linguistic variation: A syntactic approach. – In: *Empirical Issues in Syntax and Semantics. Papers from CSSP 2007*. CNRS, Vol. 7, pp. 307 – 329.
- Matushansky, O. 1998. Partial pro-drop in Hebrew and Russian. – In: *Langues et Grammaire 3, Syntax: Communications présentées au colloque Langues et grammaire III (Paris 1997)*. Paris: Département SDL, Université Paris 8, pp. 145 – 162.
- Matushansky, O. 2002. More of a good thing: Russian synthetic and analytic comparatives. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The second Ann Arbor Meeting 2001*. Vol. 10, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Matushansky, O. 2007. Predication and escape hatches in Phase Extension Theory. – *Theoretical Linguistics* 33.1 (2007): 93 – 104.
- Matushansky, O. 2017. Ни хуя себе! Russian genitive IV. – In: C. Halpert, H. Kotek, C. van Urk (eds.). *A Pesky Set: a Festschrift for David Pesetsky*. Cambridge, Massachusetts: MITWP, pp. 281 – 290.
- Matushansky, O., N. Boneh, L. Nash, N. Slioussar. 2017/под печат. To PPs in their proper place. – In: *Proceedings of FASL 26*.
- Mauri, C. 2008. *Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Mayser, E. 1934. *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, Vol. II 2: Satzlehre, Analytischer Teil 2*. Berlin: De Gruyter.
- Mazon, A. 1936. *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*. Paris: Droz.
- Mazzitelli, L. 2013. The expression of predicative Possession in Lithuanian. – *STUF-Language Typology and Universals* 66.4 (2013): 354 – 377.
- Mazzitelli, L. 2015. *The Expression of Predicative Possession: A Comparative Study of Belarusian and Lithuanian*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- McAnallen, J. 2009. Developments in predicative possession in the history of Slavic. – In: B. Hansen, J. Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. München, Berlin, Wien: Wiener Slawistischer Almanach, pp. 131 – 142.
- McAnallen, J. 2011a. *The History of Predicative Possession in Slavic: Internal Development vs. Language Contact*. Doctoral dissertation. University of California, Berkeley.
- McAnallen, J. 2011b. Predicative possession in Old Church Slavic Bible translations. – In: E. Welo (ed.). *Indo-European Syntax and Pragmatics: Contrastive Approaches*. Studies in Language 3(3): 155 – 172.
- McFadden, T., A. Alexiadou. 2006. Pieces of the *be* perfect in German and Older English. – In: D. Baumer, D. Montero, M. Scanlon (eds.). *Proceedings of the 25th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, pp. 270 – 278.
- McIntyre, A. 2006. The interpretation of German datives and English have. – In: D. Hole, A. Meinunger, W. Abraham (eds.). *Datives and Other Cases: Between Argument Structure and Event Structure*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 185 – 211.
- McNally, L. 2011. Existential sentences. – In: Portner, C. Maienborn, K. von Stechow (eds.). *Semantics – Sentence and Information Structure*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 281 – 305.
- Meillet, A. 1917/1970. *General Characteristics of the Germanic Languages*. Trans. by William P. Dismukes. University of Miami Press, 1970. [Meillet, A. *Caractères généraux des langues germaniques*. Paris: Hachette, 1917.]

- Meillet, A. 1922. Des innovations du verbe slave. – *Revue des études slaves* 2.1/2 (1922): 38 – 46.
- Meillet, A. 1923a. Le Développement Du Verbe 'Avoir'. – In: *Antidoron. Festschrift Jacob Wackernagel zur Vollendung des 70. Lebensjahres 11. dez. 1923 gewidmet v. Schülern, Freunde und Kollegen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 9 – 13.
- Meillet, A. 1923b. *Les Origines Indo-Européennes des Mètres Grecs*. Presses Universitaires de France.
- Meillet, A. 1924. *Le slave commune*. Paris: E. Champion.
- Meillet, A. 1965. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: E. Champion.
- Merlier, O. 1931. Le remplacement du datif par le génitif en grec moderne. – *Bulletin de Correspondance hellénique* 55.1 (1931): 207 – 228.
- Mertyris, D. 2015. The loss of the genitive in Greek: A diachronic and dialectological analysis. – *Journal of Greek Linguistics* 15 (2015): 159 – 169.
- Metslang, H., K. Habicht, K. Pajusalu. 2017. *Where do polar question markers come from? – STUF – Language Typology and Universals* 70.3 (2017): 489 – 521.
- Meyer, R. 2017. The C system of relatives and complement clauses in the history of Slavic languages. – *Language* 93.2 (2017): 97 – 113.
- Meyer-Lübke, W. 1906 [1890]. *Grammaire des langues romanes*. Trans. by Eugène Rabiét. Paris: H. Welter.
- Meyer-Lübke, W. 1906. *Grammaire des langues romanes*. Vol. 4. Paris: H. Welter.
- Migdalski, K. 2006a. *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*. Doctoral dissertation. LOT Publications.
- Migdalski, K. 2006b. On the grammaticalization of the 'have'-perfect in Slavic. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Toronto Meeting 2006*. Vol. 15, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications pp. 228 – 244.
- Miklosic, F. 1871. Trojanska prica. – *Starine* 3 (1871): 147 – 188.
- Miličević, M.P. 2012. The possessive dative in Serbian as a valency phenomenon: A preliminary empirical study. – In: V. Ružić, M. Alanović, G. Štasni (eds.). *Valentnost reči i izraza: sintaksički, semantički i pragmatički aspekti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, s. 349 – 362.
- Milsark, G. 1974. *Existential Sentences in English*. Doctoral dissertation, MIT.
- Mirambel, A. 1966. Essai sur l'évolution du verbe en grec byzantin. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 61 (1966): 167 – 190.
- Mitkovska, L. 2000. On the possessive interpretation of the indirect object in Macedonian. – *Lingvistika Sileziana* 21 (2000): 85 – 101.
- Mitkovska, L. 2011. Competition between nominal possessive constructions and the possessive dative in Macedonian. – In: M. Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Sapporo: Slavic Research Centre, Hokkaido University, pp. 83 – 109.
- Mitkovska, L., E. Bužarovska. 2008. On the use of habere-perfect in journalistic and administrative style. – *STUF – Language Typology and Universals* 61. 2 (2008): 128 – 138.
- Mladenova, O.M. 2007. *Definiteness in Bulgarian. Modelling the Processes of Language Change*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Moro, A. 1997. *The Raising of Predicates: Predicative Noun Phrases and the Theory of Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moser, A. 1988. *History of the Perfect Periphrases in Greek*. Dissertation. University of Cambridge.

- Moskovsky, C. 2004. Optional movement of Bulgarian possessive clitics to I: Some implications for binding theory. – In: O. M. Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 221 – 233.
- Mühlbauer, J. 2007. Evidence for three distinct nominal classes in Plains Cree. – *Natural Language Semantics* 15.2 (2007): 167 – 186.
- Munaro, N. 2022. Interrogatives in the Romance languages. – In: M. Aronoff (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. <<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.645>>
- Mussafia, A. 1886. Una particolarità sintattica della lingua italiana dei primi secoli. – I: *Miscelanea di filologia e linguistica in memoria di Napoleone Caix e Ugo Angelo Canello*. Florence: Le Monni, 255–261.
- Mustanoja, T. 1960. *A Middle English Syntax*. Helsinki: Société Néophilologique.
- Muysken, P. 2008. Introduction: Conceptual and methodological issues in areal linguistics. – In: P. Muysken (ed.). *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 1 – 22.
- Myler, N. 2016. *Building and Interpreting Possession Sentences*. MIT press.
- Narrog, H. 2010. A diachronic dimension in maps of case functions. – *Linguistic Discovery* 8.1 (2010): 233 – 254.
- Narrog, H., S. Ito. 2007. Re-constructing semantic maps: the comitative-instrumental area. – *STUF – Language Typology and Universals* 60.4 (2007): 273 – 292.
- Nedjalkov, I.V. 1998. Converbs in the languages of Europe. – In: J. van der Auwera (ed.). *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 421 – 455.
- Nedjalkov, I.V. 2011. Converbs in the languages of Europe. – In: J. van der Auwera (ed.). *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 421 – 456.
- Nedjalkov, V.P. 1995. Some typological parameters of converbs. – In: M. Haspelmath, E. König (eds.). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 97 – 136.
- Nedjalkov, V.P. 2001. Resultative constructions. – In: M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (eds.). *Language Typology and Language Universal*. Vol. 2, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 928 – 940.
- Nedjalkov, V.P., S.J. Jaxontov. 1988. The typology of resultative constructions. – In: V.P. Nedjalkov, B. Comrie (eds.). *The Typology of Resultative Constructions*. Trans. by Bernard Comrie). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 3 – 62. [Недялков, В.П., С.Е. Яхонтов. Типология результативных конструкций. *Типология результативных конструкций*. Ленинград Наука: 1983, с. 5 – 40.]
- Nichols, J. 1988. On alienable and inalienable possession. – In: W. Shipley (ed.). *In Honor of Mary Haas: From the Haas Festival Conference On Native American Linguistics*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 557 – 609.
- Nichols, J. 1992. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nichols, J., D. Peterson, J. Barnes. 2004. Transitivity and detransitivizing languages. – *Linguistic Typology* 8.2 (2004): 149 – 211.
- Niculescu, D. 2008. Romanian possessive dative—the limits of the structure. – *Revue roumaine de linguistique* 53.4 (2008): 485 – 515.
- Nikiforidou, K. 1991. The meanings of the genitive: A case study in semantic structure and semantic change. – *Cognitive Linguistics* 2.2 (1991): 149 – 206.

- Nikolaeva, I. 2020. Constructional analogy and reanalysis in possessive applicatives. – *Glossa: a Journal of General Linguistics* 5(1): 80.
- Nomachi, M. 2015. Possessive constructions in the South Slavic languages: Some implications for areal typology. – In: D. L. Dyer, B. D. Joseph, C. E. Kramer (eds.). *Od Čikago i nazad: Papers to Honor Viktor A. Friedman on the Occasion of his Retirement*. University of Mississippi, pp. 337 – 355.
- Nomachi, M. 2016. Dative of external possession in Croatian. – *Jezikoslovlje* 17.1 – 2 (2016): 453 – 474.
- Nomachi, M. 2019. Placing Kashubian on the language map of Europe. – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 453 – 489.
- Nomachi, M., B. Heine. 2011. On predicting contact-induced grammatical change: Evidence from Slavic languages. – *Journal of Historical Linguistics* 1.1 (2011): 48 – 76.
- Norde, M. 1997. *The History of the Genitive in Swedish: A Case Study in Degrammaticalization*. Doctoral dissertation. University of Amsterdam.
- Ohala, J.J. 1983. Cross-language use of pitch: an ethological view. – *Phonetica* 40.1 (1983): 1 – 18.
- Ohala, J.J. 1994. The frequency code underlines the sound symbolic use of voice of pitch. – In L. Hinton et al. (eds.). *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 325 – 347.
- Ormazabal, J., J. Romero. 1998. *Attract-F: A case against case*. Paper presented at the 21st GLOW Conference, Tilburg.
- Ormazabal, J., J. Romero. 2010. The derivation of dative alternations. – In: M. Duguine, S. Huidobro, N. Madariaga (eds.). *Argument Structure and Syntactic Relations*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 203 – 232.
- Orr, R. 2019. Intertwining trees, eddies, and tentacles – some thoughts on linguistic relationships in Europe, mainly Slavic-non-Slavic. – In: A. Danylenko, M. Nomachi (eds.). *Slavic on the Language Map of Europe: Historical and Areal-Typological Dimensions*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 87 – 110.
- Osenova, P. 2018. Heads and dependents in Bulgarian. – In: S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph, I. Krapova (eds.). *Katerino Mome: Studies in Bulgarian Morphosyntax in Honor of Catherine Rudin*. Bloomington, IN: Slavica Publishers, pp. 184 – 197.
- Pană Dindelegan, G. 2013. The subject. – In: G. Pană Dindelegan (ed.). *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press, pp. 100 – 125.
- Pancheva, R. 2004. Balkan possessive clitics: The problem of case and category. – In: O. M. Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 175 – 219.
- Pancheva, R. 2005. The rise and fall of second-position clitics. – *Natural Language & Linguistic Theory* 23.1 (2005): 103 – 167.
- Pancheva, R. 2006. Phrasal and clausal comparatives in Slavic. – In: *Proceedings of FASL 14*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 134 – 165.
- Pancheva, R. 2008. Head-Directionality of TP in Old Church Slavonic. – In: A. Antonenko et al. (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Stony Brook Meeting 2007*. Vol. 16, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 313 – 332.
- Pancheva, R. 2010. More students attended FASL than CONSOLE. – In: *Proceedings of FASL 18*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 383 – 400.
- Papadopoulou, D., E. Peristeri, E. Plemonou, T. Marinis, I. Tsimpli. 2015. Pronoun ambiguity resolution in Greek: Evidence from monolingual adults and children. – *Lingua* 155 (2015): 98 – 120.

- Partee, B.H., V. Borschev. 2002. Genitive of negation and scope of negation in Russian existential sentences. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: the Second Ann Arbor Meeting 2001*. Vol. 10, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 181 – 200.
- Partee, B.H., V. Borschev. 2003. Genitives, relational nouns, and argument-modifier ambiguity. – In: E. Lang, C. Maienborn, C. Fabricius-Hansen (eds.). *Modifying Adjuncts*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 67 – 112.
- Partee, B.H., V. Borschev. 2007. Existential sentences, BE, and the genitive of negation in Russian. – In: I. Comorovski, K. von Heusinger (eds.). *Existence: Semantics and Syntax*. Dordrecht: Springer Netherlands, pp. 147 – 190.
- Pasicki, A. 1998. Meanings of the dative case in Old English. – In: W. Van Langendonck, W. Van Belle (eds.). *The Dative. Vol. 2: Theoretical and Contrastive Studies*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 113 – 142.
- Patota, G. 2003. *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*. Mondadori Education.
- Paykin, K., M. van Peteghem. 2003. External vs. internal possessor structures and inalienability in Russian. – *Russian Linguistics* 27 (2003): 329 – 348.
- Payne, D., I. Barshi (eds.). 1999. *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins.
- Penchev, I. 1996. Functions of the formant SE / SI in Bulgarian. – *Revue des Etudes Slaves* 68.4 (1996): 497 – 515.
- Pesetsky, D. 1995. *Zero Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pinker, S. 1989. *Learnability and Cognition. The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pinkham, J. 1985. *The Formation of Comparative Clauses in French and English*. New York: Garland.
- Pinkster, H. 1987. The strategy and chronology of the development of future and perfect tense auxiliaries in Latin. – In: M. Harris, P. Ramat (eds.). *Historical Development of Auxiliaries*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, pp. 193 – 223.
- Pintzuk, S. 2002. Verb-object order in Old English: Variation as grammatical competition. – In: D.W. Lightfoot (ed.). *Syntactic Effects of Morphological Change*. Oxford: Oxford University Press, pp. 276 – 299.
- Pisani, V. 1981. Origini e fortuna del passato prossimo. – I: C. Rohrer (ed.). *Logos Semantikos*. Vol. IV. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 435 – 441
- Pisarkowa, K. 1984. *Historia składni języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum
- Plank, F. (ed.). *Paradigms: The Economy of Inflection*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Podlesskaya, V.I., E.V. Rakhilina. 1999. External possession, reflexivization and body parts in Russian. – In: D. Payne, I. Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 505 – 523.
- Pompeo, F., M. C. Benvenuto. 2011. Il genitivo in persiano antico. Un caso esemplare di categoria polisemica. – *Studi e saggi linguistici* (2011): 75 – 124.
- Prentza, A., I.M. Tsimpli. 2013. On the optionality in L2 pronominal production and interpretation: What (more) can VP-coordination structures tell us? – *EuroSLA yearbook* 13.1 (2013): 22 – 46.
- Pustejovsky, J. 1995. *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pyllkkänen, L. 2008. *Introducing Arguments*. Cambridge, MA: MIT Press
- Ramat, A.G., P. Ramat. 2015. *The Indo-European Languages*. Routledge.
- Ramat, P., T. Stolz (Eds.). 2002. *Mediterranean Languages. Papers from the MEDTYP Workshop, Tirrenia, June 2000*. Bochum: Brockmeyer.

- Rappaport Hovav, M., B. Levin. 2008. The English dative alternation: The case for verb sensitivity. – *Journal of Linguistics* 44.1 (2008): 129 – 167.
- Reindl, D. F. 1997. Hierarchical ambiguities in copula coordinate structures in Slovene and other Slavic languages. – *Slovenski jezik* 1 (1997): 24 – 39
- Reindl, D.F. 2008. *Language Contact: German and Slovenian*. Brockmeyer Verlag.
- Reiter, N. (Ed.). 1999. *Eurolinguistik. Ein Schritt in die Zukunft*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Reiter, N. 1991. Ist Eurolinguistik Gotteslästerung? – Im: E. Feldbusch, R. Pogarell, C. Weiß (Hrsg.). *Neue Fragender Linguistik: Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums Paderborn 1990*. [Linguistische Arbeiten 270]. Tübingen: Niemeyer, pp. 109 – 113.
- Rigau, G. 1997. Locative sentences and related constructions in Catalan: “ésser/haver” Aalteration. – In: A. Mendikoetxea, M. Uribe-Etxebarria (eds.). *Theoretical Issues at the Morphology-Syntax Interface*. Bilbao: Universidad del País Vasco, pp. 395 – 421.
- Ritter, E., S.T. Rosen. 1997. The function of have. – *Lingua* 101.3 – 4 (1997): 295 – 321.
- Rizzi, L. 1982. *Negation, Wh-movement, and the Null Subject Parameter*. Foris: Dordrecht.
- Rizzi, L. 1986. Null objects in Italian and the theory of pro. – *Linguistic Inquiry* 17.3 (1986): 501 – 557.
- Rizzi, L. 1997. The fine structure of the left periphery. – In: L. Haegemann (ed.). *Elements of Grammar. Handbook of Generative Syntax*. Springer, pp. 281 – 337.
- Rizzi, L. 2014. Syntactic cartography and the syntacticisation of scope-discourse semantics. – In: A. Reboul (ed.). *Mind, Values, and Metaphysics: Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligan*. Vol. 2, Springer, pp. 517 – 533.
- Roberge, Y., M. Troberg. 2009. The high applicative syntax of the dativus commodi/incommodi in Romance. – *Probus* 21.2 (2009): 249 – 289.
- Roberts, I. 2005. *Principles and Parameters in a VSO Language: A Case Study in Welsh*. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, I. 2014. Taraldsen’s generalization and language change. – In: P. Svenonius (ed.). *Functional Structure from Top to Toe*. Oxford: Oxford University Press, pp. 115 – 147.
- Roberts, I., A. Holmberg. 2010. Introduction: Parameters in minimalist theory. – In: T. Biberauer, A. Holmberg, I. Roberts, M. Sheehan. *Parametric Variation: Null Subjects in Minimalist Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1 – 57.
- Roldán, M. 1972. Concerning Spanish datives and possessives. – *Language Sciences* 21 (1972): 27 – 32.
- Ross, J.R. 1067. *Constraints on Variables in Syntax*. MIT Theses.
- Roussou, A. 2010. Selecting complementizers. – *Lingua* 120.3 (2010): 582 – 603.
- Rudin, C. 1984a. Comparing comparatives. – In: *CLS 20, Papers from the 20th Regional Meeting*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 334 – 343.
- Rudin, C. 1984b. Comparatives and equatives in Bulgarian and the Balkan languages. – In: K. Shangriladze, E. Townsend (eds.). *Papers for the V Congress of Southeast European Studies*. Columbus, OH: Slavica, pp. 328 – 337.
- Rudin, C. 1986. *Aspects of Bulgarian Syntax: Complementizers and Wh-constructions*. Columbus, OH: Slavica. 1986. (Second edition: 2013)
- Rudin, C. 1988. On multiple questions and multiple wh fronting. – *Natural Language & Linguistic Theory* 6 (1988): 445 – 501.
- Rudin, C. 1997a. Kakvo li e li: Interrogation and focusing in Bulgarian. – *Balkanistika* 10 (1997): 335 – 346.

- Rudin, C. 1997b. AgrO and Bulgarian pronominal clitics. – In: L. Martina (ed.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Indiana Meeting 1996*. Vo. 5, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 224 – 252.
- Rudin, C. 2006. Multiple *wh* relatives in Slavic. – In: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Toronto Meeting 2006*. Vol. 15, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 282 – 307.
- Rudin, C. 2018. Phrasal and clausal comparatives: Evidence from Balkan Slavic. – In: W. Browne, M. Despic, N. Enzina, S. Harmath-de Lemos, R. Karlin, D. Zec (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Third Cornell Meeting 2016*. Vol. 25. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 214 – 238.
- Rudin, C., 1993. On focus position and focus marking in Bulgarian questions. – In: *Papers from the Fourth Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Midamerica*. University of Iowa, pp. 252 – 265.
- Rudin, C., C. Kramer, L. Billings, M. Baerman. 1999. Macedonian and Bulgarian *li* questions: Beyond syntax. – *Natural Language & Linguistic Theory* 17.3 (1999): 541 – 586.
- Rudin, C., T.H. King, R. Izvorski. 1996. Focus in Bulgarian and Russian yes-no questions. – In: *Proceedings of the Amherst Focus Workshop 1996*. University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics. Vol. 21, pp. 209 – 226.
- Růžička, R. 1963. *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien: und sein Verhältnis zum Griechischen*. No. 27. Akademie-Verlag.
- Sandfeld, K. 1930. *Linguistique balkanique: problèmes et résultats*. Paris.
- Sarhimaa, A. 1991. Karelian Sprachbund? Theoretical basis of the study of Russian/Baltic-Finnic contacts. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 50 (1991): 210 – 219.
- Šarić, L. 2002. On the semantics of the “dative of possession” in the Slavic languages: An analysis on the basis of Russian, Polish, Croatian/Serbian and Slovenian examples. – *Glossos* 3 (2002): 1 – 22.
- Schäfer, F. 2008. *The Syntax of (Anti-)causatives: External Arguments in Change-of-state Contexts*. Amsterdam: John Benjamins.
- Schaller, H.W. 1975. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Schallert, O., G. Seiler, T. Weber. 2021/под печат. German as a Standard Average European language. June 2021. – In: *Oxford Handbook of the German Language*. Oxford: Oxford University Press. <https://lingbuzz.net/lingbuzz/006042/current.pdf?_s=DDfkljb829rsE7U2>
- Schenker, A. 1995. *The Dawn of Slavic*. New Haven and London: Yale University Press.
- Schwabe, K. 2004. The particle *li* and the left periphery of Slavic yes/no interrogatives. – In: H. Lohnstein, S. Trissler (eds.). *The Syntax and Semantics of the Left Periphery*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 385 – 430.
- Schwarz, F. 2019. Weak vs. strong definite articles: Meaning and form across languages. – In: A. Aguilar-Guevara, J. Pozas Loyo, V. Vázquez-Rojas Maldonado (eds.). *Definiteness Across Languages*. Berlin: Language Science Press, pp. 1 – 37.
- Scrivener's Textus Receptus 1894: With Morphology, prepared by M.A. Robinson, Bellingham 2002.
- Scrivener's Textus Receptus 1894: With Morphology*. Prepared by M.A. Robinson. Bellingham 2002.
- Sedláček, J. 1958. Gramatické kategorie a otázka blískosti jazyků. – I: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 68 – 69.

- Seiler, G. 2004. Gibt es einen Alpensprachbund? – In: E. Glaser, P. Ott, R. Schwarzenbach (Hrsg.). *Alemannisch im Sprachvergleich. Beiträge zur 14. Arbeitstagung für alemannische Dialektologie in Männerdorf (Zürich) vom 16 – 18.9.2002*. Stuttgart: Steiner, pp. 485 – 493.
- Seiler, H.-J. 1983. *Possession as an Operational Dimension of Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Seržant, I.A. 2012. The so-called possessive perfect in North Russian and the Circum-Baltic area. A diachronic and areal account. – *Lingua* 122.4 (2012): 356 – 385.
- Seržant, I.A. 2015. Dative experiencer constructions as a Circum-Baltic isogloss. – In: P. Arkadiev, A. Holvoet, B. Wiemer (eds.). *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*. Berlin, München, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 325 – 348.
- Seržant, I.A. 2016. External possession and constructions that may have it. – *STUF – Language Typology and Universals* 69.1 (2016): 131 – 169.
- Seržant, I.A. 2021. Slavic morphosyntax is primarily determined by its geographic location and contact configuration. – *Scando-Slavica* 67.1 (2021): 65 – 90.
- Shibatani, M. 1994. An integrational approach to possessor raising, ethical datives, and adverbial passives. – *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 20.1 (1994): 461 – 486.
- Short, D. 1993a. Czech. – In: G.G. Corbett, B. Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 455 – 532.
- Short, D. 1993b. Slovak. – In: G.G. Corbett, B. Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 533 – 591.
- Shushurin, P. 2021. A low applicative analysis of External Possession in Russian. – *Journal of Slavic Linguistics* 29.FASL 28 extra issue (2021): 1 – 12.
- Siewierska, A. (ed.). 1998. *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Silverstein, M. 1976. *Hierarchy of Features and Ergativity*. Canberra: Australian National University.
- Šimík, R. 2023/под печат. Polar semantics and bias. Lessons from Slavic/Czech. – In: B. Gehrke, R. Šimík (eds.). *Topics in the Semantics of Slavic Languages*. Berlin: Language Science Press.
- Šipka, D., Browne, W. (Eds.). 2024/под печат. *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*. (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sławski, F. 1955. Ugrupowanie języków południowo-słowiańskich. – *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* 14 (1955): 103 – 111.
- Sobolev, A. 2008. From synthetic to analytic case: Variation in South Slavic dialects. – In: A.L. Machukov, A. Spenser (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, pp. 717 – 729.
- Sobolev, A. 2018. Areal typology and Balkan (morpho-)syntax. – In: I. Krapova, B. Joseph (eds.). *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 49 – 69.
- Sobolev, A. 2021. Balkan Sprachbund theory as a research paradigm. – In: A.N. Sobolev (eds.). *Between Separation and Symbiosis. South Eastern European Languages and Cultures in Contact*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 285 – 314.
- Sobolev, A. 2023. Contact as a major motivation for linguistic change in the history of Balkan Slavic. *International Conference on Historical Linguistics. Heidelberg, 4 – 8 September 2023*. < https://www.academia.edu/106253156/Contact_as_a_major_Motivation_for_Linguistic_Change_in_the_History_of_Balkan_Slavic>

- Solta, G. R. 1980. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Stassen, L. 1985. *Comparison and Universal Grammar*. Blackwell.
- Stassen, L. 2000. AND-languages and WITH-languages. – *Linguistic Typology* 4.1 (2000): 1 – 55.
- Stassen, L. 2009. *Predicative Possession*. Oxford University Press.
- Stassen, L. 2013. Nominal and locational predication. – In: M. Dryer, M. Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Stateva, P. 2002. Possessive clitics and the structure of nominal expressions. – *Lingua* 112 (2002): 647 – 690.
- Stolk, J.V. 2015. Dative by genitive replacement in the Greek language of the papyri: A diachronic account of case semantics. – *Journal of Greek Linguistics* 15.1 (2015): 91 – 121.
- Stolk, J.V. 2020. Combining linguistics, palaeography and papyrology: the use of the prepositions *eis*, *prós* and *épi* in Greek papyri. – In: D. Rafiyenko, I.A. Seržant (eds.). *Postclassical Greek: Contemporary Approaches to Philology and Linguistics*. Boston, Berlin: De Gruyter Mouton, pp. 97 – 110.
- Stolz, T. 1996. Some instruments are really good companions some are not: On syncretism and the typology of instrumentals and comitatives. – *Theoretical Linguistics* 23.12 (1996): 113 – 200.
- Stolz, T. 1998. UND, MIT und/oder UND/MIT? – Koordination, Instrumental und Komitativ – kymrisch, typologisch, universell. – In: *STUF – Sprachtypologie und Universalienforschung*. 51.2 (1998): 107 – 130.
- Stolz, T. 2001a. On Circum-Baltic instrumentals and comitatives. – In: Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.). *Circum-Baltic Languages. Vol. 2: Grammar and Typology*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 591 – 612.
- Stolz, T. 2001b. To be with X is to have X: comitatives, instrumentals, locative, and predicative possession. – *Linguistics* 39.2 (2001): 321 – 350.
- Stolz, T. 2001c. Comitatives vs. instrumentals vs. agents. – In: W. Bisang (ed.). *Aspects of Typology and Universals*. Berlin: Akademie Verlag, pp. 153 – 174.
- Stolz, T. 2002. No Sprachbund beyond this line! On the age-old discussion on how to define a linguistic area. – In: P. Ramat, T. Stolz (eds.). *Mediterranean Languages. Papers from the MED-TYP Workshop, Tirrenia, June 2000*. Bochum: Brockmeyer, pp. 259 – 281.
- Stolz, T. 2006a. Europe as a linguistic area. – In: K. Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 4. Elsevier, pp. 279 – 295.
- Stolz, T. 2006b. All or nothing. – In: Y. Matras, A. McMahon, N. Vincent (eds.). *Linguistic Areas: Convergence in Historical and Typological Perspective*. London: Palgrave Macmillan, pp. 32 – 50.
- Stolz, T., C. Stroh, A. Urdze. 2006. *On Comitatives and Related Categories: A Typological Study with Special Focus on the Languages of Europe*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Stolz, T., C. Stroh, A. Urdze. 2008b. Varieties of comitative. – In: A.L. Malchukov, A. Spenser (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, pp. 601 – 608.
- Stolz, T., C. Stroh, A. Urdze. 2013. Comitatives and instrumentals. – In: M. Dryer, M. Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Stolz, T., S. Kettler, C. Stroh, A. Urdze. 2008a. *Split Possession*. Amsterdam: John Benjamins.

- Stone, G. 1993a. Sorbian (Upper and Lower). – In: G.G. Corbett, B. Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 593 – 685.
- Stone, G. 1993b. Cassubian. – In: G.G. Corbett, B. Comrie (eds.). *The Slavonic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 759 – 794.
- Strawson, P. F. 1963. Carnap's views on constructed systems versus natural languages in analytic philosophy. – In: P. Arthur Schlipp (ed.). *The Philosophy of Rudolf Carnap*. Open Court: La Salle, pp. 503 – 518.
- Sussex, R., P. Cubberley. 2006. *The Slavic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swift, L.B. 1963. *A Reference Grammar of Modern Turkish*. Bloomington, Indiana: Indiana University Publications.
- Szucsich, L. 2024/под печат. Negation and polarity. – In: D. Šipka, W. Browne (eds.). *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarpomanova, E. 2014. Dativus ethicus in the Balkan languages. – In: N. Lavidas, T. Alexiou, A. M. Sougari (eds.). *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics 1*. De Gruyter Open Poland, pp. 511 – 520.
- Tarpomanova, E., M. Dzhonova. 2022. Periphrastic passive. – In: E. Tarpomanova, P. Asenova, B. Vounchev (eds.). *ГЛАГОЛАТН. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 463 – 476.
- Telhaj, R. 2016. Alternative questions/interrogatives in Albanian language. – *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies* 5.7 (2016): 8 – 15.
- Temme, A., E. Verhoeven. 2016. Verb class, case, and order: A crosslinguistic experiment on non-nominative experiencers. – *Linguistics* 54.4 (2016): 769 – 813.
- Thomas, G. 2008. Exploring the parameters of a Central European Sprachbund. – *Canadian Slavonic Papers* 50.1 – 2 (2008): 123 – 153.
- Thomas, G. 2010. Serbo-Croatian as a bridge between the Balkan and Central European Sprachbünde. – *Balkanistika* 23 (2010): 371 – 388.
- Thomason, S.G. 2001. *Language contact. An introduction*. Edinburgh: EUP.
- Thomason, S.G., T. Kaufman. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Timberlake, A. 2014. The simple sentence. – In: K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, P. Kosta (eds.). *Die Slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur. Ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*, Bd. 2, s. 1675 – 1698.
- Tobler, A. 1875. Besprechung von J. Le Coultre, De l'ordre des mots dans Chrétien de Troye. – *Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik* 5 (1875): 395 – 414.
- Toman, J. 1995. *The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tomic, D. 2012. Balkanisms in Prizren-Timok's dialect. – In: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 50, кн. 1, сб. Б, Филология, с. 245 – 258.
- Tomić, O.M. 1996. Possessive clitics in Macedonian and Bulgarian. – In: A. Halpern, A. Zwicky (eds.). *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford: CSLI Publications, pp. 511 – 536.
- Tomić, O.M. 1996. The Balkan Slavic clausal clitics. – *Natural Language & Linguistic Theory* 14.4 (1996): 811 – 872.
- Tomić, O.M. 2006. *Balkan Sprachbund Morpho-syntactic Features*. Springer Dordrecht.

- Tomić, O.M. 2008a. Towards grammaticalization of clitic doubling: Clitic doubling in Macedonian and neighbouring languages. – In: D. Kalluli, L. Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 65 – 87.
- Tomić, O.M. 2008b. An integrated areal-typological approach. Local convergence of morpho-syntactic features in the Balkan Sprachbund. – In: P. Muysken (ed.). *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 181 – 219.
- Tomić, O.M. 2016. The Macedonian “Have” and “Be” perfects. – In: M. Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Sapporo: Hokkaido University, Slavic Research Centre, pp. 123 – 146.
- Topolińska, Z. 2004. *Towards Reformulation of the Inventory of Balkanisms*. Paper presented at the 9th International Congress of the Association Internationale d’Études du Sud-Est Européen. Tirana, 30.8. – 3.9.2004.
- Topolińska, Z., E. Bužarovska. 2011. The Balkan dative revisited. – *Studies in Polish Linguistics* 6.1 (2011): 139 – 151.
- Townsend, C.E. 1970. *Continuing with Russian*. New York: McGraw-Hill.
- Traugott, E.C. 1985. Conditional markers. – In: *Iconicity in Syntax. Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24–26, 1983*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 289 – 307.
- Traugott, E.C. 1992. Syntax. – In: R.M. Hogg (ed.). *The Cambridge history of the English language. Vol. 1: The Beginnings to 1066*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 168 – 289.
- Tsedryk, E. 2013. Internal Merge of nominative subjects and pro-drop in Russian. – In: *Actes du congrès annuel de l’Association canadienne de linguistique 2013 / Proceedings of the 2013 Annual Conference of the Canadian Linguistic Association*.
- Turano, G. 1995. *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress.
- Turano, G. 2000. On clitics and negation in Albanian. – *Rivista di Grammatica Generativa* 25 (2000): 81 – 117.
- Ultan, R. 1978. Some general characteristics of interrogative systems. – In: J.H. Greenberg C.A. Ferguson, E.A. Moravcsik (eds.). *Universals of Human Language*. Vol. 4. Stanford: Stanford University Press, pp. 211 – 248.
- Vaillant, A. 1948. *Manuel du vieux slave*. Paris: Institut d’Études slaves.
- Vaillant, A. 1966. *Grammaire comparée des langues slaves. Tome III, Le verbe*. Paris: Klincksieck.
- Vakareliyska, C. 1994. Na-drop in Bulgarian. – *Journal of Slavic linguistics* (1994): 121–150.
- Vakareliyska, C.M., V. Kapatsinski. 2014. An Anglo-Americanism in Slavic morphosyntax: Productive [N[N]] constructions (with focus on Bulgarian). – *Folia Linguistica* 48.1 (2014): 277 – 311.
- Van de Velde, F., B. Lamiroy. 2017. External possessors in West Germanic and Romance: Differential speed in the drift toward NP configurationality. – In: D. Olmen, H. Cuyckens, L. Ghesquière (eds.). *Aspects of Grammaticalization: (Inter)subjectification and Unidirectionality*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 353 – 399.
- Van der Auwera, J. (ed.). 1998a. *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Van der Auwera, J. 1998b. Conclusion. – In: J. van der Auwera (ed.). *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 813 – 836.
- Van der Auwera, J. 2011. Standard Average European. – In: B. Kortmann, J. van der Auwera (eds.). *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Walter de Gruyter, pp. 291 – 307.

- Van der Auwera, J., L. Van Alsenoy. 2016. On the typology of negative concord. – *Studies in Language* 40.3 (2016): 473 – 512.
- Van der Auwera, J., O. Krasnoukhova. 2020. The typology of negation. – In: V. Déprez, M. T. Espinal (eds.). *The Oxford Handbook of Negation*. Oxford: Oxford University Press, pp. 91 – 116.
- Van Oirsouw, R.R. 1983. Coordinated sentences. – *Lingua* 60.2-3 (1983): 135 – 145.
- Vance, B.S. 1997. *Syntactic Change in Medieval French: Verb-Second and Null Subjects*. Springer Dordrecht.
- Vangaever, J., M. Ilioaia. 2021. Specialisation through competition: habeo vs mihi est from Latin to Romanian. – I: *Quand le syntagme nominal prend ses marques: du prédicat à l'argument*. Reims: EPURE, pp. 243 – 265.
- Vasilev, C. 1973. Ist die Konstruktion U Menja Est' russisch oder urslavisch? – *Die Welt der Slaven* 18 (1973): 361 – 367
- Vasilev, Ch. 1968. Der romanische Perfekttyp im Slavischen. – In: E. Koschmieder, M. Braun (eds.). *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag*. München, s. 215 – 230.
- Večerka, R. 1989. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax*. Freiburg: Weiher Verlag.
- Večerka, R. 1993. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzorganisation*. Freiburg: Weiher Verlag.
- Večerka, R. 1995. Eine Skizze zur altkirchenslavischen Syntax: Die Negation. – *Byzantinoslavica* 56: 511 – 522.
- Večerka, R. 2002. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV: Die Satztypen–Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag.
- Veenker, W. 1967. *Die Frage des finnougriichen Substrats in der russischen Sprache*. Bloomington: Indiana University.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and times. – *The Philosophical Review* 66.2 (1957): 143 – 160.
- Vergnaud, J.-R., M. L. Zubizarreta. 1992. The definite determiner and the inalienable constructions in French and in English. – *Linguistic Inquiry* 23 (1992): 595 – 652.
- Verhoeven, E. 2007. *Experiential Constructions in Yucatec Maya*. Amsterdam: John Benjamins.
- Viðarsson, H. van der Feest. 2017. Grimm's "floating" datives: Applicatives and NP/DP configurationality in Icelandic from a diachronic perspective. – *Working Papers in Scandinavian Syntax* 99 (2017): 30 – 53.
- Vikner, C, P. A. Jensen. 2002. A semantic analysis of the English genitive. Interaction of lexical and formal semantics. – *Studia Linguistica* 56.2 (2002): 191 – 226.
- Vincent, N. 1982. The development of the auxiliaries habere and esse in Romance. – In: N. Vincent, M. Harris (eds.). *Studies in the Romance Verb: Essays Offered to Joe Cremona on the Occasion of His 60th Birthday*. London: Croom Helm, pp. 71 – 96.
- Vykypěl, B. 2001. Zwei lettontistische Bemerkungen. – In: O. Šefčík, B. Vykypel (eds.). *Grammaticus. Studia linguistica Adolfo Erharto quinque et septuagenario oblata*. Brno: Masarykova Universita, pp. 211 – 223.
- Wahlström, M. 2015. *The loss of case inflection in Bulgarian and Macedonian*. Slavica Helsingiensia 47. Dissertation.
- Watkins, C. 1967. *Remarks on the Genitive*. Mouton, 1967.
- Watkins, C. 2000. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. 2nd ed. Boston: Houghton Mifflin.

- Wegener, H. 1991. Der Dativ – ein struktureller Kasus? – Im: G. Fanselow, S.W. Felix (Hrsg.). *Strukturen und Merkmale syntaktischer Kategorien*. Tübingen: Narr, pp. 70 – 103.
- Whorf, B.L. 1956. *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Ed. by John B. Carroll, Cambridge, MA: MIT Press.
- Wiemer, B. 2011. Grammaticalization in Slavic. – In: B. Heine, H. Narrog (eds.). *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press, pp. 740 – 753.
- Wiemer, B., I. Seržant, A. Erker. 2014. Convergence in the Baltic-Slavic contact zone: Triangulation approach. – In: J. Besters-Dilger, C. Dermarkar, S. Pfänder, A. Rabus (eds.). *Congruence in Contact-induced Language Change: Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*. Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 15 – 42.
- Wierzbicka, A. 1986. The meaning of a case: A study of the Polish dative. – In: R. Brecht, J. Levine (eds.). *Case in Slavic*. Columbus, OH: Slavica Publishers, pp. 386 – 426.
- Willis, D. 2013. Negation in the history of the Slavonic languages. – In: D. Willis, C. Lucas, A. Breitbarth (eds.). *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean. Vol. I: Case Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 341 – 398.
- Wurmbrand, S. 2017. Icelandic as a partial null subject language: Evidence from fake indexicals. – In: M. Sheehan, L.R. Bailey (eds.). *Order and Structure in Syntax II: Subjecthood and Argument Structure*. Berlin: Language Science Press, pp. 339 – 345.
- Yurayong, C. 2013. *Оу мене естѣ хлѣбъ vs. Minulla on leipä. Predicative possession in the Novgorod Birch Barks from the perspective of Finnic substrate languages*. BA thesis. University of Helsinki.
- Yurayong, C. 2019. Predicative possession in the Novgorod Birch Bark documents in the Ural-Altaic context. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97 (2019): 183 – 233.
- Yurayong, C. 2020. *Postposed Demonstratives in Finnic and North Russian Dialects*. Dissertation. University of Helsinki.
- Zeldes, A. 2013. Is Modern Hebrew Standard Average European? The view from European. – *Linguistic Typology* 17.3 (2013): 439 – 470.
- Μανδηλαράς, Β.Γ. 1971. Σύγχυσις αορίστου και παρακειμένου εις την γλώσσαν των μη φιλολογικών παπύρων. *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, (1970-1971), 291 – 302.
- Τζάρτζανος, Α. 1946. Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής). Τ. Α. ΟΕΣΒ.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 2012. *Νεοελληνική γραμματική, Αναπροσαρμογή της μικρής νεοελληνικής γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεις διδακτικών βιβλίων.
- Χατζιδάκις, Γ. 1928. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής γλώσσης: περί της γενικής. *Αθηνά* 40 (1928): 56 – 71.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1905. Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά. Αθήνα: Δ. Ν. Σακελλαρίου.
- Александрова, Т. 2004. Семантика на минали страдателни причастия от непреходни глаголи в българския език. – *Slavia Meridionalis* 4 (2004): 139 – 199.
- Ангелиева, Ф. 2004. *Новогръзка граматика*. София: ЕМАС.
- Андрейчин, Л. 1944. *Основна българска граматика*. София: Хемус.
- Андрейчин, Л. 1976/1956. Залогът в българската глаголна система. – В: Пашов, Р. Ницолова (съст.). *Помагало по българска морфология*. Глагол. София, Наука и изкуство, с.

- 60 – 76. [Андрейчин, Л. 1956. Залогът в българската глаголна система. – *Български език*, кн. 2, с. 106 – 120.]
- Антонова-Василева Л., Л. Василева, М. Витанова, Ел. Вълчева, Сл. Керемидчиева, Т. Костова, Ив. Кочев, Ел. Кяева, К. Смедовска, М. Тетовска-Троева, П. Урумова. 2016. *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Асенова, П. 1972. Общност в употребата на най-характерните граматикализирани предлози в балканските езици. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии*. т. LXVI, кн. 1, с. 179 – 250.
- Асенова, П. 1974. Предлогът за и неговите съответствия в балканските езици. I. – *Български език*, т. 24, кн. 5, с. 398 – 408.
- Асенова, П. 1975. Предлогът за и неговите съответствия в балканските езици II. – *Български език*, т. 25, кн. 3 с. 216 – 226
- Асенова, П. 1987. Относно имам-перфектните форми в българския език. – *Български език*, кн. 1–2, с. 149 – 151.
- Асенова, П. 2002. *Балканско езикознание*. Велико Търново: Faber.
- Асенова, П. 2007. Бележки върху българските говори в Албания. – В: *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, с. 45 – 51.
- Асенова, П. 2008. Бележки върху accusativus duplex в балканските езици. – В: S. Comati (Hrsg.). *Studia et Argumenta. Festschrift für Ruselina. Nitsolova zum 65. Geburtstag. Specimina. Philologiae Slavicae 151*. München: Otto Zagner Verlag, с. 348 – 357.
- Асенова, П. 2016. *Избрани статии по балканско езикознание*. София: АПП Аля.
- Асенова, П. 2023. Определенный артикль за пределами определенности. Лекция, четена на 6 април 2023 г. в Университета в Хокайдо, Япония (*Балканские чтения – 17: «Определенность и неопределенность в языках и культурах Балкан», 25 – 27 апреля 2023 г.* ИСЛ, РАН).
- Атанасов, Ат. 2006а. *Безличните предикати в съвременния български език (аргументна структура и компютърен модел на описание)*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. Софийски университет „Св. Климент Охридски“.
- Атанасов, Ат. 2006б. Безличните предикати „има“ и „няма“ в съвременния български език. – Във: В. Стефанов, Й. Тишева, Р. Божанкова (ред.). *Политики на различието, езици на близостта*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 405 – 411.
- Атанасов, Ат. 2015. Класификация на безличните предикати в съвременния български език. – *Български език* кн. 3, с. 38 – 53.
- Баракова, П. 1978. Темпорални особености на причастно-пасивните форми в българския книжовен език. – *Български език*, кн. 4, с. 313 – 325.
- Бояджиев, Т. 1968. Аналитични форми с глагола *имам* в тракийските говори. – *Известия на Института за български език*, т. 16, с. 459 – 465.
- Бояджиев, Т. 1991. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. 1998. *Съвременен български език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. Пловдив: Петър Берон.
- Буров, Ст. 1986. Степените за сравнение в българския език като обект на функционалната морфология. – В: *Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“*, т. XXI, кн. 2. Езикознание, 1985/86 София: Наука и изкуство, с. 150 – 172.

- Буров, Ст. 1989. Към характеристиката на категорията степен в българския език. – *Съпоставително езикознание*, кн. 1, с. 24 – 31.
- Буров, Ст. 2014. Степените за сравнение в българския език на славянски и балкански фон. – В: *Актуални проблеми на балканистиката и славистиката*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 46 – 56.
- Буров, Ст. 2019. Глаголът се променя (Конверсивна каузативация на значенията). – В: *Studia grammatica bulgarica*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 108 – 117.
- Васева, И. 1961. Съотношение по време между деепричастното действие и действието на глагола-сказуемо. – *Български език*, т. 11, кн. 3, с. 224 – 235.
- Василева, А. 1931. Изрази за притежание в западнобългарските говори. – *Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София*, т. VII, с. 458 – 475.
- Велчева, Б. 1968. По въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции. – *Известия на Института за български език*, т. 17, с. 363 – 369.
- Вендина, Т.И. 2014. *Типология лексических ареалов Славии*. Москва. Санкт-Петербург. Нестор-История.
- Вечерка, Р. 1963. Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке. – В: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага, с. 183 – 223.
- Видоески, Б. 1962. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Видоески, Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 1. Скопје: МАНУ.
- Витанова, М. 2001. За категорията „степен на признака“ в българските диалекти. – *Българска реч*, кн. 2, с. 32 – 35.
- Гаравалова, Ил. 2014. *Членуването на съществителните имена в българските говори*. София: Авангард Прима.
- Георгиев, Вл. 1957. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол „имам“. – *Известия на Института за български език*, т. 5, с. 31 – 59.
- Георгиев, Ст. 1967. Лексико-морфологична модификация на първичното числително един в съвременния български език. – *Български език*, кн. 2, с. 113 – 124.
- Георгиев, Ст. 1978. Лексико-морфологическа модификация на първичното числително един в съвременния български език. – В: П. Пашов (съст.). *Помагало по българска морфология. Имена*. София: Наука и изкуство, с. 397 – 410.
- Георгиев, Ст. 1991. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар.
- Георгиева, Цв. 2016. *Родството и роднинските названия в българския език*. София: Авангард Прима.
- Герджиков, Г. 2000. Категорията време като хиперкатегория. – *Български език и литература*, кн. 1, с. 3 – 16.
- Горов, Г. 1962. Странджанският говор. – В: *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Т. I. София: Издателство на БАН, с. 13 – 164.
- Гриценко, П.Е. 2008. Carpatho-balkanica в свете «Общечарпатского диалектологического атласа». – В: *Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура. Памяти Галины Петровны Клепиковой*. Москва: Институт славяноведения РАН, с. 26 – 57.
- ГСБКЕ 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН

- Гугуланова, Ив. 2005. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Гълъбов, Ив. 1950/1978. За члена в български език. – *Известия на народния музей, Бургас*, т. 1 (1950), с. 175 – 217. [Гълъбов, Ив. 1978. За члена в българския език. – В: *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство.]
- Гълъбов, Ив. 1962. *Проблемът за члена в български и румънски език*. София: Издателство на БАН.
- Дачева, Г. 2005. За развоя на някои комплементизатори в новобългарския книжовен език. – В: Св. Коева (ред.). *Аргументна структура: проблеми на простото и сложното изречение*. София: Сема ПШ, с. 235 – 243.
- Дачева, Г., Й. Тишева. 2005. Традицията в разговорните модели: който или дето. – В: *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 390 – 399.
- Деянова, М. 1970. *История на сложните минали времена в български, сърбохърватски и словенски език*. София: Издателство на БАН.
- Джонова, М. 2003. *Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. Софийски университет „Св. Климент Охридски“.
- Джонова, М. 2004. Конструкции от типа „Аз ми се струва“ в българската разговорна реч. – *Проблеми на българската разговорна реч*, т. 6, с. 107 – 116.
- Джонова, М. 2009. За изразяването на някои семантични отношения в българското изречение. – *Българска реч* кн. 3, с. 34 – 42.
- Джонова, М. 2018. Индиректни ли-въпроси в българския език. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, т. 31, с. 63 – 76.
- Димитров, К. 2014. Причастни и инфинитивни конструкции в среднобългарския превод на Йоан-Златоустовите слова против аномеите. – *Български език*, т. 61, Приложение, с. 189 – 199.
- Димитров, К. 2016. Прилагателните имена в среднобългарския превод на Словата против аномеите от св. Йоан Златоуст. – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, т. 35, с. 235 – 248.
- Димитрова, Д. 2015. *Типология на глаголните конструкции с има(м) в българския книжовен език*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.
- Димитрова, М. 2009. Залог и диатеза: функциониране на залогови форми в текст. – В: *Българско езикознание*. Т. 5. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 278 – 303.
- Димитрова, М. 2015. Оптативните конструкции в съвременния български език: свобода и ограничения в образуването им. – *Български език*, т. 62, кн. 3, с. 25 – 37.
- Димова, Е. 2013. За реда на въпросителни думи в българските въпросителни изречения. – В: Ил. Кърпова, Й. Тишева, Св. Коева (ред.). *Нови изследвания по генеративен синтаксис на българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 165 – 184.
- Добрев, Ив. 1982. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство.

- Дуриданов, Ив., Ек. Дограмаджиева, А. Минчева, Ив. Буюклиев, Вл. Георгиев, А. Давидов, Ив. Добрев, Р. Златанова, Св. Иванчев, П. Илчев, Д. Иванова-Мирчева. 1991. *Старобългарска граматика. Фонетика, морфология, синтаксис*. София: Издателство на БАН.
- Займов, Й., М. Капалдо, М. 1982. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 1. София: Издателство на БАН.
- Займов, Й., М. Капалдо. 1983. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 2. София: Издателство на БАН.
- Зализняк, А.А. 2008. *Древнерусские энклитики*. Москва: Языки славянских культур.
- Зидарова, В. 1994. *Семантика и употреба на един в съвременния български книжовен език (с оглед на категорията определеност-неопределеност)*. Дисертация. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.
- Зидарова, В. 2017. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език*. Автореферат.
- Зидарова, В. 2018а. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език*. Пловдив: Коала Прес.
- Зидарова, В. 2018б. Семантичен и прагматичен аспект на именната детерминация в българския език. – *Езиков свят/Orbis Linguarum*, кн. 1, с. 7 – 15.
- Иванова Е.Ю., А.А. Градинарова. 2015. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры.
- Иванова, А. 1967. *Троянски дамаскин*. София: Издателство на БАН.
- Иванова, Е.Ю., Г.М. Петрова. 2016. Българските рефлексивни клитики: диатези и синтактична многозначност. – В: *Две култури за единен свят. Ч. 1: Език и литература*. Бургас: Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, с. 11 – 20.
- Иванова, Е.Ю., Г.М. Петрова. 2017. Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис. – *Вопросы языкознания*, кн. 1, с. 74 – 104.
- Иванова-Мирчева, Д. 1962. Развой на бъдеще време (*futurum*) в българския език от Х до XVIII век. София: Издателство на БАН.
- Иванова-Мирчева, Д. 1974. Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от Късното средновековие. – В: *Търновска книжовна школа*. Т. 1, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 197 – 210.
- Иванова-Мирчева, Д., Блажева, Р., В. Василев, А. Давидов, А. Даскалова, Р. Златанова, Ж. Икономова, И. Караниколова, И. Карачорова, Е. Кочева, А. Манолева, Е. Мирчева, В. Мичева, Т. Мострова, Г. Попов, М. Райкова, С. Сеизова, С. Смядовски, З. Спасова, Л. Стефова, Б. Христов, Б. Шаламанов, Ц. Янакиева. 1999. *Старобългарски речник*. Т. 1, София: Валентин Траянов.
- Иванова-Мирчева, Д., Ив. Харалампиев. 1999. *История на българския език*. Велико Търново: Faber.
- Иванчев Св. 1957. Наблюдения върху употребата на члена в българския език. – *Български език*, кн. 6, с. 499 – 524.
- Иванчев, Св. 1968. Проблеми на актуалното членение на изречението. – *Славянска филология*, т. 10, с. 39 – 53.
- Иванчев, Св. 1982. *Българският език – класически и екзотичен*. София: Народна просвета.
- Илиев, Ив. 2012. *Теория на относителността. Българските относителни местоимения – произход и развой*. Пловдив: Весела.

- Илиев, Ив. 2016. Морфологични и синтактични особености на дарешкият говор от Източните Родопи. – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, т. 35, с. 201 – 217
- Илиев, Ив. 2017. За някои общи особености на източнородопските български говори. – *Дзяло*, т. 9, с. 1 – 19.
- Илиева, Л. 2016. Българският език и Европейският езиков съюз. – В: *Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието. Юбилеен сборник*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 32 – 38.
- Илиева, Л. 2020. Българската граматика през ситото на книжовния език и Европейският езиков съюз (SAE). – *Български език 67*, Приложение (2020): 94 – 108.
- Илиевски, П. 1988. Кон интерпретацијата на моделот на удвоениот објект во македонскиот јазик. – В: *Балканолошки лингвистички студии: со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Посебни издания на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 14. Скопје, 1988.
- Кабасанов, Ст. 1963. *Един старинен български говор. Тихомирският говор*. София: Издателство на БАН.
- Калканджиев, П.С. 1936. *Кратка българска граматика*. Пловдив: Печатница Левски.
- Калканджиев, П.С. 1938. *Българска граматика*. Пловдив: Христо Г. Данов.
- Каневска-Николова, Ел. 2006. *Тройното членување в родопските говори*. Пловдив: Универзитетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Карабелова, Г. 1998. Об одной особенности сложноподчиненных предложений с определительной придаточной частью. – В: *Славистика*, Пловдив.
- Керемидчиева, Сл. 1993. *Говорът на Ропката. Родопска граматика*. София: Микропринт.
- Керемидчиева, Сл., А. Кочева, Л. Василева, К. Първанов, З. Сертова, И. Гаравалова, Р. Чернева. 2012. *Еркеч – паметта на езика*. София: Мултипринт.
- Керемидчиева, Сл., Л. Василева. 2022. *Речник на един архаичен родопски говор – говора на Ропката*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022.
- Кичекова, Н. 2019. Специфики при изразяването на степен за сравнение в българския и в новогръцкият език. – *Verba iuvenium*, кн. 1, с. 167 – 180.
- Коева, Св. 1998. Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. – В: Ст. Димитрова (ред.). *Езиково съзнание*. София: Наука и изкуство, с. 206 – 230.
- Коева, Св. 2004а. Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. – В: *Когнитивна граматика на българския и френския език – описание и формализация. Българско езикознание*. Т. 4. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 182 – 231.
- Коева, Св. 2004б. Типология на субектните изречения в рамките на видовете подчинени изречения. – *Българска реч 1* (2004): 10 – 16.
- Коева, Св. 2006. Синтактични редувания в български – диатези и алтернации. – *Български език*, кн. 4, с. 19 – 31
- Коева, Св., Ел. Иванова, Й. Тишева, А. Циммерлинг (ред.). 2022. *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Конески, Б. 1982. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

- Корытковска, М. 2018. О проявлениях семантико-синтаксических характеристик глаголов классов *verba cogitandi* и *verba sentiendi* (на примере болгарского, польского и русского языков). *Съпоставително езиковедие/Сопоставительное языковедие* 43.1 (2018): 5 – 26.
- Костадинова, П. 2004. *Имам + минало страдателно причастие*. – В: *Българистични студии*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 60 – 65.
- Костадинова, П. 2006. *Имам + минало страдателно причастие*. Едно семантично ограничение. – В: *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината на ст.н.с. Йордан Пенчев*. София: Артграф, с. 153 – 156.
- Кръпова, Ил. 2017. Бележки върху предикативната посесивност. – В: Т. Александрова, Д. Благоева (ред.). *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 64 – 74.
- Куцаров, Ив. 1985. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Куцаров, Ив. 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Лашкова, Л. 1985. *Кратка сърбохърватска граматика*. София: Наука и изкуство, 1985.
- Леков, Ив. 1958. *Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици*. София: Издателство на БАН.
- Лесева, Св. 2012. *Лексикална семантика и синтактична реализация на аргументите*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН.
- Линдстет, Й.С. 2014б. Маркери на определеността на именната група в историята на българския език. – В: *Трети Международен конгрес по българистика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 59 – 68.
- Линдстет, Й.С. 2018. Българският език и „Standard Average European“. <https://tuhat.helsinki.fi/portal/files/116721338/BP80_Lindstedt.pdf> [09.03.2024]
- Лопашов, Ю.А. 1978. *Местоименные повторы дополнения в балканских языках*. Ленинград: Наука.
- Маринов, Вл. 2017. Начини за изразяване на минало резултативно време в българските диалекти. – *Езиков свят/Orbis Linguarum*, т. 15, кн. 1, с. 30 – 37.
- Марку, Х. 2023. Некоторые наблюдения над употреблениями лексем сам / *iđios* в болгарском и новогреческом языках. – В: И. А. Седакова, ред. М. М. Макарецев, Т. В. Цивьян (отв. ред.). *Определенность и неопределенность в языках и культурах Балкан*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2023. (Балканские чтения. 17), с. 64 – 69.
- Маровска, В. 2005. *Новобългарският перфект*. София: Ромина.
- Маровска, В. 2013. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Маслов, Ю. 1982. *Грамматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
- Матвеевко, В.А. 1961. Некоторые особенности структуры страдательно-безличного оборота в русских говорах. – В: *Материалы и исследования по русской диалектологии*. Новая серия, 2. Москва: АН СССР, с. 103 – 139.
- МДАБЯ 2003 – 2013. *Малый диалектологический атлас балканских языков*. Под ред. А.Н. Соболева. Пробный выпуск. München, 2003. Серия лексическая. Т. I. Лексика духовной

- культуры. München, 2005. Т. II. Человек. Семья. München, 2006. Т. III. Животноводство. С.-Петербург, München, 2009. Т. IV. Ландшафт. С.-Петербург, München, 2010. Т. V. Ландшафтна лексика. С.-Петербург, München, 2012. Т. VI. Метеорология. С.-Петербург; München, 2013. Т. VII. Полеводство. Огородничество. С.-Петербург, München, 2013. Серия граматическая. Т. I. Категории имени существительного. München, 2005.
- Миладинови Д., К. Миладинов. 1961/2007. *Български народни песни*. Събрани от Димитър и Константин Миладинови. Четвърто издание: под ред. на П. Динеков. София, 1961. Електронно издание: под ред. на Т. Моллов. Варна: LiterNet, 2007.
- Милетич, Л. 1887. Членът в българския език. – *Периодично списание*, кн. 21 – 22, с. 305 – 331.
- Минчева, А. 1964. *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Минчева, А. 1968. За някои аспекти на репризата на личните местоимения в българския език. – *Известия на Института за български език*, т. 16, с. 371 – 379.
- Мирчев, К. 1946. Употреба на възвратното притежателно местоимение *свой* в старо- и новобългарски език. – *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*. Т. 42, 1945 – 1946, с. 3 – 59.
- Мирчев, К. 1951. Аналитични форми за сравнителна степен в два среднобългарски паметника от XIV в. – *Български език*, кн. 1, с. 215 – 217.
- Мирчев, К. 1952. За съдбата на турцизмите в българския език. – *Известия на Института за български език*, т. 2, с. 117 – 127.
- Мирчев, К. 1953. Кога възниква членната форма в българския език. – *Български език*, т. 3, кн. 1, с. 45 – 50.
- Мирчев, К. 1958/1963/1978. *Историческа граматика на българския език*, 1958. София: Наука и изкуство. (Второ издание: 1963; Трето издание: 1978.)
- Мирчев, К. 1971. Предлог *у* в посесивной функции в истории болгарского языка. – В: *Исследования по славянскому языкознанию: Сборник в честь шестидесятилетия проф. С. Б. Бернштейна*. Москва: Наука, с. 79 – 84.
- Мирчев, К. 1972/2000. *Старобългарски език*. София: Наука и изкуство.
- Мирчев, К. 1973. Съчетанията на глагол *имам* + мин. страд. прич. в български език. – *Български език*, кн. 6, с. 565 – 567.
- Митковска, Л. 2014. Изразување присвојност во македонскиот јазик. Внатрашни и надворешни присвојни конструкции. – *Македонистика*, т. 13, с. 9–176.
- Митковска, Л., Е. Бужаровска. 2011. За употребата на има-перфектот во македонскиот стандартен јазик во релација со конкурентните глаголски форми. – В: *Перифрастични конструкции со "esse" и "habere" во словенските и во балканските јазици*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, с. 55 – 82.
- Михайлова, Б. 2019. Темпоралната система на румънския език. – *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, т. 104, с. 253 – 283.
- Младенов, М. 1993. *Българските говори в Румъния*. София: Издателство на БАН.
- Младенов, Ст. 1979. *История на българския език*. София, Издателство на БАН.
- Младенова, В., Б. Велчева. 2013. *Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Младенова, М. 2018. *Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Мразек, Р. 1963. Дательный падеж в старославянском языке. – В: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Praha: Československá akademie věd, с. 225 – 261.
- Мразек, Р. 1990. *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: исходные структуры простого предложения*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Невская, И. 1997. *Типология локативных конструкций в тюркских языках Южной Сибири*. Диссертация.
- Ницолова, Р. 1984. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета.
- Ницолова, Р. 1986. *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство.
- Ницолова, Р. 2001. За контрастния фокус с частици в българския език. – В: Св. Коева (съст.). *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 76 – 85.
- Ницолова, Р. 2008. *Българска граматика*. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ницолова, Р. 2013. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. – В: М. Младенова, Р. Железарова (ред.). *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 183 – 194.
- Осенова, П. 2018. Непрототипическое подлежащее: русский и болгарский языки. – В: *Славянский мир: язык, литература, культура: материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения заслуженного профессора МГУ имени М. В. Ломоносова А. Г. Широковой и 75-летию кафедры славянской филологии филологического факультета*. Москва: Макс Пресс, с. 402 – 405.
- Павлова, Н. 2014. Още веднъж за перфекта с имам и страдателно причастие в българските диалекти. – *Българска реч*, кн. 2, с. 29 – 36.
- Павловић, Сл. 2005. Генетив с предлогом *ou* и његови синтаксички конкуренти у старосрпским повељама и писмима. – *Зборник Матице Српске за Славистику* т. 67, с. 65 – 76.
- Падучева, Е.В. 1985. *Высказывание и его соотносительность с действительностью*. Москва: Наука.
- Пашов, П. 1964. По някои въпроси на българските и славянските числителни. – *Известия на Института за български език*, т. 10, с. 113 – 124.
- Пенчев, Й. 1984. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и изкуство.
- Пенчев, Й. 1993. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Пенчев, Й. 1996. Реципрочни конструкции в българския език. – *Списание на БАН*, кн. 4, с. 30 – 35.
- Пенчев, Й. 1998. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. Пловдив: Неделник.
- Попов, Г. 1977. Към примерите за аналитична сравнителна степен в среднобългарските паметници. – *Български език*, т. 27, с. 493 – 498.
- Попов, К. 1964/1988. *Синтактичното съгласуване в българския език*. София: Наука и изкуство, 1964. (Второ издание: София: Народна просвета, 1988)
- Попова, Г. 1931. Употреба на минало страдателно причастие с глагола „имам“ в българския език. – *Известия на Семинара по славянска филология*, т. 7, с. 490 – 501.
- Първев, Хр. 1975. *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство.

- Русева, Д. 2011. *Електронно издание с речник на Троянската притча*. Дипломна работа. Софийски университет „Св. Климент Охридски“.
- Сай, С. 2004. Окказионална транзитивация в руской речи. – *Русская филология*. Т. 15. Тарту: Tartu Ülikoli, с. 277–284.
- Свешникова, Т.Н. 1986. Об одном способе выражения посессивности в румынском языке. – В: *Славянское и балканское языкознание. Проблемы диалектологии. Категория посессивности*. Вып. 10, Москва, с. 201 – 208.
- Славова, Т. 2013. *Славянският превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Славова, Т. 2016. Суперлативи с форманта наи- в Шестоднева на Йоан Екзарх. – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, т. 35, с. 59 – 65.
- Славова, Т. 2017. *Старобългарски език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Соболев, А. А. Новик. 2013. *Голо Бордо / Gollobordë, Албания. Материали балканской экспедиции РАН и СПбГУ 2008 – 2010 гг.* СПб.: Наука; München: Otto Sagner Verlag.
- Спасова-Михайлова, С. 1974. Към семантичния и функционалния развой на предлога у в българския език. – *Български език*, кн. 6, с. 545 – 549.
- Сребранов, Р. 2012. Облиците *ще, има и няма* за образуване на бъдещи форми – частици или глаголни форми? – *Съпоставително езикознание*, кн. 3, с. 50 – 56.
- Стаменов, М., А. Циммерлинг. 2022. Дативно-предикативные структуры и семантико-синтаксический интерфейс в русском и болгарском языках. – В: Св. Коева, Ел. Иванова, Й. Тишева, А. Циммерлинг (ред.). *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 303 – 357.
- Станков, В. 1998а. За семантичния инвариант на определителния член в българския език. – В: А. Александров, Р. Русинова (ред.). *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен: Алтос, с. 84 – 94.
- Станков, В. 1998б. За категорията неопределеност на имената в българския език. – В: А. Александров, Р. Русинова (ред.). *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен: Алтос, с. 129 – 145.
- СтБР 2009: Иванова-Мирчева, Д., Р. Блажева, В. Василев, А. Давидов, А. Даскалова, Р. Златанова, Ж. Икономова, И. Караниколова, И. Карачорова, Е. Кочева, А. Манолева, Е. Мирчева, В. Мичева, Т. Мострова, Г. Попов, М. Райкова, С. Сеизова, С. Смядовски, З. Спасова, Л. Стефова, Б. Христов, Б. Шаламанов, Ц. Янакиева. 2009. *Старобългарски речник*. Т. 2, София: Валентин Траянов.
- Стоевски, А. 2006. Съчетанието *имам* + минало страдателно причастие в българския език. – В: *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината на ст.н.с. Йордан Пенчев*. София: Артграф, с. 142 – 152.
- Стойков, Ст. 1962/2002. *Българска диалектология*. София: Наука и изкуство (Второ издание: 1968; Трето издание: 1993; Четвърто издание: София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002.)
- Стойков, Ст. 1967. *Банатският говор*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1967.

- Стойчев, Ст. 2014. *Съвременният български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. Автореферат. Софийски университет „Св. Климент Охридски“.
- Стоянов, Ст. 1962. Залог на българския глагол. – *Език и литература* кн. 4, с. 37 – 50.
- Стоянов, Ст. 1998. По въпроса за наличието на неопределителен член в българския език. – В: А. Александров, Р. Русинова (ред.). *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен: Алтос, с. 183 – 194.
- Теодоров-Балан, А. 1957. Особит състав с глагол „имам“. – *Известия на Института за български език*, т. 5, с. 23 – 29.
- Тишева, Й. 2004. Структурни модели на въпросителните изречения в българския език. – *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, т. 93 – 95, с. 6 – 65.
- Тишева, Й., М. Джонова. 2006. Старият „нов“ топик. – В: *Славистика и общество. VII национални славистични четения*. София: Херон Прес, с. 231 – 237.
- Толстой, Н. Ил. 1971. Из блокнота диалектолога: I. Странджанский предикатив *нема*. – В: *Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь 60-летия проф. С. Б. Бернштейна*. Москва, с. 381–388.
- Томов, М., Ил. Кунева. 2022. Прости синтактични групи с прилагателно име и предлог в българския език $Pg \rightarrow A$ и $A \rightarrow Pg$. – *Български език*, т. 69, кн. 1, с. 55 – 70.
- Тотоманова, А.-М. 2004. Към историята на българската темпорална система. – *Palaeobulgarica*, т. 28, кн. 4, с. 82 – 87.
- Тотоманова, А.-М. 2009а. Някои наблюдения върху прегрупирането на склоненията в българския език. – В: *Тотоманова, А.-М. Из историята на българския език. Сборник статии*. София: Пам Пъблишинг, с. 55 – 59.
- Тотоманова, А.-М. 2009б. Прегрупирането на склоненията в българския език. – В: *Тотоманова, А.-М. Из историята на българския език. Сборник статии*. София: Пам Пъблишинг, с. 60 – 74.
- Трифонов, Ю. 1908. Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, кн. 1 – 2, с. 1 – 40.
- Трубецкой, Н.С. 1923. Вавилонская башня и смешение языков. – В: Н.С. Трубецкой, П.П. Сувчинский, П. Савицкий (ред.). *Евразийский временник*. Кн. 3, Берлин: Евразийское книгоиздательство, с. 107 – 124.
- Търпоманова, Ек. 2020. *Функции на местоименията в балканските езици*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ухлик, Мл., А. Желе. 2019. Словенские комитативные конструкции (в сопоставлении с другими южнославянскими и русскими). – *Slovenski jezik*, 12: 135 – 156.
- Филлмор, Ч. 1981. Дело о падеже. – *Новое в зарубежной лингвистике*, кн. 10, с. 369 – 495.
- Харалампиев, Ив. 1981. Старобългарските средства за изразяване на бъдещи действия и съвременните форми за бъдеще време. – *Български език*, кн. 2, с. 116 – 122.
- Харалампиев, Ив. 1990. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София: Наука и изкуство.
- Харалампиев, Ив. 1992. *История на българския език*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

- Харалампиев, Ив. 2001. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Faber.
- Ходова, К.И. 1966. Синтаксис предлога *оу* с родительным падежом в старославянском языке. – *Scando-Slavica* 12 (1966): 96 – 114.
- Христова, Е. 2012. „Романските“ и славянските модели за изразяване на перфекта в границите на един западнобългарски диалект (Голо бърдо, Албания). – *Македонски преглед*, кн. 1, с. 85 – 98.
- Цанков, К. 1995. *Глаголи и глаголни форми с възвратен елемент в съвременния български книжовен език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Цивьян, Т.В. 1999. Языковой жест, направленный на себя (dat. eth. и его трансформы). – В: *Движение и путь в балканской модели мира*. Москва: Индрик, с. 91 – 103.
- Цонев, Р. 2020. Някои начини за изразяване на абсолютната превъзходна степен в българските интернет форуми. – *Български език*, т. 67, Приложение, с. 147 – 165.
- Шклифов, Бл. 1973. *Костурският говор. Принос към проучването на югозападните български говори*. София: Издателство на БАН.
- Щерба, Л. 1928. О частях речи в русском языке. – В: *Русская речь. Новая серия*. Ленинград, II, с. 5 – 27.
- Щерба, Л. 1957. *Избранные работы по русскому языку*. Москва.
- Якобсон, Р. 1931/1962. *К характеристике евразийского языкового союза. Selected Writings I*. The Hague.

Илияна Кръпова • Цветана Димитрова
БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК
В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЕЗИКОВ АРЕАЛ

Българска
Първо издание

Научен редактор *проф. д.ф.н. Петя Асенова*
Научен рецензент *доц. д-р Екатерина Търпоманова*

Дизайн на корицата *Габриела Чинкуе*
Предпечатна подготовка *Албена Абаджиева*
Коректор *Андриана Спасова*

Формат 70/100/16
Печатни коли 24

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
unipress.bg